Заснований у квітні 2015 р.

Співзасновники –
Головне територіальне управління
юстиції у Херсонській області;
Одеський державний університет
внутрішніх справ;
Асоціація нотаріусів
Херсонської області

Зареєстрований
Міністерством
юстиції України

Свідоцтво
Про державну реєстрацію
серія КВ № 2133–11133Р
від 06.04.2015 р.

Виходить один раз на півроку.
Мова видання: українська, російська
та англійська.

Журнал «Юридичний бюлетень»
включено до Переліку наукових фахових
видань України в галузі «юридичні
науки» (Наказ МОН України
від 13 березня 2017 р. № 374)

Адреса редакції:
вул. Потьомкінська, 42/14
м. Херсон Україна, 73000

**Міністерство
юстиції України
Головне територіальне
управління юстиції
у Херсонській області**

**Міністерство
внутрішніх справ України
Одеський державний університет
внутрішніх справ**

**Асоціація нотаріусів
Херсонської області**

Юридичний бюлетень

Випуск 9 (9)

ОДЕСА – 2019

УДК 34(477)(05)
Ю 70

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 10 від 26.06.2019 р.)

Редакційна колегія:
Головний редактор – Галунько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, професор;

Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент;
Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент;
Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук;
Бутирін Євген Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент;
Денісова Аліна Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент;
Заєць Олександр Михайлович, кандидат юридичних наук, доцент;
Іванищук Андрій Анатолійович, доктор юридичних наук, старший дослідник;
Ізбаш Катерина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент;
Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент;
Кісіль Зоряна Романівна, доктор юридичних наук, професор, академік АНВО України, Заслужений діяч науки і техніки України;
Конопельський Віктор Ярославович, доктор юридичних наук, доцент;
Крижановська Олена Володимирівна, кандидат юридичних наук;
Надибська Оксана Ярославівна, доктор філософських наук, професор;
Резніченко Ганна Семенівна, кандидат юридичних наук;
Резніченко Семен Васильович, кандидат юридичних наук, професор;
Соловей Олексій Миколайович, кандидат юридичних наук;
Цільмак Олена Миколаївна, доктор юридичних наук, професор;
Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук, доцент;
Hans-joachim Schramm, dr. Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology, Business and Design (Wismar, Germany).

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікації

Ю 70 Юридичний бюлетень : наук. журн. – Одеса, ОДУВС, 2019. – Вип. 9 (9). – 280 с.

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів вищих навчальних закладів юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

УДК 34(477)(05)

ISSN 2414 – 4207

© ОДУВС, 2019

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Бараненко Р.В.
ПРАВОВА ОЦІНКА ДІЙ НАД КОМП'ЮТЕРНОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ.....7

Верголяс О.О.
СПЕЦІАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗМІН.....16

Жильцов О.Л.
КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОЗАСТСОВНОГО РОЗСУДУ.....23

Коміссаров С.А.
СУБ'ЄКТ ПРОСТУПКУ ПРОТИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ.....29

Коршун А.А.
АКТИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....35

Коршун А.О.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ГЛАСНОСТІ І ВІДКРИТОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ.....44

Кравчук К.Г.
ОЗНАКИ ПРАВОТВОРЧОСТІ ВЕРХОВНОГО СУДУ ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЯК САМОСТІЙНИХ ЮРИДИЧНИХ КАТЕГОРІЙ.....52

Куфтирєв П.В.
ВІД ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ДО ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ПРО СУЧАСНІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ РЕЖИМИ.....58

Скріпкін С.В.
ФУНКЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ВИДАТКІВ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....66

Сорока І.О.
ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРИТУЛКУ.....74

Степаненко В.В.
ЮРИДИЧНІ ТА МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ДИСКРЕЦІЇ (СУДОВОГО РОЗСУДУ).....83

Чинчин О.В.
ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС».....91

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

Акімова А.О.
ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЩОДО СПАДКУВАННЯ В ПОРЯДКУ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....99

Верес І.Я.
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ УМОВ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ.....106

Лавренюк О.Ю.
РЕКЛАМА ТА ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
У СФЕРІ СПОРТУ.....112

Малюга Л.Ю.
АДАПТАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ.....120

Тихонюк О.В.
ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ТРУДОВИЙ СТРАЙК ЧИ САМОЗАХИСТ?.....129

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Гречанюк Р.В., Зливко С.В.
ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ
КЕРІВНИКА НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ.....139

Іванова Г.С.
ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ
СФЕРИ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ.....146

Колобишко В.В.
ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ПРАВА І СВОБОДИ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....157

Коломоєць Т.О.
МОНІТОРИНГ СПОСОБУ ЖИТТЯ ОСІБ, УПОВНОВАЖЕНИХ
НА ВИКОНАННЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ АБО МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ: ПОШУК «НОВАЦІЙНИХ ІНСТРУМЕНТІВ»
РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ МОДЕЛІ В УКРАЇНІ.....164

Левчук А.О.
ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ КОРУПЦІЇ ТА КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....171

Легеза Ю.О.
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ
ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ВЧИНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....177

Постол О.І.
СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ
ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ.....185

Солнцева Х.В.
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЯКІ РЕГЛАМЕНТУЮТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКУ
ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ, США, ЛИТВІ, ЛАТВІЇ ТА ЕСТОНІЇ.....193

Соловей А.Н.
ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛИРОВАНИЯ ШТАБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
В ОРГАНАХ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ.....203

Спасенко В.О.
ДО ПИТАННЯ СУСПІЛЬНО КОРИСНИХ РОБІТ
ЯК ВИДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ.....209

Сугоняко Н.В.
ІНФОРМАЦІЯ З ОБМЕЖЕНИМ РЕЖИМОМ ДОСТУПУ
ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ..... 214

Chesak V.V.
NORMATIVE-LEGAL SUPPORT OF JURY ACTIVITY IN UKRAINE..... 220

**ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
ТА КРИМІНОЛОГІЇ**

Ключик Ю.В.
СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БАНКРУТСТВА..... 225

Колб І.О.
ПРО ДЕЯКІ ТАКТИКО-ТЕХНІЧНІ ДАНІ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ,
ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ В УКРАЇНІ ДО ЗАСУДЖЕНИХ,
ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ..... 232

Коломійчук В.О.
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ,
ЯКІ ОХОПЛЮЮТЬСЯ ПОНЯТТЯМ «РЕЙДЕРСТВО»..... 239

Пащенко К.С.
ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ КРИПТОВАЛЮТ
З УРАХУВАННЯМ ОБ'ЄКТИВНИХ РИЗИКІВ ВІДМИВАННЯ ДОХОДІВ
І ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ..... 245

Собко Г.М.
ПСИХІЧНИЙ ПРИМУС, НАСИЛЬСТВО ЯК ОБСТАВИНА,
ЩО ВИКЛЮЧАЄ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ..... 251

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Бутенко В.Б.
ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ..... 259

Савельєва І.В.
ЩОДО СТРУКТУРИ МОВЛЕННЄВОГО ПОРТРЕТУ ОСОБИ
В КРИМІНАЛІСТИЦІ..... 263

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

Вайда Т.С.
ФОРМИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОГО
ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ПОЛИЦЕЙСКИХ
К ВОЗДЕЙСТВИЮ ВНЕШНЕЙ ОПАСНОСТИ
(НА ПРИМЕРЕ СПЕЦИАЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ
И ТАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ КУРСАНТОВ
УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ МВД УКРАИНЫ)..... 271

Шановні автори та читачі журналу!

До вашої уваги представлено дев'ятий випуск науково–практичного видання «Юридичний бюлетень». Згідно з Наказом МОН України від 13 березня 2017 р. № 374 «Юридичний бюлетень» включено до переліку наукових фахових видань України в галузі «юридичні науки». Концепція журналу полягає у створенні можливостей вільного сприйняття, наукового осмислення та практичного запровадження кращих світових, європейських і вітчизняних тенденцій правової науки, критичного обговорення проблем застосування норм матеріального та процесуального права, а також здійснення справедливого та неупередженого правосуддя.

У цьому номері є матеріали, що наповнюють такі рубрики, як «Загальнотеоретичні проблеми держави та права», «Питання цивільного, господарського та трудового права», «Адміністративне право та адміністративна діяльність», «Проблеми кримінального права та кримінології», «Кримінальний процес та криміналістика, оперативно-розшукова діяльність» та «Юридична психологія та юридична освіта».

У цьому випуску представлено розляд таких актуальних проблем: правова оцінка дій над комп'ютерною інформацією з обмеженим доступом, принципи міжнародного права притулку, реклама та право інтелектуальної власності у сфері спорту, визначення підстав застосування заходів адміністративної відповідальності за вчинення екологічних правопорушень, суб'єкт злочинів у сфері банкрутства, формування сталого психоемоційного стану поліцейських.

Сподіваємося, що наше видання буде провідником у складному юридичному світі, бажаю всім успіху та натхнення у подальших наукових розвідках!

З повагою
головний редактор журналу
доктор юридичних наук,
професор
Віра Галунько

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 004.056.5
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.01

ПРАВОВА ОЦІНКА ДІЙ НАД КОМП'ЮТЕРНОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ

Бараненко Роман Васильович,
кандидат технічних наук, доцент,
професор кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У роботі проаналізовано терміни «інформація», «комп'ютерна інформація», «конфіденційна інформація», «персональні дані», «інформація про особу», види інформації відповідно до положень чинного національного законодавства. Надано відповідну правову оцінки посяганням на інформацію.

Розглянуто види інформації з обмеженим доступом відповідно до Закону України «Про інформацію». Розглянуто особливості зберігання персональних даних у відповідних базах, які є різновидом електронних інформаційних ресурсів, та картотеках. Надано визначення інформаційних ресурсів та наведено їх види.

Розглянуто поняття несанкціонованого збуту інформації з обмеженим доступом та шляхи його реалізації, несанкціонованого поширення інформації з обмеженим доступом.

Проаналізовано види відповідальності у разі несанкціонованого доступу сторонніх осіб до персональних даних та їх розповсюдження або збуту шляхом заволодіння через електронні інформаційні ресурси.

Проаналізовано статистику вчинення комп'ютерних злочинів, предметом яких є інформація з обмеженим доступом, в Україні за останні роки та їх склад. Наведено відповідні приклади із судової практики.

Ключові слова: інформація, комп'ютерна інформація, конфіденційна інформація, персональні дані, несанкціоновані збут та розповсюдження інформації з обмеженим доступом.

LEGAL ASSESSMENT OF ACTIONS ON COMPUTER INFORMATION WITH RESTRICTED ACCESS

Baranenko Roman Vasilyovich,
Candidate of Technical Sciences,
Assistant Professor,
Professor of Department
of Professional and Special Disciplines,
(Kherson Faculty
of Odessa State University
of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

The widespread adoption of information technology has also led to the emergence of new types of encroachment, including on public relations in the information field.

The paper analyzes the terms "information", "computer information", "confidential information", "personal data", "personal information", types of information in accordance with the provisions of the current national legislation. An appropriate legal evaluation of the encroachment on the information has been provided.

The computer information is the subject of crimes under Chapter XVI of the Criminal Code of Ukraine.

The types of information with restricted access are considered in accordance with the Law of Ukraine "On Information".

The category of personal data of the person as the subject of encroachment is of particular interest. In accordance with the Law of Ukraine "On Protection of Personal Data" the question was considered: whether personal data of a person is confidential information.

The features of storage of personal data in relevant databases, which are a variety of electronic information resources, and filing cabinets, are considered. Definitions of information resources and their types are given.

Among the crimes in the use of electronic computers (computers), systems and computer networks and telecommunication networks ("computer crimes"), there are the crimes under Art. 361-2 of the Criminal Code of Ukraine: unauthorized sale or distribution of information with restricted access stored in electronic computers (PCs), automated systems, computer networks or on media of such information.

Restricted information stored on computers, computer networks or on such media, created and protected under applicable law, is the subject of such offenses.

The concept of unauthorized sale of information with restricted access and ways of its realization, unauthorized distribution of information with restricted access are considered.

The types of liability for unauthorized access of third parties to personal data and their distribution or sale through seizure through electronic information resources are analyzed.

The statistics on the commission of computer crimes in Ukraine in recent years and their composition, the subject of which is information with limited access, are analyzed. Relevant case law examples are provided.

Key words: information, confidential information, personal data, unauthorized marketing and distribution of restricted information.

Вступ і постановка задачі. Інформаційні суспільні відносини стрімко розвиваються, постійно зростають їх кількісні характеристики, змінюються якісні. Інформатизація та комп'ютеризація привели до збільшення цінної інформації, яка обробляється в автоматизованих системах, від якості, достовірності й оперативності одержання

якої залежить більшість важливих рішень, що приймаються на різних рівнях – від глави держави до громадянина [1, с. 3].

Масштабний розвиток сучасного інформаційного простору ставить перед людиною проблему захисту приватної сфери її життя, призводить до необхідності обмеження доступу до неї. Ступінь забезпечення захисту персональних даних своїх громадян визначає можливість держави бути гарантом їхніх конституційних та інших прав і свобод.

Крім позитивних соціальних наслідків, широке впровадження інформаційних технологій спричинило також появу певних деструктивних явищ. При цьому їх небезпечність визначається важливістю суспільних процесів в інформаційній сфері, які постійно зростають. Тому можна стверджувати, що очевидною є необхідність правового регулювання й охорони інформаційної сфери [2, с. 8].

Аналіз попередніх досліджень. Дослідженням інформації як явища правової дійсності займалися такі вчені, як: І. Арістова, В. Залізняк, Б. Кормич, В. Лукашевич, Ю. Мосенко, Д. Шпенов та інші. До проблеми захисту права на інформацію неодноразово звертались у своїх дослідженнях О. Бандурка, В. Гаращук, Т. Коломоєць, О. Кузьменко, Р. Мельник та інші. Питанням захисту персональних даних присвячено багато різнопланових праць вітчизняних дослідників І. Арістової, Ю. Батурина, В. Брижка, А. Марущака, В. Ліпкана, О. Сосніна, М. Швеця та ін. Окремі питання кримінально-правової охорони інформаційних суспільних відносин розглядали в своїх роботах Д. Азаров, П. Біленчук, В. Вєхов, В. Гавловський, В. Горбулін, М. Карчевський, Н. Савінова та інші.

Проте низка важливих питань у сфері забезпечення захисту інформації та протидії комп'ютерній злочинності залишилися без достатньої уваги дослідників.

Метою роботи є аналіз термінів «інформація», «комп'ютерна інформація», «персональні дані», видів інформації відповідно до положень чинного національного законодавства та надання відповідної правової оцінки посяганням на інформацію.

Основний матеріал. Більшість складів злочинів у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (далі – комп'ютерні злочини) є матеріальними, а тому виявляються за наслідками. Отже, під час кваліфікації цих злочинів та їх відмежування від суміжних складів злочинів необхідно оцінювати розмір та характер заподіяної шкоди з точки зору характеристики її предмета [3].

Предметом злочинів, передбачених розділом XVI Кримінального кодексу України, є: 1) електронно-обчислювальні машини (комп'ютери); 2) автоматизовані системи; 3) комп'ютерні мережі; 4) мережі електрозв'язку; 5) комп'ютерна інформація; 6) інформація, що передається мережами електрозв'язку [4].

Перш ніж приступити до кримінально-правового аналізу статей, встановлених розділом XVI КК України, необхідно визначити: що таке комп'ютерна інформація.

Взагалі термін «інформація» походить від латинського "informatio" – роз'яснення, повідомлення, викладення [5, с. 201]. Він має кілька визначень. Одне з них: інформація – відомості про навколишній світ, що підвищують рівень поінформованості людини про об'єкти, процеси і явища [6, с. 100.]. У широкому змісті «інформація» – це відображення реального світу; у вузькому змісті «інформація» – це будь-які відомості, які є об'єктом зберігання, передавання та перетворення [7].

Законодавче визначення інформації закріплене в ст. 1 Закону України «Про інформацію» [8]: інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Відповідно до ст. 4 цього Закону інформація є об'єктом інформаційних відносин, суб'єктами яких є фізичні та юридичні

особи, об'єднання громадян та суб'єкти владних повноважень. Хоча відповідно до Закону України «Про телекомунікації» [9] інформація визначається як відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб.

Інформація, не будучи чимось самостійним, абсолютним, має інформаційний характер тільки стосовно системи, яка сприймає інформацію. У цьому полягає основна відмінність інформації від інших предметів суспільних відносин [10, с. 15].

С.І. Семілетов, наприклад, під інформацією розуміє будь-які знання, відомості або дані, що є об'єктом суспільних правовідносин, обіг яких визначається встановленою законодавством процедурою [11, с. 68]. В.Г. Лукашевич розглядає інформацію як різні відомості про навколишній світ, які одержує матеріальна підсистема під час її взаємодії з навколишнім середовищем [12, с. 265]. О.А. Гаврилов визначає інформацію як дані, використані та подані у формі, придатній для передачі та обробки [13, с. 2]. Між тим Б.А. Кормич під інформацією розуміє дані, які були організовані в такій формі та документовані або передані таким чином, що можуть бути сприйнятими іншою особою [14, с. 45].

Тобто більшість учених під інформацією розуміють відомості або дані.

Слід зазначити, що комп'ютерна інформація не є окремим видом інформації, вона є формою зберігання статистичної, масової, правової, соціологічної інформації, інформації довідково-енциклопедичного характеру, інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, наукової, технічної та іншої інформації на носіях комп'ютерної інформації.

Згідно із Законом України «Про інформацію» [8] видами інформації з обмеженим доступом є [15, с. 28]:

– конфіденційна – інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом;

– таємна інформація – інформація, доступ до якої обмежується, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю слідства та іншу передбачену законом таємницю;

– до службової може належати така інформація: 1) що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрівідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень; 2) зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці. Документам, що містять інформацію, яка становить службову інформацію, присвоюється гриф «для службового користування».

Для збереження інформації, що є власністю держави і перебуває в користуванні органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, може бути відповідно до закону встановлено обмежений доступ, тобто надано статус конфіденційної [15, с. 41].

У зв'язку з цим інтерес викликає категорія персональних даних особи як предмета посягання, які А.І. Марущак розглядає як «конфіденційну інформацію про особу» [10].

Проте конфіденційними персональні дані можуть вважатися на підставі закону чи за бажанням самої особи (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про захист персональних даних»). Отже, виникає питання: чи слід ототожнювати персональні дані з конфіденційними?

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних», під персональними даними розуміються «відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована» [16].

Суб'єктом персональних даних визнається фізична особа, персональні дані якої обробляються. Отже, персональні дані можуть належати тільки людині. Володільцем персональних даних, згідно із зазначеним законом, є фізична або юридична особа, яка визначає мету обробки персональних даних, встановлює склад цих даних та процедури їх обробки, якщо інше не визначено законом [16].

Під час класифікації персональних даних особливу увагу слід приділяти біометричним даним, тобто даним про фізіологічні особливості людини, на основі яких її можна ідентифікувати (вага, зріст, група крові, відбитки пальців, цифровий образ особи, сітківка ока тощо). Саме біометрична інформація є одним з «найпотужніших» ідентифікаторів [17].

Тобто інформація про фізичну особу в будь-якому вигляді, відображена на будь-яких носіях, за допомогою якої може бути ідентифікована відповідна особа, є персональними даними [15, с. 49].

Так, у Законі «Про інформацію» [8] вказано, що до конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адресу, дату та місце народження.

Персональні дані зберігаються володільцем персональних даних у відповідних базах, які є різновидом електронних інформаційних ресурсів, та картотеках.

Інформаційні ресурси являють собою організовану сукупність інформаційних продуктів певного призначення, що необхідні для забезпечення інформаційних потреб громадян, суспільства, держави у певній сфері життя чи діяльності [18, с. 86]. Законодавством визначено інформаційні ресурси як сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо) [19].

З сукупності інформаційних ресурсів виділяють електронні – інформаційні ресурси, що розміщені в електронних базах або банках даних, у комп'ютерних системах, системах автоматизованої обробки і передачі даних [20, с. 137].

Поняття «база персональних даних» визначене абз. 2 ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» [16], відповідно до якого база персональних даних – іменована сукупність упорядкованих персональних даних в електронній формі та/або у формі картотек персональних даних. З огляду на це база персональних даних є упорядкованою сукупністю логічно пов'язаних даних про фізичних осіб:

– що зберігаються та обробляються відповідним програмним забезпеченням, є базою персональних даних в електронній формі;

– що зберігаються та обробляються на паперових носіях інформації, є базою персональних даних у формі картотек.

Картотекою персональних даних є будь-який структурований масив персональних даних, що є доступним з визначеними критеріями, незалежно від того, чи є такий масив централізованим, децентралізованим або розділеним на функціональних або географічних засадах. Такі дані мають бути структуровані за визначеними критеріями, що стосуються фізичних осіб, щоб забезпечити легкий доступ до відповідних персональних даних [15, с. 48].

Тому база персональних даних у разі її представлення в електронній формі може вважатися різновидом електронних інформаційних ресурсів.

Серед злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку («комп'ютерні злочини») особливий інтерес у цьому контексті являють злочини, передбачені ст. 361-2 КК Укра-

їни: несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації [21].

Такі злочини є злочинами з формальним складом і тому вважаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечних дій, зазначених у законі.

Предметом таких злочинів є саме інформація з обмеженим доступом, яка зберігається в ЕОМ, АС, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, створена та захищена відповідно до чинного законодавства.

Несанкціонований збут інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації – умисне, без дозволу власника, як платне, так і безоплатне відчуження інформації іншій особі. Такі дії можуть бути вчинені у формі продажу, дарування, тощо і з правової точки зору являють собою недійсні угоди.

Несанкціонований збут інформації з обмеженим доступом для задоволення інформаційних потреб сторонніх осіб може здійснюватися шляхом:

- передачі носія інформації;
- пересилання інформації каналами зв'язку;
- надання доступу до інформації і змоги користуватися нею [22].

Несанкціоноване розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в ЕОМ (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації – умисне, без дозволу власника інформації, надання доступу до відтвореної у будь-якій матеріальній формі інформації, у тому числі мережевими та іншими способами, а також шляхом продажу, прокату, здачі в оренду, надання у борг.

Відтворення інформації – виготовлення одного або декількох екземплярів інформації (даних або програм) у будь-якій матеріальній формі, а також запис їх у оперативну пам'ять ЕОМ.

Суб'єкт злочину загальний, це фізична, осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Інтелектуальний момент такого умислу полягає в тому, що винна особа усвідомлює той факт, що інформація, яка нею несанкціоновано збувається або розповсюджується, є з обмеженим доступом, а вольовий момент у тому, шо особа усвідомлює суспільно небезпечний характер цього діяння, і бажає вчинити таке діяння.

З боку цивільного законодавства у разі несанкціонованого доступу сторонніх осіб до персональних даних та їх розповсюдження або збуту відбувається порушення права власності на інформацію шляхом заволодіння через електронні інформаційні ресурси.

Проте порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, що містять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави, що призвело до розголошення такої інформації, визнається адміністративним правопорушенням. Як і здійснення незаконного доступу до інформації, яка зберігається, обробляється чи передається в інформаційно-комунікаційних (автоматизованих) системах [15, с. 50].

Специфічною є регламентація порядку доступу до персональних даних третіх осіб відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01 червня 2010 р. (далі – Закон від 01 червня 2010 р.) [16]. Стаття 14 зазначеного Закону диференціює поняття доступу та поширення (передачу) даних третім особам. Згідно зі ст. 16 Закону від 01 червня 2010 р. доступ до даних базується на принципі «запит-відповідь». Якщо ж оприлюднення чи поширення відбулося без запиту, то такі дії не є «доступом».

Тут Закон від 01 червня 2010 р. термінологічно не співпадає з міжнародними документами, де доступ асоціюється виключно з правом самого суб'єкта персональних даних. Коли ж йдеться про отримання персональних даних третіми особами, таке може характеризуватися як розкриття (disclosure – у межах однієї країни), передача (transfer – транскордонна передача даних), поширення (dissemination). Фактично будь-яке протизаконне поширення, оприлюднення чи передача даних третім особам становить правопорушення, за яке винні мають нести відповідальність [23, с. 84].

Тому вчинення дій, предметом посягання яких є персональні дані, які внаслідок недодержання володільцем встановленого законодавством порядку захисту персональних даних призвели до незаконного доступу до них сторонніх осіб або порушення прав суб'єкта персональних даних, та які за допомогою доступу до даних сторонніх підпали під несанкціонований збут або розповсюдження в мережі Інтернет чи за допомогою будь-яких інших носіїв інформації, підпадають під кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність.

Цивільно-правова відповідальність має значною мірою компенсаційний (правовідновлювальний) характер. Оскільки Цивільний кодекс України відносить право на інформацію до особистих немайнових прав юридичної особи, а також до особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи [10, с. 22], то суб'єкт персональних даних у такому разі може вимагати відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди відповідно до положень ст. 280 Цивільного кодексу України [24].

Володілець персональних даних підлягає притягненню до адміністративної відповідальності відповідно до приписів ч. 4 ст. 188-39 КУпАП [25]: громадяни, посадові особи, фізичні особи-підприємці притягуються до адміністративної відповідальності за недодержання порядку захисту персональних даних, що призвело до незаконного доступу до них або порушення прав суб'єкта персональних даних.

Важливим є саме причинно-наслідковий зв'язок між однією (чи кількома) з цих дій і порушенням прав суб'єкта персональних даних, несанкціонованим доступом до них.

Дії сторонніх осіб, які містять ознаки злочину, передбаченого ст. 361-2 КК України, а саме несанкціонований збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом – персональних даних, підпадають під кримінальну відповідальність за вказаною статтею Кримінального кодексу України.

Статистику скоєння злочинів, передбачених ст. 361-2 КК України «несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в ЕОМ (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації», за останні п'ять років наведено в табл. 1 [26].

Розповсюдження комп'ютерної інформації з обмеженим доступом може здійснюватися також шляхом розміщення певних відомостей на загальнодоступному інформаційному ресурсі в мережі Інтернет.

Так, вироком Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 5 липня 2010 р. у справі № 1-316/10 було засуджено особу, котра, не маючи дозволу ВАТ «Укртелеком», розмістила на сайті відомості щодо абонентів відповідної телефонної мережі, які мешкають у м. Каховка та Каховському районі Херсонської області [27].

У провадженні Бориспільського міськрайонного суду Київської області перебуває обвинувальний акт стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлене ч. 1 ст. 361-2 КК України. Особа обвинувачується у несанкціонованому збуті та розповсюдженні інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в автоматизованій підсистемі «Ризик» Інформаційно-телекомунікаційної системи прикордонного контролю «Гарт-1» Державної прикордонної служби України, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства [28].

Таблиця 1

Статистика скоєння злочинів, передбачених ст. 361-2 КК України, за останні п'ять років

Роки	**Обліковано** кримінальних правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про **підозру**	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені **до суду**		Кримінальні правопорушення, у яких провадження **закрито**	Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду **рішення не прийнято** *(про закінчення або зупинення)*
			з обвинувальним актом	з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності		
2015	55	42	41	0	7	14
2016	21	10	9	0	2	12
2017	54	43	0	43	4	4
2018	38	20	0	20	0	12
2019 (по 30.06)	26	15	0	10	5	2

Висновки. Проаналізовано терміни «інформація», «комп'ютерна інформація», «персональні дані», види інформації відповідно до положень чинного національного законодавства. Розглянуто види юридичної відповідальності за посягання на інформацію з обмеженим доступом. Надано правову оцінку посяганням на інформацію. Проаналізовано склад комп'ютерних злочинів, предметом яких є інформація з обмеженим доступом, в Україні, а також статистичні дані про їх вчинення за останні п'ять років на території України. Наведено відповідні приклади з судової практики.

Список використаних джерел:

1. Юдін О.К., Богуш В.М. Інформаційна безпека держави : навчальний посібник. Харків : Консум, 2005. 576 с.
2. Карчевський М.В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. 528 с.
3. Васильєв А.А., Пашнєв Д.В. Особливості кваліфікації злочинів у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 34–42.
4. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку : конспект лекцій. *Вебсайт*. URL: http://dipplus.com.ua/metodichn-vkazvki/news_post/zlochini-u-sferi-vikoristannya-yelektronno-obchislyuvalnikh-mashin-komp-yuteriv-sistem-ta-komp-yuternikh-merezh-i-merezh-yelektrozv-yazku (дата звернення: 25.07.2019).
5. Словарь иностранных слов. 14 изд., испр. Москва : Рус. яз., 1987. 608 с.
6. Ходаков В.Є., Пилипенко М.В., Соколова Н.А. Вступ до комп'ютерних наук : навчальний посібник для вузів. Київ : ЦНЛ, 2005. 496 с.
7. Элементы технической кибернетики. Терминология. Москва : Наука, 1968. 52 с.
8. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

9. Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 № 1280-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 12. Ст. 155.

10. Марущак А.І. Інформаційне право: доступ до інформації : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2007. 535 с.

11. Семилетов С.И. Информация как особый нематериальный объект права. *Государство и право*. 2000. № 5. С. 67–74.

12. Лукашевич В.Г. До визначення поняття «інформація», що вживається в сучасному юридичному обігу. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1998. № 3. С. 263–268.

13. Гаврилов О.А. Курс правовой информатики : учебник для вузов. Москва : Изд-во НОРМА-ИНФРА-М, 2000. 432 с.

14. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07. Національний університет внутрішніх справ, Харків, 2004. 427 с.

15. Довжук І.В. Захист інформації : навчально-методичний посібник. Переяслав-Хмельницький : Домбровська Я.М., 2018. 274 с.

16. Про захист персональних даних : Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.

17. Волосецький В.О. Іноземний досвід правового регулювання захисту персональних даних. International Scientific Journal. URL: http://www.inter-nauka.com (дата звернення: 25.07.2019).

18. Інформаційне суспільство. Дефініції : людина, її права, інформація, інформатика, інформатизація, телекомунікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юриспруденція. / В.М. Брижко, О.М. Гальченко, В.С. Цимбалюк та ін.; за ред. Р.А. Калюжного та М.Я. Швеця. Київ : «Інтеграл», 2002. 220 с.

19. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 27–28. Ст. 181.

20. Брижко В.М., Швець М.Я. Інформаційне право: нормативні та методологічні засади упорядкування інформаційних відносин : монографія. Київ : НДЦПІ АПрН України, 2009. 290 с.

21. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

22. Новий коментар Розділу XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку». URL: http://www.crime-research.ru/criminal_code (дата звернення: 31.07.2019).

23. Олійник В.-А. Правова регламентація захисту персональних даних у цільовому маркетингу : пояснювальна записка до дипломного проєкту (магістерської роботи). Львів, 2018. 124 с.

24. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

25. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X (зі змінами). *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

26. Генеральна прокуратура України : офіційний сайт. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html (дата звернення: 31.07.2019).

27. ЛІГА:ЗАКОН : інформаційно-правова система. Каховський міськрайонний суд. Вирок від 05.07.2010 р. № 1-316/10. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/V030688 (дата звернення: 31.07.2019).

28. Судова влада України : вебсайт. URL: https://court.gov.ua/archive/562369 (дата звернення: 31.07.2019).

УДК 342:351.746.1
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.02

СПЕЦІАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

Верголяс Олександр Олександрович,
аспірант
(Науково-дослідний інститут
інформатики і права Національної
академії правових наук України,
м. Київ, Україна),
виконавчий директор
(ІА «Петро і Мазепа медіа»,
м. Київ, Україна)

Статтю присвячено розгляду спеціальних інформаційних операцій (СІО) як геополітичного фактора й інструмента геополітичних змін, адже актуальною проблемою у сфері забезпечення міжнародної й національної безпеки сьогодні є адекватне реагування на появу нових викликів і загроз у різних сферах життєдіяльності світового співтовариства. У процесі подальшої глобалізації й постійного підвищення значення інформаційної складової частини розвитку сучасної цивілізації змінюється, зокрема, зміст і характер війн, що набувають системного або ж так званого гібридного характеру. Відповідно, набуває першочергового значення вивчення проблем, пов'язаних із сучасними тенденціями геополітичного інформаційного протиборства та використання СІО в локальних та глобальних конфліктах, зокрема військового характеру. СІО – це інформаційні операції, які проводяться в інтересах забезпечення національної безпеки з використанням сил безпеки і оборони. СІО можуть носити як інформаційно-технічний, так і інформаційно-психологічний характер, охоплюючи обидва напрямки інформаційного протиборства. СІО обох типів, а так само комплексні СІО можуть проводитися з метою оперативного або стратегічного маскування сторонами, що конфліктують, своїх реальних військових, геополітичних, політичних, економічних задумів, завдань і намірів, а також із метою дискредитації дій імовірного супротивника, його державної політики, економічних структур тощо. При цьому СІО можуть бути проведені на оперативно-тактичному, стратегічному й глобальному рівнях. Виходячи з того, що на світовій арені відбувається геополітичне інформаційне протиборство, можна констатувати, що силові маневри держав, у сферу стратегічних інтересів яких входить Україна (мова йде в першу чергу про РФ, що вступила у відкриту фазу силового протистояння з нашою країною), спрямовані на нав'язування нашій незалежній державі своєї політичної волі й бачення майбутнього, установлення й досягнення стратегічних обріїв, які визначаються геоекономічною конкуренцією. При цьому сили країни-агресора в більшості випадків перевершують вітчизняний потенціал, що змушує Україну звертатися до ідеї асиметричної протидії, в якій СІО відіграє одну з першорядних ролей.

Ключові слова: спеціальні інформаційні операції, інформаційний вплив, війна, конфлікт, геополітичні зміни.

SPECIAL INFORMATION OPERATIONS AS A GEOPOLITICAL CHANGE TOOL

Verholias Oleksandr Oleksandrovych,
Postgraduate Student
(Research Institute of Informatics and Law
of the National Academy of Sciences
of Ukraine, Kyiv, Ukraine)
Executive Director
(IA "Peter and Mazepa Media",
Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the consideration of the special information operations (SIO) as a geopolitical factor and a tool of geopolitical changes, since an actual problem in the field of providing international and national security is an adequate response to the emergence of new challenges and threats in various spheres of life of the world community. In the process of further globalization and constant increase of the importance of the information component of the development of modern civilization, the content and nature of wars that acquire a systemic or so-called hybrid character are changing. Accordingly, it becomes of paramount importance to study the problems associated with the current trends in geopolitical information confrontation and the use of SIO in local and global conflicts, in particular military. SIO are information operations conducted in the interests of ensuring national security through the use of security and defense forces. SIO can be both technical and psychological, covering both directions of information confrontation. SIO of both types, as well as complex SIO, can be conducted with the purpose of operationally or strategically disguising conflicting parties of their real military, geopolitical, political, economic plans, tasks and intentions, as well as in order to discredit the actions of the alleged enemy, his state policy, economic structures, etc. In this case, SIO can be conducted at the operational-tactical, strategic and global levels. Proceeding from the fact that on the world stage geopolitical information confrontation takes place, one can state that the power maneuvers of states in the sphere of strategic interests of which Ukraine belongs (the issue is primarily about Russia, which entered into an open phase of a military confrontation with our country), aimed at to impose on our independent state their political will and vision of the future, establishment and achievement of the strategic horizons that are determined by geo-economic competition. In this case, the forces of the aggressor country in most cases surpass domestic potential, which forces Ukraine to address the idea of asymmetric counteraction, in which the SIO plays one of the primary roles.

Key words: special information operations, information influence, war, conflict, geopolitical changes.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою у сфері забезпечення міжнародної й національної безпеки сьогодні є адекватне реагування на появу нових викликів і загроз у різних сферах життєдіяльності світового співтовариства. Успішне вирішення цієї проблеми в умовах глобальних трансформацій сучасності неможливо в рамках застосування традиційних підходів до прогнозування загроз та до забезпечення належного рівня колективної й національної безпеки. Слід зауважити, що в процесі подальшої глобалізації й постійного підвищення значення інформаційної складової частини розвитку сучасної цивілізації змінюється, зокрема, зміст і характер війн, що набувають системного або ж так званого гібридного характеру. У свою чергу, цей фактор зумовлює необхідність зміни підходів до забезпечення національної безпеки окремих держав та безпеки колективного рівня.

Стан дослідження. Китайський полководець, військовий теоретик і філософ Сунь Цзи написав свій відомий трактат «Мистецтво війни» ще у V столітті до н.е. і вже тоді визначив інформаційне протиборство як стратегічний напрямок. «Краще атакувати розум супротивника, ніж його укріплені міста», – зауважує Сунь Цзи [1, с. 11], фактично формулюючи квінтесенцію спеціальних інформаційних операцій (СІО). На підставі сучасних досліджень і наукових публікацій слід дійти висновку, що проблеми національної безпеки в умовах глобального інформаційного суспільства, а також інформаційний вимір війн сьогодення в наш час також перебувають під пильною увагою вчених. Зокрема, вирішенню цих проблем присвячені роботи О. Заруби, О. Курбана, В. Ліпкана, Є. Магди, О. Морозова, І. Панарина, С. Ткаченка, Г. Почепцова тощо. У той же час слід констатувати, що наразі залишаються недостатньо вивченими проблеми, пов'язані із сучасними тенденціями геополітичного інформаційного протиборства та використання СІО в локальних та глобальних конфліктах, зокрема військового характеру.

Постановка завдання. Метою даної статті є розгляд СІО як геополітичного фактора й інструмента геополітичних змін.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо відзначають С. Жабчик і К. Токарєв [2], в епоху інформаційної революції руйнуються практично всі традиційні імперативи «класичної» геополітики, оскільки сьогодні три головні принципи, на яких базувалися класичні уявлення про міжнародні відносини (територія, суверенітет, безпека), не можуть більше вважатися такими, що адекватні сучасним реаліям. Феномен масової міграції людей, потоків капіталів, циркуляції ідей, деградації навколишнього середовища, поширення зброї масового знищення девальвують звичні уявлення про безпеку держави, національні інтереси, політичні пріоритети тощо, тоді як когнітологія стає наріжним каменем нового світогляду. Вітчизняний дослідник Ю. Канигін визначає її як інтелектуалізм, який становить нове бачення соціально-економічної динаміки, за якої інформаційно-семантична складова частина прогресу виступає визначальною [3, с. 41]. При цьому базовими факторами суспільного розвитку є інформаційно-комунікативні, тобто інтелектуальні, а провідною системою сучасної економіки – сфера перероблення, передачі й використання знань. Відповідно, установлюється новий вид суспільних відносин – інформаційні, які детермінують інші суспільні відносини. Це зумовлює й докорінні зміни в системі здійснення геостратегії.

Зокрема, детермінаційний характер інформаційних відносин зумовлює той факт, що провідне місце серед тенденцій сучасного силового протистояння наразі належить геополітичному інформаційному протиборству. Це одна із сучасних форм боротьби між державами, а також система заходів, яка здійснюється однією державою з метою порушення інформаційної безпеки іншої держави, при одночасному захисті від аналогічних дій із боку супротивника [4, с. 156]. І. Панарин пропонує виділити два види інформаційної боротьби: інформаційно-технічну й інформаційно-психологічну, яка ведеться на стратегічному, оперативному й тактичному рівнях [4, с. 169].

Щодо СІО слід зазначити, що це інформаційні операції, які проводяться в інтересах забезпечення національної безпеки з використанням сил безпеки й оборони. Зокрема, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України відповідно до компетенції забезпечують протидію СІО, спрямованим проти Збройних Сил України та інших військових формувань, супроводження інформаційними засобами виконання завдань оборони України, а Служба безпеки України протидіє проведенню проти України СІО, спрямованих на підрив конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, загострення суспільно-політичної та соціально-економічної ситуацій [5]. Виходячи з такого розуміння СІО,

вони можуть носити як інформаційно-технічний, так і інформаційно-психологічний характер, тобто охоплювати обидва напрямки інформаційного протиборства.

Під час інформаційно-технічної боротьби головними об'єктами впливу й захисту є інформаційно-технічні системи (системи зв'язку, телекомунікаційні системи, радіоелектронні засоби тощо). Інформаційно-технічний вплив є цілеспрямованим виробництвом і поширенням спеціальної інформації, яка безпосередньо впливає на функціонування й розвиток інформаційно-технічного середовища суспільства, тобто це комп'ютери, засоби зв'язку й програмне забезпечення, що відіграють роль зброї масового знищення, за допомогою якої можна проникати в комп'ютерні системи й порушувати їхню роботу. Основна роль у цьому приділяється руйнівним атакам на критичну інфраструктуру супротивника.

Під час проведення СІО інформаційно-психологічного характеру (саме їх зазвичай розуміють як класичні приклади СІО) основними об'єктами впливу стають психіка представників політичної еліти й населення конфронтуючих держав, а також система формування суспільної свідомості, думки й прийняття державно-управлінських рішень у сфері національної безпеки. СІО психологічної спрямованості, таким чином, становить цілеспрямоване виробництво й поширення спеціальної інформації, яка безпосередньо впливає (позитивно або негативно) на функціонування й розвиток інформаційно-психологічного середовища суспільства, психіку й поведінку політичної еліти й населення конкретної країни. Дослідники проблем сучасних інформаційних війн відзначають, що в процесі глобальної геополітичної інформаційної боротьби з метою захисту або руйнування матриць свідомості політичної еліти й населення країни використовують так звану інформаційно-психологічну зброю, до складу якої входять концептуально-методологічна, хронологічна (історична), фактологічна та лінгвістична зброя [6]. Концептуально-методологічна зброя як засіб впливу інформацію містить у собі світоглядну й методологічну складову, що дозволяє виділити загальний і частковий хід подій. На базі цієї інформації формуються: світоглядна картина людини, її ціннісна свідомість і методологічна культура; визначаються напрямки розвитку й стратегія захисту базових цінностей суспільства (безпека, добробут, справедливість тощо). Сформована в такий спосіб парадигма мислення є методологічною основою функціонування парадигми діяльності. Конструктивне застосування цього виду зброї спрямоване на формування критичного мислення людини, що значно знижує ймовірність перетворення останньої на жертву «маніпулятивних» війн. Результатами ж деструктивного застосування цієї зброї є: світоглядний хаос, некритичність мислення й диктат забобонів, що дозволяє здійснювати екзистенціальне маніпулювання суспільною свідомістю; комплекс неповноцінності в народу або навіть психологія раба; громадянський інфантилізм; деспотизм «картезіанського» розуму; концептуальна залежність і гіпостазування еліти; вкрай низький рівень або навіть відсутність правової і стратегічної культури. У хронологічній (історичній) зброї засобом впливу на суспільну свідомість є зміна інформації хронологічного порядку проходження фактів і явищ, їхніх взаємозв'язків. За умови володіння відповідною методологією ця зброя дозволяє розглядати явище як включення в глобальний історичний процес і точно визначити вектор національної політики. Саме фундаментальні знання про історичну реальність – знання законів, протиріч, тенденцій, рушійних сил суспільного розвитку й визначення його перспектив шляхом наукового передбачення – забезпечує можливість застосування історичної зброї для цілеспрямованого впливу на формування історичної свідомості суспільства. За змістом цей вплив охоплює такі взаємозалежні поняття, як історична пам'ять, історичні традиції, уроки минулого, історичний досвід тощо. Основу формування історичної свідо-

мості становить цілепокладання, адже мета як закон визначає спосіб і характер відповідних операцій, спрямованих на створення свідомості певного типу, визначає вибір необхідних для цього засобів. Конструктивне застосування історичної зброї спрямоване на формування історичної свідомості народу, що є запорукою його самоідентифікації на тлі історичної наступності й розвитку національної ідеології. Результатом деструктивного застосування цієї зброї, або так званих «історичних» війн, є інформаційна моральна ліквідація всіх національних і видатних людей, знищення історичної пам'яті, історичних традицій народу і його відомість до категорії неісторичної. Фактологічна зброя – це інформація прикладного характеру: релігія, ідеологія, політичні міфи, виборчі технології, технології маніпуляції свідомістю засобами масової інформації. Конструктивне застосування цієї зброї спрямоване на консолідацію нації, деструктивне – на розкол нації й підрив історичних основ духовної цілісності народу, його дезорієнтацію й дезорганізацію. В обох випадках передбачається можливість використання як просторової, так і тимчасової парадигми формування так званого ідеологічного поля нації. Необхідно також зауважити, що віра як основа будь-якої релігії утворює найбільш сильне ідеологічне поле порівняно з іншими ідеологіями. При цьому досить небезпечною є зміна ідеологічного поля протягом трьох-чотирьох поколінь, оскільки з погляду масової психології це приводить до психомутації, що характеризується масовою втратою віри, світоглядним хаосом і хаотичним рухом у соціальній сфері. Усе зазначене призводить до проникнення у сферу суспільної свідомості вірусу тоталітарного сектантства різного характеру. Лінгвістична зброя являє собою засіб впливу за допомогою мови. Остання є одночасно засобом спілкування та контролю, оскільки мовна форма дозволяє передавати інформацію й спростовувати її. Мовний фактор також впливає на зміну освітніх моделей. Якщо в аграрній і індустріальній цивілізації освіта виступала переважно транслятором знань, традицій культури, то в інформаційній цивілізації вона стає своєрідним посередником у придбанні знань, тобто мова є засобом не тільки передачі готових знань, але й навчанням здобувати, знаходити й застосовувати їх. Інформаційно-психологічна зброя застосовується з метою руйнування тонких структур суспільства (мораль, традиції) і формування інформаційного колоніалізму активною стороною і може бути застосована як самостійно, так і у складі так званої організаційної зброї, яка є зброєю другого пріоритету. Таким чином, проведення СІО психологічної спрямованості припускає маніпуляції, які зводяться до виправданих і невиправданих підмін знаків і значень, іміджеву маніпулятивну гру значеннєвими полями. Наприклад, мова може йти про проведення СІО для штучного підвищення рівня ентропії регіону з метою створення умов так званої «керованої нестабільності» [2].

СІО обох типів, а так само комплексні СІО можуть проводитися з метою оперативного або стратегічного маскування конфліктуючими сторонами своїх реальних військових, геополітичних, політичних, економічних задумів, завдань і намірів, а також із метою дискредитації дій імовірного супротивника, його державної політики, економічних структур тощо. При цьому СІО можуть бути проведені на оперативно-тактичному, стратегічному і глобальному рівнях.

СІО оперативно-тактичного рівня зазвичай має локальний вузько спрямований разовий характер і проводиться вибірково. «Ударна сила» таких СІО спрямовується на реперні точки ймовірного супротивника на невеликій ділянці інформаційного простору. Зокрема, операція може плануватися й проводитися з метою дискредитації правлячої політичної еліти, опозиції, конкретних посадових осіб, локалізації деструктивних ЗМІ, компрометації суб'єктів господарювання або бізнес-проектів тощо. Стратегічний рівень проведення СІО вимагає застосування нетрадиційних форм і методів

широкомасштабного інформаційного впливу на груповий об'єкт атаки. В операції можуть бути задіяні агенти, резиденти, розробники і їхні інформаційно-ударні комплекси, розташовані на території ймовірного супротивника. Операція може проводитися на території декількох держав одночасно, протягом значного проміжку часу. Планування й реалізація СІО на глобальному рівні є вкрай складним і багаторівневим завданням. У нетрадиційній ударній комбінації цілеспрямованого інформаційного впливу необхідно задіяти всіх основних світових геополітичних суб'єктів, задіяння яких є доцільним в інтересах конкретної держави. З метою реалізації СІО також доцільно задіяти всі інформаційні ресурси держави, а так само сили й засоби інформаційного протиборства системи національної безпеки.

У цілому матеріали узагальнення досвіду збройних конфліктів останніх десятиліть дозволяють вести мову про систему багаторівневих СІО, у яких значна роль приділяється існуючим, а також перспективним силам і засобам радіоелектронної боротьби. Так, на етапі зародження збройного конфлікту тактичного рівня, який, на думку більшості експертів, буде основним способом вирішення міжрегіональних протиріч у найближчі 15-20 років, першою в системі спеціальних інформаційних операцій слід вважати СІО державного масштабу. Під час проведення СІО державного масштабу головні зусилля будуть зосереджуватися на міждержавному рівні й зводитися в основному до дипломатичних і економічних заходів і способів впливу, відтак застосування сил і засобів радіоелектронної боротьби на даному етапі конфлікту не буде, як правило, виходити за рамки заходів і дій, зумовлених керівними документами, що регламентують повсякденну діяльність сектору безпеки й оборони країни. У разі поглиблення конфлікту його перехід до етапу загострення напруженості й активної підготовки держав-супротивників до воєнних дій зміст і спрямування боротьби в інформаційній сфері може значно розширитися й привести до необхідності проведення нового виду СІО – на військовому рівні. Досягнення мети даної операції буде здійснюватися переважно в «інтелектуальний спосіб», сутність якого полягає в митецькому застосуванні в першу чергу демонстраційних дій, упровадженні дезінформації в підсистеми добування й збору інформації супротивника, щоб створити в нього неправильне уявлення про обстановку в районі конфлікту. У такий СІО сили й засоби радіоелектронної боротьби можуть залучатися головним чином за планом здійснення оперативного маскування. У цей час і тим більше в перспективі обов'язковою і невід'ємною частиною заключного етапу кризи (попереднього етапу початку активних військових (бойових) дій) стає наступний вид СІО, який зорганізується проводиться на фронтовому рівні, супроводжуючи фактичні бойові дії. Основними цілями цього виду СІО можуть бути примус супротивника до відмови від загострення конфлікту до військової фази або завоювання й утримання інформаційної переваги над ним до початку активних бойових дій [7].

За експертними оцінками, гібридна агресія РФ відносно України є різнорівневою комбінацією диференційованих форм і методів негативного впливу, серед яких домінуючим напрямком є інформаційний і кібернетичний. Важливим аспектом негативних СІО, які намагаються здійснювати російські спецслужби, є їх спрямованість на руйнування української державності починаючи з базового рівня – історичної пам'яті й самосвідомості нації як такої. Із цією метою російськими спецслужбами використовуються підконтрольні їм ЗМІ, інтернет-ресурси, групи у соціальних мережах, блогери, інтернет-тролі та навіть поштові сервіси. Із використанням цієї розгалуженої мережі не тільки збирається розвідувальна інформація про українських громадян, але й проводяться деструктивні пропагандистські СІО. Ще одним напрямком гібридної війни є виснаження фінансових і матеріальних ресурсів України, створення пере-

думов до втрати нею енергетичної незалежності, ослаблення транзитного потенціалу й дискредитація нашої держави на міжнародній арені з наступною реалізацією СІО. При цьому деструктивний інформаційний вплив і маніпулювання суспільною свідомістю російські спецслужби поєднують із проведенням цинічних за задумом і катастрофічних за результатами кібератак на об'єкти критичної інфраструктури [8].

Висновки. Виходячи з того, що на світовій арені відбувається геополітичне інформаційне протиборство, можна констатувати, що силові маневри держав, у сферу стратегічних інтересів яких входить Україна (мова йде в першу чергу про РФ, що вступила у відкриту фазу силового протистояння з нашою країною), спрямовані на нав'язування нашій незалежній державі своєї політичної волі й бачення майбутнього, установлення й досягнення стратегічних обріїв, які визначаються геоекономічною конкуренцією. При цьому сили країни-агресора в більшості випадків перевершують вітчизняний потенціал, що змушує Україну звертатися до ідеї асиметричної протидії, у якій СІО відіграє одну з першорядних ролей. При цьому впровадження стратегії гнучкого реагування на асиметричній основі вимагає наявності в Україні висококваліфікованих кадрів і значних фінансових і матеріальних ресурсів, у першу чергу – збільшення фінансування підрозділів інформаційної й кібернетичної безпеки вітчизняних спецслужб для закупівлі новітнього програмного забезпечення й устаткування, а також матеріального стимулювання фахівців високого рівня. Не менш важливим фактором є також вдосконалення правового поля використання необхідних інструментів протидії російським кібернетичним і інформаційними впливам.

Список використаних джерел:

1. Дьячук Н.В. Психотехника. Москва, 1997. 368 с.
2. Жабчик С.В., Токарев К.К. Информационная война как катализатор геополитических изменений». URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_35236659_69242074.pdf (дата звернення: 30.11.2018).
3. Информационная война против Российской Федерации: институализация информационного противоборства: Мат-лы круглого стола (30 ноября 2010 г.). Москва : Науч. эксперт, 2011. 109 с.
4. Панарин И.Н. Информационная война, PR и мировая политика: Курс лекций. Москва : Огни, 2014. 352 с.
5. Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». URL : http://www.president.gov.ua/documents/ 472017-21374 (дата звернення: 28.10.2018).
6. Почепцов Г.Г. Информационные войны. Новый инструмент политики. Москва : Алгоритм, 2015. 256 с.
7. Донсков Ю.Е., Никитин О.Г. Место и роль специальных информационных операций при разрешении военных конфликтов. URL : http://militaryarticle.ru/voennaya-mysl/2005-vm/9555-mesto-i-rol-specialnyh-informacionnyh-operacij-pri (дата звернення: 20.11.2018).
8. Климчук А. Информационная и кибербезопасность в современном мире: опыт СБУ». URL : https://www.liga.net/politics/opinion/informatsionnaya-i-kiberbezopasnost-v-sovremennom-mire-opyt-sbu (дата звернення: 27.11.2018).

УДК 340. 132
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.03

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОЗАСТСОВНОГО РОЗСУДУ

Жильцов Олександр Леонідович,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Стаття присвячена дослідженню класифікації правозастосовного розсуду. Визначено поняття «класифікація» і з урахуванням цього проаналізовано найбільш розповсюджені підходи зарубіжних та українських учених до питання поділу правозастосовного розсуду на види за допомогою відповідних критеріїв.

З'ясовано, що повноцінне вивчення теорії та нормативно-правового регулювання правозастосовного розсуду можливо лише за умови дослідження окремих виявів дискреційних повноважень та аналізу особливостей кожного із цих виявів.

У статті досліджуються найбільш поширені наукові підходи до визначення видової класифікації дискреційних повноважень (розсуду): за видами правозастосовної діяльності органу (відносно визначені дискреційні повноваження та правомочні); за кількістю можливих варіантів рішення (вузькі і широкі дискреційні повноваження); за зв'язаністю суб'єкта нормою права (дискреційні повноваження обмежені та абсолютні); за інтелектуально-вольовою ознакою (оптимальні; безпосередні; інтуїтивні; довільні); за належністю правової норми до матеріальної чи процесуальної галузі права: матеріальні (у разі застосування матеріальної норми) та процесуальні (у разі застосування процесуальної норми); залежно від суб'єкта правозастосовного розсуду (дискреційні повноваження правоохоронних, судових та слідчих органів, органів виконавчої влади); залежно від підстав дискреційні повноваження поділяються на ті, що існують через відносну визначеність змісту правової норми, прогалини у праві чи колізії правових норм; за ступенем свободи щодо застосування правових норм: альтернативні, коли орган обирає один із декількох дозволених законом варіантів рішення; рамкові, коли орган обмежений чіткими межами (верхньою та нижньою); змішані; рамкові без верхньої межі.

Автор доходить висновку, що напрацювання теоретичних та правових аспектів класифікації правозастосовного розсуду в сучасних умовах має як теоретичну, так і практичну значущість, а отже, може слугувати певним підґрунтям для вдосконалення правової системи нашої держави.

Ключові слова: розсуд, правозастосовний розсуд, правозастосовний орган, види, класифікація.

CLASSIFICATION OF LAW ENFORCEMENT DISCRETION

Zhyltsov Oleksandr Leonidovich,
candidate of law sciences,
Associate Professor of the department of
the general and socio–humanitarian
disciplines, (Kherson Faculty
of Odessa State University
of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

The article is dedicated to the research of the classification of the law enforcement discretion. The notion "classification" is determined and the most widely spread approaches

of foreign and Ukrainian scientists to the question of thedivision ofthe law enforcement discretion into types with the help of corresponding criteria are analyzed taking into account the notion of "classification".

The full-bodied study of the theory and normative-legal regulation of the law enforcement discretion is found out to be possible on conditions that some manifestation of the law enforcement discretion are researched and analyzed. The subject and type softhelawen for cementdiscretion and the level off reedom of the organaswellformthebasisofthemostwidelyspread classification of the discretion powers.

The author comes to the conclusion that the elaboration of theoretical and legal aspects of the classification of the law enforcement discretion nowadays has both theoretical and practical importance and can be certain basis for the improvement of the legal system of our state.

Key words: discretion, lawenforcementdiscretion, lawenforcementorgan, types, classification.

Деформалізація правового регулювання передбачає підвищення в національному законодавстві питомої ваги юридичних норм з відносно визначеним змістом, зокрема норм оціночних, а отже, і розширення сфери розсуду під час їх застосування. Але разом із тим, незважаючи на поширене практичне застосування та розгалужену нормативно-правову базу у сфері правозастосовного розсуду, в науковій літературі відсутній єдиний уніфікований підхід до визначення класифікації та поділу на види правозастосовного розсуду.

Повноцінне вивчення теорії та нормативно-правового регулювання правозастосовного розсуду, на нашу думку, можливо лише за умови дослідження окремих виявів дискреційних повноважень та аналізу особливостей кожного із цих виявів.

Проблема дискреційних повноважень носить комплексний міждисциплінарний характер, адже її окремі аспекти досліджувалися багатьма вченими, які належать до різних наукових напрямів і шкіл – філософами, представниками теорії держави і права, адміністративного права, інших галузевих юридичних наук тощо.

Дослідженням питань правозастосовного розсуду займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці з теорії держави і права та галузевих юридичних наук. Це, зокрема, праці С. Алексєєва, В. Андропова, В. Бабаєва, А. Барака, В. Баранова, А. Боннера, Н. Вопленка, В. Гончарова, Ю. Грошового, С. Дементʼєва, Н. Дубовицького, І. Дюрягіна, В. Забігайла, В. Канціра, К. Комісарова, О. Корабліної, А. Коренєва, П. Куфтирєва, В. Лазарева, П. Люблінського, А. Маліновського, М. Малікова, В. Манохіна, Ю. Оборотова, О. Папкової, І. Покровського, М. Рісного, М. Строговича, А. Стьопіна, В.Тіткова, Ю. Тихомирова, О. Черданцева та ін. Теоретичні засади дослідження у сфері адміністративного розсуду становлять праці вітчизняних вчених-адміністративістів зокрема: В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Д.І. Голосніченка, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, Д.М. Лукʼянця, В.Ф. Опришка, М.М. Тищенка, Ю.С. Шемшученко та інших фахівців.

Разом із тим напрацювання теоретичних та правових аспектів класифікації правозастосовного розсуду в сучасних умовах має як теоретичну, так і практичну значущість, тож може слугувати певним підґрунтям для вдосконалення правової системи нашої держави.

Отже, метою дослідження є здійснення поділу всіх виявів правозастосовного розсуду на окремі групи за визначеними ознаками з дослідженням співвідношення між цими групами.

Для здійснення коректної класифікації правозастосовного розсуду необхідно визначити поняття «класифікація» з метою більш якісного його сприйняття. Згідно зі словни-

ком української мови, термін «класифікувати» означає виконання дій із розподілення предметів, явищ або понять на класи і групи за спільними ознаками чи властивостями. Водночас під «класифікацією» варто розуміти систему поділу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [1, с. 175].

Таким чином, класифікація дискреційних повноважень займає особливе місце у системі права і за своєю сутністю являє собою логічну операцію, яка ґрунтується на поділі певних понять.

Проблеми класифікації дискреційних повноважень були об'єктом наукових дослідження відомих вчених (В. Антропов, А. Барак, А. Боннер, А. Стьопін, Г. Бребан, Д. Галіган, В. Гончаров, Ж. Зіллер, Р. Дворкін, В. Дубовицький, С. Дунаєвська, В. Кожевніков, К. Комісаров, П. Куфтирєв, Й. Новацкі, О. Папкова, М.Рісний, Ю. Тіхоміров і інші), наукові здобутки яких становлять вагоме науково-теоретичне надбання правової науки.

Розглянемо найбільш поширені наукові підходи до визначення видової класифікації дискреційних повноважень (розсуду).

Так, О. Папкова за видами правозастосовної діяльності органу так класифікувала правозастосовний розсуд:

а) відносно визначені дискреційні повноваження (ситуаційні та альтернативні);

б) правомочні дискреційні повноваження (факультативні) [2, с. 332]. Ситуаційні відносно визначені дискреційні повноваження, на думку дослідниці, мають такі варіанти застосування, як: застосування аналогії права чи закону; застосування норм, які містять формулювання «справедливий», «розумні межі», «життєві обставини» та ін. Альтернативні відносно визначені, за класифікацією О. Папкової, як підвид мають місце в разі застосування альтернативних правових норм, але при цьому варіантів такого підвиду розсуду авторка не виділяє, як і не виділяє також підвидів і варіантів другого виду дискреційних повноважень – правомочних або факультативних.

К. Коммісаров за критерієм виду норми права виділяє чотири види розсуду:

1) конкретизація суб'єктивних прав та обов'язків;

2) застосування факультативних норм;

3) застосування за оцінними ознаками;

4) прийняття рішення, що визначає діяльність державного органу шляхом загальних формулювань, за якими не випливає переліку того, коли він може діяти [3, с. 30].

Вчений П. Куфтирєв за ступенем свободи дискреційні повноваження поділяє на:

а) вільні;

б) обмежено вільні;

в) суворо обмежені дискреційні повноваження [4, с. 50].

А. Ярославський у своєму дисертаційному дослідженні виділяє такі різновиди дискреційних повноважень (розсуду), як:

1) надання права обрати один із декількох, передбачених нормою, варіантів рішення чи поведінки рівнозначних з точки зору закону;

2) надання права приймати рішення, які ґрунтуються на приписах норм із настільки загальними формулюваннями, за якими не слідує переліку умов, за наявності яких дане рішення буде найбільш доцільним;

3) надання права приймати рішення на підставі норм, що містять оцінку, в нашому випадку, дискреційної ситуації;

4) застосування норми за аналогією права (даний вид дискреційних повноважень (розсуду) автор вважає виключним) [5, с. 29].

За інтелектуально-вольовою ознакою А. Ярославський виділяє такі види розсуду, як: оптимальні; безпосередні; інтуїтивні; довільні.

В. Антропов пропонує класифікувати правозастосовний розсуд за ознакою предмету дискреційних повноважень, поділивши їх на правотворчі та правозастосовчі, а за змішаною предметно-суб'єктною ознакою – на нормативні та індивідуальні [6, с. 17].

А. Стьопін запропонував власний підхід до класифікації дискреційних повноважень (розсуду): поділити їх на види за критерієм зворотності сили прийнятого рішення за власним розсудом. Так, на його думку, дискреційні повноваження (розсуд) поділяються на два види: дискреційні повноваження, що виникають за відкладальними нормами (на стадіях процесу до винесення (прийняття) остаточного рішення у справі), та дискреційні повноваження, що виникають за невідкладальними нормами. За невідкладальними нормами виникає повноваження вищих органів влади (інстанцій) [7, с. 86].

В основу найбільш поширеної класифікації дискреційних повноважень покладено критерій залежно від суб'єкта правозастосовного розсуду. Більшість науковців виділяють дискреційні повноваження правоохоронних, судових та слідчих органів, дискреційні повноваження органів прокуратури тощо.

Прикладом дискреційних повноважень правоохоронних органів може бути право їхніх працівників на підставі Закону України «Про Національну поліцію» [8] приймати розсудове рішення про застосування в залежності від конкретної ситуації фізичної сили (ст. 44), спеціальних засобів (ст. 45) або вогнепальної зброї (ст. 46). Слідчий та прокурорський розсуд реалізуються під час застосування норм Кримінального процесуального кодексу України [9]. Так, наприклад, відповідно до ч. 1. ст. 148 цього Кодексу в разі наявності достатніх підстав слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа мають право тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом, у законно затриманої ними особи в порядку, передбаченому статтею 208 цього Кодексу.

Усі наведені вище критерії класифікації є найбільш розповсюдженими в науковій літературі, однак можлива класифікація й за іншими критеріями. Так, залежно від суб'єктного складу носіїв дискреційні повноваження можна поділити на індивідуальні (рішення приймається одноособово) та колективні (рішення приймається колегіально). Залежно від підстав дискреційні повноваження поділяються на ті, що існують через відносну визначеність змісту правової норми, прогалини у праві чи колізії правових норм.

На підставі такого критерію, як належність правової норми до матеріальної чи процесуальної галузі права, можна виділити: матеріальні (у разі застосування матеріальної норми) та процесуальні (у разі застосування процесуальної норми) дискреційні повноваження.

За критерієм кількості можливих варіантів рішення, серед яких суб'єкт здійснює свій вибір, можна виділити вузькі й широкі дискреційні повноваження. Якщо норма права передбачає невелику кількість альтернативних варіантів розв'язання правового питання (але не менше ніж два можливих варіанти), то, на думку А. Барака, це є вузькі дискреційні повноваження, якщо ж більше, аніж два варіанти рішень, то це широкі повноваження. Також із точки зору зв'язаності суб'єкта нормою права А. Барак поділяє дискреційні повноваження на обмежені та абсолютні [10, с. 27]. У залежності від об'єкта дискреційних повноважень (розсуду) А. Барак поділяє дискреційні повноваження на: обрання із сукупності фактів, які здаються необхідними для розв'язання правового конфлікту; дискреційні повноваження під час застосування норми, що передбачає обрання із різноманітних варіантів застосування, які допускаються нормою єдиного рішення, котре суб'єкт вважає найбільш відповідним; дискреційні повноваження, передбачені самою нормою, яка зумовлює необхідність їх вчинення. Дослідник А. Стьопін підтримав таку ідею класифікації А. Барака і у свою чергу поділив дискреційні повноваження

(розсуд) на такі, що прямо випливають із норми права, та такі, що прямо не випливають із закону, але мають місце у правозастосовній практиці [7, с. 78].

М. Рісний залежно від галузі права, норми якої підлягають застосуванню, пропонує класифікувати правозастосовний розсуд на розсуд у галузях цивільного, кримінального, адміністративного права тощо [11, с. 71–78]. Інший підхід, запропонований Н.Н. Мельчинським у сфері адміністративної дискреції, передбачає два види адміністративного розсуду – визначений і невизначений. Визначеність розсуду, на думку автора, передбачає встановлення певних альтернативних моделей поведінки посадових осіб публічної адміністрації на рівні нормативно-правових актів або законодавчий опис критеріїв, які мають братися органом до уваги під час прийняття рішення. У свою чергу невизначений розсуд має місце, коли фактичні обставини, які мають впливати на прийняття рішення, конкретно не передбачені правовими нормами, а також не встановлено лінії можливої поведінки уповноваженого органу, проте такий орган наділений повноваженнями самостійно оцінити юридичні факти і прийняти рішення в управлінській справі [12, с. 47].

На нашу думку, найбільш повну класифікацію за нормативною основою застосування адміністративного розсуду здійснив О.С. Лагода, поділивши його на такі види: 1) передбачення матеріальною нормою можливого варіанта вирішення справи: а) коли норма передбачає декілька можливих альтернативних варіантів, які обираються, виходячи з обставин справи; б) коли норма вказує не альтернативні, а чіткі межі вибору («від» і «до»); 2) передбачення нормою права можливості органу оцінювати юридичні факти; 3) надання правовою нормою можливості оцінювання публічних інтересів і тлумачення оціночних понять; 4) прийняття рішення органом публічної адміністрації на основі приписів, що викладені в загальному вигляді без указівки на конкретний факт, за наявності або відсутності якого орган зобов'язаний діяти; 5) надання органу можливості конкретизувати матеріальну норму права у формі організаційних і матеріально-технічних дій, а не у вигляді адміністративного рішення [13, с. 94].

В основу класифікації правозастосовного розсуду можна покласти такий критерій, як залежність від наявності строку його застосування:

1) такий, що законодавчо обмежений строком прийняття рішення;

2) такий, що застосовується без обмежень у часі прийняття. На практиці обмеження правозастосовного розсуду в часі здійснюється за допомогою відповідних формулювань у диспозиції правової норми – «протягом двох місяців», «не більше одного місяця», «протягом 10 календарних днів» тощо. Необмежений у часі розсуд доцільно застосовувати лише в тих випадках, коли в рішенні правозастосовного органу зацікавлена не конкретна особа в разі звернення до нього, а коли діяльність цього органу здійснюється постійно, наприклад, у вигляді контролю за дотриманням законності. У цьому випадку правозастосовний орган може здійснювати свої дискреційні повноваження постійно, в разі необхідності.

Наведена класифікація дискреційних повноважень, звичайно, не є вичерпною, але вона має значне евристичне значення, за ступенем нормативної визначеності владних приписів вона є найбільш ґрунтовною в аспекті розкриття внутрішнього змісту дискреційних повноважень, але не єдино можливою.

Сучасні, як українські, так і зарубіжні дослідники виділяють значну кількість класифікацій дискреційних повноважень, але найбільш розповсюдженими з них є класифікації за критерієм передбаченого законодавством ступеня свободи органу, а щодо форм дискреційних повноважень (розсуду) – за формами здійснення правозастосування, діяльності органу.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що найбільш поширеними науковими підходами до визначення видової класифікації дискреційних повноважень (розсуду) є: за видами правозастосовної діяльності органу (відносно визначені дискреційні повноваження та правомочні); за кількістю можливих варіантів рішення (вузькі й широкі дискреційні повноваження); за зв'язаністю суб'єкта нормою права (дискреційні повноваження обмежені та абсолютні); за інтелектуально-вольовою ознакою (оптимальні; безпосередні; інтуїтивні; довільні); за належністю правової норми до матеріальної чи процесуальної галузі права: матеріальні (у разі застосування матеріальної норми) та процесуальні (у разі застосування процесуальної норми); залежно від суб'єкта правозастосовного розсуду (дискреційні повноваження правоохоронних, судових та слідчих органів, органів виконавчої влади); залежно від підстав дискреційні повноваження поділяються на ті, що існують через відносну визначеність змісту правової норми, прогалини у праві чи колізії правових норм; за ступенем свободи щодо застосування правових норм: альтернативні, (коли орган обирає один із декількох дозволених законом варіантів рішення); рамкові, коли орган обмежений чіткими межами (верхньою та нижньою); змішані; рамкові без верхньої межі.

Підсумовуючи все вищезазначене, варто вказати, що не існує єдиного підходу до класифікації правозастосовного розсуду. Описані нами підходи відображають стан сучасного розвитку юридичної науки та мають на меті вироблення практичних пропозицій щодо нормативно-правового регулювання відповідного інституту права.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови / АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні ; редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4: С / ред.: І.С. Назарова та ін. 1973. 840 с.
2. Папкова О.А. Усмотрение суда. Москва : Статут, 2005. 413 с.
3. Комиссаров К.И. Задачи судебного надзора в сфере гражданского судопроизводства. Свердловск : СЮИ, 1971. 168 с.
4. Куфтирєв П.В. Суддівський розсуд у теорії права : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2009. 209 с.
5. Ярославський А.Б. Усмотрение следователя при расследовании уголовных дел : дисс. … докт. юрид. наук : спец. 12.00.09. Волгоград, 2001. 220 с.
6. Антропов В.Г. Правоприменительное усмотрение: понятие и формирование (логико-семантический анализ) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 1995. 20 с.
7. Степин А.Б. Судебное усмотрение в частном праве (вопросы теории и практики) : дисс. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Волгоград, 2002. 298с.
8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
10. Барак А. Судейское усмотрение ; перевод с английского А.Ю. Лисин. Москва : Изд-во НОРМА, 1999. 376 с.
11. Рісний М.Б. Правозастосовний розсуд (загальнотеоретичні аспекти) : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів, 2006. 189 с.
12. Мельчинский Н.Н. Юридические факты в советском административном праве : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Свердловск, 1975. 201 с.
13. Лагода О.С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Ірпінь : Національний університет Державної податкової служби України, 2007. 187 с.

УДК 342.922
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.04

СУБ'ЄКТ ПРОСТУПКУ ПРОТИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ

Коміссаров Сергій Анатолійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
(Сєвєродонецький інститут
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»,
м. Сєвєродонецьк, Україна)

Стаття присвячена дослідженню дефініції «проступок проти публічного порядку», зокрема одного з її важливих складників – суб'єкта цього виду проступків.

Здійснено аналіз чинного законодавства у досліджуваній сфері, з урахуванням його новел та теоретичних напрацювань провідних учених у цій галузі, розкрито поняття суб'єкта проступку, надана його характеристика. Досліджено питання загального та спеціального суб'єкту проступків проти публічного порядку, їх складові та похідні поняття – фізична та юридична особа, осудність, особа правопорушника, протиправна поведінка тощо.

Акцентовано увагу на те, що з позиції статики до особи порушника в проступках, що посягають на публічний порядок, окрім стандартних ознак, варто зарахувати і біофізіологічні ознаки (стать, фізичні особливості, стан здоров'я, генетичні особливості).

Зазначено, що в КУпАП не надається визначення поняття спеціального суб'єкта адміністративного правопорушення, а також не передбачено специфічних ознак, які б виокремлювали спеціальних суб'єктів серед усього загалу суб'єктів адміністративних порушень, що у свою чергу породжує проблему з уніфікацією визначення, адже в кожному такому випадку є своя специфіка, що властива тільки певному виду проступків.

Зроблено висновок, що у чинному законодавстві передбачено великий перелік діянь, які можуть бути визнані як проступки проти публічного порядку, що потребує класифікації (єдині критерії якої наразі відсутні), тобто розподілу згідно з конкретно визначеними ознаками, які притаманні окремим проступкам та їх групам, і навпаки, відсутні в інших деліктів (проступків). При цьому автор на основі викладеного стверджує, що, визначаючи суб'єкт проступку проти публічного порядку, потрібно враховувати той факт, що у даному випадку він може бути тільки загальним, тобто особа повинна нести відповідальність на загальних підставах.

Ключові слова: проступок, публічний порядок, склад проступку, суб'єкт проступку, класифікація, загальний суб'єкт, спеціальний суб'єкт.

THE SUBJECT OF A MISDEMEANOR AGAINST PUBLIC ORDER

Komissarov Serhii Anatoliiovych,
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor,
Senior Lecturer at Department
of Legal Science
(Sieverodonetsk Institute of Interregional
Academy of Personnel Management,
Sieverodonetsk, Ukraine)

The article is devoted to the study of the definition of "public misconduct", in particular one of its important components – the subject of this type of misconduct.

The current legislation in the research area is analyzed, take into account its novelties and theoretical achievements of leading scientists in this field, the concept of the subject of misconduct is revealed, given its characteristic. The questions of general and special subject of misdemeanors against public order, their constituent and derivative concepts – natural and legal person, conviction, offender person, unlawful behavior, etc. are investigated.

Attention is drawn to the fact that biophysiological traits (gender, physical characteristics, health status, genetic features) should be considered from the standpoint of static to the offender in public misconduct, in addition to standard features.

It is stated that the Code of Administrative Offenses does not provide a definition of the concept of a special subject of an administrative offense, and also does not provide specific features that would distinguish special subjects from the whole total of subjects of administrative offenses, which in turn creates a problem with the unification of the definition, since in each such case there is a specificity typical only for a certain type of misconduct.

It is concluded that the current legislation provides for a large list of actions that can be recognized as misdemeanors against public order, that require classification (the only criteria which are currently absent), namely distribution according to specific features that are specific to individual misdemeanors and their groups on the contrary, not present in other torts (misdeeds). At the same time, the author, baed on the above statement, confirm that in determining the subject of misdemeanor against public order should take into account the fact that in this case it can only be general, that is, the person should held responsible on common grounds.

Key words: misdemeanor, public order, composition of misdemeanor, subject of misdemeanor, classification, general subject, special subject.

У період непростої криміногенної ситуації у нашій державі, що зумовлена багатьма чинниками – погіршенням економічної ситуації, проблемами з працевлаштуванням, великою кількістю внутрішньо переміщеного населення, поширенням правового нігілізму серед певної категорії громадян, впливом інших негативних факторів, зокрема, гібридна агресія проти України, актуальним постає питання протидії та профілактики проступків, що посягають на публічний порядок та безпеку.

На сьогодні у державі здійснено та заплановано низку заходів, що повинні позитивно вплинути на ситуацію зі злочинністю. Це і реформування правоохоронних органів та їхніх структурних підрозділів, переоснащення та навчання особового складу, переоцінка та зміна самої філософії підходу до надання правоохоронних послуг населенню – з карально-репресивного до сервісного тощо. Одним із етапів цих заходів є удосконалення чинного законодавства, без чого важко уявити настання будь-яких позитивних змін. Розглядаючи сферу забезпечення безпеки громадян, слід зазначити, що у зв'язку з уніфікацією та імплементацією окремих норм Європейського Союзу в окремих нормативно-правових актах на законодавчому рівні вперше було застосовано термін «публічний» у різних його похідних. Зокрема, 2 липня 2015 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про Національну поліцію», де йдеться про «публічний порядок» та «публічну безпеку». Враховуючи конструктивну критику окремих положень цього закону деякими науковцями та практиками [1; 2; 3], все ж позитивно відзначаємо цей факт з низки причин. Насамперед це пов'язано з тим, що відбулася не проста заміна понять термін «громадський порядок» на «публічний порядок». Вважаємо, що дефініція «публічний» є більш ширшою за своїм змістом і значенням і більш точно відображає сферу як охорони, так і вчинення проступків.

Але в даному випадку виникає питання проведення наукової ревізії, і, відповідно, вважаємо, що сьогодні виникла необхідність із нових позицій проаналізувати склад проступку проти публічного порядку.

У різні часи теоретичним аспектам складників терміна «проступок» та «правопорушення» були присвячені праці значної кількості теоретиків та практиків. З них хотілося б виділити напрацювання, опубліковані в працях В.В. Доненка, В.О. Заросила, І.В. Зозулі, М.В. Лошицького, В.В. Малікова, А.А. Манжули, Р.С. Мельника, А.М. Подоляки, С.В. Пєткова, В.П. Пєткова, О.Ю. Прокопенка, О.Ф. Кобзаря та інших вітчизняних науковців.

Важливим підґрунтям даного дослідження стали праці таких знаних адмінстративістів, як Ю.П. Битяк, В.К. Колпаков, О.І. Остапенко, Т.О. Коломоєць та багатьох інших правників.

Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень, пов'язаних з аналізом складу терміна «проступок» та його споріднених похідних, питанню визначення суб'єкта проступків проти публічного порядку приділена недостатня увага.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів визначення дефініції «проступок проти публічного порядку», зокрема одного з її важливих складників – суб'єкта цього виду проступків.

Розглядаючи поняття суб'єкта проступку, слід зазначити, і це вже неодноразово зазначалося в публікаціях, що вітчизняне законодавство не дає його узагальненого визначення. Чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) однозначно визнає суб'єктом проступку виключно фізичну особу. Про це, зокрема, свідчать його ознаки, закріплені нормативно. Так, ст. 12 КУпАП вказує на вік, після досягнення якого настає відповідальність, а це стосується осіб, які досягли на момент вчинення проступку шістнадцятирічного віку. Стаття 20 КУпАП передбачає як обов'язкову ознаку суб'єкта його осудність [4].

Аналізуючи ознаки, що характеризують суб'єкта проступку, слід зазначити, що вони поділяються на загальні й спеціальні. У наведеному вище визначенні названо ознаки загальні, тобто властиві будь-якому суб'єкту. Суб'єктом проступку, по-перше, може бути фізична особа, людина. По-друге, ним може бути не будь-яка фізична особа, а тільки осудна. У законодавстві не розкривається поняття осудності, воно випливає із визначення неосудності. Як зазначено в ст. 20 КУпАП, під неосудністю розуміється стан, в якому особа не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану [4]. Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що осудність – це здатність особи усвідомлювати свої дії і керувати ними, нести за них відповідальність. По-третє, суб'єктом проступку може бути особа, яка на момент вчинення проступку досягла шістнадцятирічного віку. Крім цих загальних ознак, у конкретних складах суб'єкт може характеризуватися ще й додатковими специфічними властивостями. Такі суб'єкти називаються спеціальними. До них можна зарахувати, наприклад, посадових осіб, водіїв, керівників, капітанів суден, батьків, військовозобов'язаних тощо [5, с. 21].

Розкриваючи характеристику особи порушників, у тому числі тих, які вчиняють проступки, що посягають на публічний порядок, треба максимально враховувати індивідуальні психологічні особливості та біологічно зумовлені якості, які відіграють важливу роль у механізмі протиправного діяння, а також соціальні фактори впливу. Тому серед пропозицій К.Л. Бугайчука, В.Л. Васильева, А.І. Долговой, М.І. Єнікєєва, В.М. Кудрявцева, В.П. Лобзякова, В.П. Філонова, В.А. Юсупова, враховуючи особливості особи порушника в проступках, що посягають на публічний правопорядок та публічну безпеку, ми обираємо точку зору, згідно з якою особу порушника треба розглядати з позиції статики та динаміки [6, с. 94].

З позиції статики до особи порушника в проступках, що посягають на публічний порядок, окрім стандартних ознак, варто зарахувати і біофізіологічні ознаки (стать, фізичні особливості, стан здоров'я, генетичні особливості). Дані про стать порушників дають характеристику «питомої ваги» в деліктності серед жінок та чоловіків, вказують на вчинення пріоритетних проступків особами різної статі. Так, займаються проституцією (ст. 181-1 КУпАП) чи ворожать у публічних місцях, безспірно, переважно лише жінки. Такі проступки, як вчинення дрібного хуліганства (ст. 173 КУпАП), вчинення насильства в сім'ї (ст. 173-2 КУпАП), розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява в публічних місцях у п'яному вигляді (ст. 178 КУпАП), вчиняються, як правило, чоловіками. Низка проступків, що посягають на публічний порядок та публічну безпеку, однаковою мірою можуть вчинятися як чоловіками, так і жінками, наприклад куріння тютюнових виробів у публічних місцях (ст. 175-1 КУпАП), виготовлення самогону (ст. 176 КУпАП), розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених місцях (ст. 178 КУпАП) тощо. При цьому можна зробити висновок, що проступки, які посягають на публічний порядок, у більшості випадків схильні вчиняти чоловіки, втім проступки, об'єктом посягання яких є публічна безпека, можуть рівною мірою вчинятися як чоловіками, так і жінками, що пов'язано з характером проступків, які посягають на публічну безпеку, адже їх об'єктивна сторона, як зазначалося вище, пов'язана з порушенням установлених правил у різних сферах суспільної діяльності.

Розглядаючи соціально-демографічні ознаки (вік, рівень освіти, соціальне походження та становища, рід занять, рівень матеріального забезпечення), слід зазначити, що вікова характеристика порушників дає змогу оцінювати деліктну активність різних вікових груп, говорити про особливості протиправної поведінки людей різного віку. Усе це допомагає підвищити конкретність та ефективність запобіжної роботи серед різних вікових груп населення – неповнолітніх, молоді, людей похилого віку тощо. Так, ряд проступків, що посягають на публічний порядок, часто вчиняються саме малолітніми та неповнолітніми. До них варто зарахувати дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП), куріння тютюнових виробів у заборонених місцях (ст. 175-1 КУпАП), розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях (ст. 178 КУпАП), завідомо неправдивий виклик спеціальних служб (ст. 183 КУпАП) та ін. При цьому, наприклад, проступки, що посягають на публічну безпеку, в більшості випадків вчиняються дорослими людьми, адже значна частина названих порушень пов'язана з професійною діяльністю [7].

На думку Ю.О. Прокопенка, протиправна поведінка особи порушника в проступках, що посягають на публічний порядок, виявляється на п'яти послідовних етапах:

1) існування інтересів та потреб, які формують мотиваційну сферу порушника;
2) усвідомлення мети та засобів її досягнення для задоволення своїх власних потреб;
3) зіставлення мети, можливостей і сфери цінностей, інтересів людини;
4) прийняття рішення;
5) реалізація відповідного рішення [7].

На першому етапі спостерігається порушення відповідності існуючих інтересів і потреб та їх подальше викривлення. На основі цього правопорушник ставить перед собою відповідну мету, яка зумовлена його потребами та інтересами, й визначає засоби її досягнення, що є другим етапом. На третьому етапі зіставляються цінності, які є в особи, безпосередньо із самою метою та можливими засобами її досягнення для прийняття відповідного рішення. На четвертому етапі приймається рішення на вчинення проступку (тут наявні неправильна оцінка фактичних обставин, заборон-

них публічно-правових норм та падіння самоконтролю за своєю поведінкою). П'ятий етап – це безпосереднє вчинення проступку [8, с. 91].

Розглядаючи питання спеціального суб'єкта правопорушення, слід зазначити, що в КУпАП не надається визначення поняття спеціального суб'єкта адміністративного правопорушення, а також не передбачено специфічних ознак, які б виокремлювали спеціальних суб'єктів серед усього загалу суб'єктів адміністративних порушень.

Що стосується юридичної літератури з адміністративного права, то під ним розуміють фізичну особу, яка поряд із загальними ознаками (вік, осудність) володіє також додатковими, спеціальними ознаками, наявність яких дає можливість притягнути її до адміністративної відповідальності [17, с. 68]. Дещо інакше визначає спеціальний суб'єкт В.Б. Авер'янов: це особа, яка може бути визнана суб'єктом конкретного адміністративного правопорушення, а отже, притягнута до адміністративної відповідальності за наявності в неї, крім ознак загального суб'єкта, певних додаткових ознак [18, с. 245]. На його думку, такими додатковими ознаками, зокрема, можуть бути: громадянство; вік; наявність статусу посадової особи або конкретна займана посада; стан здоров'я або фізіологічний стан особи; родинні зв'язки; професія; род або сфера професійної діяльності; факт наділення певними правами, обов'язками або факт позбавлення суб'єктивного права чи його відсутності; факт попереднього притягнення особи до адміністративної відповідальності; спеціальний правовий статус, деякі інші ознаки.

Слід зазначити, що визначаючи спеціального суб'єкта проступків у тій чи іншій сфері, виникає проблема з уніфікацією визначення, адже в кожному такому випадку є своя специфіка, що властива тільки певному виду проступків. У зв'язку з цим у науковій періодиці зустрічаються спроби надати універсальне визначення, яке, на думку авторів, має бути конкретизоване в кожному окремому випадку під час аналізу складу того чи іншого адміністративного правопорушення – «спеціальним суб'єктом адміністративного правопорушення є осудна фізична особа, що вчинила у віці, з якого може наставати адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [19, с. 153].

Ведучи мову про спеціальний суб'єкт проступків, що посягають на публічний порядок, хочемо зазначити, що, незважаючи на те, що і в коментованих виданнях КУпАП [20], і у навчальній літературі наводяться приклади спеціального суб'єкту в цій сфері (зокрема, ним можуть бути батьки неповнолітнього, особи, що їх замінюють, будь-які інші фізичні осудні особи, які досягли 18-річного віку в разі притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 180 КУпАП «Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння») [18, с. 245], ми вважаємо, що в даному випадку особа повинна нести відповідальність на загальних підставах. Тобто, визначаючи суб'єкта проступку проти публічного порядку, можемо стверджувати, що він може бути тільки загальним.

Отже, в чинному законодавстві передбачено великий перелік діянь, які можуть бути визнані як проступки проти публічного порядку, що потребує класифікації (єдині критерії якої наразі відсутні), тобто розподілу згідно з конкретно визначеними ознаками, які притаманні окремим проступкам та їх групам, і навпаки, відсутні в інших деліктів (проступків). Класифікація необхідна для визначення цілісності структури карних протиправних дій; для визначення та опису карних дій, які переслідуються різними органами, уповноваженими розглядати справи про проступки проти публічного правопорядку; визначення і фактичного визнання органічних зв'язків між окремими елементами єдиної структури (сукупність проступків, що посягають на публічний порядок, підвідомчих різним органам), які забезпечують упорядкованість системи деліктів, що знаходяться у сфері функціональних обов'язків цих органів;

об'єктивування окремих блоків проступків проти публічного правопорядку в межах чітких функціональних характеристик [21, с. 4].

Під час винесення рішень про притягнення до відповідальності за вчинення проступків проти публічного порядку необхідно враховувати характеристику особи порушників, індивідуальні психологічні особливості та біологічно зумовлені якості, що відіграють важливу роль у механізмі протиправного діяння, а також соціальні фактори впливу.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що вчення про поняття, ознаки та юридичний склад проступку, дійсно, посідає одне із центральних місць у правовій науці і, як наслідок, має велике практичне значення: по-перше, воно сприяє виявленню найбільш істотних ознак антипублічних діянь, їхньому розмежуванню й установленню справедливих санкцій; по-друге, допомагає правовим органам правильно кваліфікувати проступки й обирати адекватні їм заходи впливу; по-третє, дає змогу зрозуміти закон, допомагає навчанню юристів і правовому вихованню громадян.

Список використаних джерел:

1. Крищенко А.Є. Особливості визначення терміна «публічна безпека і порядок». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 1. С. 206–214.
2. Зозуля І.В. Закон України «Про Національну поліцію»: публічна чи громадська безпека? *Форум права*. 2015. № 5. С. 85–92.
3. Фатхутдінов В.Г. Частотність операціоналізації та контекстуальність використання терміна «публічна безпека» в Законі України «Про Національну поліцію України». URL: http://goalint.org/chastotnist-operacionalizacii-takontekstualnist-vikoristannyaterminupublichna-bezpekav-zakoni-ukraini-pro-nacionalnu-policiyuukraini
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: редакція від 26 жовтня 2017 року, підстава 2109-19. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10
5. Адміністративна відповідальність в Україні : навчальний посібник / за заг. ред. А.Т. Комзюка. Харків : Ун-т внутр. справ, 2001. 99 с.
6. Бугайчук К.Л. Адміністративні проступки: сутність та організаційно-правові заходи їх профілактики : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Нац. ун-т внутріш. справ. Харків, 2002. 243 с.
7. Прокопенко О.Ю. Особа порушника в адміністративних проступках, що посягають на громадський правопорядок та громадську безпеку. *Форум права*. 2010. № 3. С. 364–370.
8. Манжула А.А. Деякі проблеми щодо визначення системи, складу та видів проступків проти громадського порядку. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. Серія: Право та державне управління* : наук. зб. 2011. № 4. С. 87–92.
9. Бахрах Д.Н., Ренов Э.Н. Производство по делам об административных правонарушениях: пособие для слушателей народных университетов. Москва : Знание, 1989. 96 с.
10. Гесеен В.М. Административное право. Москва ; Санкт-Петербург, 1903. 244 с.
11. Корчевний Г.В. Адміністративна відповідальність за порушення авторських і суміжних прав : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2002. С. 134–138.
12. Битяк Ю.П., Зуй В.В. Административное право Украины (Общая часть) : учеб. пособ. Харьков, 1999. 224 с.
13. Четвериков В.С. Административное право. Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. 512 с.
14. Адміністративне право України : підручник / Ю.П. Битяк та ін. ; за ред. Ю.П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
15. Миколенко А.И. Административный процесс и административная ответственность в Украине : учеб. пособ. Харьков : Одиссей, 2004. 272 с.

16. Административная ответственность в СССР / под ред. В.М. Манохина, Ю.С. Адушкина. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1988. 168 с.

17. Миколенко А.І. Адміністративний процес і адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. Харків, 2006. 352 с.

18. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у двох томах / ред. Колегія : В.Б. Авер'янов. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2004. Том 1: Загальна частина. 584 с.

19. Забарний Г., Менів Л. Адміністративно-правова характеристика суб'єкта адміністративних порушень законодавства про захист прав споживачів. *Право України*. 2009. № 10. С. 149–156.

20. Пєтков С.В. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення, 2012. URL: http//yport.inf.ua/stattya-128-porushennya-abo-nevikonannya-52144.html

21. Бугайчук К.Л. Адміністративні проступки: сутність та організаційно-правові заходи їх профілактики : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Нац. ун-т внутріш. справ. Харків, 2002. 19 с.

УДК 342.821:314.151.3-054.73
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.05

АКТИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Коршун Анна Анатоліївна,
аспірант
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

У статті досліджено реалізацію внутрішньо переміщеними особами активного виборчого права на місцевих виборах в Україні. Неналежний рівень реалізації політичних прав внутрішньо переміщених осіб свідчить про нагальну необхідність моніторингу ситуації, що складається під час практичної реалізації ВПО виборчих прав та ефективного реагування на проблеми, які виявляються. Наголошено, що держава в особі органів державної влади, а також місцевого самоврядування має докладати зусиль у контексті ефективного забезпечення процедури реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема їхніх активних виборчих прав. Акцентовано увагу, що ситуація, яка склалася в Україні, порушує принцип недискримінації в частині забезпечення рівності прав і свобод, а також можливостей. Наголошено, що порушення активного виборчого права внутрішньо переміщених осіб становить непряму дискримінацію за ознаками місця проживання та належності до ВПО, що у свою чергу суперечить Конституції України, міжнародним стандартам, законам України, іншим нормативно-правовим актам, а також зобов'язанням України щодо забезпечення сталої інтеграції ВПО за місцем переміщення. З метою ефективної реалізації політичних прав ВПО проаналізовано законопроекти, які були подані на розгляд Верховної Ради України та передбачають внесення змін, насамперед до нормативно-правових актів про вибори, що у свою чергу спрямовано на усунення існуючих перешкод у реалізації права ВПО на участь у загальнодержавних та/або місцевих виборах. Досліджено зміст проекту Закону № 6240 від 27.03.2017 р. про внесення змін

до деяких законів України (щодо виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних усередині країни громадян), який наразі спрямований на забезпечення ефективної реалізації політичних прав внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: виборче право, активне виборче право, виборчий процес, вибори, внутрішньо переміщені особи, гарантії виборчих прав, політичні права і свободи.

ACTIVE SUFFRAGE IN INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN LOCAL ELECTIONS: THEORY AND PRACTICE PROBLEMS

Korshun Anna Anatoliivna,
Postgraduate Student
(The Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

The article examines the implementation of internally displaced persons of active suffrage in local elections in Ukraine. The inadequate level of exercise of the political rights of internally displaced persons indicates the urgent need to monitor the situation arising from the practical implementation of IDPs' suffrage and effective response to problems that are identified. It is emphasized that the state represented by the state authorities, as well as local self-government, should make efforts in the context of the effective implementation of the procedure for the exercise of the rights and freedoms of internally displaced persons, including their active suffrage. It is stressed that the situation in Ukraine violates the principle of non-discrimination in terms of ensuring equality of rights and freedoms, as well as opportunities. It is highlighted that the violation of the active suffrage of internally displaced persons constitutes indirect discrimination on the grounds of residence and affiliation with IDPs, which in turn contradicts the Constitution of Ukraine, international standards, laws of Ukraine, other normative legal acts, as well as Ukraine's obligations to ensure sustainable integration of IDPs at the place of movement. In order to effectively exercise the political rights of IDPs, the bills that were submitted for consideration by the Verkhovna Rada of Ukraine are analyzed, which envisage amendments, first of all, to the normative legal acts on elections, which in turn aims at eliminating existing obstacles in the exercise of IDPs' right to participate in national and / or local elections. The content of the draft Law No. 6240 of March 27, 2017, on amendments to some laws of Ukraine (on the suffrage rights of internally displaced persons and other mobile citizens within the country), which is currently aimed at ensuring the effective exercise of political rights of internally displaced persons, has been investigated.

Key words: suffrage, active suffrage, electoral process, elections, internally displaced persons, guarantees of suffrage, political rights and freedoms.

Вибори є однією з основних форм безпосередньої участі громадян в управлінні суспільними та державними справами. Це спосіб формування народом шляхом голосування складу органів державної влади чи обрання особи на виборну посаду, внаслідок чого останнім надається право діяти від імені громадян та володіти повноваженнями для прийняття загальнообов'язкових рішень як на всій території нашої держави, так і в окремій адміністративно-територіальній одиниці. Анексія Криму та військові дії на території Донецької та Луганської областей призвели до масових вимушених внутрішніх переміщень. Станом на 2019 р. на обліку знаходяться 1 363 170 внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), які з обґрунтованих причин, або не маючи практичної можливості змінити формально зареєстроване місце проживання, не можуть реалізувати свої конституційні права і свободи, в тому числі у політичній сфері.

Враховуючи те, що досліджувана категорія виборців є новою, практика національних виборів та науково-практична база щодо питань реалізації виборчих прав ВПО незначна. В умовах сьогодення ситуація змінюється. Так, можна зазначити, що правовим проблемам забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб приділяють увагу такі науковці, як Н. Андрусишин, М. Байматуров, Є. Герасименко, Т. Гнатюк, І. Гожій, М. Кобуць, І. Козинець, М. Малиха, А. Монаєнко, В. Михайловський, Ю. Мартинюк, О. Риндзак, С. Трухан, О. Фесенко, Г. Христова, Л. Шестак та ін. Проте, незважаючи на появу наукових доробок у контексті реалізації політичних прав внутрішньо переміщених осіб, слід зазначити, що відсутнім є комплексний аналіз реалізації активного виборчого права досліджуваною категорією осіб.

Залучення громадян до участі в прийнятті політичних рішень є одним з основоположних принципів прямої демократії, що стає можливим завдяки послідовному забезпеченню політичних прав для всіх громадян, у тому числі й внутрішньо переміщених осіб. Але неналежний рівень реалізації політичних прав ВПО свідчить про нагальну необхідність моніторингу ситуації, що складається під час практичної реалізації внутрішньо переміщеними особами виборчих прав, і ефективного реагування на проблеми, які виявляються.

У Конституції України визначено рівні права всіх громадян, а саме відповідно до ч. 1 ст. 24, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. У ст. 38 закріплено право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Так, ст. 70 гарантує право голосу на виборах і референдумах усім громадянам України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років, крім громадян, яких визнано судом недієздатними [1]. Незважаючи на те, що внутрішньо переміщені особи відповідно до положень Основного Закону володіють усіма правами і свободами, які гарантуються державою, слід зауважити, що колізії, які існують у законодавстві, не дають їм можливості реалізовувати деякі політичні права. Наприклад, вони стикаються із практичною проблемою реалізації активного виборчого права.

У контексті дослідження законодавства України, в якому містяться положення щодо забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, доцільним є звернення уваги на такі нормативно-правові акти: ст. 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»; ст. 8 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»; Постанова Верховної Ради України від 31.03.2016 р. № 1074-VIII «Про рекомендації Парламентських слухань «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції» тощо. Водночас положення ч. 3 ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців» не поширюються на вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, місцеві референдуми. Згідно з вищезазначеним законом виборчою адресою виборця є адреса, за якою зареєстровано його місце проживання відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [2]. Закон України «Про місцеві вибори» відносить громадянина до відповідної територіальної громади, і проживання його на відповідній території визначається його зареєстрованим місцем проживання [3]. Вищенаведені положення унеможливлюють, наприклад, участь внутрішньо переміщених осіб у місцевих виборах у громадах, до яких вони переселилися.

За оцінкою Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, така ситуація порушує принцип недискримінації як у частині забезпечення рівності прав і свобод, так

і рівності можливостей, становить непряму дискримінацію за ознаками місця проживання та належності до ВПО і суперечить стандартам міжнародного права, Конституції, законам України, а також зобов'язанням України щодо забезпечення сталої інтеграції ВПО за місцем переміщення [4].

До міжнародних документів, ратифікованих нашою державою, в яких закріплюються положення щодо загальності виборчого права як одного з основоположних принципів, належать: Загальна декларація прав людини (ст. 1 та 21); Перший протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 3); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 25); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ст. 5) та ін. Зважаючи на те, що ВПО є громадянами держави, на них розповсюджується право на участь у політичному житті, яке передбачено рекомендаціями та заявами інституцій Ради Європи та інших міжнародних зацікавлених сторін, котрі закликають Україну розглянути питання про право голосу ВПО, а також відповідні національні нормативно-правові акти та проекти законодавчих змін. У контексті вищезазначеного доцільним є акцентування уваги на таких: Керівні принципи ООН з питань переміщення осіб у межах країни (принципи 1, 22, 29); Рекомендація Rec (2006) 6 Комітету, Рекомендація Rec (2006) 6 міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб; Рекомендація 1877 (2009) Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) [5]; Резолюція ПАРЄ «Про гуманітарні наслідки війни в Україні» 2198 (2018) [6] тощо. Зазначені документи об'єднує, те, що в них містяться положення, в яких закріплено обов'язок держави вживати ефективних заходів щодо забезпечення можливості внутрішньо переміщеними особами подолати труднощі на шляху до реалізації їхніх прав. Заборона реалізації виборчих прав повинна накладатися тільки на законних підставах і відповідно до принципу пропорційності. Положення, в яких закріплені обмеження щодо вимог стосовно проживання, містяться в Кодексі належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії. Ґрунтуючись на цьому, вимоги в національному законодавстві стосовно місця проживання: по-перше, передбачають позбавлення ВПО громадянських прав; по-друге, є порушенням права на участь у політичному житті, як це передбачено в загальних та регіональних документах із прав людини.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі наголосила на необхідності забезпечити особливу увагу виборчим правам ВПО в роботі зі спостереження за виборами ОБСЄ, моніторингу здатності ВПО голосувати та сприяти реформам для забезпечення повного здійснення свого права на політичну участь. Держави-учасниці повинні внести зміни до процедур реєстрації, прибрати всі адміністративні бар'єри, які перешкоджають доступу ВПО до основних прав і послуг з метою надання їм можливості здійснювати свої права, такі як право на свободу пересування і право голосу [7].

Щодо реалізації права на вільні вибори, то слід звернути увагу на практику Європейського суду з прав людини. Наприклад, у прецедентному праві межа довіри держав залишається широкою щодо можливих вимог до місця проживання і тривалості проживання, проте не обмеженою. Виключенням є випадки з ВПО в контексті їх вразливості. Прикладом є справа *Азіз проти Кіпру (Aziz v.Cyprus), № 669949/01 від 22.09.2004 р.,* в якій заявник скаржився за ст. 3 Протоколу № 1 (право на вільні вибори), прийнятого окремо або в поєднанні зі ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації), про те, що його відмовилися занести до списку виборців, які мали голосувати на парламентських виборах, на підставі того, що він є членом турецько-кіпріотської громади [8]. Заявник був повністю позбавлений можливості висловити свою думку під час виборів членів Палати представників країни, в якій він є громадянином і де він завжди жив. Суд дійшов висновку про очевидність неоднакового ставлення до здійс-

нення даного права, що має вважатися важливим аспектом у цій справі. Відповідно, було порушення ст. 14 в поєднанні зі ст. 3 Першого протоколу.

В Україні в березні 2019 р. відбулися президентські вибори, а парламентські вибори – у липні того ж року. Вибори до органів місцевого самоврядування – у березні 2020 р. Проте, згідно з даними Міжнародної організації з міграції (2018 р.), 44% опитаних ВПО висловили намір голосувати на наступних президентських і парламентських виборах в Україні, тоді як 33% не мають наміру голосувати, а ще 21% не визначилися, тому що не знають, як ВПО можуть взяти участь у голосуванні на президентських і парламентських виборах [9]. Щодо місцевих виборів, то ВПО акцентують увагу, що на наступних місцевих виборах реалізували би своє активне виборче право, якщо у них була б така можливість.

Чимало ВПО змогли проголосувати на президентських виборах завдяки тимчасовій зміні місця голосування. Так, на президентських виборах 2019 р. процедурою тимчасової зміни місця голосування без зміни виборчої адреси скористалася рекордна кількість виборців – 315 725 під час першого туру та 325 604 під час повторного голосування [10]. На період проведення чергових і позачергових виборів народних депутатів України орган ведення Реєстру може тимчасово змінити місце голосування виборцю на іншу виборчу дільницю, в тому числі поза межами одномандатного виборчого округу, до якого такий виборець відноситься на підставі відомостей Реєстру про його виборчу адресу. З метою реалізації активного виборчого права на парламентських виборах внутрішньо переміщеним особам необхідно подати заяву про тимчасову зміну місця голосування згідно з порядком, який визначено в Постанові Центральної виборчої комісії від 12.09.2012 р. № 893 «Про забезпечення тимчасової зміни місця голосування виборця без зміни його виборчої адреси». Проте наявність такої можливості не вирішило проблему дискримінації виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, адже виборці, які голосували поза межами свого виборчого округу, отримали лише один бюлетень – для голосування за партійними списками. Така ситуація зумовлена тим, що значна частина ВПО за своєю виборчою адресою (зареєстрованим місцем проживання) відносяться до округів, які знаходяться на тимчасово окупованій території. Проте є виборчі округи, частина яких знаходиться на підконтрольній території, а частина – на тимчасово окупованій території. Винятком є ВПО, які в межах єдиного одномандатного округу змінили місце голосування. Наприклад, якщо внутрішньо переміщена особа проживала в м. Донецьк (45-й округ), а переселилася в м. Авдіївку (45-й округ), то вона змогла проголосувати і за партійними списками, і за депутата-мажоритарника. Список таких округів є на сайті Державного реєстру виборців.

Що стосується місцевих виборів, то нашій державі вже доводилося стикатися з вимогами до місця проживання, оскільки адреса їхнього постійного проживання повинна відповідати в межах відповідного виборчого округу адресі їхнього голосування. ВПО, які були переміщені за межі виборчого округу постійного місця проживання, повинні були зареєструватися як постійні мешканці району, куди вони переїхали. Лише тоді ВПО могли отримати посвідчення про постійне місце проживання, яке було необхідним для реєстрації виборців у окрузі [11]. Однак через правову невизначеність у ВПО виникають побоювання, що відмова від постійного місця проживання в місцях їхнього походження може призвести до втрати їхнього статусу та суміжних прав і соціальних пільг.

У доповіді Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи про спостереження за місцевими виборами в Україні в 2015 р. надано рекомендацію вирішити питання з правом голосу для внутрішньо переміщених осіб задовго до місцевих виборів 2020 р. [12]. Із цього приводу Л. Янкіна зазначає, що з отриманням можливості на реалізацію

своїх політичних прав ВПО також отримають можливість не лише голосувати на місцевих виборах, а й реалізовувати цілий спектр інших прав [13]. На важливості участі внутрішньо переміщених осіб у місцевих виборах наголошує й голова Офісу Ради Європи в Україні Е. Мортен. На його думку, залучення внутрішньо переміщених осіб у життя громади, безперечно, є важливим складником забезпечення прав людини та досягнення високих стандартів демократії. Також Віце-президент Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи Б. Точе в ході конференції наголосила, що участь ВПО у місцевих виборах важлива для об'єднаного суспільства: «Хочемо досягти інклюзивного суспільства, а не розділеного» [14].

Водночас 25.07.2018 р. Верховним Судом надано правову оцінку та висновки у справі № 161/16573/16-а щодо права голосу внутрішньо переміщених осіб у місцевих виборах. Внутрішньо переміщена особа звернулася до органу ведення Державного реєстру виборців із заявою про включення її до списку виборців на місцевих виборах і отримала відмову, обґрунтовану тим, що нею не надані документи, що підтверджують її належність до місцевої територіальної громади (довідка про реєстрацію внутрішньо переміщеної особи не була врахована під час розгляду даної заяви) [15]. Судом констатовано, що право участі на місцевих виборах є лише у тих громадян України, які постійно проживають на відповідній території відповідного села, селища, міста. Згідно з чинним законодавством, механізми участі у місцевих виборах (права голосу) для внутрішньо переміщених осіб відсутні, адже саме місце реєстрації в паспорті громадянина України має ключове юридичне значення під час вирішення виборчих спорів щодо включення до списків виборців для голосування на виборах, оскільки залежно від місця реєстрації виборця визначається його виборча адреса.

Закон України «Про місцеві вибори» у III Розділі «Виборчі округи та виборчі дільниці», з одного боку, гарантує загальне, рівне і пряме виборче права для всіх громадян України. Проте водночас встановлює, що належність виборця до територіальної громади та його постійне проживання на відповідній території визначається виключно зареєстрованим місцем проживання [3]. Внутрішньо переміщені особи, які проживають на території іншої громади, проте не змінили формально зареєстроване місце проживання, не мають доступу до виборчого права.

Водночас відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» реєстрація місця проживання чи місця перебування особи або її відсутність не можуть бути умовою реалізації прав і свобод, передбачених Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, або підставою для їх обмеження [16]. Ст. 8 Закону України «Про Державний реєстр виборців» передбачено, що виборчою адресою виборця є адреса, за якою зареєстровано його місце проживання відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [2]. Процедура визначення виборчої адреси призводить до обмеження участі внутрішньо переміщених осіб у голосуванні на місцевих виборах.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», у ст. 8 закріплює положення, що внутрішньо переміщена особа реалізує своє право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно з частиною третьою ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців» [16]. У Законі України «Про місцеві вибори», який набрав чинності у вересні 2015 р., не передбачено можливості голосування ВПО, оскільки вони перебувають за межами населеного пункту, в якому зареєстровані. Вибори до органів самоврядування відрізняються від виборів Президента або депутатів до Верховної Ради України тим, що

владу обирає місцева громада. Так, правовідносини громадянина і громади підтверджуються реєстрацією.

З метою ефективної реалізації політичних прав ВПО на розгляд Верховної Ради України було подано законопроекти, які передбачають внесення змін, насамперед до Закону України «Про Державний реєстр виборців» та інших нормативно-правових актів про вибори, що у свою чергу спрямовано на усунення існуючих перешкод у реалізації права ВПО на участь у загальнодержавних та/або місцевих виборах.

18.06.2015 р. у Верховній Раді була перша спроба надати ВПО право голосу на місцевих виборах (проект закону «Про місцеві вибори» № 2831-2), однак народні депутати проголосували за альтернативний законопроект – № 2831-3, в якому були відсутні прогресивні положення для врегулювання проблеми голосування внутрішньо переміщених осіб. У цьому ж році групами народних депутатів України було зареєстровано три проекти законів, а саме: проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві вибори» № 2501а від 12.08.2015 р. (внесений В. Бондарем, В. Хомутинніком); проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб» № 2501а-1 від 15.09.2015 р. (внесений С. Тарутою, Н. Веселовою та ін.); проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб» № 2501а-2 від 26.08.2015 р. (внесений Ю. Льовочкіною, М. Добкіним та ін.). Проте вищезазначені законопроекти не передбачали єдиного підходу щодо врегулювання проблем, пов'язаних із забезпеченням участі ВПО у виборах. 04.11.2015 р. Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя рекомендував Верховній Раді України повернути всі три законопроекти на доопрацювання суб'єкту права законодавчої ініціативи.

19.04.2016 р. на розгляд Верховної Ради України групою народних депутатів України (О. Вілкул, О. Білий та ін.) було внесено проект Закону України № 4471 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб», який отримав низку зауважень від Головного науково-експертного управління. Разом із тим 17.01.2019 р. Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя вирішив рекомендувати Верховній Раді України прийняти рішення щодо даного законопроекту, визначившись шляхом голосування.

Наразі механізм забезпечення активного виборчого права внутрішньо переміщених осіб розроблений у проекті Закону № 6240 від 27.03.2017 р. про внесення змін до деяких законів України (щодо виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних всередині країни громадян).

Законопроектом пропонується внести зміни, зокрема до Законів України «Про Державний реєстр виборців», «Про місцеві вибори», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», забезпечивши виборчі права внутрішньо переміщених осіб [17], а саме: у запропонованих змінах до Закону України «Про Державний реєстр виборців» передбачається, що виборець отримає можливість звернутися з мотивованим зверненням до органу ведення Державного реєстру щодо визначення іншої виборчої адреси, аніж передбачено зареєстрованим місцем проживання. Ця можливість буде стосуватися внутрішньо переміщених осіб, а також інших мобільних усередині країни громадян.

Як передбачено в законопроекті, виборець зможе змінити виборчу адресу після вмотивованого звернення до органу ведення Реєстру за наявності таких підстав: наявність довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; оренда житла; здійснення підприємницької діяльності; наявність права власності на житло; здійснення догляду за особою, місце проживання якої зареєстровано відповідно до Закону

України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»; перебування виборця у шлюбі або у родинних відносинах з особою, місце проживання якої зареєстровано відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» – за адресою, яку виборець просить визначити його новою виборчою адресою.

З метою попередження необґрунтованого використання виборцями можливості змінити виборчу адресу пропонується в Законі України «Про Державний реєстр виборців» встановити такі обмеження щодо зміни виборчої адреси на іншу, аніж визначено відповідно до зареєстрованого місця проживання: звернення щодо зміни виборчої адреси може бути подане виборцем до органу ведення Реєстру за новою виборчою адресою не пізніше ніж на п'ятий день із дня початку виборчого процесу, голосування на яких відбувається на виборчій дільниці, у межах якої виборець просить визначити його виборчу адресу; виборець, який уже один раз змінював виборчу адресу на іншу, аніж визначену відповідно до зареєстрованого місця проживання, може звернутися з новою заявою не раніше, ніж через 180 днів після дати внесення до Реєстру остатньої зміни щодо виборчої адреси такого виборця [17]. При цьому під час виборчого процесу зміна виборчої адреси такого виборця не допускається; виборча адреса виборця, який скористався можливістю змінити виборчу адресу на спеціальних підставах, але пізніше змінив зареєстроване місце проживання, визначатиметься зареєстрованим місцем проживання.

Також законопроектом пропонується внести зміни до Закону України «Про місцеві вибори» щодо визначення належності до територіальної громади на підставі виборчої адреси та привести у відповідність до змін до Закону України «Про Державний реєстр виборців» окремі положення законодавства про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Процедура визначення виборчої адреси не дає ВПО змоги брати участь у місцевих виборах, таким чином, наявною є непряма дискримінація, що у свою чергу суперечить Конституції України, міжнародним стандартам, законам України тощо. Так, де-факто частина внутрішньо переміщених осіб є членами приймаючої територіальної громади (місце: постійного проживання; праці, сплати податків; отримання медичних, освітніх та адміністративних послуг). У контексті цього внутрішньо переміщені особи повинні реалізовувати активне виборче право на місцевих виборах з метою обрання влади, яка зможе подбати про їхні потреби, адже без внесення змін до чинного законодавства у сфері ефективного механізму реалізації активного виборчого права для ВПО неможливим є забезпечення повноцінної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади.

07.11.2017 р. Верховна Рада Україна прийняла в першому читанні проект Виборчого кодексу України (№ 3112-1). 18.01.2018 р. Робоча група з підготовки до розгляду в другому читанні проекту Виборчого кодексу на своєму засіданні в цілому погодилася з необхідністю включення в документ положень щодо виборчих прав ВПО, які відображені в законопроекті № 6240, але остаточного рішення щодо редакції окремих пунктів прийнято не було. В ухваленому 11.07.19 р. Верховною Радою України Виборчому кодексі, який повинен набути чинності 01.12.2023 р., законодавець не посилив захищеності виборчих прав внутрішньо переміщених осіб. Питання належного захисту виборчих прав та забезпечення можливості реалізації права голосу ВПО залишається відкритим і потребує об'єднання зусиль місцевих, національних та міжнародних стейкхолдерів.

Сьогодні неналежний рівень реалізації політичних прав внутрішньо переміщених осіб свідчить про нагальну необхідність моніторингу ситуації, що складається під час

практичної реалізації ВПО виборчих прав та ефективного реагування на проблеми, які виявляються. Положення стосовно місця проживання в національному законодавстві: по-перше, передбачають позбавлення ВПО громадянських прав; по-друге, є порушенням права на участь у політичному житті, як це передбачено в загальних та регіональних документах із прав людини. Так, з метою ефективної реалізації політичних прав ВПО на розгляд Верховної Ради України було подано законопроекти, які передбачають внесення змін до нормативно-правових актів про вибори. Наразі механізм, який мав би вирішити проблему позбавлення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, запропоновано у проекті Закону № 6240 від 27.03.2017 р. Але це питання розглядається через призму політичних міркувань, а не забезпечення прав людини, через що важко забезпечити його підтримку парламентською більшістю. Загалом, наведений механізм зміни виборчої адреси у законопроекті № 6240 не викликає заперечення щодо особистого мотивованого звернення виборця. Запропоновану процедуру в законопроекті щодо зміни виборчої адреси можна зобразити таким чином: **суб'єкт реалізації** – громадянин України (18 років); **необхідно** – подати до органу ведення Державного реєстру виборців за новим місцем проживання – звернення; **строк** – з початку виборчого процесу (не пізніше ніж на 5-й день); **як часто** – не частіше ніж раз на півроку.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про Державний реєстр виборців : Закону України № 698-V від 22.02.2007 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. Ст. 282.
3. Про місцеві вибори : Закону України № 595-VIII від 14.07.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37–38. Ст. 366.
4. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/12915-nm-vidkrite-zvernennya-upovnovazhenogo-verxovnoii- radi-ukraiini-z-prav- ly
5. Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ). Рекомендація 1877, Забуті люди Європи: захист прав людини довгострокових переміщених осіб, 24 червня 2009 року, п. 15.3.12. 2009. URL: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5ab0
6. Парламентська Асамблея Ради Європи. Резолюція 2198, Гуманітарні наслідки війни в Україні. 2018. URL: https://rm.coe.int/-2198-2018-/1680785d74
7. Додаткова нарада з людського виміру ОБСЄ. Внутрішньо переміщені особи, підсумковий звіт. 2004. URL: https://www.osce.org/odihr/38887?download=true
8. Рішення Палати у справі Азіз проти Кіпру (Aziz v.Cyprus), № 669949/01 від 22 вересня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_335
9. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами (вересень 2018 р.). URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_11_ukr_press.pdf
10. Три відповіді на питання про парламентські вибори для переселенців. URL: https://www.vplyv.org.ua/archives/3226
11. Стаття 3 Закону України «Про місцеві вибори»; Частина друга пункту 1 Постанови Центральної виборчої комісії № 893; стаття 2 Закону України «Про вибори народних депутатів України»; Частина п'ята пункту 3 Постанови Центральної виборчої комісії № 240.
12. URL: https://rm.coe.int/1680719c74
13. Прес-конференція «Чи захищені політичні права переселенців?» URL: http://gurt.org.ua/news/informator/35501

14. У Раді Європи наголошують на важливості участі переселенців у місцевих виборах. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2649271-u-radi-evropi-nagolosuut-na-vazlivosti-ucasti-pereselenciv-u-miscevih-viborah.html

15. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75544764

16. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання : Закону України № 1382-IV від 11.2.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 232.

17. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України» (щодо виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних всередині країни громадян). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH4TC00A.html.

УДК 340+342.56
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.06

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ГЛАСНОСТІ І ВІДКРИТОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Коршун Анатолій Олександрович,
аспірант
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Прозорість та відкритість діяльності судів не є врегульованим питанням. За останні кілька століть, і особливо за останні кілька десятиліть, ця сфера значною мірою змінилася. Стаття присвячена характеристиці правової основи реалізації гласності й відкритості діяльності органів судової влади та забезпеченню міжнародних стандартів відкритості судової системи в Україні. Було наголошено на необхідності забезпечення відкритої діяльності судів через врегулювання відкритого доступу до судових рішень.

Довіра людей до правової системи є вирішальною. Судові спори мають вирішуватися у відкритій судовій системі, доступній для громадян, засобів масової інформації та широкої громадськості. Запропоновано низку рекомендацій щодо подолання виявлених недоліків та підвищення рівня інформаційної відкритості судових органів. Загалом, забезпечення відкритості судової влади сприятиме підвищенню авторитету судових органів та підвищенню рівня довіри до їхньої діяльності в Україні. Найбільш важливим аргументом для забезпечення прозорості судів є право на справедливий суд, оскільки прозорість дозволяє уникнути упередженості, свавілля та незаконності у процесі розгляду справи.

Однак сьогодні необхідність надання публічної інформації не задовольняється простим відкриттям судового розгляду. Судова діяльність еволюціонувала до публічних дебатів, а телевізійні засоби масової інформації служать посередниками для інформування громадськості. Основним елементом процедурної прозорості є публічний судовий розгляд, який вимагається міжнародними документами з прав людини. Основною складовою частиною процедурної прозорості є доступність судових документів, які можуть містити більшість документів, що були подані до суду або створені судом під час процедури розгляду справи. Суди відчувають потребу в активному просуванні інформації про себе та в розробленні політики щодо прозорості та відкритості. Крім того, прозорість і активне надання інформації є ефективними способами запровадження форм соціальної відповідальності без шкоди для незалежності суддів.

Ключові слова: суд, гласність, відкритість, транспарентність, міжнародні стандарти, правові засади, принципи.

THE LEGAL BASIS FOR THE IMPLEMENTATION OF PUBLICITY AND OPENNESS OF THE JUDICIAL AUTHORITIES

Korshun Analolii Oleksandrovych,
Postgraduate Student
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

Transparency and openness of the courts is not a settled issue. Over the past few centuries, and especially in the last few decades, this field has changed enormously. The article is devoted to the legal basis for the implementation of the transparency and openness of the judicial authorities and ensuring the international standards of the openness of the judicial system in Ukraine. It was emphasized the need to ensure transparency in the work of the courts by including the regulatory settlement of open access to judicial decisions.

People's confidence in the legal system is crucial. Consequently, disputes must be resolved in an open court system that is accessible to citizens, the media and the general public. It is proposed the recommendations for overcoming the revealed shortages and raising the level of information openness of the judiciary. In general, transparency of the judicial system will enhance the credibility of the judiciary and the level of authority to their activities in Ukraine. The most important argument for the transparency of courts is the right to a fair trial, as transparency ensures that bias, arbitrariness and unlawfulness are avoided in the procedure.

Nowadays, however, the need for public information is not satisfied by mere open trials. Judicial activities have accessed the stage of the public debate, televised mass media serve as intermediaries to inform the public. This affects both the way courts provide information and the level of public expectation. Courts themselves feel the need to actively advance information provision and come up with policies as regards transparency and openness. Furthermore, transparency and active information provision seem to be very effective ways to introduce forms of social accountability without compromising judicial independence.

The main element of procedural transparency is the public trial, which is required by international human rights documents. A basic component of procedural transparency is the accessibility of court documents, which can contain most of the documents that were submitted to the court or created by the court during the procedure.

Key words: court, publicity, openness, transparency, international standards, legal bases, principles.

Доступність, відкритість інформації про діяльність органів судової влади забезпечує обізнаність громадянського суспільства про якість здійснення правосуддя та рівень верховенства права, активізує розвиток громадського контролю, демонструє інформаційну відкритість держави, сприяє запобіганню корупції в судах. В Україні судова влада протягом тривалого часу була інформаційно ізольованою від суспільства. І навіть сьогодні, після завершення активної фази судової реформи, її сприймають як найбільш відсторонену від громадян систему, недосяжну для оцінки і критики. Це сприяє недовірі українців до національної судової системи і упередженому ставленню міжнародного співтовариства до правосуддя в Україні.

Попри це, в умовах активізації загальних демократичних тенденцій в Україні варто враховувати важливість гарантування самостійності, незалежності та непідконтрольності судової влади, що постійно знаходиться під тиском низки суб'єктивних і об'єктивних факторів. Все це зумовлює необхідність наукового опрацювання та систематизації правового забезпечення реалізації принципу гласності й відкритості діяльності органів судової влади.

Різні проблеми забезпечення прозорості в діяльності органів державної влади вивчали відомі науковці: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Гаращук, Т. Коломоєць, Л. Наливайко, Т. Пахомова, А. Пухтецька, В. Серьогін та ін. Окремі аспекти забезпечення відкритості судової влади стали предметом дослідження таких вчених, як: О. Абросімова, А. Безуглов, І. Верба, Л. Воскобітова, В. Городовенко, В. Кондратенко, В. Кряжков, М. Кузьміна, І. Марочкін, А. Марущак, О. Овсяннікова, О. Овчаренко, В. Олійник, М. Погорецький, М. Савенко, Р. Сафаров, Н. Сібільова, О. Харитонов тощо. Не втрачають актуальності наукові розвідки, присвячені правовому забезпеченню принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади в умовах стрімкого розвитку та оновлення законодавства про судоустрій та статус суддів, з урахуванням необхідності реалізації судової реформи.

Метою роботи є дослідження системи правового забезпечення принципу гласності й відкритості діяльності органів судової влади як складового елементу механізму реалізації цього принципу для подальшого приведення системи судової влади України до міжнародних стандартів правосуддя.

В Україні реалізація принципу гласності й відкритості діяльності органів судової влади є чи не обов'язковою умовою функціонування цієї гілки влади. Суспільне переконання в гідності суду можливе лише за тієї умови, щоб кожен крок судової діяльності був відомий суспільству [3, с. 98]. Множинність напрямів, форм і способів забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади зумовлює складність та багаторівневість його забезпечення. Пріоритетною в цьому процесі є саме правова регламентація.

Гласність і відкритість судочинства за своїм змістом є вужчими, ніж транспарентність судової влади та доступність правосуддя [4, с. 40; 5, 87; 6, с. 74]. Крім того, визначаючи правові межі реалізації такого принципу, варто враховувати, що «суд» у вітчизняному законодавстві має три значення: 1) суд як орган державної влади, наділений владними повноваженнями; 2) суд як юридична особа публічного права; 3) суд як орган, що здійснює правосуддя у встановленій законом процесуальній формі [7].

В основу ієрархії правового забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади покладено Конституцію України. Її засадничі положення деталізовано в системі законів та підзаконних нормативно-правових актів. Конституційні засади забезпечення діяльності органів судової влади сформовано на основі та з урахуванням міжнародних правових стандартів, що закріплені в ключових міжнародних актах у сфері прав людини, забезпечення демократії та верховенства права. Для комплексного розуміння системи правового забезпечення реалізації досліджуваного принципу є аналіз означених складових елементів.

Основний Закон визнає Україну демократичною державою (ст. 1), що гарантує свободу слова (ст. 34), заборону цензури (ст. 15). У ст. 34 Конституції України гарантується право кожного на інформацію. Це право передбачає і доступ до інформації про діяльність державних органів, а його обмеження можливе лише з передбачених законом підстав, серед яких – підтримка авторитету і неупередженості правосуддя [8]. У ст. 129 Конституції України прямо передбачено принцип гласності судочинства, без деталізації його змісту. Громадяни мають можливість реалізувати право на інформацію, якщо держава створює для цього відповідний механізм та не здійснює активних перешкод.

Правове забезпечення доступності, прозорості, відкритості, гласності правосуддя є однією з найважливіших гарантій становлення будь-якого демократичного суспільства. Міжнародне співтовариство сформувало систему цивілізаційних стандартів і принципів організації діяльності судової влади, що відповідають інтересам людини, суспільства і держави.

Міжнародні документи з прав людини гарантують належний відкритий судовий процес (право на справедливий суд), включаючи елемент права на публічний розгляд справи. Крім того, судові слухання були публічними протягом багатьох століть як в Україні, так і у світі [1, с. 150; 2, с. 1921]. Так, у ст. ст. 10, 11 Загальної декларації прав людини від 1948 р. закріплено невід'ємне право кожного на прилюдний розгляд його справи з додержанням усіх вимог справедливості незалежним судом. У ст. 19 Декларації передбачено свободу кожного шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами [9]. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1966 р. у ст. 14 та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. у ст. 6 закріплюють аналогічні положення, відповідно до яких кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи, а преса і публіка можуть не допускатися на судовий розгляд з міркувань моралі, громадського порядку чи державної безпеки, або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін [10; 11]. Ці документи також захищають право особи на інформацію, її збір та вираження власних поглядів.

У міжнародному законодавстві принцип гласності й відкритості діяльності судової влади органічно корелюється з обмеженням поширення конфіденційної інформації суддями. У п. 15 Основних принципів щодо незалежності правосуддя від 1985 р. зазначено, що судді зобов'язані зберігати професійну таємницю щодо своєї роботи та конфіденційної інформації, отриманої в ході виконання ними своїх обов'язків, за винятком відкритих судових розглядів [12]. Подібне положення міститься в п. 4.10 Бангалорських принципів поведінки суддів від 2006 р., де зазначено, що конфіденційна інформація, що стала відома судді в силу його посади, не може бути використана ним чи розголошена з будь-якою метою, що не пов'язана з виконанням обов'язків судді [13].

Тривалий час у міжнародній практиці головним елементом принципу гласності й відкритості діяльності органів судової влади був публічний судовий розгляд, який став обов'язковим відповідно до міжнародних документів із прав людини. Основним компонентом процедурної прозорості визнано доступність судових актів, які можуть містити більшість документів, що були подані до суду або створені судом під час процедури. Тенденція демократизації судової влади, рух до її інформаційної відкритості та орієнтації на суспільні запити з'явились значно пізніше і стали предметом низки рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи, Генеральної Асамблеї ООН тощо.

На потребі забезпечення гласності й відкритості діяльності судової влади наголошено в Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 2010 р.: судові провадження та питання, що стосуються здійснення правосуддя, становлять громадський інтерес. Право на отримання інформації щодо судових питань має виконуватися з урахуванням обмежень, установлених з огляду на незалежність судової влади. Схвалюється створення посад речників судів чи відділів з питань преси та зв'язків із громадськістю у сфері відповідальності судів або при радах суддів чи інших незалежних органах влади. Суддям слід виявляти стриманість у відносинах зі ЗМІ. Судді не можуть ефективно здійснювати правосуддя без довіри громадськості [14]. У Висновку № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство» зауважено, що адекватна інформація про функції судової влади та її роль може ефективно сприяти більшому розумінню судів як наріжного каменю демократичних конституційних систем, а також обмежень в їхній діяльності [15]. Інформування громадськості визнано компонентом забезпечення доступності правосуддя. У Рекомендаціях № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, які полегшують доступ до пра-

восуддя, визначено зобов'язання держав-членів ужити належних заходів з інформування громадськості про місцезнаходження і компетенцію судів, порядок звернення до суду, захисту своїх інтересів у судовому порядку. Інформація загального характеру має надаватись або безпосередньо в судах, або в іншій компетентній службі чи органі [16]. Основоположні міжнародні акти у сфері прав людини не тлумачать так широко принцип публічності, що зумовлено різними факторами: раннім етапом їх прийняття, головними цілями та цінностями, які вони охороняють.

Чинна система законів конкретизує та деталізує положення Конституції України і міжнародних актів, тому заслуговує комплексного вивчення.

Закони, що прямо чи опосередковано забезпечують принцип гласності й відкритості діяльності органів судової влади, поділяються на три групи: 1) *інформаційне законодавство:* Закони України «Про інформацію» від 1992 р., «Про доступ до публічної інформації» від 2011 р., «Про державну таємницю» від 1994 р., «Про захист персональних даних» від 2010 р., «Про Національну програму інформатизації» від 1998 р., «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 1992 р., «Про телебачення і радіомовлення» від 1993 р. та ін.; 2) *законодавство про судоустрій та статус суддів:* Закони України «Про судоустрій та статус суддів» від 2016 р., «Про Конституційний Суд України» від 2017 р., «Про Вищий антикорупційний суд» від 2018 р.; «Про доступ до судових рішень» від 2005 р., «Про Вищу раду правосуддя» від 2016 р.; «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 2014 р. тощо; 3) *процесуальне законодавство:* Кримінальний процесуальний кодекс України від 2012 р., Цивільний процесуальний кодекс України від 2004 р., Кодекс адміністративного судочинства України від 2005 р., Господарський процесуальний кодекс України від 1991 р.

Окремо слід відзначити антикорупційне законодавство та підгрупи законів, що встановлюють основи проведення громадського контролю, правовий статус інститутів громадянського суспільства тощо. Детальної уваги заслуговують деякі закони із зазначеного переліку.

Основою інформаційної відкритості органів державної влади є інформаційне законодавство, що гарантує право на інформацію, відкритість, доступність інформації, свободу обміну інформацією (ст. 2 Закону України «Про інформацію» від 1992 р.). Серед напрямів державної інформаційної політики визначено забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень (ст. 3 Закону України «Про інформацію» від 1992 р.). Публічна інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, є відкритою (ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 2011 р.). Розпорядниками публічної інформації визнаються всі без винятку органи державної влади.

Але якщо публічна інформація отримана чи створена судом під час виконання ним функцій органу державної влади або в процесі діяльності як юридичної особи, тобто не під час здійснення функції правосуддя, то така інформація підпадає під дію Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 2011 р. Натомість на інформацію, отриману чи створену судом як судовим органом, тобто органом правосуддя в процесі судочинства, його дія не поширюється [7]. Для подолання вказаної прогалини та з метою забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції було прийнято Закон України «Про доступ до судових рішень» від 2005 р.

Відповідно до ст. 2 зазначеного закону всі судові рішення загальних судів є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі. Якщо судовий розгляд відбувався у закритому судовому засіданні, судове рішення оприлюднюється з виключенням закритої інформації [17]. Законом започатковано створення Єдиного

державного реєстру судових рішень – електронної платформи для опублікування судових рішень, судових наказів, постанов, вироків, ухвал, ухвалених судами загальної юрисдикції.

Щодо рішень Конституційного Суду України обов'язковість їх опублікування встановлена у ст. 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 2017 р., де зазначено, що оприлюдненню підлягають усі акти за результатами конституційного провадження на офіційному веб-сайті суду або в залі засідань суду. Опублікування судових актів здійснюється у «Віснику Конституційного Суду України» та інших офіційних друкованих виданнях України [18]. Виняток становлять рішення, що містять державну таємницю.

У ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2016 р. визначено сутність та особливості забезпечення гласності й відкритості судового процесу в тому розумінні, що передбачене міжнародними актами у сфері прав людини. Основними його принципами є: 1) відкритість судових рішень, засідань та інформація щодо справ; 2) заборона обмеження права на отримання інформації про результати розгляду справи; 3) відкритість інформації про рух справи; 4) доступ будь-якої особи до відкритого судового засідання; 5) дозвіл проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис без отримання окремого дозволу суду; 6) можливість трансляції судового засідання; 7) обов'язкова трансляція в мережі Інтернет судового засідання, що здійснюється в режимі відеоконференції; 8) обов'язкова фіксація перебігу судового процесу технічними засобами; 9) проведення засідань у залі засідань, яка придатна для розміщення громадян [19]. Схожий, але дещо обмежений підхід закріплено в ст. 6 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 2017 р. Відкритість діяльності цього суду ототожнено з відкритим розглядом справ на пленарних засіданнях Великої палати, Сенату Конституційного Суду, за винятком закритої частини цих засідань. Бажаючі бути присутніми на відкритій частині пленарного засідання Великої палати, Сенату можуть вільно скористатися таким правом, а представники ЗМІ можуть здійснювати відео- та фотофіксацію, вести аудіозапис [18]. Принагідно зазначимо, що в Законі України «Про Вищий антикорупційний суд» від 2018 р. взагалі не зазначені принципи судочинства, в тому числі відсутні положення про принцип гласності й відкритості діяльності цього суду. Враховуючи, що правову основу діяльності Вищого антикорупційного суду становить Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2016 р., зазначені в ст. 11 вимоги поширюються і на новостворений антикорупційний суд.

Складниками забезпечення гласності й відкритості діяльності судової влади є антикорупційні запобіжні заходи у сфері судової влади, а саме: моніторинг способу життя судді, електронне декларування доходів судді, декларування родинних зв'язків та декларування доброчесності судді. Результатом цих заходів є оприлюднення інформації про окремі аспекти життя судді, що дають змогу контролювати дотримання антикорупційного законодавства.

Важливе значення має процесуальне законодавство, що встановлює процедурні аспекти забезпечення гласності й відкритості судового розгляду (ст. 27 Кримінально процесуального кодексу України від 2012 р.; ст. ст. 7, 8 Цивільного процесуального кодексу України від 2004 р.; ст. ст. 10, 11 Кодексу адміністративного судочинства України від 2005 р.; ст. 8 Господарського процесуального кодексу України від 1991 р.). У всіх зазначених документах цей принцип визначено однаково і у відповідності до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2016 р.

Правове забезпечення принципу гласності й відкритості діяльності органів судової влади конкретизується в системі підзаконних нормативно-правових актів, що

деталізують положення чинного законодавства. Суб'єктами прийняття таких актів виступають переважно державні органи в системі правосуддя, органи суддівського самоврядування.

Провідне місце в системі підзаконних нормативно-правових актів належить Кодексу суддівської етики від 2013 р. У ст. 11 Кодексу встановлено, що суддя повинен проявляти повагу до права на інформацію про судовий розгляд та не допускати порушення принципу гласності процесу. Суддя надає ЗМІ можливість отримувати інформацію. У ст. 12 визначено обмеження, відповідно до яких суддя не може робити публічних заяв, коментувати у ЗМІ справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили [20]. Цей документ є чи не єдиним підзаконним нормативно-правовими актом, що прямо вказує на необхідність забезпечення інформаційної відкритості судової влади.

Майже всі інші підзаконні нормативно-правові акти присвячені технологічним, організаційним вимогам до висвітлення інформації про діяльність судової влади. Основними з них є: Регламент Конституційного Суду України, затверджений Постановою КСУ від 2018 р.; Наказ Державної судової адміністрації України від 2014 р. «Про організаційне забезпечення функціонування веб-порталу «Судова влада України»; Рішення Вищої ради правосуддя від 2018 р. «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень» та ін.

Натепер у судах діють положення про суддів з питань зв'язків з громадськістю. Вони приймаються на виконання Рішення Ради суддів України від 2015 р. «Про схвалення рекомендацій міжнародної конференції «Зміцнення довіри до судової гілки влади через покращення комунікації», що визнає розвиток та вдосконалення комунікації судів із громадськістю одним із пріоритетних напрямків роботи кожного суду. Судді-спікери, пройшовши підготовку в Національній школі суддів України, стають не просто посередниками між ЗМІ та судом, а професійно реалізують комунікативну політику суду, активно впливають на відновлення довіри до судової влади.

На сьогодні в Україні не напрацьований досвід комунікаційної та інформаційної відкритості суду. Цей процес розпочався з проведення судової реформи під впливом міжнародного співтовариства і проходить стадію формування. Довіра до судової влади в Україні залишається досить низькою, але спостерігається позитивна динаміка. Це свідчить про ефективність обраного курсу на забезпечення реалізації принципу гласності й відкритості діяльності судової влади.

Підводячи підсумки проведеного аналізу, варто зазначити:

1. В основу правового забезпечення принципу гласності й відкритості діяльності органів судової влади покладено Конституцію України. Її положення деталізовано в системі законів, які можна поділити на три групи: інформаційне законодавство; законодавство про судоустрій та статус суддів; процесуальне законодавство. Опосередковано забезпечує реалізацію досліджуваного принципу антикорупційне законодавство та підгрупи законів, що встановлюють основи проведення громадського контролю, правовий статус інститутів громадянського суспільства тощо. Правове забезпечення принципу гласності й відкритості діяльності органів судової влади конкретизується в системі підзаконних нормативно-правових актів. Суб'єктами прийняття таких актів виступають переважно державні органи в системі правосуддя, органи суддівського самоврядування.

2. Національні правові засади забезпечення діяльності судової влади сформовано на основі та з урахуванням міжнародних правових стандартів, що закріплені в міжнародних актах у сфері прав людини, забезпечення демократії та верховенства права. Тривалий час у міжнародній практиці головним принципом діяльності судової влади

був публічний судовий розгляд. Тенденція ототожнення відкритості суду і публічності судового процесу призвела до хибного розуміння змісту інформаційної відкритості судової влади як однієї з гілок державної влади. Принцип гласності й відкритості діяльності органів судової влади є ширшим, ніж публічність судового процесу. Вимога забезпечення гласності й відкритості діяльності судової влади є похідною від права людини на інформацію і принципу доступності правосуддя, що у свою чергу є гарантіями дотримання прав людини.

3. Гласність і відкритість діяльності судових органів включає інформування громадськості про діяльність судової системи комплексно. Вітчизняні суди ініціативно висвітлюють актуальну інформацію про себе на веб-сайті судової влади, взаємодіють із громадськістю через суддів-спікерів, проводять дні відкритих дверей тощо. Важливою умовою демократичних перетворень є уникнення формалізму та надання необ'єктивної, викривленої інформації про діяльність судової влади.

Список використаних джерел:

1. Voermans W. Judicial transparency furthering public accountability for new judiciaries. *Utrecht Law Review.* 2007. Volume 3. Issue 1. P. 148–159. URL: http://www.utrechtlawreview.org/
2. Youm K.H. Cameras in the Courtroom in the XIX Century: The U.S. Supreme Court Learning From Abroad? *BYU Law Review*. 2012. № 6. P. 1989–2032.
3. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. Санкт-Петербург, 1996. Т. 1. С. 98.
4. Городовенко В.В. Принцип гласності і відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 9 (133). С. 38–43.
5. Верба І.О. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика : дис. … кан. юрид. наук. Запоріжжя. 2016. 210 с.
6. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків, 2008. С. 74.
7. Савенко М.Д. *Науковий* висновок Науково-консультативній раді при Вищому адміністративному суді України. URL: http://www.vasu.gov.ua/userfiles/file/NKR/Nauk_visnovki/Publichna_informacija
8. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний від 04.11.1950 р. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.
12. Основні принципи щодо незалежності правосуддя : Резолюція 40/32, 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11 та 13.12.1985 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/01.pdf
13. Бангалорські принципи поведінки суддів : Резолюція 2006/23 Економічної і Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/02.pdf
14. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11. 2010 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/mss
15. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство» від 23-25.11.2005 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_7_2005.pdf

16. Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя від 14.05.1981 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf

17. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 15. Ст. 128.

18. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

19. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

20. Рішення XI З'їзду Суддів України від 22.02.2013 р. «Про затвердження Кодексу суддівської етики». *Вісник* Верховного суду України. 2013. № 3. Ст. 27.

УДК 340.132
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.07

ОЗНАКИ ПРАВОТВОРЧОСТІ ВЕРХОВНОГО СУДУ ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЯК САМОСТІЙНИХ ЮРИДИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Кравчук Катерина Геннадіївна,
аспірантка юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

Важливою складовою частиною дослідження теоретико-правових та практичних аспектів співвідношення правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України є їх категоріальний вимір, що заснований на екстракції властивостей досліджуваного явища та особливостях його прояву в діяльності зазначених суб'єктів. Оскільки в юридичній науці сьогодні представлені поодинокі погляди вчених, що стосуються поняття правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду Україні, саме категоріальний вимір досліджуваних явищ потенційно спроможний охарактеризувати їхні властивості, здійснити їх порівняння та обґрунтувати положення, котрі стосуватимуться їх співвідношення.

У роботі здійснено аналіз поглядів учених, які стосуються ознак та визначень понять «правотворчість Верховного Суду» і «правотворчість Конституційного Суду України». Автором з'ясовано стан доктринальної розробки правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України як самостійних юридичних категорій. Виокремлено спільні, схожі, відмінні та протилежні ознаки правотворчості Верховного Суду та правотворчості Конституційного Суду України, надано їх характеристику. Обґрунтовано самостійність понять «правотворчість Верховного Суду» та «правотворчість Конституційного Суду України» в системі понятійно-категоріального апарату юридичної науки.

Підсумовано, що з метою уточнення визначень таких понять, як «правотворчість Верховного Суду» та «правотворчість Конституційного Суду України», в основу такого уточнення варто покласти виокремлені спільні, схожі, відмінні та протилежні ознаки. Це дозволить відобразити їх: а) тотожність як правовий феномен; б) подібність як особливі різновиди практичної діяльності у сфері права; в) автентичність як явища, наділені виключними ознаками, що притаманні правотворчості Верховного Суду та відсутні в правотворчості Конституційного Суду України, і навпаки; г) про-

тилежність, як таких, що характеризують сторони, властивості, тенденції, процеси в досліджуваних явищах, котрі взаємозумовлюють і взаємовиключають один одного.

Ключові слова: правоутворення, правотворчість, правотворча діяльність, правотворчість Верховного Суду, правотворчість Конституційного Суду України.

LAWMAKING CHARACTERISTICS OF THE SUPREME COURT AND THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE AS SEPARATE LEGAL CATEGORIES

Kravchuk Kateryna Hennadiivna,
Law graduate student
(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

An important component of the study of the theoretical, legal and practical aspects of the correlation between the law-making process of the Supreme Court and the Constitutional Court of Ukraine is their categorical dimension, which is based on the extraction of the properties of the investigated phenomenon and the peculiarities of its manifestation in the activities of the said subjects. Since in the legal science today are presented the individual views of scientists concerning the notion of law-making of the Supreme Court and the Constitutional Court of Ukraine, the categorical measurement of the phenomena under study is potentially capable of characterizing their properties, comparing them and substantiating the positions that relate to their correlation.

The paper analyzes the views of scientists concerning the features and definitions of the concepts of “lawmaking of the Supreme Court" and "law-making of the Constitutional Court of Ukraine”. The author finds out the state of doctrinal development of the lawmaking of the Supreme Court and the Constitutional Court of Ukraine as separate legal categories. The common, similar, distinctive and opposite features of the lawmaking of the Supreme Court and the law-making process of the Constitutional Court of Ukraine are singled out, their characteristics are given. The independence of the concepts of “law-making of the Supreme Court” and “law-making of the Constitutional Court of Ukraine” in the system of the conceptual-categorical apparatus of legal science is substantiated.

It is concluded that in order to clarify the definitions of such concepts as “lawmaking of the Supreme Court” and “lawmaking of the Constitutional Court of Ukraine”, the basis for such clarification is to put isolated isolated, similar, distinctive and opposite signs. This will reflect them: a) identity, as a legal phenomenon; b) similarity as special types of practical activity in the field of law; c) authenticity as a phenomenon endowed with exceptional features inherent in the law-making of the Supreme Court and lacking in the lawmaking of the Constitutional Court of Ukraine and vice versa; d) the opposite, as characterizing the parties, properties, tendencies, processes in the investigated phenomena, which are mutually interconnected and mutually mutually exclusive.

Key words: law-formation, law-making, law-making activity, law-making of the Supreme Court, law-making of the Constitutional Court of Ukraine.

Важливою складовою частиною дослідження теоретико-правових та практичних аспектів співвідношення правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України є їх категоріальний вимір, що заснований на екстракції властивостей досліджуваного явища та особливостях його прояву в діяльності зазначених суб’єктів. Саме категоріальний вимір досліджуваних явищ потенційно спроможний охарактеризувати їхні властивості, здійснити їх порівняння та обґрунтувати положення, котрі стосуватимуться їх співвідношення.

Враховуючи наукову доцільність вивчення співвідношення правотворчості Верховного Суду та правотворчості Конституційного Суду України крізь призму їх категоріального виміру, вважаємо за доцільне в цій роботі: по-перше, виокремити спільні, схожі, відмінні та протилежні ознаки правотворчості Верховного Суду та правотворчості Конституційного Суду України, надати їх характеристику; по-друге, обґрунтувати самостійність понять «правотворчість Верховного Суду» та «правотворчість Конституційного Суду України» в системі понятійно-категоріального апарату юридичної науки.

В юридичній науці сьогодні представлені поодинокі погляди вчених, що стосуються поняття правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду Україні. Попередньо проведений аналіз поглядів вчених, які безпосередньо або опосередковано досліджують понятійні особливості судової правотворчості, правотворчості Верховного Суду і Конституційного Суду України (Ж.О. Дзейко, Б.В. Малишев, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, О.Ф. Скакун, В.М. Сирих, С.В. Шевчук), дозволяє підсумувати, що більшість із них мають розпорошений характер, не завжди націлені на удосконалення понятійно-категоріального апарату юридичної науки в частині уніфікації визначення зазначеного поняття, його відмежування від інших споріднених понять юридичної науки, визначення особливостей співвідношення між ними. На нашу думку, категоріальний аналіз правотворчості вказаних суб'єктів крізь призму їх співвідношення потребує насамперед установлення і характеристики їхніх ознак, які мають бути структуровані в межах: спільних ознак, які засновані на характеристиках правотворчості як правового феномена; схожих ознак, які відображають подібність правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України як діяльності у сфері права; відмінних ознак, змістом яких є коло особливостей правотворчості Верховного Суду та правотворчості Конституційного Суду України, порівняльна характеристика яких доводить, що ознаки, притаманні правотворчості Верховного Суду, відсутні в правотворчості Конституційного Суду України, та навпаки; протилежних ознак, що характеризують правотворчість Верховного Суду та правотворчість Конституційного Суду України як таких, що відображають сторони, властивості, тенденції, процеси в досліджуваних явищах, які взаємозумовлюють і взаємовиключають один одного.

Зупинимось на цьому більш детально. Спільні ознаки правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України є такими, що спроможні підтвердити тотожність між ними. Насамперед слід наголосити на правовому характері правотворчості Верховного Суду і правотворчості Конституційного Суду України. Правовий характер аналізованих нами понять визначає їх приналежність до системи явищ правової реальності, їх наділеність правовими властивостями та можливість їх відмежування від інших правових явищ, визначення співвідношення між ними. Правовий характер правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України в юридичній літературі не викликає заперечень. Переважна більшість учених взагалі характеризує правотворчість як правове явище [1, с. 64–65; 2, с. 54; 3, с. 338], відповідно і її різновиди (правотворчість Верховного Суду та правотворчість Конституційного Суду України) є такими, що належать до системи правових явищ. Вважаємо, що правовий характер правотворчості Верховного Суду та правотворчості Конституційного Суду України як їх спільна ознака, виявляється у: 1) правовому статусі Верховного Суду та Конституційного Суду України, які мають право приймати загальнообов'язкові рішення, котрі в подальшому набувають характер джерела права та становлять елемент правової системи України. Правовий статус вказаних суб'єктів визначає особливості їхніх повноважень, які включають у себе елементи правотворчої діяльності; 2) правовому забезпеченні діяльності Верховного Суду та Конституційного Суду України, що має

ознаки правотворчого, оскільки здійснюється процесуально, детермінується відповідною ініціативою щодо створення актів загальнообов'язкового характеру, націлений на досягнення правового результату у вигляді нової, зміненої або скасованої норми права. Правовий характер правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України варто віднести до системи спільних ознак, оскільки він відображає їх: 1) спільну природу, яка походить від об'єктивної потреби здійснення впливу на правову сферу життєдіяльності суспільства; 2) сутність, яка полягає в їхній діяльності виключно в межах правового поля; 3) правові наслідки, які виявляються у змінах у правовій сфері життєдіяльності суспільства.

Ще однією спільною ознакою правотворчості Верховного Суду та правотворчості Конституційного Суду України слід назвати професійність. В юридичній літературі професійність визначається як участь у правотворчості суб'єктів, що мають відповідний освітній рівень, досвід роботи, професійну підготовку тощо [7, с. 46]. Вважаємо, що спільним у правотворчості Верховного Суду і Конституційного Суду України є те, що вона здійснюється лише тими суб'єктами, які відповідають встановленим освітнім, кваліфікаційним і професійним вимогам, наділені високими професійними та моральними якостями. Відповідно до положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [8] професійність закріплюється як вимога до правничої допомоги при реалізації права на справедливий суд (ст. 10); вимога до особи, яку може бути обрано суддею (ч. 6 ст. 18; п.5, 6 ч. 1 ст. 28; ч. 1 ст. 69); показник відповідності судді займаній посаді (п. 2, 3 ч. 1 ст. 33; п. 3 ч. 1 ст. 38); характеристика ділових якостей судді, рівень яких може бути підвищено (п. 8 ч. 1 ст. 29; ч. 3, 5 ст. 56); умова здійснення суддями правосуддя (ч. 1 ст. 52); обов'язок судді розвивати професійні навички (уміння) (п. 8 ч. 7 ст. 56); об'єкт перевірки під час складання іспитів (ст. 78) тощо. Професійність є притаманною і для діяльності Конституційного Суду України, в тому числі й у сфері правотворчості. Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» професійність регламентується як: вимога до судді Конституційного Суду України (ст. 11), що включає в себе стаж професійної діяльності у сфері права; стандарти професійної етики судді Конституційного Суду тощо [9].

Ще однією групою ознак правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України слід назвати схожі ознаки, які відображають подібність досліджуваних явищ. До таких ознак належить процесуальність правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України. В юридичній літературі процесуальність правотворчості визначається як система схем, шаблонів та правил, що визначають хронологію здійснення правотворчої діяльності [10, с. 80–107]; послідовне процедурне здійснення уповноваженими суб'єктами дій щодо формування правотворчої волі та її втілення у відповідному джерелі права [11, с. 100] тощо. З огляду на те, що правотворчість є офіційною діяльністю уповноважених суб'єктів, її процесуальність відіграє принципову роль у формуванні правових норм. Процесуальність правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України, на нашу думку, виявляється в такому: по-перше, процесуальність покликана надати правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України ознак суворої послідовності здійснення та формальності, що певним чином мінімізує можливість виникнення хибних уявлень у суб'єктів правотворчості про стан правового регулювання та рівень упорядкованості суспільних відносин; по-друге, процесуальність правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України має системоутворююче значення, а саме надає змогу гарантувати певну послідовність та системність у роботі зазначених суб'єктів.

Як схожу ознаку правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України варто виокремити їх результативність. Якщо виходити виключно з формально-ю-

ридичної точки зору про те, що результатом правотворчості має бути відповідний акт-документ, яким закріплюються, змінюються або скасовуються норми права, то можливо відзначити, що результативність правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України відноситься до системи їхніх схожих ознак, оскільки вказана ознака, з одного боку, засвідчує їх спільність як різновидів юридичної практичної діяльності, що пов'язана з досягненням юридично значимого результату, водночас, із другого боку, не може вважатися спільною ознакою, а відноситься до схожих ознак, оскільки форма закріплення, статус, юридична сила, місце в системі джерел права є схожими, але не тотожними.

Так само до схожих ознак правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України варто віднести таку їхню ознаку, як реалізованість у межах правотворчої діяльності. Правотворчість за своєю сутністю є такою, що реалізується виключно в межах юридичної діяльності, що є спільним як для правотворчості Верховного Суду, так і для правотворчості Конституційного Суду України. Юридична діяльність виступає важливим елементом механізму здійснення правотворчості вказаних суб'єктів, відображає їхню офіційність і націленість на результат.

Наступним різновидом ознак правотворчості Верховного Суду та правотворчості Конституційного Суду України є їхні відмінні ознаки, які є важливою складовою частиною аналізу порівняльно-правових особливостей зазначених різновидів правотворчості. Відмінні ознаки – це ті властивості досліджуваних явищ, які приманні одному явищу, водночас відсутні в іншого явища, і навпаки. Відмінні ознаки доцільно розкрити крізь призму порівняння правотворчості Верховного Суду і правотворчості Конституційного Суду України. Відмінність правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України полягає в тому, що правотворчість здійснюється вказаними суб'єктами в різних сферах, що охоплюють собою визначене коло суспільних відносин, щодо яких вказаними суб'єктами можуть бути прийняті, змінені або скасовані норми права. Правотворчість Верховного Суду визначається його повноваженнями (ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8]). Так само і правотворчість Конституційного Суду України визначається його повноваженнями, закріпленими ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» [9]. Аналіз їхніх повноважень дозволяє підсумувати, що сферою правотворчості Верховного Суду будуть питання, які стосуються переважно узагальнення судової практики та забезпечення однакового застосування норм права. У свою чергу сферою правотворчості Конституційного Суду України переважно є питання відповідності Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів.

Відмінність правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України також полягає в особливостях її правового забезпечення. Можливість здійснення правотворчості Верховним Судом безпосередньо законодавством України не закріплено, водночас установлено особливий статус висновків Верховного Суду щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, які: є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, котрі застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права; враховуються іншими судами в разі застосування таких норм права (ч. 5 та 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів») [8].

Окремо варто акцентувати і на наявності протилежних ознак правотворчості Верховного Суду та правотворчості Конституційного Суду України, аналіз яких дозволить сформувати цілісне уявлення про особливості співвідношення вказаних різновидів правотворчості в межах категоріального рівня наукового пізнання. Протилежні

ознаки правотворчості Верховного Суду та правотворчості Конституційного Суду України дозволяють розкрити їх крізь призму виявлення та характеристики різноманітних їхніх властивостей, котрі взаємозумовлюють і взаємовиключають одне одного. Протилежні ознаки правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України варто розкрити шляхом виокремлення критеріїв протиставлення особливостей досліджуваних явищ, а саме залежно від:

1) суб'єктів здійснення. Протилежність правотворчості Верховного Суду та правотворчості Конституційного Суду України полягає насамперед у різних суб'єктах здійснення правотворчої діяльності. Верховний Суд здійснює правотворчість у межах діяльності Великої Палати Верховного Суду; Касаційного адміністративного суду; Касаційного господарського суду; Касаційного кримінального суду; Касаційного цивільного суду, а також Пленуму Верховного Суду для вирішення питань, визначених Конституцією України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [8]. У свою чергу правотворчість Конституційним Судом України здійснюється в межах діяльності Великої палати Конституційного Суду України, двох сенатів та шести колегій (ч. 1 ст. 32 Закону України «Про Конституційний Суд України») [9];

2) характеру правотворчої діяльності; правотворчість Верховного Суду є похідною від правосуддя, що ним здійснюється, фактично виявляється в його висновках, які зроблені за результатами розгляду конкретних судових справ. Правотворчість Конституційного Суду України є одним з основних напрямів його діяльності, відповідає його статусу як суб'єкта, що забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України;

3) підстав здійснення, відповідно до чого правотворчість Верховним Судом здійснюється на таких підставах: а) звернення зацікавлених суб'єктів до нього як до суду касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – або як до суду першої, або апеляційної інстанції в порядку, встановленому процесуальним законом; б) із власної ініціативи за результатами аналізу судової статистики, узагальнення судової практики; зроблених висновків щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою; з метою забезпечення однакового застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, що визначені процесуальним законом, тощо [8]. У свою чергу правотворчість Конституційним Судом України здійснюється на підставі звернення до нього, формами якого є: конституційне подання; конституційне звернення або конституційна скарга [9].

Таким чином, з метою уточнення визначень таких понять, як «правотворчість Верховного Суду» та «правотворчість Конституційного Суду України», в основу такого уточнення варто вкласти виокремлені вище спільні, схожі, відмінні та протилежні ознаки. Це дозволить відобразити їх: а) тотожність як правовий феномен; б) подібність як особливі різновиди практичної діяльності у сфері права; в) автентичність як явища, наділені виключними ознаками, що притаманні правотворчості Верховного Суду та відсутні в правотворчості Конституційного Суду України, і навпаки; г) протилежність, як таких, що характеризують сторони, властивості, тенденції, процеси у досліджуваних явищах.

Список використаних джерел:

1. Лилак Д. Судочинство і проблеми судової правотворчості. *Вісник ВСУ.* 2003. № 3. С. 63–68.
2. Мазуренко А.П. Правотворческая политика в Российской Федерации: проблемы теории и практики : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Ростов-на-Дону, 2004. 237 с.
3. Теорія держави і права. академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
4. Мухаев Р.Т. Теория государства и права : учебник для вузов. Москва : Изд-во «ПРИОР», 2001. 464 с.
5. Гринюк Р.Ф. Правотворчість у сучасній Україні: від пострадянської до правової держави. *Держава і право.* 2003. Вип. 21. С. 32–38.
6. Дидыч Т.О. Значение правотворчества государства в современных условиях противодействия коррупции. *Журнал российского права.* 2012. № 8. С. 69–74.
7. Гусарєв С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навчальний посібник. Київ : Знання, 2005. 655 с.
8. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/card2#Card
9. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80
10. Лихолат І.П. Раціональне та позараціональне в праві (на матеріалах законотворчості) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ, 2001. 176 с.
11. Мурашин О.Г. Акти прямого народовладдя у правовій системі : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2001. 435 с.

УДК 342(477)
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.08

ВІД ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ДО ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ПРО СУЧАСНІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ РЕЖИМИ

Куфтирєв Павло В'ячеславович,
кандидат юридичних наук,
голова Українського інституту
прямої демократії, докторант
(Інститут законодавства Верховної Ради
України, м. Київ, Україна)

У статті досліджуються основні концептуальні підходи, що були передумовою для формування правових уявлень юридичного забезпечення прямої та електронної демократії. Проаналізовані витоки формування уявлення про пряму електронну демократію як особливий політико-правовий режим, який потребує конституційно-правового врегулювання.

Також досліджуються поняття, що передували появі електронної демократії, а саме «теледемократія», «кібердемократія», «хмарна» та «рідка» демократії. Встановлено, що науково-технічний прогрес призвів до появи нових політико-правових явищ, які допоки що досконально не вивчені в юриспруденції, і не визначено їхню роль та сутність у системі правовідносин. Проте поява нових форм індивідуалізації волевиявлення

суб'єктів (через засоби електронної комунікації) відкриває нову еру в розвитку прямої демократії. Наразі пряма демократія стає доступним, надійним, зручним інструментом політико-правового режиму, адже через електронні системи можна швидко, релевантно і бюджетно встановити волю народу, який є вищим джерелом влади.

Проаналізовано підходи, чи є електронна демократія новою формою політико-правового режиму держави, чи це сучасна версія існуючих політико-правових форм, але з використанням новітніх технологій.

Також досліджується концепція постіндустріального суспільства як філософсько-соціологічна база для сучасної телекомунікаційної юриспруденції. Доводиться, що теоретики постіндустріального суспільства вплинули на сучасні погляди на соціально-правові явища і заклали фундамент сучасних уявлень про демократію. У зв'язку з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій уявлення про сучасну демократію набувають нових рис та ознак.

Особливо досліджується теорія «інформаційного суспільства», яка передувала поняттю електронної демократії і стала передумовою розвитку сервісів електронної демократії. Саме з теорії інформаційного суспільства автор виводить ґенезу електронної демократії.

Ключові слова: пряма демократія, електрона демократія, політико-правовий режим, інформаційне суспільство.

FROM INFORMATION SOCIETY TO ELECTRONIC DEMOCRACY: TRANSFORMATION OF THE CONTEMPORARY POLITICAL-LEGAL REGIMES

Kuftyrev Pavlo Viacheslavovych,
Ph D in Law,
Head of Ukrainian Institute
for Direct Democracy, doctoral
(Institute of Legislation
of the Verkhovna Rada, Kyiv, Ukraine)

The article explores major conceptual approaches, which were prerequisites for the formation of the Legal understanding of the electronic direct Democracy's guarantees. The article contains analysis of the origins of the formation of the direct electronic democracy's concepts as a special political-legal regime which needs constitutional-legal regulation.

In the article are also explored such concepts (which preceded the emergence of the electronic democracy) as "teledemocracy", "cyberdemocracy", "cloudy" and "rare" democracy. It was established that scientific-technical progress has led to the emergence of the new political-legal phenomena which so far have not been studied thoroughly in the jurisprudence, and whose role and essence in the system of legal relations has not been determined yet. However, the emergence of the individualization of the new forms of the subjects' expression of will (by means of the electronic communication) heralds the new era in the development of the direct democracy.

In the meantime the direct democracy becomes accessible, reliable, comfortable instrument of the political-legal regime, because through the electronic systems it is possible to swiftly, adequately and economically establish the people's will, who is the supreme source of power. It has been analyzed approaches as to whether the electronic democracy is a new form of the political-legal regime of the state or whether it is a contemporary version of the existing political-legal forms, however with the use of the newest technology. The concept of the postindustrial society as a philosophical-sociological basis for the contemporary telecommunication jurisprudence is also considered.

It has been proved that the theorists of the postindustrial society had influenced contemporary views on the social-legal phenomena and had laid the foundation of the contemporary views on democracy. In connection with the development of the information-communication technology the views regarding contemporary democracy take on new features and traits. Of special importance is the research of the "information society" theory, which preceded the concept of the electronic democracy and had become the prerequisite of the electronic democracy's services development. It is from the information society theory the author develops the genesis of the electronic democracy.

Key words: direct democracy, electronic democracy, political-legal regime, information society.

Концепт «інформаційного суспільства» передував появі концепції «прямої електронної демократії» і був її передумовою. Більш глибоке вивчення питань трансформації політико-правових уявлень сприятиме більш глибокому розумінню поняття електронної демократії, що, зрештою, дозволить обирати найбільш адекватний та ефективний інструмент конституційно-правового врегулювання сучасних правовідносин, пов'язаних із розвитком інформаційних технологій у сфері забезпечення основних прав і свобод громадян.

Питаннями електронної демократії та інформаційного суспільства займалися такі вчені: М. Порат, Т. Стоун'єр, Р. Карц, М. Кастелльс, Дж. Несбі, С. Нор, А. Мінк, С. Постер, У. Дж. Мартін, Л. Карвалікс та інші.

На жаль, у сучасній вітчизняній фундаментальній юриспруденції бракує комплексних досліджень електронної демократії як політико-правової категорії та витоків, що були передумовою появи даного конституційно-правового феномена.

Мета статті – проаналізувати основні витоки політико-правових уявлень про електронну демократію. Зокрема, поставлено ціль дослідити, як трансформувалася академічна правова думка від інформаційного суспільства до електронної демократії.

У 1998 році Міжнародний телекомунікаційний союз (ITU) приймає резолюцію про проведення Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства (WSIS), етапи якого проводилися у 2003 та 2005 роках у Женеві та Тунісі за схвалення такої ініціативи ITU Генеральною асамблеєю ООН у 2002 році [1]. За визнанням дослідників, це стало останнім сплеском популярності ідей інформаційного суспільства [2, с. 105]. Наразі суспільний інтерес становлять більш практичні речі, які можливо забезпечити за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (приміром, e-govrnment, e-democracy), хоча сам термін продовжує використовуватись у практиці певних інституцій: у Європейському союзі термін «інформаційне суспільство» лишився тільки в назві спеціального тематичного (інформаційно-комунікаційного) порталу Єврокомісії, хоча з 1994 по 2012 роки назву «Інформаційне суспільство» мав Генеральний директорат Єврокомісії, що займався інформаційно-комунікаційною сферою ЄС. Вважається, що вперше в актах європейського права поняття «інформаційне суспільство» з'являється завдяки діяльності відомого європейського фахівця Мартіна Бангеманна, який очолив Експертну групу Європейської комісії з програм інформаційного суспільства, яка і сформулювала відомі «Рекомендації ЄС та глобальне інформаційне суспільство» 1994 року [3], що стали європейською реакцією на аналогічний документ, підготовлений урядом США у 1993 році щодо планів розвитку національної інформаційної інфраструктури (Agenda for Action). Згодом М. Бангеманном було вироблено «План дій» для європейського шляху до інформаційного суспільства та утворено ISF – Форум інформаційного суспільства.

Проте на сучасному етапі інституції та програми ЄС досить рідко застосовують цей термін, лише як альтернативу для позначення програм *e-Europe*. За визнанням україн-

ської версії Вікіпедії, 50-річна історія терміна «інформаційне суспільство» демонструє типовий життєвий цикл: «зародження – зростання застосування – спад застосування», що свідчить про невідповідність цього терміна реальним процесам у людському суспільстві.

Але це стало живильним стартом ідей е-уряду і е-демократії, що оволоділи сучасним категорійним апаратом суспільних концепцій. Поняття «електронної демократії» до певної міри є умовним, а з точки зору категорійного апарату правознавства навіть не зовсім коректним. Наразі відсутні дані про точне авторство походження такого терміна. Експертні джерела схильні вважати, що дефініцію було запозичене зі сленгу американських Інтернет-форумів десь у середні 90-х років XX ст.

Фундамент, на якому ґрунтується сучасне бачення е-демократії, значною мірою базується на наріжному камені, який заклав представник «франкфуртської школи», найвидатніший сучасний німецький філософ Юрген Хабермас (J. Habermas), доробок якого, як ми вважаємо, потрібно окремо виділити і важко переоцінити для сучасної демократії, і особу якого за масштабом доробків подекуди порівнюють з Іманyїлом Кантом та Карлом Марксом [4]. Будучи фундатором унікальної теорії комунікативної дії, Ю. Хабермас присвятив себе розробленню власної концепції деліберативної демократії, що передбачає широку політичну комунікацію, дискурс і консенсус, розробив «дискусійну теорію права». Дослідник відмовляється від ідеї права як міри свободи, формальної рівності, формальної справедливості, природних прав людини і заміняє її ідеєю справедливості дискурсу [5]. Демократія і право у Хабермаса нерозривно пов'язані: демократія виступає конституюючою основою права, яке саме у свою чергу є продуктом справедливого дискурсу. При цьому права людини за Хабермасом – це продукт участі людини у процесі соціальної і політичної комунікації, а не передумова такої участі, як у традиційному праворозумінні.

Ю. Хабермас наполягав, що суть демократії полягає у широкій політичній участі громадян (партисипативна демократія). Зрозуміло, що широкомасштабне залучення громадян уможливлюється тільки завдяки спеціальним технологіям, що опосередковують комунікацію між громадянином та владою та поміж самими громадянами, а тому значну увагу Ю. Хабермас приділяє новітнім електронним технологіям, вважаючи, що кіберпростір є новою суспільною сферою, що є простором вільних суджень з актуальних громадських проблем, сферою, в якій кожен громадянин може не тільки висловитись, але й бути почутим [6]. Демократія, на його думку, можлива лише там, де громадяни добре інформовані, а виборці роблять саме поінформований вибір. Вчений вважає, що в асоціації вільних та рівних усі повинні мати рівні можливості вважати себе авторами тих законів, пов'язаність з якими дозволяє кожному окремо відчувати себе як їх адресат [7, с. 194].

Саме відштовхуючись від ідей комунікативної теорії Ю. Хабермаса, академічна спільнота почала активно розвивати напрямки досліджень, спрямованих на вивчення впливу нових комунікативних технологій та процесів на формування демократичних цінностей і принципів. Доробок Юргена Хабермаса істотно вплинув на подолання спрощеного трактування комунікації як акту одиничного спрямованого інформаційного впливу і дозволив розглядіти комунікацію як систему соціальної взаємодії, взаємний обмін між різними суб'єктами, актуалізував наукові пошуки найбільш оптимального технологічного забезпечення участі широких народних мас в управлінні державою.

Історія застосування ІКТ у правовідносинах сягає 70-х років XX ст., починаючи з появи кабельного телебачення з інтерактивними можливостями, тобто з каналами зворотного зв'язку з користувачем. Таким чином, з'явилась можливість дистанційного, мережевого взаємозв'язку між користувачем мережі (на той час кабельної) та розповсюджувачем інформації.

Поява технічного вирішення проблеми взаємозв'язку та необхідних технічних засобів об'єктивації волевиявлення користувача мережею зумовила появу цілої низки досліджень, які із захопленням окреслювали майбутні перспективи використання ІКТ у політико-правовій сфері, як наприклад, доволі відома книга Айтла де Сола Пула, (Ithiel de Sola Pool) «Технології свободи: свобода слова у вік електроніки», яка була удостоєна в 1984 році престижної премії Американської асоціації політичних наук. У ній автор стверджує про перспективу конвергенції електронних технологічних засобів у сферу демократії і окреслює майбутню «tech liberty» (технологічну свободу). Дослідник стверджував, що саме завдяки електронній комунікації буде зруйновано монополію друкованих засобів масової інформації, які часто належать можновладцям, а електронні ресурси нададуть можливість висловлюватися будь-кому з різноманітних питань. Айтл де Сола Пул заспокоював щодо впливів електроніки на свободу висловлювань тим аргументом, що навіть за умови друкованих засобів масової інформації залишається величезний простір для свободи, а тим паче в умовах електронної передачі інформації межі свободи будуть ще більш розширеними; вказував на легкість доступу, низьку собівартість електронних засобів комунікації. Навпаки, бюрократичні процедури, монополізація ЗМІ та інтелектуального життя викликали у дослідника більше занепокоєння стосовно долі інститутів демократії, подолання чого він убачав саме в електронних технологіях [8, с. 229].

Ще одним прибічником найширшого використання електронних технологій у площині забезпечення демократії був у той же період Ленгдон Уіннер (Langdon Winner), який у своїй роботі 1977 року «*Автономна технологія. Техніка поза контролем як тема політичної думки*» проникливо застеріг, що техніка вже стала вагомим чинником впливу на політику, і що такий фактор вже є реальністю, а електронні технології критично важливі для соціального життя [9, с. 19]. Хоча при цьому Л. Уіннер вважається одним із самих послідовних критиків гіпертрофованого впливу технологій на суспільні відносини, вважаючи, що «технологія сама по собі ніколи не робить кращими чи гіршими людей, які її використовують».

Досить резонансним у свій час стало есе професора архітектури Майкла Бенедикта для збірки «*Кіберпростір: перші кроки*», в якому дослідник порівняв зацікавленість людей можливостями кіберпростору із підсвідомими потягами до образу Святого Граду і сподобив його до Нового Єрусалиму та нездійсненних мрій [10].

Поняття кібердемократії набуло значного поширення в академічних колах, довгий час вживалося і до цієї пори вживається як синонім електронної демократії. Прихильники концепції кібердемократії вважали, що демократія в сучасному суспільстві зіштовхується із завданням інтеграції маси громадян за допомогою нових методів, що власне і призводить до утворення «кібердемократії», в межах якої люди зможуть приймати безпосередню участь у політичному процесі. Кібердемократія діє, на їхню думку, на основі невтручання в асоціативні та плюралістичні прояви у межах політичної системи [11]. У підвалинах кібердемократії закладено принципи інтерактивності, різноспрямованості та саморегулювання. Остання ґрунтується на постулаті самоврядування та максимально можливому самовизначенні, тобто праві виступати довільно у своїй приватній сфері через принцип субсидіарності [12]. На наш погляд, ідея кібердемократії не є етапом у формуванні концепції е-демократії, оскільки ці два поняття виникли фактично одночасно, і її слід вважати однією з варіацій форми е-демократії, тобто синонімами.

Іншим тотожним поняттям е-демократії та кібердемократії стала «цифрова» (або діджитальна – *digital*) демократія. Таким поняттям оперує, наприклад, голландський дослідник Ян ван Дейк і низка інших авторів [13]. Дослідник відмічає, що в разі домину-

вання цифрових технологій демократія робить більш відкритим та доступним широкому загалу процес обміну інформацією, підтримує формування спільнот та артикуляцію групових інтересів, а також забезпечує більшу залученість громадянина в політичний процес. На думку Яна ван Дейка, цифрова форма призводить до ренесансу форм прямої демократії і проводить аналогію з давньогрецькою Агорою [14].

Суміжним також є поняття «відеодемократії», введене в обіг Р. Холендлером у його однойменній книзі 1985 року, де він стверджує, що новітня електронна відеотехніка, що створює масову культуру, може відродити істинні принципи демократизації суспільства, надаючи всім громадянам можливість співучасті в ній за посередництвом кабельного телебачення та комп'ютерних відеосистем [15].

Фундатор Медіа Лабораторії Масачусетського технологічного інституту (MIT's Media Laboratory) – Ніколас Негропонте (Nicholas Negroponte), який вважається одним із першопрохідців Інтернету, автор бестселеру «Цифрове буття» (Being Digital), у 1997 році передрік руйнування національних кордонів завдяки Інтернету: «у той час, як політики борються з вантажем історії, в цифровому середовищі виникає нове покоління, вільне від багатьох старих упереджень. Цифрові технології можуть стати природною силою, що гармонізує світ». На його думку, держава буде ставати все більш вузькою і широкою: «вона буде ставати все більш маленькою, щоби бути більш локальною, <...> закони мають ставати все більш всезагальними. Кібернетичний закон має стати всеосяжним законом» [16, с. 202]. Ніколас Негропонте у 1995 році сформулював концепцію «електронної економіки», і його авторство цього поняття достовірно підтверджується. Гіпотетично, можливо, що саме це поняття стало матрицею для лінгвістичного калькування поняття «електронна демократія» в результаті поєднання понять «електронна економіка» і «теледемократія» користувачами мережі.

Керівник Анненберзької школи комунікативістики при Пенсільванському університеті Джордж Гербнер у своїй роботі «Масові засоби та теорія зв'язку людей», досліджуючи такий невід'ємний елемент демократії, як громадська думка, оперував поняттям інформаційної демократії, зазначивши при цьому: «Народне самоуправління можливе лише в тому випадку, якщо люди, виступаючи як громадяни, колективно створять альтернативну політику <...>, і приватні системи «пізнання та поглядів» будуть трансформовані в суспільні системи» [17, с. 38].

І в цьому огляді наукових підходів, що стали передумовою формування концепції е-демократії, ми не можемо не згадати найбільш уславленого і найвідомішого американського футуролога Елвіна Тоффлера, який у своїй роботі 1980-го «Третя хвиля» передрікав, що держава-нація, яка була основою індустріального суспільства, перебуває у стадії руйнування, і на зміну їй відбувається передання влади зверху вниз, на користь регіонів, на користь транснаціональних об'єднань. На думку Е. Тоффлера, після хвилі аграрного та індустріального суспільства настала третя хвиля – постіндустріальне інформаційне суспільство, в якому має домінувати напівпряма демократія (*semi-direct*) як гібрид поміж представницькою та прямою, кожна з яких має як недоліки, так і переваги. Напівпряма демократія, на його думку, буде досягнута шляхом залучення широких мас населення до прийняття рішень, що стане можливим шляхом зміни інформаційних потоків, тобто перенесення відповідальності за прийняття рішень (розподіл прийняття рішень) на низовий рівень мас населення. Політичні еліти будуть розширені за рахунок включення в неї все нових груп населення [18]. Комп'ютерна озброєність, вважає футуролог, створить умови для прямого інформаційного контакту людей, що, на його думку, зменшить централізований контроль з боку держави, і тим самим зменшиться загроза особистим свободам, що відкриває дорогу плюралізму.

Елвін Тоффлер одним із перших учених у XX ст. висунув ідею появи нових форм демократії у зв'язку з розвитком комунікативних технологій. У своїй роботі 1970-го року «*Футурошок*» Тоффлер Е. запропонував нову форму демократії називати «*антисипаторною*» (*anticipatory democracy – буквально: завчасно попереджувальна демократія*) [19]. О. Тоффлер вкладав у це поняття поєднання громадянської участі з майбутньою свідомістю, вважав, що вона виходить за межі традиційних уявлень про партисипаторну демократію, зводив її сутність до того, що владні інституції, приймаючи ті чи інші рішення, мають ураховувати думку громадян відносно тих наслідків, що мають настати і вдаються громадянам найбільш вірогідними. Дослідник передбачав, що громадяни будуть утворювати ініціативні групи і доводити свої міркування до влади, яка має враховувати рекомендації громадян. Е. Тоффлер вважав таку демократію «напівпрямою» (semi-direct), оскільки в цих відносинах все ж таки присутні представницькі інституції влади. При цьому в технологічному плані Е. Тоффлер був прихильником концепції «теледемократії».

Інший американський дослідник Ф. Кристофер Артертон (F. Christopher Arterton) опублікував у 1987 році книгу «Теледемократія. Чи здатні технології захистити демократію» [20], в якій провів дослідження прямої демократії, опосередкованої телекомунікаціями, і підкреслював про можливість мобілізації значної кількості громадян через електронні засоби, що здатні гарантувати плюралізм у політиці, а також важливість участі, а не поведінки. Ідеї теледемократії в такій її назві були підтримані вченими Тедом Беккером та Крістою Деріл Слетон, які у своїй роботі 2000 року «*Майбутнє теледемократії*» вважали, що електронні технології здатні повернути громадськість до істинної демократії [21]. Вагомий внесок у розробку концепту «теледемократії» вніс і фундатор комунікативістського напряму соціології, американський професор Амітай Етціоні (Amitai Etzioni), який, дещо змістивши акценти, вважав, що теледемократія здатна бути способом досягнення суспільного блага не стільки завдяки телевізійним технологіям, скільки завдяки комунікативним аспектам [22]. За деякими джерелами, вважається, що саме А. Етціоні і є автором поняття «теледемократія». Він стверджував, що основа майбутнього демократичного суспільства має бути не в руках професійних політиків, а в руках громад.

Проте в середині 80-х років стало зрозуміло, що кабельні телемережі є технічно тупиковим шляхом розвитку ІКТ у політичній сфері і технологічно не здатні виконати очікувані від них запити. А тому захоплення ідеями теледемократії почало спадати. Один із найавторитетніших теоретиків демократії сучасності, який, до речі, ввів у науковий обіг таку ознаку демократії, як плюралізм, Роберт Даль, у цьому зв'язку закликав очікувати нового покоління «тедемократичних» технологій [23]. І нові технології не забарилися, вже за 10 років став бурхливо розвиватися Інтернет. Таким чином, у результаті фіаско теледемократії сама ідея не була дискредитована, було змінено лише носій, технологія, а модель суспільних відносин залишилась тотожна, але стала втілюватись на новій технологічній базі.

У нас є всі підстави вважати, що концепт «теледемократії» був передумовою появи е-демократії, а поява дефініції «електрона демократія» є, можливо, парафразом поняття «теледемократія», яке з'явилося на 10–15 років раніше. Такої ж позиції притримується і Лоуренс Гроссман (Lawrence K. Grossman), який вважає, що теледемократія заклала основи майбутньої «електронної демократії» [24, с. 92]. Хоча існує і розширене тлумачення теледемократії, як «віддаленої» демократії (*tele – лат. віддалений*). У цьому зв'язку і електронна демократія також є теледемократією в широкому розумінні, хоча б в силу того, що ІКТ, за великим рахунком, є саме телекомунікаційними технологіями. Роберт Даль відзначив роль телекомунікаційних систем

у розвитку демократії: «за допомогою телекомунікації фактично кожний громадянин може отримати легкодоступну інформацію про публічні проблеми у формах (друковані твори, матеріали дебатів, художні інсценування, мультиплікація) та на рівні (від експертного до найпростішого), що підходить кожній конкретній людині <...> Системи телекомунікації дозволяють кожному задавати питання з приводу отриманої інформації про важливі публічні питання <...> дозволяють громадянам брати участь у дискусіях з експертами, з особами, які приймають політичні рішення, зі своїми співгромадянами <...> Громадяни не здатні подолати межі своєї політичної свідомості шляхом простої участі в дискусіях один з одним. Водночас як технологія дозволяє їм слідкувати за дискусією та голосувати з питань, що обговорюються» [25].

Проведене дослідження дозволяє більш глибоко розуміти правову природу категорії «електронна демократія» та ґенези її становлення, що у свою чергу сприяє концептуалізації наукових моделей конституційно-правового регулювання сучасних правовідносин, які трансформуються під впливом науково-технічного прогресу і потребують відповідної модернізації методів юридичного впливу на поведінку суб'єктів.

Список використаних джерел:

1. Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства (Женева 2003 – Туніс 2005). Підсумкові документи / Видання Міністерства транспорту та зв'язку України – Державний департамент з питань зв'язку та інформатизації. Київ, 2006
2. Гребенников В. История и перспективы информационного общества. LAP Lambert Academic Publishing, 2014. 105 с.
3. Recommendations to the European Council: Europe and the Global Information Society / M. Bangemann at al. Korfu, 1994. 24–25 June.
4. Georg Diez Habermas. The Last European: A Philosopher's Mission to Save the EU. *Der Spiegel*. 25.11.2011.
5. Лапаева В.В. Политико-правовая концепция Ю. Хабермаса (с позиций либертарного правопонимания). URL: http://www.igpran.ru/public/publiconsite/Lapaeva.Polit_prav_konc_Xabermasa.pdf
6. Habermas J. The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society (Thomas Burger, Trans.). Cambridge, MA : MIT Press, 1989; Habermas J. The Emergence of the Public Sphere. In: The Polity Reader in Cultural Theory. L.: Polity, 1994.
7. Денежкин А. «Фактичность и значимость» Ю. Хабермаса: новые исследования по теории права и демократического правового государства. *Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность*. С. 194.
8. Technologies of Freedom. By Ithiel de Sola Pool. Cambridge : Mass. Harvard University Press, 1983. P. 229.
9. Winner L. Autonomous Technology. Technics-Out-of-Control as a Theme in Political Thought. Cambridge : MIT Press, 1977. P. 19.
10. Michael Benedikt. «Introduction», Cyberspace: First Steps. Cambridge : Mass. MIT, 1992.
11. Buckingham, S. Structuring Discourse for Collective Interpretation, Conference on Collective Cognition and Memory Practices. Paris, 2000. URL: http://www.limsi.fr/WkG/PCD2000/textes/fichiers/Shum_Selvin.pdf; Див. також : Корбат Ф.Е. Кибер-демократия как развитие информационной политики. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки*. 2013. № 4 (28). С. 17–29.
12. Гомцян С. Динамика развития принципа субсидиарности в Европейском союзе. *Вестник международных организаций*. 2007. № 6 (14).
13. Dijk J., Hackler K. Digital democracy: issues of theory and practice. SAGE, 2000. 228 p

14. Van Dijk J. Digital Democracy: Vision and Reality. University of Twente, 2013. URL: http://www.utwente.nl/gw/vandijk/research/itv/itv_plaatje/Digital%20Democracy-20Vision%20and%20Reality.pdf

15. Hollander R. Video democracy: the vote-from-home revolution. Lomond Publications, 1985. 161 p.

16. Negroponte N. Being Digital. (1995) Knopf. Paperback edition, Vintage Books, 199; Див.: Томас Бэсс, интервью с Николасом Негропонте, «Being Nicholas». *Wired*. Ноябрь 1995. P. 202.

17. Gerbner G. Mass Media and human communication theory. *Sociology of Mass Media Communicators* ; ed. by D. McQuail. P. 38.

18. Тоффлер Элвин. Третья волна ; перевод на русский язык : А. Мирер и др. Москва, 2004 / Центр гуманитарных технологий. 27.01.2011. URL: http://gtmarket.ru/laboratory/basis/4821

19. Toffler A. Future Shock. NewYork, 1970.

20. Arterton F.C. Teledemocracy: Can technology protect democracy? Newbury Park, CA : Sage, 1987.

21. Becker T., Slaton C. The future of teledemocracy. Greenwood Publishing Group, 2000. 230 p

22. Etzioni A. The Spirit of Community: Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda. New York, 1993.

23. Dahl R.A. Democracy and its Critics. New Haven, London : Yale University Press, 1989.

24. Grossman L.K. The Electronic Republic. Reshaping Democracy in the Information Age. New York : Viking, 1995. P. 92.

25. Даль Р. Демократия и ее критики ; пер. с англ. под ред. М.В. Ильина. Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.09

ФУНКЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ВИДАТКІВ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Скріпкін Сергій Васильович,
аспірант
(Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

У статті досліджено механізм здійснення функцій публічних видатків у галузі охорони здоров'я, виявлено фактори, що впливають на здійснення вищезазначених функцій, виявлено сутність та ознаки функцій публічних видатків у галузі охорони здоров'я, дано визначення поняттю «функції публічних видатків у галузі охорони здоров'я».

Ефективність реалізації функцій публічних видатків у галузі охорони здоров'я має виключне значення та безпосередньо впливає на ступінь реалізації одного з основоположних прав людини – права на охорону здоров'я, що набуває особливої актуальності в період сучасної трансформації охорони здоров'я.

Функціями публічних видатків у галузі охорони здоров'я є основні напрями впливу даних видатків на правовідносини у сфері охорони здоров'я у вигляді позитивних соціально значущих результатів, що фінансово забезпечують функції держави в даній сфері.

За своєю сутністю функції публічних видатків у галузі охорони здоров'я відображають досягнення мети певного виду видатків, що виражається в конкретній реалізації завдань та функцій держави, а саме в забезпеченні грошовими коштами прав людини у сфері охорони здоров'я.

До основних ознак функцій публічних видатків у галузі охорони здоров'я віднесено: а) виконання функцій видатків визначає ефективність здійснення публічних видатків у сфері охорони здоров'я; б) виконання функцій означає досягнення значного суспільного результату – забезпечення прав людини у сфері охорони здоров'я, що передбачені Законами та Конституцією України; в) виконання функцій видатків у сфері охорони здоров'я залежить від ефективності виконання функцій апаратом та механізмом держави, що в підсумку визначає фінансове забезпечення виконання функцій держави у сфері охорони здоров'я; г) виконання функцій видатків означає фінансове забезпечення потреб усіх учасників правовідносин у сфері охорони здоров'я, що визначаються відповідно до міжнародних соціальних стандартів; д) функції публічних видатків у сфері охорони здоров'я є позитивним результатом їх здійснення.

Ключові слова: публічні видатки в галузі охорони здоров'я, функції публічних видатків у галузі охорони здоров'я, обсяги публічних видатків у галузі охорони здоров'я.

FUNCTIONS OF PUBLIC EXPENSES IN THE FIELD OF HEALTH CARE

Skripkin Serhii Vasylovych,
Postgraduate Student
(Classic Private University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

In this article the mechanism of public health function implementation is investigated. The factors, influencing the implementation of the mentioned functions, are identified. The nature and features of public health expenditure functions are identified. The concept of "public health expenditure functions" in health medical sphere is defined.

The effectiveness of public health spending is of paramount importance. It directly influences on the degree of one of the most important of human rights. This is the right to health, which is of particular relevance in the modern era of healthcare transformation.

Public health expenditure functions are the main areas of influence of these expenditures on health care relationships in the form of positive socially significant results. It is of great importance, public health expenditure functions reflect the achievement of the purpose of a particular type of expenditure, which is reflected in the specific realization of the tasks and functions of the state, namely the provision of human rights money in the health sector.

The main features of public health expenditures include: (a) Execution of expenditure functions determines the effectiveness of public expenditure in the field of health; that financially support the functions of the state in this field. b) The performance of functions means the achievement of a significant social result – the protection of human rights in the field of health care, as provided by the Laws and the Constitution of Ukraine; c) The fulfillment of the functions of expenditures in the field of health depends on the effectiveness of the functions of the apparatus and mechanism of the state, which ultimately determines the financial support for the performance of the fun (d) Execution of expenditure functions means the financial provision for the needs of all parties, a healthcare relationship determined in accordance with international social standards; e) Public expenditure functions in the health sector are a positive result of their implementation. In the legal literature, a broader concept is used. It's the function of public finances.

Key words: public health expenditures, public health expenditures, public health expenditures of the state in the field of health.

Забезпечення ефективного функціонування системи охорони здоров'я є однією з головних функцій сучасної соціальної правової держави. Забезпечення функцій держави в сучасних умовах є не можливим без відповідного фінансування видатків.

Публічні видатки в галузі охорони здоров'я як система правовідносин з розподілу, перерозподілу та використання публічних коштів з метою фінансового забезпечення реалізації всього комплексу прав людини у сфері охорони здоров'я мають виконувати свої функції, тобто позитивно впливати на означені правовідносини.

Ефективність реалізації функцій публічних видатків у галузі охорони здоров'я має виключне значення та безпосередньо впливає на ступінь реалізації одного з основоположних прав людини – права на охорону здоров'я, що набуває особливої актуальності в період сучасної трансформації охорони здоров'я.

Українськими та іноземними дослідниками вивчалося питання правового регулювання публічних видатків у сфері охорони здоров'я, однак концептуально не досліджувалися функції даного виду видатків.

В юридичній літературі застосовується більш широке поняття – функції публічних фінансів.

На думку М. Волощука, Т. Карабіна, М. Менджула, фінансам властиві такі функції: розподільча (забезпечує організацію збалансованого і ефективного суспільного відтворення відповідно до потреб суспільства); регулююча (проявляється у формуванні та використанні грошових фондів, кошти яких спрямовуються на фінансування відповідних завдань та функцій держави); стабілізуюча (спрямована на створення державою стабільних умов для економічного та соціального розвитку); контрольна (спрямована на здійснення фінансового контролю за законністю, цільовим та ефективним використанням фінансових ресурсів) [1, с. 5].

Оскільки публічні видатки є частиною публічних фінансів, публічні видатки мають також свої функції, які варто дослідити через надзвичайну значимість інституту публічних видатків для виконання функцій держави.

За визначенням О. Скакун, функції держави – головні напрямки і види діяльності держави, зумовлені її завданнями і цілями, такі, що характеризують її сутність. Функції держави не можна ототожнювати з функціями її окремих органів, які є частиною апарату держави і відбиваються в компетенції, в предметі ведення, в правах і обов'язках (повноваженнях), закріплених за ними [2]. Так само функції держави не можна ототожнювати з функціями публічних видатків у будь-якій сфері соціального буття, адже функції держави є набагато ширшим поняттям, що охоплює всю повноту діяльності держави.

На думку О. Гетманець, публічні видатки – це регламентовані нормами фінансового права суспільні відносини з розподілу та використання коштів бюджетних та позабюджетних публічних фондів з метою забезпечення реалізації завдань і функцій держави та місцевого самоврядування [3, с. 241].

Мета статті – дослідити механізм здійснення функцій публічних видатків у галузі охорони здоров'я, виявити фактори, що впливають на здійснення вищезазначених функцій, виявити сутність та ознаки функцій публічних видатків у галузі охорони здоров'я, дати визначення поняттю «функції публічних видатків у галузі охорони здоров'я».

Методи дослідження: структурно-функціональний, системно-аналітичний, методи інформаційного пошуку та узагальнення, догматичний.

За своєю сутністю функції публічних видатків відображають досягнення мети певного виду видатків, що виражається в конкретній реалізації завдань та функцій держави. Якщо говорити про видатки у сфері охорони здоров'я, то сутність функ-

цій даного виду видатків полягає у забезпеченні грошовими коштами прав людини у сфері охорони здоров'я. Адже відповідно до ст. 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4].

Також потрібно зауважити, що згідно з українською конституційною доктриною, чітко відображеною в діючій Конституції України, Україна є соціальною та правовою державою. А тому саме в Україні метою видатків є реалізація завдань та функцій не просто будь-якої держави, а саме соціальної та правової держави, в якій величезне значення має забезпечення прав людини саме на охорону здоров'я, яке, на нашу думку, за своїм значенням для кожного індивідууму є найважливішим із соціальних прав людини. За відомим висловом, здоров'я в нашому житті ще не все, але якщо його немає, все інше – ніщо.

Функції публічних видатків у сфері охорони здоров'я є основними напрямами впливу на ті правовідносини, в межах яких дані видатки здійснюються. Так, якщо ми говоримо про видатки в галузі охорони здоров'я, то дані видатки впливають саме на правовідносини у сфері охорони здоров'я.

Функції публічних видатків у сфері охорони здоров'я характеризуються такими ознаками:

а) виконання функцій видатків визначає ефективність здійснення публічних видатків у сфері охорони здоров'я;

б) виконання функцій означає досягнення значного суспільного результату – забезпечення прав людини у сфері охорони здоров'я, що передбачені Законами та Конституцією України;

в) виконання функцій видатків у сфері охорони здоров'я залежить від ефективності виконання функцій апаратом та механізмом держави, що у підсумку визначає фінансове забезпечення виконання функцій держави у сфері охорони здоров'я;

г) виконання функцій видатків означає фінансове забезпечення потреб усіх учасників правовідносин у сфері охорони здоров'я;

д) функції публічних видатків у сфері охорони здоров'я є позитивним результатом їх здійснення.

Для того щоб якісно дослідити вплив видатків на певні правовідносини, потрібно проаналізувати склад правовідносин у сфері охорони здоров'я, і передусім суб'єктний. Адже видатки є публічними витратами, що мають задовольняти потреби суб'єктів певних правовідносин, а в нашому випадку – суб'єктів правовідносин у сфері охорони здоров'я.

До суб'єктів правовідносин у сфері охорони здоров'я належать: суб'єкти, що надають послуги у сфері охорони здоров'я (або безпосередньо здійснюють заходи з охорони здоров'я); суб'єкти, що є отримувачами, споживачами послуг у сфері охорони здоров'я (або беруть участь в заходах з охорони здоров'я); суб'єкти, що забезпечують, здійснюють управління у сфері охорони здоров'я.

До суб'єктів, що надають послуги у сфері охорони, належать заклади охорони здоров'я (в тому числі й аптечні заклади) всіх форм власності, медичні та фармацевтичні працівники, фізичні особи-підприємці, які мають ліцензію на медичну практику (або торгівлю лікарськими засобами) та надають медичні (фармацевтичні) послуги населенню.

До суб'єктів, що отримують послуги у сфері охорони здоров'я, належать, звичайно ж, пацієнти, споживачі лікарських засобів.

До суб'єктів, що здійснюють управління у сфері охорони здоров'я, належать органи державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, які мають управлінські функції в галузі охорони здоров'я.

Таким чином, публічні видатки у сфері охорони здоров'я покликані забезпечити потреби суб'єктів даних правовідносин: пацієнтів, закладів охорони здоров'я, фізичних осіб-підприємців, які здійснюють господарську діяльність у сфері охорони здоров'я, працівників закладів охорони здоров'я, суб'єктів, що здійснюють управління у сфері охорони здоров'я.

Функції видатків, спрямовані на забезпечення потреб суб'єктів правовідносин у сфері охорони здоров'я, є взаємозалежними. Наприклад, фінансування видатків Міністерства охорони здоров'я як головного розпорядника бюджетних коштів визначає повноту фінансування видатків розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня – закладів охорони здоров'я, органом управління яких є дане Міністерство. У свою чергу від рівня фінансування видатків закладів охорони здоров'я залежить забезпечення потреб працівників закладів охорони здоров'я, а також пацієнтів. Ця залежність полягає в тому, що саме в кошторисі закладу охорони здоров'я визначаються видатки, наприклад, на оплату праці працівників, медикаменти та перев'язувальні матеріали, оплату комунальних послуг тощо.

Якщо ж органи управління охороною здоров'я профінансовані достатньо, а підпорядковані ним заклади не мають належного фінансування своїх видатків, а також у випадку достатнього фінансування закладів охорони здоров'я маємо ситуацією з неналежним фінансуванням потреб пацієнтів та працівників закладів охорони здоров'я, вважаємо, що вищеописані факти є дисфункціями видатків на охорону здоров'я. Дані дисфункції можуть бути пов'язаними з дефіцитом публічних коштів або з проблемами неефективного перерозподілу, або проблемами неефективного нецільового використання даних коштів (корупційні проблеми).

Проблеми, пов'язані з дефіцитом державного бюджету, звичайно ж, лежать в економічній площині, однак нерозривно пов'язані із законодавством, правовою політикою держави, ефективністю державного управління. Для вирішення даних проблем необхідно обрати найбільш оптимальну для певної держави модель соціально-економічного розвитку, що включає роль і місце держави в економічній системі, співвідношення державної та приватної власності, податкову систему, ефективну антикорупційну діяльність держави. Якщо в економічній сфері держава має високі показники, сформовано ефективну фінансову систему, тоді, як результат, державний бюджет отримує достатню кількість коштів для належного фінансування такої важливої сфери соціального буття, як охорона здоров'я.

Проблеми, пов'язані з неефективним перерозподілом коштів, мають бути розв'язані ефективною системою державного аудиту. В Україні дані функції виконує Державна аудиторська служба та Рахункова палата.

Дисфункції, що пов'язані з нецільовим використанням публічних коштів, у більшості випадків є корупційними проблемами і по своїй суті є обмеженням або закриттям доступу людини до медичної допомоги, що є великим суспільним злом і надзвичайно суспільно небезпечним явищем. З метою усунення або мінімізації даної дисфункції необхідне чітке дотримання належним чином розроблених антикорупційних програм та планів комплексних антикорупційних заходів розпорядниками бюджетних коштів усіх рівнів, а також отримувачами бюджетних коштів. До таких заходів в обов'язковому порядку мають належати заняття з антикорупційної освіти, відкритості та прозорості інформації, проведення внутрішнього контролю та аудиту діяльності вищевказаних суб'єктів. Одним із найважливіших антикорупційних заходів у сфері охорони здоров'я вважаємо підвищення рівня доходів та соціального забезпечення медичних і фармацевтичних працівників, що, на жаль, залишається на дуже низькому рівні.

Визначальним є саме той факт, що від повноти та ефективності здійснення видатків закладами охорони здоров'я напряму залежить реалізація права людини на охорону здоров'я. У цьому саме і полягає виключно важливе значення функцій видатків на охорону здоров'я, оскільки вони полягають у забезпеченні права на охорону здоров'я людини – одного з найважливіших прав, що забезпечує гідне життя людини, яке є найвищою соціальною цінністю не лише в Україні, але й в усьому світі.

За об'єктами правовідносин у сфері охорони здоров'я функції публічних видатків можна класифікувати на певні види, спрямовані на забезпечення: медичних послуг для населення; фармацевтичних послуг для населення; домедичної допомоги, іншої діяльності у сфері охорони здоров'я.

За змістом правовідносин у сфері охорони здоров'я функції публічних видатків поділяються на видатки, спрямовані на виконання обов'язків держави щодо забезпечення функціонування системи охорони здоров'я населення, та на видатки, спрямовані на реалізацію прав громадян певної держави на охорону здоров'я. Особливостями даних функцій є те що, в даному аспекті два вищевказані види функцій у сфері охорони здоров'я збігаються. Тобто, наприклад, забезпечення медикаментами закладів охорони здоров'я (виконання обов'язків держави щодо забезпечення функціонування системи охорони здоров'я населення) означає також і забезпечення належним лікуванням пацієнтів цих закладів охорони здоров'я (реалізація прав громадян держави на охорону здоров'я).

За соціально-економічним значенням функції видатків у сфері охорони здоров'я можна класифікувати на функції, що забезпечують: лікувальні засоби і перев'язувальні матеріали, оплату праці медичних і фармацевтичних працівників, інших працівників у сфері охорони здоров'я, надання різного роду медичних послуг, комунальні послуги, що надаються закладам охорони здоров'я, придбання медичного обладнання та нерухомості тощо.

За джерелами фінансування можна виділити функції публічних видатків у сфері охорони здоров'я державного бюджету України, функції видатків у сфері охорони здоров'я місцевих бюджетів, функції видатків у сфері охорони здоров'я публічних фондів соціального страхування.

Самі функції публічних видатків у сфері охорони здоров'я реалізуються в процесі здійснення зазначених публічних видатків і по своїй суті є їх позитивними результатами. Якщо позитивного результату в разі здійснення публічних видатків досягти не вдалося, пропонуємо такі випадки називати дисфункціями публічних видатків у сфері охорони здоров'я. Наприклад, державним закладом охорони здоров'я закуплено певну кількість ліків для забезпечення потреб пацієнтів із гепатитом С. Однак через корупційні дії керівництва вищевказаного закладу охорони здоров'я дані ліки так і не надійшли до пацієнтів. Даний випадок можна визначити як дисфункцію публічних видатків у сфері охорони здоров'я щодо забезпечення законних потреб пацієнтів.

Можемо навести ще один приклад корупційної дисфункції публічних видатків у сфері охорони здоров'я, на цей раз щодо забезпечення законних потреб медичних працівників на оплату праці. Так, завідувач відділенням однієї з комунальних лікарень незаконно приписував своєму сину, який працював у цьому ж відділенні за сумісництвом, години роботи з пацієнтами, яку він реально не проводив, хоча сама по собі робота родичів у прямому підпорядкуванні є конфліктом інтересів, який має бути врегульовано відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», що передбачає звільнення посадової особи [5].

Взагалі, дисфункції публічних видатків у сфері охорони здоров'я можна класифікувати за тими самими критеріями, що і функції. Особливістю дисфункцій публіч-

них видатків у сфері охорони здоров'я є те, що вони поділяються на дві великі групи за належністю до корупційних правопорушень: дисфукції, що пов'язані з корупційними правопорушеннями, та дисфункції, що пов'язані з іншими проблемами управління публічними видатками.

Вважаємо, що протидія дисфункціям публічних видатків, у тому числі й у сфері охорони здоров'я як однієї з найголовніших сфер соціального буття, заслуговує на окремий напрям державної політики та може стати важливим об'єктом як наукових досліджень, так і практичної діяльності.

Ефективна реалізація функцій публічних видатків у сфері охорони здоров'я залежить від певних чинників, а саме від діяльності розпорядника бюджетних коштів, банку, що обслуговує рахунки розпорядника бюджетних коштів (найчастіше це органи Державної казначейської служби України), механізму здійснення певного виду видатків – пряме фінансування або здійснення публічних закупівель. Через невірні дії розпорядника бюджетних коштів, банку заплутане та неякісне правове регулювання здійснення публічних видатків може призвести до неефективної реалізації їхніх функцій, що, вірогідно, негативно впливатиме на дотримання прав людини у сфері охорони здоров'я. Тому законодавство має сприяти реалізації функцій публічних видатків у сфері охорони здоров'я шляхом створення ефективних юридичних механізмів захисту публічних інтересів.

Особливо важливо зазначити про таку деталь, що функції публічних видатків не завжди є похідними від їх фактичного здійснення. Дану обставину проілюструємо на конкретному прикладі. Так, державному закладу охорони здоров'я було виділено головним розпорядником бюджетних коштів певну суму коштів для закупівлі ліків для певної групи пацієнтів. Ліки закладом охорони здоров'я було закуплено в точній відповідності до вимог чинного законодавства про публічні закупівлі, вони у повному обсязі були використані для лікування пацієнтів, однак кількість цих ліків задовольняла потреби лише 50% пацієнтів. Таким чином, у даному випадку публічні видатки у сфері охорони здоров'я, що спрямовані на забезпечення потреб пацієнтів, було здійснено ефективно, раціонально, у точній відповідності до вимог чинного законодавства, без будь-яких зловживань та корупційних правопорушень, але обсяги даних видатків не відповідають тим потребам, на забезпечення яких дані видатки передбачені. Тобто в даній ситуації спостерігається ефективне здійснення видатків, що передбачено кошторисом відповідно до чинного законодавства, однак дані видатки не виконали в даному разі своєї функції – не забезпечили потреби пацієнтів у ліках. Вважаємо, що для позначення даної ситуації слід застосовувати термін «дисфункція обсягу видатків».

Важливим аспектом ідентифікації виконання функцій публічних видатків у сфері охорони здоров'я є саме обсяг її виконання. Наприклад, чи виконаною є функція публічних видатків у сфері охорони здоров'я, якщо дані видатки задовольнили 30, 40 чи 50 відсотків від обсягу потреб охорони здоров'я? Звичайно ж, будь-яка функція вважається виконаною, якщо вона виконана на всі 100 відсотків. Якщо ж будь-яка функція видатків у сфері охорони здоров'я виконана не повністю, це означає, що в даному випадку присутня дисфункція, тобто недовиконання певної кількості відсотків.

Важливим питанням виконання функцій публічних видатків є правильне визначення обсягу потреб учасників правовідносин у сфері охорони здоров'я. Обсяги вищезазначених потреб прораховуються під час формування бюджетів та кошторисів уповноваженими суб'єктами (наприклад, Міністерством фінансів України, планово-фінансовими підрозділами відповідних органів державної виконавчої

влади, органів місцевого самоврядування, державних та комунальних закладів охорони здоров'я) з урахуванням кількісних значень певних розрахункових одиниць (наприклад, вартість необхідних пацієнтам ліків, ставки посадових окладів медичних працівників тощо). З огляду на євроінтеграційні устремління сучасної України під час визначення видаткових потреб у сфері охорони здоров'я, на нашу думку, слід враховувати стандарти Європейського Союзу. Виходячи зі змісту ст. 17 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року, умови праці та винагорода за неї для працівників в Україні та державах Європейського Союзу мають бути рівними [6].

За даними Міністерства охорони здоров'я України, у 2016 році середня зарплата медиків становила 3368 грн. Водночас у промисловості цей показник на 75% вищий – 5910 грн, в освіті – 3787 грн (+12%), у сфері культури – 3732 грн (+11%) [7].

Для порівняння, у 2016 році у ФРН медик без спеціалізації на 2 році своєї практики отримував зарплату в розмірі 4251.13 €, чистий дохід 2458.33 €. Як зазначає Р. Грицун, «зарплатня полтавських медиків приблизно у 40 разів нижча, ніж середній заробіток німецького лікаря. «Чиста» зарплата англійського хірурга за місяць – 20 000 фунтів стерлінгів, полтавського – 75. При цьому всьому англійський лікар платитиме комуналку, розмір якої становить 7% від його прибутку. Чи вкладеться полтавський лікар у суму 200–300 гривень, аби покрити видатки на газ, воду, електрику, Інтернет і т. д. Звісно, що ні. Як жити полтавському фахівцю? Питання риторичне» [8].

Виходячи з даного прикладу, можемо стверджувати, що на сьогоднішній час в Україні видатки на оплату праці медичним працівникам, навіть за умови їх повного виконання, мають суттєву дисфункцію обсягу.

Отже, функціями публічних видатків у галузі охорони здоров'я є основні напрями впливу даних видатків на правовідносини у сфері охорони здоров'я у вигляді позитивних соціально значущих результатів, що фінансово забезпечують функції держави в даній сфері.

За своєю сутністю функції публічних видатків у галузі охорони здоров'я відображають досягнення мети певного виду видатків, що виражається в конкретній реалізації завдань та функцій держави, а саме в забезпеченні грошовими коштами прав людини у сфері охорони здоров'я.

До основних ознак функцій публічних видатків у галузі охорони здоров'я належать:

а) виконання функцій видатків визначає ефективність здійснення публічних видатків у сфері охорони здоров'я;

б) виконання функцій означає досягнення значного суспільного результату – забезпечення прав людини у сфері охорони здоров'я, що передбачені Законами та Конституцією України;

в) виконання функцій видатків у сфері охорони здоров'я залежить від ефективності виконання функцій апаратом та механізмом держави, що у підсумку визначає фінансове забезпечення виконання функцій держави у сфері охорони здоров'я;

г) виконання функцій видатків означає фінансове забезпечення потреб усіх учасників правовідносин у сфері охорони здоров'я, що визначаються відповідно до міжнародних соціальних стандартів;

д) функції публічних видатків у сфері охорони здоров'я є позитивним результатом їх здійснення.

Список використаних джерел:

1. Волощук М.Г., Карабін Т.О., Менджул М.В. Фінансове право : навч. посіб. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 244 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. URL: http://politics.ellib.org.ua/pages-1555.html
3. Фінансове право: підручник / за заг. ред. О.П. Гетманець та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 392 с.
4. Конституція України : Основний Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
7. МОЗ запропонувало, як вирішити проблему «зрівнялівки» зарплат медичних працівників. URL: http://moz.gov.ua/article/news/moz-zaproponuvalo-jak-virishiti-problemu-zrivnjalivki-zarplat-medichnih-pracivnikiv
8. Грицун Р. Між небом і землею: зарплати українських та європейських лікарів. URL: https://tribuna.pl.ua/news/mizh-nebom-i-zemleyu-zarplati-ukrayinskih-ta-yevropejskih-likariv

УДК 341.9
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.10

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРИТУЛКУ

Сорока Ігор Олександрович,
аспірант кафедри міжнародного
та європейського права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна)

Статтю присвячено принципам міжнародного права притулку. В українській правовій науці вже доволі докладно досліджено проблематику біженців як особливої категорії осіб, які володіють особливим набором прав і обов'язків за міжнародним і національним правом. Водночас практично непоміченою залишається інша велика група осіб, яка існує в практиці – шукачі притулку.

Під шукачами притулку маються на увазі особи, які мають право на статус біженця за Конвенцією про статус біженців 1951 року, однак ще не отримали визнання такого статусу від жодної держави. Такі особи збираються виїхати чи вже виїхали зі своєї країни походження, однак ще не оселилися в іншій державі, або щонайменше не легалізували свого перебування у ній. Вони перебувають у стані невизначеності. Такий стан може бути доволі тривалим.

У міжнародному праві можна виділити інститут права притулку, який ґрунтується на встановленому Загальною декларацією прав людини праві кожної особи шукати в інших країнах притулку від переслідувань. Для міжнародного права притулку характерна низка спеціальних принципів, які пов'язані з максимальним захистом шукачів притулку та забезпеченням ним підтримки з боку держав і міжнародної спільноти. Статтю присвячено саме цим принципам.

У літературі та практиці доволі відомий принцип заборони висилки чи видачі особи до країни, де їй можуть загрожувати катування, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження. Однак є також інші пов'язані з ним принципи, такі як принцип конфіденційності або принцип збереження сімей. Усі вони слугують забезпеченню мінімального стандарту прав людини для шукачів притулку як особливо вразливої категорії осіб. У статті робиться висновок про те, що саме наявність власних принципів дає змогу говорити про міжнародне право притулку як про особливий інститут міжнародного права.

Ключові слова: біженці, шукачі притулку, право притулку, принципи права, заборона висилки.

PRINCIPLES OF INTERNATIONAL ASYLUM LAW

Soroka Igor Alexandrovich,
PhD student in the Department of
International and European Law
(National University
of Odesa Law Academy, Odesa, Ukraine)

The article deals with the principles of international asylum law. The issue of refugees as a special category of persons possessing a special set of rights and obligations under international and national law has been thoroughly investigated in the Ukrainian legal science. However, it often fails to notice the existence of asylum-seekers as a distinct group.

Asylum seekers refer to persons eligible for refugee status under the 1951 Refugee Convention, who have not yet been recognized by any state. Such persons are about to leave or have already left their country of origin, but have not yet settled in another country, or at least not legalized their stay there. They are in a state of uncertainty. This condition can be quite long.

In international law, an institution of asylum law can be distinguished, based on the Universal Declaration of Human Rights established by the right of every person to seek asylum from persecution in other countries. International asylum law is characterized by a number of specific principles that relate to the maximum protection of asylum seekers and their support by States and the international community. The article deals with these principles.

It is a well-known principle in the literature and practice to prohibit the expulsion or extradition of a person to a country where he or she may be at risk of torture, inhuman or degrading treatment. However, there are other related principles, such as confidentiality or family unity. They are all aimed to ensure a minimum standard of human rights for asylum seekers as a particularly vulnerable category. The article concludes that it is the presence of its own principles that makes it possible to speak of international asylum law as a special institution of international law.

Key words: refugees, asylum seekers, asylum law, principles of law, non-refoulement principle.

Для виділення шукачів притулку як особливої категорії осіб за міжнародним правом необхідно встановити, чи є відмінність між цим станом, а також звичайним правовим статусом будь-якої людини, та статусом біженця. Чи є якісь особливості, які відрізняють шукачів притулку в міжнародному праві від загального статусу осіб, на яких поширюється дія Конвенції про статус біженців 1951 року? Відповідь на це запитання є позитивною, оскільки шукачам притулку належать деякі додаткові права, які не притаманні біженцям, та які випливають зі звичаєвих чи прямо встановлених міжнародними договорами принципів права притулку.

Серед основних принципів міжнародного права притулку румунська дослідниця В. Скріпнич виділяє принцип невидачі, принцип конфіденційності, принцип допуску до процедури захисту, принцип єдності сімей біженців, принцип незастосування кримінальних санкцій, а також принцип права на інформацію [1, с. 123]. Всі ці принципи диктуються міркуваннями негайного захисту особи, яка може перебувати у небезпеці, від безпосередньої загрози до моменту, доки держава за допомогою власної національної системи оцінки не встановить, чи слід надати такій особі притулок на своїй території. Ці принципи складаються в мінімальний міжнародно-правовий стандарт поводження із шукачами притулку.

Першим, головним і найбільш визнаним принципом міжнародного права притулку є принцип невидачі (невисилки). Цей принцип є ширшим за право притулку і застосовується також у міжнародному праві прав людини і міжнародному гуманітарному праві. Першим його міжнародно-правовим закріпленням стало положення Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, відповідно до якого захищена особа в жодному разі не може бути видана чи передана до країни, де їй загрожуватиме переслідування через політичні або релігійні переконання [2, ст. 35]. Цей принцип, який спочатку застосовувався тільки в ситуації збройного конфлікту, пізніше перейшов до міжнародно-правових актів, що регулюють поведінку держав у мирний час. Відбулося розширення підстав його застосування, зокрема, було введено додаткові підстави переслідувань (належність до національної, расової групи). Незмінним залишався захист, що надається особі однією державою від переслідувань, яких вона зазнає чи може зазнати з боку іншої держави.

У найбільш загальному вигляді принцип невислання в праві притулку виражений в статті 33 Конвенції про статус біженців, відповідно до якої «договірні Держави не будуть жодним чином висилати або повертати біженців до кордонів країни, де їхньому життю чи свободі загрожуватиме небезпека через їхню расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання» [3, ст. 33]. Цей принцип зараз вважається частиною звичаєвого міжнародного права [4, с. 115]. Як указує Л. Біла-Тіунова, принцип невислання стосується взагалі всіх іноземців, які перебувають на території держави, та щодо яких держава здійснює владу, тобто таких, які перебувають у залежності від державної волі [5, с. 201]. Той факт, що шукач притулку або біженець залишаються іноземцями за правом приймаючої держави, дає змогу застосувати до них принцип невислання як частину загального принципу невидачі іноземців.

У міжнародному праві біженців принцип невислання був закріплений у Конвенції про статус біженців 1951 року, за якою забороняється будь-яким чином «висилати або повертати біженців до кордонів країни, де їхньому життю чи свободі загрожуватиме небезпека через їхню расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи чи політичні переконання» [3]. Надалі принцип невислання розширився в обсязі і трактується як заборона висилати будь-якого іноземця до країни, де його життю, свободі чи здоров'ю загрожує небезпека.

Найбільш повно цей принцип знайшов своє вираження в практиці Європейського суду з прав людини, який застосовує принцип невислання для цілей статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (заборона катувань). Наприклад, в основоположному рішенні у справі «Сорінг проти Сполученого Королівства» Страсбурзький суд встановив, що стаття 3 Конвенції забороняє вислання іноземця, «… якщо було виявлено серйозні підстави вважати, що екстрадиція цієї особи спричинить для неї реальну загрозу бути підданою катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» [6].

Аналогічним чином у Законі України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» встановлюється широкий перелік підстав, за яких забороняється висилка іноземців, а саме: «Іноземець або особа без громадянства не можуть бути примусово повернуті чи примусово видворені або видані чи передані до країн:

– де їхньому життю або свободі загрожуватиме небезпека за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань;

– де їм загрожує смертна кара або страта, катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання;

– де їхньому життю або здоров'ю, безпеці або свободі загрожує небезпека внаслідок загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини, або природного чи техногенного лиха, або відсутності медичного лікування чи догляду, який забезпечує життя;

– де їм загрожує видворення, або примусове повернення до країн, де можуть виникнути зазначені випадки» [7, ст. 31].

Як можна побачити, принцип невисилки тут виступає загальним принципом права, дія якого далеко виходить за ситуацію біженства або пошуку притулку. Однак найбільш повно цей принцип застосовується саме в міжнародному праві притулку. На практиці принцип вимагає від держав забезпечити особам, які шукають притулку, доступ до своєї території, а також створення справедливих і ефективних процедур надання притулку та оскарження рішень щодо надання притулку. З урахуванням значущості цього принципу та його загального визнання можна говорити, що принцип заборони вислання набув звичаєвого характеру в міжнародному праві.

У літературі з принципу невисилки (non-refoulement) іноді виділяють окремий спеціальний принцип невидачі (non-expulsion). Останній не має прямого закріплення в міжнародному праві, однак випливає з окремих його норм, зокрема зі статей 32 та 33 Конвенції про статус біженців 1951 року. Цей принцип забороняє видачу особи на запит країни походження. Тут мова йде не про екстрадицію, а саме про видачу за запитом, оскільки принцип невидачі передбачається для випадків, коли особа, щодо якої надійшов запит, не звинувачується у скоєнні кримінального злочину за правом запитуючої держави. Видача таких осіб не виключається повністю, але стає можливою тільки у виняткових випадках. Слід також зазначити, що в праві Ради Європи та Європейського Союзу зберігається повна заборона видачі, якщо особі після видачі загрожує небезпека катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Це випливає не тільки з норми статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, але й з Європейської конвенції про видачу правопорушників, яка забороняє видачу винних у звичайних кримінальних злочинах, якщо щодо них здійснюється переслідування з конвенційних підстав (раса, релігія, тощо) [8].

Принципи невисилки та невидачі відіграють виключну роль у системі захисту біженців ООН. Наприклад, Виконавчий комітет УВКБ ООН наголошував, що слід надавати захист шукачам притулку від примусового повернення до країни походження, якщо є достатні підстави вважати, що особа може бути піддана переслідуванням із конвенційних підстав [9].

В Україні принципи заборони висилки та видачі стосуються не тільки біженців у вузькому розумінні Конвенції 1951 року. Зокрема, наша держава поширює цей принцип на всіх осіб, яким загрожують серйозні порушення прав людини в країні походження. Зокрема, Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додатко-

вого або тимчасового захисту» встановлює, що біженцем може вважатися лише особа, яка підпадає під визначення біженця за Конвенцією. Водночас ним встановлюється особливий статус «осіб, які потребують додаткового захисту». Додатковим захистом є форма захисту, що надається в Україні на індивідуальній основі іноземцям та особам без громадянства, які прибули в Україну або перебувають в Україні і не можуть або не бажають повернутися в країну громадянської належності або країну попереднього постійного проживання внаслідок загрози їхньому життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування до них смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань [10]. Отже, Україна фактично поширює захист, що надається біженцям, на більш широке коло осіб. Подібні положення містяться в праві багатьох держав, адже принцип невидачі стосується не тільки біженців, але й будь-яких осіб, чиїм фундаментальним правам загрожує небезпека.

Принцип невидачі зумовлює неабияку дискусію як у літературі, так і в практиці. Очевидним є те, що принцип застосовується до всіх біженців, що перебувають на території держави. Під питанням залишається те, чи застосовується він до біженців, що прибувають до кордону та просять про допуск на державну територію. З одного боку, держави мають право визначати, кого вони бажають допустити на свою територію. З іншого боку, сформувалося загальне розуміння того, що держави не є необмеженими в цьому своєму виборі та відмова в дозволі перетнути кордон може дорівнювати видачі [4, с. 113]. Зокрема, ця проблема неодноразово розглядалася Європейським судом із прав людини. Наприклад, у справі «Хірсі Джамаа та інші проти Італії» Суд дійшов висновку, що навіть у разі, коли шукачі притулку були перехоплені в морі та не дісталися державного кордону, їхня висилка до країни походження може становити порушення принципу невидачі, а також статей Європейської конвенції з прав людини [12]. У справі «Кебе та інші проти України» Суд дійшов висновку, що відмова шукачам притулку в доступі на державну територію на кордоні, навіть попри незаконний спосіб перетину ними до кордону та відсутність у них документів, становить порушення принципу невидачі та створює загрозу порушення статті 3 (заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження) Конвенції [13]. Позиція Європейського суду, а отже, і Ради Європи і всіх європейських країн із цього питання є єдиною і забороняє висилку іноземців навіть у разі, коли вони ще не перетнули державного кордону, до країн, де їм може загрожувати порушення їхніх фундаментальних прав.

Слід зазначити, що ця позиція є визначальною, однак не універсально визнаною. Можна згадати справу Верховного суду США Sale Acting Commissioner, INS v. Haitian Centers Council, в якій Суд дійшов висновку, що за правом США принцип невидачі застосовується лише до біженців, що вже перебувають на державній території [14].

Звичайно, можна стверджувати, що відмова в дозволі перетнути кордон необов'язково веде до повернення до держави, де шукач притулку може бути підданий переслідуванням, а отже – не завжди означає порушення принципу невидачі. Проблемним в цьому аргументі є те, що він вимагає в кожному випадку дослідження того, чи призведе відмова на кордоні до автоматичного повернення до країни, де особі загрожує переслідування. У разі, коли шукач притулку перебуває на кордоні між своєю країною та сусідньою країною, відмова в перетинанні кордону, очевидно, дорівнює видачі. Однак є чимало інших ситуацій, в яких відмова не так очевидно дорівнює

видачі. Фундаментальна різниця полягає у можливості для кожної країни заявляти, що відмова на кордоні є правомірною в аспекті міжнародного права. Це може призвести до відмови шукачу притулку у всіх державах. Такий феномен у літературі отримав назву «біженця на орбіті» [15].

У практиці держав визнаються певні зв'язки між принципом невидачі та прийняттям шукача притулку на своїй території. Низка держав (зокрема, Україна) можуть надавати шукачам притулку тимчасовий доступ на свою територію з метою подання звернення про статус біженця. Подання шукачем притулку такого звернення, зазвичай, зумовлює обов'язок держави розглянути це звернення. У разі, коли шукач притулку визнається біженцем, держави, як правило, надають йому постійний притулок і право проживання на своїй території. Під питанням залишається те, чи здатна відповідна практика держав говорити про виникнення міжнародного звичаю, який би опосередковував відповідне зобов'язання.

Дослідження такої практики держав приводить до висновку про її неузгодженість, що, у свою чергу, вказує на неможливість виникнення на її підставі міжнародного звичаю. Наприклад, вже із середини 1990-х років усе більше держав намагалися передати обов'язок розгляду звернень за статусом біженця безпечним третім державам, тобто державам, на території яких біженець перебував до того, як звернувся за відповідним статусом. Наприклад, у вже процитованій вище справі «Кебе та інші проти України» українські органи влади стверджували, що заявники на момент подачі звернення про статус біженця в Україні, перебували на судні під прапором Мальти, а отже – під юрисдикцією Мальти, і саме Мальта мала б розглянути їхнє звернення за статусом біженця. В широкому сенсі така позиція держав указує на те, що вони не відчувають обов'язку розглядати звернення за статусом біженця. Крім того, низка держав усе більш неохоче розглядає звернення за притулком і статусом біженця. Це проявилося, зокрема, в наданні потенційним біженцям лише тимчасового захисту. Наприклад, Австралія ввела у своє законодавство й практику поняття тимчасових захисних віз, які видаються біженцям, що прибули до країни в недозволений спосіб [15].

Строго кажучи, концепція безпечної третьої країни не порушує букви Конвенції 1951 року, адже не передбачає видачі шукача притулку державі, в якій він може постраждати від переслідувань. Утім, регулярне застосування цієї концепції може призвести до ланцюгу повернень, які можуть завершитися видачею шукача притулку до країни походження. Міжнародне право не передбачає гарантій для шукачів притулку щодо отримання доступу до процедур захисту в безпечній країні. Крім того, практика визначення безпечних третіх країн фактично призводить до безвідповідальності держав у питаннях надання притулку. Коли мова йде про розгляд заяв про надання притулку чи статус біженця, вкрай важко визначити правову підставу для обов'язку розглядати такі звернення органами держави, де подане відповідне звернення. Звичайно, можна говорити про обов'язок держав бути добросовісними в розгляді звернень про отримання статусу біженця, а отже – розглядати такі звернення самостійно, а не перекладати відповідальність на треті держави. Проте такий обов'язок випливає скоріше з доброї волі держав, ніж із чітко встановленого міжнародно-правового зобов'язання.

Розглянемо другий із фундаментальних принципів міжнародного права притулку – принцип конфіденційності. Відповідно до загального правила, держава, яка отримує і розглядає запит про надання притулку, має утриматися від розкриття будь-якої інформації органам влади країни походження, а тим більше – від інформування органів влади країни походження про те, що вищезазначена особа подала клопотання про надання притулку. Цієї вимоги слід дотримуватися незалежно від того, чи роз-

глядається країна походження органами влади країни притулку як безпечна країна походження або чи слід вважати клопотання про надання притулку заснованим на економічних мотивах. Так само органи влади країни притулку не можуть оцінювати ризики, що випливають із надання конфіденційної інформації країні походження, і вважати, що її надання не призведе до порушень прав людини. Відповідна норма прямо не закріплена в Конвенції про статус біженців 1951 року, однак, як підкреслює УВКБ ООН, випливає з духу цього документа, який забезпечує максимальний захист особам, які шукають притулку [16].

Конфіденційність у процедурах надання притулку особливо важлива з огляду на вразливість становища, в якому виявляються біженці та шукачі притулків. На всіх етапах процедури надання притулку слід дотримуватися конфіденційності всіх аспектів клопотання про надання притулку, включно із самим фактом подачі особою, що шукає притулку, такого клопотання. Цей принцип відображений і на європейському рівні в проєкті Директиви ЄС про мінімальні стандарти для процедур із надання та скасування статусу біженця в державах-членах ЄС.

Варто зазначити, що в практиці принцип конфіденційності трактується ширше, ніж просто заборона надання інформації щодо звернення державі походження. Він розглядається в ширшому контексті права особи на приватність інформації про неї, яка захищена, зокрема, статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Його застосування зумовлюється не тільки міркуваннями безпеки особи, що звернулася за захистом, але й тим, що інформація, яка надається шукачем притулку під час звернення, може бути особистою або мати травматичний для особи характер.

Зокрема, в Керівництві УВКБ ООН щодо критеріїв і процедур визначення статусу біженця підкреслюється, що будь-яка інформація і всі матеріали справи особи, яка добивається притулку, є конфіденційними, тобто доступ до них мають, крім заявника, тільки співробітники відділу по роботі з біженцями ДМС і співробітники УВКБ ООН [17]. Ще більш широкі гарантії надаються в європейському праві. Зокрема, згідно з Резолюцією Ради ЄС про мінімальні гарантії процедур надання притулку, декларації, зроблені особою, що подає заяву про надання притулку, й інші деталі її заяви є дуже делікатними даними, що вимагають захисту. Тому в національному законодавстві повинні забезпечуватися адекватні гарантії захисту даних, зокрема, від влади країни походження особи, яка подає заяву про надання притулку [18, с. 348].

Може виникнути таке запитання: чи зберігають силу вимоги про конфіденційність у тих ситуаціях, коли шукач притулку добровільно розкрив свої ідентифікаційні дані й той факт, що він шукає притулок, звернувшись у засоби масової інформації? О. Котляр щодо цього вказує, що хоча є можливість, що така інформація може стати відомою в країні походження, це не повинно тлумачитися як пряма відмова від конфіденційності. Країна притулку залишається пов'язаною принципом конфіденційності, й особисті дані за окремою заявою про притулок не повинні передаватися в країну походження [19, с. 88].

Розкриття конфіденційної інформації щодо звернення особи за притулком може бути виправданим лише в деяких випадках. Зокрема, таке розкриття може бути виправдане в обмежених, виняткових обставинах, таких як боротьба з тероризмом. Ці принципи були відображені в серії документів УВКБ ООН. Наприклад, у пункті 11 «Вирішення проблем безпеки без підриву захисту біженців – позиція УВКБ ООН» передбачено: «УВКБ ООН визнає, що обмін даними між державами є критично важливим для боротьби з тероризмом. Однак Держави повинні враховувати встановлений принцип, згідно з яким інформацію про шукача притулку не можна передавати в країну походження. Це може поставити під загрозу безпеку сумлінного шукача

притулку та членів його/її сім'ї, котрі залишилися в країні походження. Фактично краща практика держав включає жорстку політику щодо дотримання конфіденційності. Якщо у виняткових випадках виникає необхідність зв'язатися з органами влади країни походження, коли у справі про підозрювану участь у тероризмі необхідну інформацію можна отримати тільки в цих органах, то непотрібно розкривати факт, що ця особа звернулася за отриманням притулку» [20].

Забезпеченню реалізації права особи на притулок слугує принцип права доступу до процедури звернення. Необхідність у цьому принципі визначається тим, що особа, яка шукає притулку і яка прибула на територію держави, перебуває у владі цієї держави, яка може свавільно відмовити особі у можливості просити притулку чи навіть примусово повернути таку особу до країни походження, таким способом зводячи ефективність системи міжнародного захисту нанівець. Отже, є потреба в закріпленні самостійного права на доступ до притулку як принципу міжнародного права притулку.

Задля застосування цього принципу щодо осіб, які виявили бажання звернутися за захистом, застосовується презумпція біженства, тобто шукач притулку розглядається як біженець, доки його заява не буде розглянута вповноваженими органами приймаючої держави відповідно до встановленої законом процедури [21, с. 9].

Хоча Конвенція про статус біженців прямо не встановлює такого обов'язку, з її тексту випливає зобов'язання держав створити систему розгляду звернень за притулком на своїй території та надавати всім охочим іноземцям необмежений доступ до такої системи. Ця система повинна бути наділеною повноваженнями з розгляду таких звернень і надання статусу біженця чи інших форм захисту за правом держави.

На думку Дж. Ведстед-Хансена, сутність системи надання статусу біженця полягає у визнанні прав вже існуючих біженців. Біженець отримує такий статус за міжнародним правом у момент виникнення обставин переслідування та виїзду зі своєї країни через переслідування, а не в момент визнання переслідувань приймаючою державою. Отже, у своїй національній системі держава скоріше встановлює, хто не є біженцем, і відмовляє у статусі. Так проявляється вищеописана презумпція біженства [22, с. 439].

Наступним загальним принципом міжнародного права притулку є принцип єдності сім'ї. Він випливає з права на приватне та сімейне життя як фундаментального права особи, а також з принципу захисту найкращих інтересів дитини. Принцип єдності сім'ї щодо шукачів притулку був сформульований УВКБ ООН у Загальному висновку № 24 щодо возз'єднання сімей. За цим висновком, Комітет рекомендував державам та їхнім міграційним службам докладати всіх можливих зусиль із забезпечення возз'єднання розрізнених родин біженців [23]. За сенсом цього правила, членам родин повинні надаватися такі ж самі права, як і шукачу притулку.

Особлива увага приділяється возз'єднанню родин із метою захисту прав і найкращих інтересів дітей. Як підкреслює О. Поєдинок, діти є особливо вразливою категорією цивільного населення, оскільки надзвичайно гостро реагують на смерть інших людей, зокрема рідних і близьких, перебувають у стані постійного неспокою, пов'язаного з руйнуваннями та перманентною необхідністю рятувати своє життя, нерідко вимушені жити далеко від рідного дому, сім'ї та друзів, часто стають жертвами викрадень, арештів, катувань і погроз, зазнають каліцтв (ампутацій, тяжких опіків, втрати слуху), а також найбільше потерпають від зумовленого війною зубожіння населення [24, с. 193]. Очевидно, що найкращим чином інтереси дитини можуть бути забезпечені та захищені її батьками. Отже, принцип єдності сімей біженців передбачає першочергово обов'язок держави не розлучати дітей і батьків навіть із міркувань безпеки.

Водночас поняття сім'ї для цілей збереження її єдності під час звернення за захистом не обмежується відносинами між батьками і дітьми. Відповідно до вищевказа-

ного Керівництва з критеріїв і процедур УВКБ, включення до складу сім'ї чоловіка, дружини та дітей є мінімальною вимогою, однак державам рекомендується вважати єдиною сім'єю і інших тісно пов'язаних осіб, особливо тих, що залежні від біженця, зокрема батьків похилого віку. Загалом, держави повинні прагнути до найбільш повного возз'єднання сімей та активно йому сприяти.

Список використаних джерел:

1. Scripnic V. Principles and Guarantees of Protection of Refugees. *EIRP Proceedings.* 2016. Vol. 11. P. 122–127.
2. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 09.01.2019). 1949.
3. Конвенція про статус біженців від 1951 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення: 12.11.2018).
4. Lauterpacht E., Bethelem D. The scope and content of the principle of non-refoulment: opinion / Feller E., Turk V., Nicholson F. *Refugee protection in international law: UNHCR's Global Consultations on International Protection. Cambridge* : Cambridge University Press, 2003. P. 110–197.
5. Біла-Тіунова Л.Р. Правове регулювання статусу біженця в Україні: стан і перспективи реформування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* 2013. Т. 13. С. 194–205.
6. Сорінг проти Сполученого Королівства. № 1/1989/161/217. Рішення від 7 липня 1989 р. URL: http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=407 (дата звернення: 12.11.2018).
7. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 липня 2011 р. № 3773-VI. Ст. 31. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17 (дата звернення: 04.12.2018).
8. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_033 (дата звернення: 05.12.2018).
9. Conclusions adopted by the executive committee on the international protection of refugees 1975–2009 (Conclusion No. 1–109). URL: http://www.refworld.org/pdfid/4b28bf1f2.pdf.
10. Про біженців та осіб, що потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України № 3671-VI від 8 липня 2011 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17 (дата звернення: 12.11.2018).
11. Lauterpacht E., Bethelem D. The scope and content of the principle of non-refoulment: opinion / Feller E., Turk V., Nicholson F. Refugee protection in international law: *UNHCR's Global Consultations on International Protection*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. P. 110–197. P. 113.
12. Hirsi Jamaa and Others v. Italy. Application no 27765/09. Judgment of 23 February 2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2227765/09%22],%22itemid%22:[%22001-109231%22]} (дата звернення: 12.11.2018).
13. Kebe and Others v. Ukraine. Application no 12552/12. Judgment of 12 January 2017. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-170058%22]} (дата звернення: 12.11.2018).
14. Sale, Acting Commissioner, INS v Haitian Centers Council (1993) 113 S.Ct 2549. URL: https://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/human-rights-institute/files/Sale.pdf (дата звернення: 12.11.2018).
15. Phuong C. Identifying States' Responsibilities towards Refugees and Asylum-Seekers. URL: http://esil-sedi.eu/wp-content/uploads/2018/04/Phuong.pdf (дата звернення: 12.11.2018).
16. Верховный комиссар ООН по делам беженцев. Консультативное заключение о правилах конфиденциальности относительно безопасности об убежище. 2005.

URL: http://esil-sedi.eu/wp-content/uploads/2018/04/Phuong.pdf (дата звернення: 19.02.2019).

17. Руководство по процедурам и критериям определения статуса беженца. Тематические рекомендации по международной защите. 2013. URL: https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=53844fb44 (дата звернення: 19.02.2019).

18. Мушак Н.Б. Спільна політика Європейського Союзу щодо надання захисту громадянам третіх країн. *Часопис Київського університету права.* 2015. № 3. С. 346–349. С. 348.

19. Котляр О.І. Принцип конфіденційності в міжнародному праві біженців. *Visegrad Journal of Human Rights.* 2016. No. 3. P. 86–90, 88.

20. Addressing Security Concerns Without Undermining Refugee Protection – UNHCR's Perspective 29 November 2001. URL: http://www.refworld.org/docid/3c0b880e0.html (дата звернення: 20.02.2019).

21. O'Neill E. Access to Asylum: The Case of a Layered Approach to the Right to Asylum and Its Corresponding State Obligations. Central European University, 2015. 62 p. P. 9.

22. Vedsted-Hansen J. The Asylum Procedures and the Assessment of Asylum Requests. *Research Handbook on International Law and Migration.* Chentleham, Elgar Publishing, 2014. P. 438–459, 439.

23. УВКБ ООН. Рекомендации относительно механизмов временной защиты или временного пребывания. URL: https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5460cfa14. (дата звернення: 20.02.2018).

24. Поєдинок О.Р. Захист дітей-біженців у міжнародному праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2009. Вип. 84. С. 191–197, 193.

УДК 340.132
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.11

ЮРИДИЧНІ ТА МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ДИСКРЕЦІЇ (СУДОВОГО РОЗСУДУ)

Степаненко Віктор Вікторович,
кандидат юридичних наук,
начальник тренінгового центру
(Головне управління
Національної поліції
в Херсонській області,
м. Херсон, Україна)

У статті розглядаються питання щодо поняття юридичних і моральних засад судової дискреції, їхнього співвідношення та значення для правозастосовної діяльності.

Автором зазначається, що у науковій літературі відсутнє одностайне розуміння щодо системи принципів судового розсуду, і тому у роботі розглядаються наявні у вітчизняній та зарубіжній правовій науці підходи з цього питання. Серед юридичних засад судової дискреції особливе місце посідає принцип законності, який означає, що правозастосовне рішення повинно прийматися державним органом або посадовою особою в межах їхньої компетенції; правозастосовна діяльність має здійснюватися в порядку і формах, передбачених процесуальним законодавством; правозастосовні органи зобов'язані правильно вибирати правові норми, належним чином їх

тлумачити, неухильно дотримуватися їхнього змісту, не виходити за їхні межі, здійснювати правильну кваліфікацію справи і приймати рішення відповідно до приписів цих норм. Серед інших засад суддівського розсуду автором досліджуються принципи доцільності, пропорційності, своєчасності (оперативності) прийняття суддею правозастосовного рішення, розумності правозастосовного розсуду тощо.

Оскільки правозастосовний розсуд має не лише правову, а й моральну природу, то, окрім юридичних засад судового розсуду, в основу правозастосовної діяльності уповноважених на те суб'єктів, мають бути покладені і моральні засади (принципи).

Зроблено акцент на тому, що поєднання юридичних і моральних засад правозастосовного розсуду надає можливість прийняття суддею законного, обґрунтованого, доцільного, справедливого та гуманного рішення з конкретної справи. Здійснено характеристику основних засад судового розсуду, які закріплені нормами права, та моральних засад, які не мають такого закріплення, але мають велике значення під час прийняття рішення в межах судового розсуду. Автор доходить висновку, що засади судової дискреції – це загальні правила, принципи, ідеї, які змістовно зумовлюють вибір суддею конкретного правозастосовного рішення у встановлених законом межах.

Ключові слова: правозастосовна діяльність, судовий розсуд, законність, правозастосовний розсуд, принципи судового розсуду.

LEGAL AND MORAL FOUNDATIONS OF JUDICIAL DISCRETION

Stepanenko Viktor Viktorovych,
Candidate of Law Sciences,
Head of the Training Centre
(Main Administration of the
National Police in Kherson Region,
Kherson, Ukraine)

The article deals with the legal and moral foundations of judicial discretion. The legal and moral foundations of law enforcement discretion are emphasized to enable, in their unity, the judge to make a legal, well-founded, reasonable, fair and humane decision in a particular case.

The author states about the absence of the only understanding of the system of the principles of the law enforcement discretion in the scientific literature, that's why, in the article, the existing in the domestic and foreign science approaches to this question, are examined. Among the juridical foundations of the law enforcement discretion, the principle of legality, meaning that the decision of the law enforcement discretion must be taken by a State organ or an official in the limits of their competence, takes a particular place; the law enforcement activity has to be realized in the order and forms provided by the procedural legislation; the law enforcement organs must choose the legal norms correctly, interpret them properly, keep to their content relentlessly, not overcome their limits, qualify a case correctly and take a decision according to the prescriptions of these norms. The principles of expediency, proportion, opportunity (operativeness) of a judge's taking a discretive decision, reason of the law enforcement discretion etc. are examined by the author among the other foundations of the judicial discretion.

Since the law enforcement discretion having not only a legal but moral nature as well, the moral foundations (principles) have to be laid into the basis of the law enforcement activity and its representatives along with its juridical foundations.

The foundations of judicial discretion are characterized, determined by the norms of law and fundamentals having no legal definition, but a great importance for making a decision within the judicial discretion. The author concludes that the bases of judicial discretion are

the general rules, principles, and ideas determining the choice of a particular law enforcement decision by the judge within the limits provided by law.

Key words: law enforcement activity, judicial discretion, legality, legal enforcement discretion, principles of judicial discretion.

Постановка проблеми. Дослідження правозастосовної діяльності суддів об'єктивно неможливе без ґрунтовного аналізу основоположних засад, що покладені в основу їхнього розсуду під час прийняття рішення в конкретній справі. При цьому суддя має керуватися як правовими принципами, що виражають волю законодавця, так і моральними, які дуже часто не мають свого законодавчого закріплення. Саме поєднання юридичних і моральних засад правозастосовного розсуду створюють підстави прийняття законного, обґрунтованого, доцільного, справедливого та гуманного рішення в межах дозволеної законом поведінки. Актуальність досліджуваних питань зумовлена також тим, що законодавець не може вплинути на розсуд суб'єкта правозастосування лише шляхом його нормативного врегулювання, оскільки розсуд не є цілком правовою матерією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо основоположних засад правозастосовної діяльності вже досить тривалий час перебуває в центрі уваги вчених-правознавців. Проблеми дискреційних повноважень були об'єктом наукових досліджень відомих учених (В. Антропов, А. Барак, А. Боннер, А. Стьопін, Г. Бребан, Д. Галіган, В. Гончаров, Ж. Зіллер, Р. Дворкін, В. Дубовицький, С. Дунаєвська, В. Кожевніков, К. Комісаров, П. Куфтирєв, Й. Новацкі, О. Папкова, М. Рісний, Ю. Тіхоміров і інші), наукові здобутки яких становлять вагоме науково-теоретичне надбання правової науки. Питання ролі та значення правових і моральних засад судового розсуду були предметом дослідження таких учених, як: А. Барак, А. Боннер, Ю. Грачова, Ю. Грошевий, М. Закурін, О. Капліна, М. Коваль, О. Папкова, М. Погорецький, К. Пронін, М. Рісний, О. Рарог, О. Рогач, О. Сеньків, І. Тітко та інші. Науковці, які займаються проблематикою правових і моральних засад судового розсуду, мають різні позиції, що, у свою чергу, й зумовлює протилежність їхніх позицій і відсутність єдиного підходу до розуміння їхньох суті та ролі у правозастосуванні.

Метою статті є дослідження юридичних і моральних засад судового розсуду. Для досягнення мети нами поставлені завдання проаналізувати поняття «засади судового розсуду» і на основі чинного законодавства України та наявних наукових поглядів дослідити суть правових і моральних принципів цього виду правозастосовної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проблема судового розсуду у праві, його меж, юридичних і моральних критеріїв є особливо актуальною. Нині їй приділяється особлива увага як українськими, так і зарубіжними вченими. На думку О. Папкової, основною відмінністю судової дискреції (судового розсуду) від судового свавілля є закріплена нормою права можливість здійснення розсуду у процесі вирішення правового питання [1, с. 54]. У продовження цієї думки А. Барак зазначає: «… розсуду немає там, де вибір полягає між законною можливістю і незаконною можливістю… Існування альтернативи визначається не її здійсненністю, а її законністю» [2, с. 15–16].

На жаль, термін «засади» не визначається у національному законодавстві. Однак у Конституції та законах України термін «засади» використовується зазвичай у значенні «основні правила, основи, загальні принципи». Наприклад, стаття 92 Конституції України регламентує, що виключно законами України визначаються засади «використання природних ресурсів» [3]; у статті 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вказано таке: «… правосуддя в Україні здійснюється на засадах верховенства права» [4]; стаття 2 Кодексу адміністративного судочинства України зобов'язує адміні-

стративні суди у справах про оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень перевіряти їх на дотримання вимог: законності, обґрунтованості, безсторонності, (неупередженості) добросовісності, розсудливості, принципу рівності перед законом, пропорційності, зокрема, з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія), урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення, своєчасності та розумності строку [5]. Із наведеного вбачається, що у всіх випадках законодавець під засадами розуміє саме принципи. Отже, під терміном «засади» слід розуміти принципи.

Отже, засади судової дискреції – це загальні правила, принципи, ідеї, які змістовно зумовлюють вибір судом конкретного правозастосовного рішення; інакше кажучи, це ті орієнтири, що «задаються» суду та впливають на такий його вибір під час застосування правових норм.

Слід зазначити, що у науковій літературі відсутнє одностайне розуміння щодо системи принципів судового розсуду. З цього приводу є необхідність розглянути наявні у вітчизняній і зарубіжній правовій науці підходи з цього питання. А. Боннер зауважує, що, приймаючи розсудове рішення, орган або посадова особа керується принципами права, законами суспільного розвитку, нормами моралі, а також власним досвідом у відповідній сфері [6, с. 36]. Отже, автор до системи принципів у загальному вигляді відносить правові та моральні засади правозастосовного розсуду. В. Антропов до числа основних принципів відносить такі: «принцип доктринальності (право ідеологічного обґрунтування), принцип справедливості (моральності), принцип логічності, принцип доцільності, принцип неупередженості, принцип безпристрасності» [7, с. 18]. А. Стьопін зазначає, що, окрім правових принципів, для прийняття правозастосовного рішення судді активну роль відіграють професійна правосвідомість, конституційно-правовий світогляд, його професійний і життєвий досвід, моральні якості [8, с. 14]. У цьому випадку автор акцентує увагу на моральних засадах правозастосовного розсуду. Розглядаючи питання щодо поняття, підстав та ознак судового розсуду, А. Рарог і Ю. Грачова зазначають, що правозастосовне рішення має прийматися «з огляду на принципи права, конкретні обставини кримінальної справи, а також засади моралі» [9, с. 98]. Із наведеного вбачається, що ці автори також відносять до засад судової дискреції правові та моральні принципи.

Проаналізувавши основні наукові позиції щодо принципів правозастосовного розсуду, можна зробити висновок, що до них у сфері судової дискреції належать як правові, так і моральні засади.

У літературі переважна більшість науковців виділяє серед основних правових принципів правозастосовного розсуду – принцип законності. Законність у правозастосуванні передбачає дотримання всіх процедурних вимог під час кваліфікації обставин справи, вибору й використання норми права [10, с. 266]. Інакше кажучи, правозастосовне рішення повинно прийматися державним органом або посадовою особою в межах їхньої компетенції; правозастосовна діяльність має здійснюватися в порядку і формах, передбачених процесуальним законодавством; правозастосовні органи зобов'язані правильно вибирати правові норми, належним чином їх тлумачити, суворо дотримуватися їхнього змісту, не виходити за їхні межі, здійснювати правильну кваліфікацію справи і приймати рішення відповідно до приписів цих норм [11, с. 414]. П. Недбайло вважає, що законність і обґрунтованість застосування правових норм є, по суті, єдиною вимогою. Проте він визнає, що законність прийнятого рішення з формального боку не виключатиме його необґрунтованості по суті, що дає підстави виділяти обґрунтованість як самостійну вимогу [12, с. 184]. З принципом

законності межує також принцип правової визначеності, який висуває такі вимоги до правозастосування: обов'язкове виконання нормативно-правових актів, існування практики уточнення змісту нормативно-правових актів, існування практики однакового застосування закону, остаточність, обов'язковість і виконання рішень судів щодо застосування закону [13, с. 98].

Як слушно зазначають науковці, зокрема М. Рісний [14, с. 82, 84], усі підстави розсуду так чи інакше пов'язані з правовою нормою або з фактом її відсутності, тому є правовими за своєю природою. Існування «неправових» підстав розсуду виключається. Дотримання законності правозастосувачем означає, що його діяльність під час розв'язання справи повинна ґрунтуватися на нормі права (чи їхній сукупності), неухильно дотримуватися її припису, а також діяти в межах своєї компетенції. В. Дубовицький зазначає, що у деяких випадках спостерігається надто широка сфера розсуду, що передусім зумовлене невпорядкованістю та ускладненістю законодавства. А це дає змогу залишити широкий простір для стихійності. В разі такого розсуду починає виникати складність розмежування його із свавіллям [15, с. 68].

Визначаючи межі розсуду, необхідно брати до уваги, що він повинен реалізовуватися лише в межах закону. Вихід за межі нормативних вимог призводить до підміни права свавільним розсудом правозастосувача [16, с. 17]. Із цього приводу робить слушне зауваження А. Барак: «… розсуду немає там, де вибір замикається між законною можливістю і незаконною можливістю… Існування альтернативи визначається не її здійсненністю, а її законністю» [2, с. 1–16].

Наступною основоположною засадою суддівського розсуду є принцип доцільності. В. Кожевніков стверджує: «… видаючи нормативні приписи, законодавець повинен враховувати лише загальні тенденції розвитку суспільних відносин, виробляти ідеальні моделі поведінки людей, оскільки він не в змозі врахувати всі специфічні особливості конкретних обставин кожного випадку. У свою чергу, доцільність правозастосування передбачає свободу і незалежність його суб'єктів» [17, с. 57]. З цього приводу слушно зауважував П. Недбайло: «... доцільність у застосуванні і виконанні правових норм є такою їх реалізацією, за якої не лише досягається мета закону, яка полягає у відомих матеріальних і соціально-культурних результатах, але ця мета досягається якнайповніше в конкретно-історичних визначених умовах часу й місця» [12, с. 199]. Окремі дослідники зазначають, що до застосування норм права висувається вимога пропорційності, яка передбачає зважування суперечливих інтересів. Принцип пропорційності містить вимоги, адресовані насамперед законодавцеві, однак цей принцип адресований також суддям, які, застосовуючи закон, виступають у ролі оцінювачів обмежувальних дій законодавця, вони розробляють систему критеріїв про межі правомірного втручання законодавця в те чи інше право [18, с. 49–55].

До числа принципів, які повинні бути покладені в основу судового розсуду, можна віднести своєчасність (оперативність) прийняття суддею правозастосовного рішення. Наприклад, стаття 3 Кодексу адміністративного судочинства України визначає таке: «… розумний строк – найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах» [5].

Поряд із зазначеними вище принципами, до основних юридичних засад судової дискреції належить принцип розумності правозастосовного розсуду. Сьогодні розумність усе частіше розглядається провідними науковцями як самостійний принцип застосування норм права. Так, С. Прийма стверджує, що розумність відображає якісний бік інтерпретації, яка здійснюється під час правозастосування та властива їй саме через те, що вона є діяльністю, в основі якої є така властивість людської свідомості,

як розум; у разі тлумачення як діяльності, яка здійснюється розумною особою, виявлення розумності означає, що інтерпретатор виявляє себе як розсудливий, стриманий толковий суб'єкт. Іншою важливою функцією принципу розумності є перевірка інтерпретаційних висновків на абсурдність. «Золоте правило тлумачення» зумовлюється принципом розумності: у разі існування різних варіантів розуміння тих самих термінів необхідно обрати той, що дає змогу уникнути абсурдності висновків [19, с. 40]. А. Барак, аналізуючи значення розумності в діяльності суддів, зазначає таке: «… фундаментальний обов'язок судді полягає в тому, щоби здійснювати свій розсуд розумно». Для здійснення судового розсуду суддя повинен усвідомлювати значення використання суддівського розсуду, суть діяльності, спрямованість норми, публічної політики, тобто політики, яка закладена у нормі [2, с. 158].

Німецький конституціоналіст У. Карпен уважає, що ефективне застосування означає розсудливе співвідношення між цілями та засобами в дійсності. Найпершим же завданням конституційно-правової держави є вжиття принципу пропорційності під час обрання оптимального інструмента для застосування закону [20, с. 230].

Оскільки правозастосовний розсуд має не лише правову, а й моральну природу, то, окрім юридичних засад судового розсуду, в основу правозастосовної діяльності уповноважених на те суб'єктів, мають бути покладені і моральні засади (принципи). Г. Мальцев, досліджуючи взаємозв'язок права і моралі, визначає останню як нормативно-регулятивну систему, дію якої можна прослідкувати на рівні суспільної та індивідуальної свідомості (ідеї), практичних правил для поведінки (норм) і суспільних відносин, у межах яких людські вчинки розглядаються в аспекті добра і зла, справедливості і несправедливості, совісті, честі, обов'язку, гідності, інших моральних категорій та їхніх опозицій [21, с. 5]. Для права важливим є не моральне оцінювання як внутрішній інтелектуальний процес, а вплив його результатів на формування правозастосовного рішення, врахування у ньому моральних чинників. Наприклад, окремі дослідники розрізняють мораль «конвенційну» і «критичну», «мораль прагнення» і «мораль обов'язку», ідеальну і консенсусну, публічну та приватну, природну й позитивну тощо [22, с. 218–219]. Зокрема, окремі національні дослідники правозастосовного розсуду мораль відносять до позаправових факторів розсуду, тобто його детермінант – явищ соціальної дійсності, що тією чи іншою мірою впливають на процес реалізації правозастосовного розсуду [23, с. 113].

Однією з найважливіших моральних засад судового розсуду є справедливість. За влучним висловом О. Хеффе, судочинство є інновацією в галузі справедливості, яка має справжнє всесвітньо-історичне значення [24, с. 77]. З цього приводу А. Боннер зазначає: «… суддя або інший правозастосувач – не бездушна машина, а людина, яка володіє високою професійною правосвідомістю, а також наділена почуттями милосердя, співчуття, співпереживання. З урахуванням цих обставин досвідчений правозастосувач (або колегія правозастосувачів), керуючись принципом справедливості, може інколи знайти в жорстко сформульованій нормі з урахуванням обставин конкретних справ якісь нестандартні юридичні рішення» [25, с. 31]. Ідея справедливості пронизує і сучасне національне законодавство, що стосується судової діяльності. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 1 ЦПК України, одним із завдань цивільного судочинства є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ [26]. Справедливість як одна з основних засад судової дискреції передбачає безсторонність і послідовність правозастосувача. Безсторонність означає неупередженість щодо особи під час прийняття рішень; послідовність означає заперечення сваволі під час розгляду справ [27, с. 134]. Ці дві вимоги розкривають формальну справедливість. Змістовну справедливість під час застосування норм права харак-

теризує принцип пропорційності. З погляду процедурної справедливості справедливим буде рішення, яке прийняте з додержанням належних процедур [28, с. 79]. Окремі науковці зауважують таке: «… у багатьох випадках законодавець змушений встановлювати відносно оптимальні гіпотези, диспозиції або санкції правових норм, серед цілої низки законних рішень для кожного конкретного випадку справедливим буде тільки одне», що викликає практичну необхідність вибору не тільки законного, а й найбільш справедливого рішення. У такому разі автори вважають, що поняття справедливості стає близьким до поняття доцільності. Доцільність ж існує в межах справедливості; обґрунтованість також у певних випадках межує із справедливістю [29, с. 285]. Справедливе застосування норм права – це, передусім, недискримінаційний підхід, неупередженість, – підкреслює Конституційний Суд України в рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання [30].

Добросовісність виступає однією з основних вимог до правозастосовної діяльності, оскільки недобросовісність «… може нейтралізувати корисний ефект дії майже будь-якої норми права» [13, с. 211]. Добросовісність означає сумлінне і чесне використання суб'єктом владних правозастосування наданих йому повноважень й виконання покладених обов'язків, а також порядного ставлення до учасників суспільних відносин [27, с. 134]. У свою чергу, під сумлінністю розсуду слід розуміти прагнення суб'єкта до правомірності своєї майбутньої правової поведінки, юридичної бездоганності способу досягнення конкретної мети, а також відмову від використання прогалин і суперечностей чинного законодавства на шкоду правопорядку.

Суть принципу гуманізму полягає у повазі до честі, гідності і прав особи. З огляду на принцип гуманізму правозастосовний суб'єкт не має права, прикриваючись формальними процесуальними приписами, принижувати гідність особи, ущемляти її законні інтереси. Правозастосування і є саме для того, щоб реалізувати та захистити права особи. Вибір процедурних форм, які не відповідають цій меті, гальмує або взагалі заважає реалізації ідей гуманізму. Крім того, гуманізм є критерієм правильності рішення.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновки про те, що засади судової дискреції – це загальні правила, принципи, ідеї, які змістовно зумовлюють вибір судом конкретного правозастосовного рішення; інакше кажучи, це ті орієнтири, що «задаються» суду та впливають на такий його вибір під час застосування правових норм. Засади судової дискреції поділяються на юридичні (законність, обґрунтованість, доцільність, розумність) та моральні (справедливість, добросовісність, гуманізм).

Список використаних джерел:

1. Папкова О. Усмотрение суда. Москва : Статут, 2005. 413 с.
2. Барак А. Судейское усмотрение / пер. с англ. А.Ю. Лисин. Москва : Изд-во «НОРМА», 1999. 376 с.
3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
6. Боннер А. Применение закона и судейское усмотрение. *Сов. государство и право.* 1979. № 6. С. 34–42.

7. Антропов В. Правоприменительное усмотрение: понятие и формирование (логико-семантический анализ) : автореф. дисс ... канд. юрид. наук. Волгоград, 1995. 20 с.

8. Степин А. Судебное усмотрение в частном праве (вопросы теории и практики) : дисс. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Волгоград, 2002. 298 с.

9. Рарог А., Грачева Ю. Понятие, основание, признаки и значение судейского усмотрения в уголовном праве. *Государство и право*. 2001. № 11. С. 90–98.

10. Венгеров А. Теория государства и права : учебник для юридических вузов. Москва : Юриспруденция, 2000. 528 с.

11. Загальна теорія держави і права : підруч. / за ред.: М. Цвіка, О. Петришина ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2009. 584 с.

12. Недбайло П. Применение советских правовых норм : монография. Москва : Юридическая литература, 1960. 511 с.

13. Погребняк С. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2008. 240 с.

14. Рісний М. Правозастосовний розсуд (загальнотеоретичні аспекти) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2006. 189 с.

15. Дубовицкий В. Законность и усмотрение в советском государственном управлении. Москва : Юридическая литература, 1984. 141 с.

16. Меньшиков В.В. К проблеме пределов свободного усмотрения в социалистическом праве. *Сборник аспирантских работ*. Свердловск, 1969. С. 12–18.

17. Гончаров В., Кожевников В. Проблема усмотрения правоприменяющего субъекта в правоохранительной сфере. *Государство и право*. 2001. № 3. С. 51–60.

18. Погребняк С. Принцип пропорційності в судовій діяльності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 49–55.

19. Прийма С. Принцип розумності тлумачення норм права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 34–43.

20. Карпен У. Процес виконання закону. Нариси з нормотворення (міжнародний досвід). Кн. 2 / Укр.-канад. програма з нормотворення. Київ : Укр. шк. навчання нормопроєктувальників, 2000. С. 132–282.

21. Мальцев Г. Нравственные основания права. Москва : Изд-во СГУ, 2008. 552 с.

22. Рабінович С. Юснатуралістичні підходи у конституційному правосудді України. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. Бернюков та ін. Київ, 2009. 316 с.

23. Рісний М. Правозастосовний розсуд у юридичній практиці (загальнотеоретичне дослідження). Львів : Край, 2007. 192 с.

24. Хеффе О. Справедливость: философское введение / пер. с нем. О. Кильдюшова, под ред. Т. Дмитриева. Москва : Праксис, 2007. 191 с.

25. Боннер А. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности. Москва : Российское право, 1992. 320 с.

26. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

27. Теорія держави і права : посіб. для підготовки до держ. іспитів / за заг. ред. О. Петришина. Харків : Право, 2012. 192 с.

28. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення : колективна монографія / А. Бернюков, В. Бігун, Ю. Лобода, Б. Малишев, С. Погребняк, С. Рабінович, В. Смородинський, О. Стовба / відп. ред. В. Бігун. Київ, 2009. 316 с.

29. Мадіссон В. Правозастосування як різновид соціальної дійсності: законність і справедливість. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2005. № 2. С. 280–287.

30. Рішення Конституційного Суд України № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. (справа про призначення судом більш м'якого покарання). *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.12

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС»

Чинчин Олена Вікторівна,
здобувач кафедри адміністративного
та господарського права
(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

Наукова робота присвячена визначенню сутності поняття «бюджетний процес». Для досягнення поставленої мети науковець використовує чинне бюджетне законодавство України та аналізує доктринальні напрацювання своїх попередників. Значення обраної проблематики пояснюється базовим характером бюджетного процесу як однієї з основоположних категорій у фінансовому законодавстві.

Автор досліджує бюджетний процес із точки зору його ількового призначення. У цьому контексті автор встановив, що за допомогою передбачених бюджетним законодавством обмежень та приписів процесуального характеру відповідні суб'єкти здатні ефективно взаємодіяти один з одним, реалізовуючи при цьому свої права та виконуючи покладені на них обов'язки.

Для дослідження основоположної категорії бюджетного процесу автор використовує ключові критерії, притаманні класифікації будь-якого юридичного процесу. У цій площині досліджуються стадії та суб'єкти бюджетного процесу. Також приділяється увага колу правових відносин, які виникають у межах бюджетного процесу, та завданням бюджетного процесу. Повноту узагальнення матеріалу стосовно обраної тематики забезпечує використання автором напрацювань радянських дослідників, а також звернення до бюджетного законодавства зарубіж-них країн.

При цьому науковець виявив, що бюджетний процес передбачає не лише індивідуально визначену компетенцію кожного з його учасників, але й узгоджене надання відповідних повноважень у залежності від етапу, стадії бюджетного процесу. Значну увагу приділено також імперативності процедур та приписів, які діють у межах бюджетного процесу.

Підводячи наукову роботу до завершення, автор з'ясував, що бюджетний процес слід розглядати як сукупність дій уповноважених органів держави та місцевого самоврядування стосовно складання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів, а також складання, розгляду та затвердження звітів про їх виконання, що здійснюються на підставі норм бюджетного права.

Ключові слова: бюджетний процес, бюджетне законодавство, бюджетне право, правові відносини, Бюджетний кодекс України.

ON THE ISSUE OF THE DEFINITION OF THE TERM "BUDGET PROCESS"

Chynchyn Olena Viktorivna,
External Postgraduate Student
at the Department of Administrative
and Commercial Law
(Zaporizhzhya National University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

The advanced study is sanctified to determination of essence of concept "budgetary process". For the achievement of the put aim a scientist uses the current budgetary legislation of Ukraine and analyses doctrine works of the predecessors. The value of select range of problems is explained by base character of budgetary process as one of fundamental categories in a financial legislation.

An author investigates a budgetary process from the point of view of his i setting. In this context an author set that by means of envisaged by the budgetary legislation of limitations and binding overs of judicial character corresponding subjects are able effectively to cooperate from each other, realizing here the rights and executing is fixed on them duties.

For research of fundamental category of budgetary process an author uses key criteria inherent for classification of any legal process. The stages and subjects of budgetary process are investigated in this plane. Also paid attention that arise up the circle of legal relations within the limits of budgetary process and by the task of budgetary process. Plenitude of generalization material in relation to select subjects provides the use of works of soviet researchers and also address an author to the budgetary legislation of foreign countries.

Thus, a scientist educed that a budgetary process envisaged not only an individually certain competense each of his participants but also concerted grant of corresponding plenary powers depending on the stage, stage of budgetary process. Considerable attention is spared also to imperativeness of procedures and binding overs that operate within the limits of budgetary procedures.

Tricking into the advanced study to completion an author found out, that a budgetary process it follows to examine as totality of actions of the authorized organs of the state and local selfgovernment in relation to a stowage, consideration, statement and implementation of budgets, and also stowage, consideration and claim of reports on their implementations that come true on the basis of norms of budgetary right.

Key words: budget process, budget legislation, budget law, legal relations, Budget Code of Ukraine.

Бюджетний процес за суттю та своїм значенням є системоутворюючим поняттям бюджетного права. Як слушно зазначала Л.К. Воронова, бюджетний процес є відбиттям фінансової діяльності як свого роду управлінської діяльності і формою реалізації норм матеріального бюджетного права. Процес є формою життя закону, оскільки матеріальне право потребує своїх необхідних і властивих йому процесуальних форм. Так само «процес у галузі бюджету є необхідним порядком реалізації матеріальних бюджетних норм, також як і у цивільному і кримінальному процесах, де реалізація матеріальних правових норм може відбуватися тільки через певний процесуальний порядок» [1, с. 123–124]. Дійсно, саме у формі юридичного процесу (а окремим різновидом останнього і є бюджетний процес) потенційно передбачувані матеріальними нормами юридичні права і обов'язки набувають визначеності та конкретизації у вигляді закріпленого механізму їх втілення у життя. У цьому контексті особливої актуальності набуває питання визначення поняття бюджетного процесу. Тож метою

статті є аналіз підходів до визначення поняття «бюджетний процес» і формулювання авторської дефініції.

Важливо, що завдяки процесуальній формі учасники відповідних правовідносин набувають можливості не тільки організувати свою поведінку у відповідності до матеріальних норм права, а й безпосередньо наблизитись до досягнення самої цілі правового регулювання: упорядкування, охорони, розвитку конкретних суспільних відносин. «Процесуальна форма належить до числа головних чинників, які систематизують юридичну діяльність. Вона закладає програму, алгоритм юридичної діяльності, забезпечує порядок, чітко орієнтований рух суб'єктів та учасників до наміченої цілі» [4, с. 403]. При цьому подібна функція процесуальної юридичної форми в організації діяльності учасників правовідносин передбачає два рівня узгодження застосування матеріальних норм: по-перше, на рівні реалізації індивідуально наданої компетенції кожному з учасників правовідносин; по-друге, на рівні існування взаємовідносин між різними учасниками в залежності від отримуваних ними повноважень щодо відповідного юридичного процесу або її окремої стадії.

Певним чином подібне вбачав і радянський фахівець М.С. Строгович, який під час виділення внутрішньої структури юридичного процесу писав, що кожен різновид процесу складається із двох елементів: а) заснованої на законі діяльності органів; б) правовідносин між цими органами і особами, на яких поширюється вказана діяльність [14, с. 20]. Однак у такому розподілі елементів юридичного процесу не враховано, що вся юридична діяльність здійснюється в межах відповідних правовідносин. Із цих підстав, на нашу думку, більш правильним є виділення елементів юридичного процесу на підставі їх приналежності або до рівня компетенції (яка за своєю суттю, що не передбачає її делегування, є індивідуалізованою) відповідного учасника юридичного процесу, або до рівня його повноважень (які потребують їх узгодження з наявними повноваженнями інших учасників). Умовно такий розподіл можна назвати вертикальним (бо саме компетенція зумовлює обсяг можливих повноважень).

Поділом елементів юридичного процесу за горизонталлю може бути визнана їх класифікація, коли окремо виділятимуться такі його частини, як процесуальна провадження та процесуальна стадія. Процесуальне провадження являє собою комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених процесуальних дій, а процесуальна стадія – відносно відокремлена сукупність таких дій, спрямованих на досягнення визначеного процесуального результату [4, с. 403]. Таким чином, можливо як сформувати загальну сукупність дій учасників у межах процесуального провадження, так і систематизувати їх у рамках процесуальної стадії.

Зазначене внутрішнє структурування елементів юридичного процесу може бути повною мірою проілюстроване на прикладі саме бюджетного процесу. Так, з одного боку, бюджетний процес передбачає не лише індивідуально визначену компетенцію кожного з його учасників, але й узгоджене надання відповідних повноважень у залежності від етапу, стадії бюджетного процесу. Л.К. Воронова доречно вказувала ще за радянських часів, що «уряд СРСР, союзних і автономних республік, місцеві виконавчо-розпорядчі органи повинні підготувати такий проект бюджету, який відповідав би завданням, що стоять на даному історичному етапі перед державою, з тим, щоб представницькі органи своїм рішенням надали цьому проекту юридичної сили» [1, с. 125].

З іншого боку, в залежності від повноважень учасників бюджетного процесу під час його виконання за видатками й надаються відповідні дохідні джерела бюджетів. Саме в такому контексті український законодавець визначає мету регулювання міжбюджетних відносин. Даною метою у частині другій статті 81 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 року визнано забезпечення відповідності між повноважен-

нями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами, та бюджетними ресурсами, які повинні забезпечувати виконання цих повноважень [18]. При цьому одночасно реалізується як принцип збалансованості бюджетної системи України – повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період [8], так і принцип субсидіарності бюджетної системи України – розподіл видів видатків між Державним бюджетом України та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їхнього безпосереднього споживача [10]. Цим багато в чому пояснюється головне призначення місцевого рівня бюджетної системи – безпосередньо забезпечувати найважливіші інтереси місцевого населення, віднесені до публічної сфери.

Вагома частина зазначеної специфіки юридичного процесу накладає свій відбиток і на саме визначення терміна «бюджетний процес». У доктринальних джерелах можна побачити різні його дефініції. Наприклад, Б.Д. Гаврилишин надає визначення бюджетного процесу як регламентованої законом діяльності органів державної влади і місцевого самоуправління з формування (складання, розгляду, затвердження) та виконання бюджету [2, с. 128]. У свою чергу, Ю.С. Шемшученко розглядає бюджетний процес як передбачену законодавством діяльність відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування зі складання, розгляду, затвердження і виконання державного та місцевих бюджетів [19, с. 293]. Між тим в обох наведених визначеннях бюджетного процесу викликають сумніви принаймні дві обставини.

По-перше, слід зазначити, що навряд чи доцільно обмежувати сферу правових норм, якими регулюються відносини бюджетного процесу, виключно законодавством, а тим більше звужувати її лише до форми закону. У цьому сенсі має бути підкреслено, що правове регламентування бюджетного процесу, крім законів України (Бюджетного кодексу України та законів про внесення змін до нього), базується й на нормативно-правових актах Кабінету Міністрів України, Президента України. Деталізація законодавчих норм у сфері бюджетного процесу відбувається нормативними положеннями відповідних центральних органів виконавчої влади (передусім, Міністерства фінансів України, Державної фіскальної служби, Державної казначейської служби України), Національного банка України, а також у відповідних рішеннях органів місцевого самоврядування, виданих ними в межах їх бюджетних повноважень.

По-друге, вельми дискусійним є й питання щодо обмеження бюджетного процесу або лише формуванням та виконанням бюджету, або тільки його складанням, розглядом, затвердженням і виконанням. Зазначимо, що бюджетний процес на сучасному етапі розвитку бюджетних відносин об'єктивно є більш ширшим поняттям, який, окрім названих стадій, включає і стадію звітування про виконання бюджетів. При цьому реалізація бюджетного процесу неодмінно доповнюється постійним використанням його учасниками засобів планування та контролю бюджетної діяльності.

Водночас не слід розглядати бюджетне планування та бюджетний контроль як окремі стадії бюджетного процесу [13] або взагалі пропонувати замінити термін «бюджетний процес» на термін «бюджетне планування». Остання ідея належала професору О.І. Худякову, який у такому разі під бюджетним плануванням пропонував розуміти сукупність правових норм, що регулюють відносини, які виникають у ході діяльності державних органів із планування доходів та видатків бюджету [16, с. 230–232]. Утім, при цьому відбувається фактична підміна змісту бюджетного процесу, адже бюджетне планування, виступаючи одним із основних засобів бюджетної діяльності, має розглядатись в якості окремої категорії. Як зазначає О.А. Музика-Стефанчук, «бюджетне планування не можна виділяти в окрему стадію бюджетного процесу,

оскільки воно здійснюється постійно, затверджені бюджети підлягають коригуванню, вносяться зміни до закону і до рішень про бюджети, змінюються і самі плани. Так само як контроль не виділяють в окрему стадію, так і планування не завершується на стадії складання проектів бюджетів» [5, с. 20]. Також із причин наявності ланки місцевих бюджетів та законодавчо закріпленого принципу самостійності бюджетів [9] не можна погодитись із виключенням органів місцевого самоврядування зі сфери бюджетного процесу.

Більш доречними, на наш погляд, є визначення бюджетного процесу, запропоноване спочатку Л.К. Вороновою та вдосконалене згодом М.П. Кучерявенком. Так, Л.К. Воронова запропонувала тлумачити бюджетний процес як регламентовану правовими нормами діяльність державних органів щодо складання, розгляду, затвердження і виконання бюджету, а також щодо складання, розгляду і затвердження звіту про його виконання [1, с. 128]. Водночас дане визначення, як можна помітити, не передбачає виокремлення органів місцевого самоврядування в якості учасників бюджетного процесу. Однак це пов'язано не з помилкою автора, а з тим, що ця дефініція була зроблена за часів СРСР, коли місцевого самоврядування не існувало як явища – була лише єдина централізована радянська влада. При цьому Л.К. Воронова в повному обсязі вказала на всі стадії бюджетного процесу із позначенням того, що вони регулюються саме нормами права (без зайвого звуження цієї ознаки до форми законодавчого закріплення).

Вже за умов сьогодення та визнання місцевого самоврядування з поступовим розширенням ступеню децентралізації влади М.П. Кучерявенко визначає бюджетний процес як сукупність дій уповноважених органів держави та місцевого самоврядування стосовно складання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів, а також складання, розгляду та затвердження звіту про їх виконання, що здійснюються на підставі норм бюджетного права [15, с. 126]. Дійсно, саме норми підгалузі бюджетного права, як різновид фінансово-правових норм, встановлюють рамки необхідної поведінки учасників бюджетного процесу, якими виступають як чисельні державні органи, так і органи місцевого самоврядування. Подібне визначення найбільш відповідає сучасним уявленням про сутність та зміст бюджетного процесу, а тому не дивно, що воно було запозичено та використовується з незначними варіаціями й іншими фахівцями-фінансистами [6, с. 166].

Стосовно ж нормативного закріплення дефініції категорії «бюджетний процес», то вона тривалий час залишалась поза увагою законодавця. Хоча, звісно, сама діяльність компетентних органів зі складання проектів бюджетів, їх розгляду, затвердження, виконання бюджетів і звітування про це – тобто зміст бюджетного процесу – визначалась на найвищих рівнях правового регулювання. Лише з настанням пострадянських часів та реформуванням бюджетного законодавства відповідно до нових суспільно-політичних умов категорія «бюджетний процес» отримала своє законодавче визначення. Причому, окрім безпосередньо відбитку часу, в цьому є й інший прояв, а саме – тенденції до поступового становлення бюджетного права не тільки як комплексного інституту, але і як підгалузі фінансового права.

Слід вказати, що бюджетне законодавство пострадянських країн, навіть визнаючи саму потребу в закріпленні терміна «бюджетний процес», на жаль, приділяє увагу точності його змісту не настільки уважно, як цього потребує роль даного фінансово-правового інституту. Так, казахський законодавець у підпункті 12-4 пункту 1 статті 3 Бюджетного кодексу Республіки Казахстан від 4 грудня 2008 року № 95-IV закріплює зміст бюджетного процесу як «регламентованої бюджетним законодавством Республіки Казахстан діяльності державних органів із планування, розгляду, затвердження, вико-

нання, уточнення та коригування бюджету, ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності, бюджетного обліку та бюджетної звітності, державного фінансового контролю, бюджетного моніторингу та оцінки результатів» [12]. Цим відбувається занадто розширене тлумачення дійсного обсягу бюджетного процесу, розмиття його меж із іншими фінансовими та економічними категоріями (зокрема, державного фінансового контролю, бухгалтерського обліку, фінансової звітності тощо). Натомість у такому визначенні відсутня як та частина бюджетного процесу, реалізація якої покладається на органи місцевого самоврядування, так і вказання на розгляд та затвердження звітів про виконання бюджетів.

Більш уважно до проблематики нормативного закріплення категорії «бюджетний процес» підійшов білоруський законодавець. Так, у підпункті 1.15 пункту 1 статті 2 Бюджетного кодексу Республіки Білорусь від 16 липня 2008 року № 412-З вказано, що «бюджетний процес – це регламентована законодавством діяльність державних органів, інших учасників бюджетного процесу щодо складання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів, контролю за їх виконанням, а також складання, розгляду й затвердження звітів про їх виконання» [11]. Дійсно, правильним є позначення на реалізацію бюджетного процесу не тільки державними органами, але й іншими суб'єктами бюджетних відносин. Не викликає заперечень й деталізація бюджетного процесу за етапами складання, розгляду, затвердження, виконання та звітування про виконання бюджетів. Зауваження можна лише зробити щодо окремого виділення контролю за виконання бюджетів, адже контроль у бюджетному процесі, по-перше, присутній на всіх його етапах, а по-друге, такий підсумковий контроль щодо виконання бюджетів якраз і відбувається під час розгляду та затвердження звітів про виконання бюджетів.

У вітчизняному законодавстві України дефініція бюджетного процесу вперше з'явилася в Законі України «Про бюджетну систему України» в редакції від 29 червня 1995 року. У частині першій статті 5 цього Закону бюджетний процес визначався як регламентований законодавством порядок складання, розгляду, затвердження бюджетів, їх виконання і контроль за їх виконанням, затвердження звітів про виконання бюджетів, що входять до бюджетної системи України [17]. Фактично таке визначення було доволі досконалим і містило перелік основних стадій бюджетного процесу. Проте, знов ж таки, поза увагою залишалися безпосередні виконавці бюджетного процесу в особі уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування.

Так само доволі невизначено Законом України «Про бюджетну систему України» в редакції від 29 червня 1995 року було зроблено посилання на регламентацію бюджетного процесу законодавством. Ураховуючи відокремлення бюджетного регулювання в окрему підгалузь фінансового права із спеціалізованим підвидом фінансово-правових норм – бюджетно-правових норм – доречніше вести мову саме про бюджетне законодавство.

Після проведення першої кодифікації бюджетного законодавства України питань щодо нормативного закріплення поняття «бюджетний процес» не поменшало. Так, пунктом 11 частини першої статті 2 Бюджетного кодексу України від 21 червня 2001 року № 2542-III визначалось, що «бюджетний процес – регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України». У котрий раз замість конкретизованого посилання на бюджетне законодавство або бюджетно-правові норми використовувалась абстрактна для даного випадку конструкція «регламентована нормами права». Також не доцільно окремо вказувати на бюджетний контроль як

окрему стадію бюджетного процесу, оскільки контроль бюджетної діяльності як різновид державного фінансового контролю є постійним та присутнім на всіх етапах бюджетного процесу.

Позначене становище щодо якості законодавчої дефініції бюджетного процесу було певною мірою виправлене під час другої кодифікації бюджетного законодавства України. Пунктом 10 частини першої статті 2 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 року № 2456-VI, що є нині чинним, закріплюється, що бюджетним процесом є «регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства» [7]. Позитивним зрушенням у даному визначені є те, що вже зроблене направлене посилання на врегульованість бюджетного процесу саме бюджетним законодавством.

Разом із цим визначення процесу через самий процес є логічною помилкою *idem per idem*, тобто тавтологією. Цим порушується правило формальної логіки, що визначення не має робити кола: визначуване поняття не може визначатися через себе самого [3, с. 53]. Куди б доречніше було вказання на кшталт раніше наведених доктринальних визначень, де процес розкривався як особлива діяльність державних органів та місцевого самоврядування. Аналогічно окреме виділення контролю у визначенні бюджетного процесу може бути пояснено бажанням законодавця звернути додаткову увагу на необхідність дотримання бюджетної дисципліни всіма учасниками бюджетного процесу. Однак якщо така мета є, безперечно, важливою, то насправді використовуваний засіб для цього (у вигляді окремої ознаки до нормативного визначення бюджетного процесу) є навряд чи дієвим, а тому не може бути виправданий.

З урахуванням викладеного констатуємо, що бюджетний процес слід розглядати як сукупність дій уповноважених органів держави та місцевого самоврядування стосовно складання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів, а також складання, розгляду та затвердження звітів про їх виконання, що здійснюються на підставі норм бюджетного права.

Список використаних джерел:

1. Воронова Л.К. Бюджетноправове регулювання в СРСР. Київ : Вища школа, 1975. С. 123.
2. Економічна енциклопедія / Гол. ред. ради Гаврилишин Б.Д. Київ-Тернопіль : Видавн. центр «Академія», 2000. Т. 1. С. 128.
3. Жеребкін В.Є. Логіка : підручник. 6-те вид., стереотипне. Київ : Знання, 2003. С. 53.
4. Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. ; за ред. докт. юрид. наук проф. акад. АПрН України М.В. Цвіка, докт. юрид. наук, проф. акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2010. С. 403.
5. Музика-Стефанчук О.А. Органи публічної влади як суб'єкти бюджетних правовідносин в Україні: проблеми законодавства, теорії та практики : автореф. дис. ... д. ю. н. Київ, 2012. С. 20.
6. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С . 282.
7. Дмитрик О.О. Бюджетний процес. Фінансове право України : навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. С. 166.
8. П. 10 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50. С. 1778. Ст. 572.
9. П. 2 ч.1 ст.7 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50. С. 1778. Ст. 572.

10. П. 3 ч. 1 ст.7 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50. С. 1778. Ст. 572.

11. П. 7 ч. 1 ст. 7 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50. С. 1778. Ст. 572.

12. Подп. 1.15 п. 1 ст. 2 Бюджетного кодекса Республики Беларусь от 16.07.2008 № 412-З. URL : etalonline.by.

13. Подп.12-4 п.12 ст.3 Бюджетного кодекса Республики Казахстан от 04.12.2008 № 95-IV. Ведомости Парламента Республики Казахстан. 2008. № 21. Ст. 93.

14. Сідор М.І. Правовий статус учасників бюджетного процесу : автореф. дис. ... к. ю. н. Одеса, 2011. С. 7.

15. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Москва, 1958. С. 20.

16. Фінансове право : підручник / М.П. Кучерявенко, Д.О. Білінський, О.О. Дмитрик ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. М.П. Кучерявенка. Харків : Право, 2013. С. 126.

17. Худяков А.И. Основы теории финансового права. Алматы : Жети Жаргы, 1995. С. 230–232.

18. Ч. 1 ст. 5 Закону України « Про бюджетну систему України» від 5 грудня 1990 року №512-XII в редакції Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про бюджетну систему Української РСР» від 29 червня 1995 року № 253/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 26. Ст. 195.

19. Ч. 2 ст. 81 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50. С. 1778. Ст. 572.

20. Юридична енциклопедія / За ред Ю.С.Шемшученка. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 1. С. 293.

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.952:347.68
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.13

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЩОДО СПАДКУВАННЯ В ПОРЯДКУ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Акімова Анастасія Олександрівна,
аспірантка кафедри цивільного процесу
(Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса, Україна)

Статтю присвячено питанням визначення процесуальних особливостей розгляду справ щодо спадкування в порядку окремого провадження. Визначено, що дотримання законодавчих умов правильного і своєчасного розгляду і вирішення справи є запорукою досягнення цілей цивільного судочинства. Доведено, що специфіка непозовного судочинства, а саме окремого провадження, відбивається на методах здійснення судом розгляду справ щодо спадкування, а отже, й визначає процесуальні особливості розгляду таких справ у порядку окремого провадження. Визначено вимоги до змісту та форми заяви в окремому провадженні у справах щодо спадкування, з'ясовано можливі помилки у формуванні змісту заяви у справах, що виникають зі спадкових правовідносин. З'ясовано, що підготовче засідання під час розгляду справ щодо спадкування, які розглядаються за правилами окремого провадження, не проводиться, однак у певних категоріях справ судом мають бути виконані окремі дії попереднього підготовчого характеру. Визначено, що порядок вирішення справ окремого провадження, як специфічна процесуальна форма, включає в себе ті ж стадії, що притаманні справам позовного провадження. До таких стадій належать відкриття провадження у справі; провадження у справі до судового розгляду; судовий розгляд та ухвалення судового рішення. Виявлено особливості реалізації принципу змагальності в межах окремого провадження. Такий принцип втілюється у правах заявника та заінтересованих осіб, адже заявник може подавати докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання, давати усні і письмові пояснення, подавати доводи і міркування, заперечення, доводити суду свої вимоги та ін. Однак такий принцип реалізується не у всіх категоріях справ щодо спадкування. Досліджено особливості доказів та процедури доказування в окремих категоріях справ щодо спадкування, які розглядаються за правилами окремого провадження. Визначено перелік доказів та ознаки їх допустимості для конкретних категорій справ, що виникають зі спадкових правовідносин. Визначено практичну значущість та перспективи дослідження процесуальних особливостей розгляду справ щодо спадкування в межах окремого провадження.

Ключові слова: судові справи щодо спадкування, окреме провадження, процесуальні особливості.

PECULIARITIES OF JUDICIAL CASES CONCERNING INHERITANCE IN SEPARATE PROCEEDINGS

Akimova Anastasia Oleksandrivna,
Postgraduate student
of the Department of Civil Process
(National University
of Odessa Law Academy, Odesa, Ukraine)

The article deals with the issues of determining the procedural features of inheritance cases in a separate procedure. It is determined that adherence to the legal conditions of proper and timely consideration and resolution of the case is the key to achieving the goals of civil justice. It is proved that the specifics of non-judicial proceedings, namely separate proceedings, are reflected in the court's methods of examining inheritance cases, and therefore determine the procedural features of such cases in a separate procedure. Requirements for the content and form of the statement in a separate inheritance case have been identified, possible errors in the formulation of the content of the statement in cases arising from hereditary relationships have been identified. It has been established that a preparatory hearing on the examination of inheritance cases dealt with under the rules of separate procedure is not conducted, but in certain categories of cases the court must carry out certain preliminary preparatory actions. It is determined that the procedure for resolving individual cases, as a specific procedural form, includes the same stages that are inherent in cases of lawsuits. Such stages include the opening of proceedings; litigation; judicial review and adjudication. The peculiarities of implementation of the principle of competitiveness within the limits of separate proceedings are revealed. This principle is embodied in the rights of the applicant and the interested persons, since the applicant can submit evidence, participate in their research, make motions, give oral and written explanations, submit arguments and arguments, objections, prove their claims, etc. However, this principle is not implemented in all categories of sleep inheritance. The peculiarities of the evidence and the procedure for proving in particular categories of inheritance cases, which are dealt with under the rules of separate proceedings, are investigated. The list of evidences and signs of their admissibility for specific categories of cases arising from hereditary legal relations are determined. The practical significance and prospects of investigating the procedural features of inheritance cases within the individual proceedings are determined.

Key words: inheritance cases, individual proceedings, procedural features.

Постановка проблеми. Судове провадження у цивільних справах для досягнення його цілей має здійснюватися таким чином, щоб забезпечити правильний і своєчасний розгляд і вирішення такої справи. Вимоги коректного й своєчасного розгляду справи стосуються судів усіх інстанцій, але особливе значення вони мають для здійснення розгляду справ у суді першої інстанції. Вирішення спору у строки, встановлені цивільним процесуальним законодавством, та ухвалення законного та обґрунтованого рішення повністю забезпечує досягнення кінцевої мети цивільного судочинства.

Специфіка методології розгляду справ у межах окремого провадження породжує і специфічну цивільну процесуальну форму цього виду провадження. Предмет судового розгляду передбачає правосудний характер діяльності, з яким пов'язана і специфічна процедура судочинства [5]. Відсутність спору про право, а відповідно, і унеможливлення пред'явлення зустрічного позову, заміни сторони, укладення мирової угоди, звернення до третейського суду є опосередковано метою окремого провадження: підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають зна-

чення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Стан дослідження теми. Дослідження питань розгляду справ щодо спадкування зазвичай здійснюються у контексті застосування судами норм матеріального спадкового права. Питання захисту спадкових прав у судовому порядку порушувалися в дослідженнях Ю.О. Заіки, Є.О. Кухарєва, Є.О. Мічуріна, З.В. Ромовської, Є.О. Рябоконя та багатьох інших. Однак окремо не розглядалися ознаки та види справ щодо спадкування, що розглядаються в порядку окремого провадження. Саме тому мета цього дослідження – визначити процесуальні особливості розгляду та вирішення справ щодо спадкування за правилами окремого провадження.

Виклад основного матеріалу. Слід почати з визначення загальних рис і особливостей окремого провадження порівняно з іншими видами цивільного судочинства. В.В. Комаров слушно зазначає, що справи окремого провадження проходять ті самі стадії цивільного судочинства, що й інші справи. В окремому провадженні за загальними правилами, що містяться в основних положеннях ЦПК України, регламентуються питання про склад суду, відводи, докази, представництво, судові витрати, строки, заходи процесуального примусу, перегляд судових рішень, участь іноземців тощо [2, с. 55].

Однак підставою порушення справи в окремому провадженні є не позов, а заява, можливий зміст та форма якої не передбачені в законодавстві України, тому їх можна визначити за аналогією зі ст. 119 ЦПК України, якою врегульовано зміст і форму позовної заяви з урахуванням вимог, які сформульовані в нормах, що регулюють процесуальний порядок вирішення справ окремого провадження [1, с. 252].

Можна виокремити такі вимоги щодо форми, яким має відповідати заява про порушення справи щодо спадкування в окремому провадженні:

1) заява подається в письмовій формі;

2) заява має містити:

– найменування суду, до якого подається заява;

– ім'я (найменування) заявника, а також ім'я представника заявника, якщо заява подається представником, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку, якщо такі відомі;

– предмет звернення до суду;

– мету, якої необхідно заявникові досягти;

– виклад обставин, якими заявник обґрунтовує звернення;

– зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування;

– перелік документів, що додаються до заяви;

3) заява підписується заявником або його представником із зазначенням дати її подання;

4) до заяви додається документ, що підтверджує сплату судового збору. Відсутність сплати судового збору призводить до визнання заяви такою, що не відповідає вимогам.

Виходячи з особливостей змісту такої заяви, вона не може містити позовних вимог. Так, наприклад, у заяві про визнання спадщини відумерлою не можуть ставитись вимоги позовного характеру, зокрема, вимоги про передачу спадкового майна у власність територіальної громади. Суди мають враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 1277 ЦК України суд лише визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування у передбачених законом випадках.

У заяві про встановлення фактів, що мають юридичне значення, має бути зазначено:

– який факт заявник просить встановити та з якою метою;

– причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт;

– докази, що підтверджують факт.

До заяви додаються докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, і довідка про неможливість відновлення втрачених документів. Також можливим є встановлення лише тих фактів, які не є спірними. Наприклад, щодо встановлення факту прийняття спадщини, враховуючи положення ст. ст. 1268, 1269 ЦК України, може йтися лише про встановлення факту постійного проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, якщо спадкові правовідносини виникли після набрання чинності ЦК. Натомість заяви про встановлення факту постійного проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини в порядку окремого провадження підлягають розгляду судом, якщо у паспорті спадкоємця відсутня відмітка про місце реєстрації особи [3].

У заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою має бути зазначено:

– для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою;

– обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку.

Наприклад, у справі, яку було розглянуто Радомишльським районним судом Житомирської області, за заявою, в якій оголошення особи померлою обґрунтовувалось тим, що заявник з дитинства проживав разом зі своєю тіткою. У 2004 році тітка поїхала навідати свого племінника в м. Санкт-Петербург, Росія. Через кілька днів зателефонував племінник із Санкт-Петербурга та повідомив про смерть тітки. До теперішнього часу заявник проживає в зазначеному будинку, доглядає за ним та утримує будинок, обробляє земельну ділянку, оскільки проживає та працює в селі. Визнання тітки померлою необхідно йому для вирішення питання про визнання права власності на нерухоме майно, яким він добросовісно та безперервно володіє та відкрито користується ним. З урахуванням доказів, яких було надано, особу було визнано судом померлою.

Суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у ст. ст. 119 і 120 ЦПК України, або не сплачено судовий збір, постановляє ухвалу, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для усунення недоліків, який не може перевищувати п'яти днів з дня отримання позивачем ухвали [4].

З огляду на особливості справ, що розглядаються в окремому провадженні, попереднє судове засідання не проводиться у межах окремого провадження. Однак у справах окремого провадження, зокрема, під час розгляду справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, здійснюються певні підготовчі дії, визначені законом (ст. 239, 248, 262 ЦПК України).

Суд уживає заходів щодо всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи, тому він може за власною ініціативою витребувати необхідні докази (ч. 2 ст. 235 ЦПК України), що теж відрізняє розгляд справ про спадкування в окремому провадженні.

Як зазначає І.Ю. Тулич, варто також зосередити увагу на дії одного з принципів цивільного судочинства – змагальності і виявити, чи проявляється такий принцип

у разі вирішення справ окремого провадження. Законодавець у ч. 3 ст. 235 ЦПК України вказує, що положення щодо змагальності та меж судового розгляду у справах окремого провадження не застосовується [5, с. 78]. На думку науковця, принцип змагальності все ж таки діє під час вирішення справ окремого провадження, але по-особливому, оскільки він насамперед реалізується у правах заявника та заінтересованих осіб. Так, заявник має право подавати докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання, давати усні і письмові пояснення, подавати доводи і міркування, заперечення, доводити суду свої вимоги та ін. (за аналогією зі ст. 27 ЦПК України).

Не слід заперечувати і той факт, що такий принцип реалізується не у всіх справах окремого провадження. Установлені законодавцем винятки щодо принципу змагальності та меж судового розгляду в окремому провадженні можуть свідчити про посилення явного дуалізму позовного та окремого проваджень цивільного судочинства, який не був таким за попереднім ЦПК України.

Порядок вирішення справ окремого провадження, як специфічна процесуальна форма, включає в себе ті ж стадії, що притаманні справам позовного провадження, а саме: відкриття провадження у справі, провадження у справі до судового розгляду, судовий розгляд та ухвалення судового рішення.

Перелічені стадії також наділяються деякими особливостями щодо їх проведення. М.М. Ясинок слушно зазначає, що кожна справа окремого провадження, будучи процесуальною формою, за своєю суттю не відрізняється від суті процесуальної форми позовного провадження, оскільки вони створюються на основі організаційних дій суду відповідно до процесуальних норм [7].

Розгляд справ щодо спадкування в окремому провадженні характеризується визначеними ознаками залежно від категорії справ. Наприклад, у справах про оголошення особи померлою необхідно виходити з такого:

1) розгляд справи проводиться судом у складі одного судді і двох народних засідателів;

2) заява про оголошення фізичної особи померлою подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна (ст. 246 ЦПК України);

3) за подання до суду заяви у справах окремого провадження – судовий збір у 0,1 розміру мінімальної заробітної плати;

4) предметом доведення можуть виступати:

– встановлення останнього місця проживання громадянина;

– відсутність у місці проживання громадянина відомостей про місце його перебування протягом трьох років;

– наявність правової зацікавленості особи, що подає заяву про оголошення громадянина померлим, і наявність матеріально-правових відносин між заявником і громадянином, відносно якого ставиться питання про оголошення його померлим: припинення шлюбу, отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника та ін.;

– вживання заявником заходів до розшуку особи;

– неможливість встановлення місця знаходження такої особи;

– наявність обставин, що дають підставу припустити загибель фізичної особи від певного нещасного випадку;

– існування обставин, що дають підставу вважати, що особа може умисно переховуватися: перебуває у розшуку, не бажає виплачувати аліменти або виконувати інші рішення суду, інших органів і т. п.;

– відсутність спору про право;

5) допустимими доказами можуть бути:

– довідка з місця проживання громадянина;

– докази відсутності громадянина в місці його проживання протягом трьох років (свідчення свідків, родичів, сусідів, співробітників, друзів; інформація відповідних організацій за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи внутрішніх справ або органи місцевого самоврядування);

– довідка з місця роботи; докази вживання заходів до встановлення місця знаходження громадянина, стосовно якого ставиться питання про оголошення його померлим (відповіді на запити суду, довідки з адресних столів тощо);

– докази відсутності відомостей про інше місце проживання громадянина;

6) суд розглядає справу за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб, яких суд сам визнає за потрібне допитати; тощо.

У справах про встановлення факту прийняття спадщини заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання (ч. 1 ст. 257 ЦПК України). Крім того, підсудність справ за заявою громадянина України, який проживає за її межами, про встановлення факту, що має юридичне значення, визначається за його клопотанням ухвалою судді Верховного Суду України.

Предметом доказування в цій категорій справ виступатиме те, що нотаріальний орган не видав заявнику свідоцтво про право на спадок за мотивами відсутності або недостатності документів, необхідних для цього, або факт фактичного прийняття спадщини залежно від порядку прийняття спадщини; чи місце відкриття спадку.

Допустимими доказами будуть вважатися:

– докази, що підтверджують факт прийняття спадщини (листи ділового й особистого характеру, які містять відомості про факт прийняття спадщини, тощо);

– докази, які підтверджують факт відкриття спадщини (свідоцтво чи копія свідоцтва про смерть спадкодавця);

– довідки нотаріальних органів про відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину у зв'язку з тим, що частково або повністю відсутні відповідні документи, необхідні для підтвердження в нотаріальному порядку фактичного вступу у володіння спадковим майном; тощо.

Також у разі вирішення вимог про встановлення факту прийняття спадщини і місця її відкриття суд має виходити з положень ЦК України, згідно з якими місцем відкриття спадщини визнається останнє постійне місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме – місцезнаходження майна або його основної частини. Діями ж, що свідчать про прийняття спадщини, є фактичний вступ заявника в управління чи володіння спадковим майном у межах шестимісячного строку з дня відкриття спадщини або подача ним протягом цього строку до державної нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини заяви про її прийняття.

У справах про визнання спадщини відумерлою предметом доказування можуть виступати:

– час і місце відкриття спадщини;

– відсутність спадкоємців як за законом, так і за заповітом;

– відсутність договору довічного утримання і спадкового договору, за якими майно спадкодавця переходить до контрагента – набувача після смерті спадкодавця – відчужувача, а також зміст цих договорів, оскільки досить часто за договором переходить лише будинок або інше цінне майно, а інше успадковуватиметься на загальних підставах;

– належність спадкодавцю конкретного спадкового майна, оскільки проведений нотаріусом опис майна свідчитиме лише про перебування у помешканні спадкодавця певних речей, право власності на які може належати іншим особам; тощо.

Доказами, які мають бути надані, є:

– відомості про час і місце відкриття спадщини підтверджуються свідоцтвом про смерть;

– докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, – акти приватизації, договори купівлі-продажу тощо;

– про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом можуть свідчити заходи, які були вчинені нотаріусом щодо їх розшуку;

– про усунення спадкоємців від права на спадкування можуть свідчити рішення або вироки суду;

– про неприйняття спадкоємцями спадщини може говорити відсутність у спадковій справі відповідних заяв про прийняття спадщини;

– про відмову від прийняття спадщини свідчитимуть відповідні заяви спадкоємців; тощо.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, що загалом процесуальні особливості розгляду справ щодо спадкування в межах окремого провадження зумовлені саме змістом спірних правовідносин, що визначають категорію справи. Подальше вивчення та виділення процесуальних особливостей розгляду окремих категорій справ щодо спадкування в межах непозовного цивільного судочинства є перспективним напрямом досліджень теорії вітчизняного цивільного процесу.

Список використаних джерел:

1. Дубчак Л.С. Участь адвоката у наданні правової допомоги у справах про встановлення режиму окремого проживання подружжя. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 3. С. 251–253.

2. Окреме провадження : монографія / В.В. Комаров, Г.О. Світлична, І.В. Удальцова; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 312 с.

3. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : Лист Вищого спеціалізованого суду від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13/card6#Public.

4. Рішення Радомишльського районного суду Житомирської області. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56682002.

5. Татулич І.Ю. Процесуальні особливості розгляду та вирішення справ окремого провадження. *Вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. Правознавство. С. 76–80.

6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. Ст. 11.

7. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія. Нац. ун-т. Одеса : Одеська юридична академія, 2011. 380 с.

УДК 347.42
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.14

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ УМОВ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ

Верес Ірина Ярославівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
(Львівський національний університет
імені Івана Франка, м. Львів, Україна)

Метою наукової статті «Цивільно-правові наслідки порушення умов використання персональних даних у договірних відносинах» є удосконалення правового регулювання у сфері захисту персональних даних у договірних відносинах. Для досягнення цієї мети здійснено аналіз правового регулювання, судової практики та наукових досліджень відносин у такій сфері. У статті досліджені цивільно-правові наслідки порушення умов використання персональних даних: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди. Припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання можливе лише, якщо це встановлено договором. Розірвання договору та зміна умов зобов'язання за рішенням суду здійснюється у разі істотного порушення договору, яким слід вважати порушення умов використання персональних даних. Згідно з чинним законодавством, розмір неустойки встановлюється договором або актом цивільного законодавства. З метою захисту інтересів сторони договору, права якої порушені у зв'язку з неправомірним використанням її персональних даних іншою стороною договору, слід передбачити законну неустойку у розмірі 4 відсотків від загального річного обігу за попередній фінансовий рік. Підставами для відшкодування збитків, моральної шкоди є: неналежне виконання зобов'язання (передача відомостей про фізичну особу без згоди суб'єкта персональних даних; неповідомлення сторони договору про передачу її персональних даних третій особі; використання персональних даних за відсутності створення умов для захисту персональних даних; відмова особі у доступі до її персональних даних; відмова знищити персональні дані особи тощо); збитки, моральна шкода; причинний зв'язок; вина. В роботі обґрунтовується позиція про те, що позивачам у справах про відшкодування моральної шкоди внаслідок порушення персональних даних не може бути пред'явлено вимогу про надання будь-якого підтвердження моральної шкоди, яку він поніс. Це означає, що у разі наявності встановленого факту порушення прав заявника моральна шкода презюмується.

Ключові слова: персональні дані, умови використання персональних даних, порушення використання персональних даних, одностороння відмова від зобов'язання, розірвання договору, неустойка, відшкодування збитків, відшкодування моральної шкоди.

CIVIL-LEGAL CONSEQUENCES VIOLATION OF THE TERMS OF USE OF PERSONAL DATA IN CONTRACTUAL RELATION

Veres Iryna Yaroslavivna,
candidate of legal sciences,
assistant professor
assistant professor of Faculty of Law
(Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine)

The purpose of the scientific article "Civil-legal consequences violation of the term of use of personal data in contractual relation" is to improve legal regulation in the field of protection of personal data in contractual relations. In order to achieve this goal, an analysis of legal regulation, case law and research on relations in this field has been carried out.

The academic article studies the civil-legal consequences of violation of the terms of use of personal data: termination of the obligation as a result of a unilateral refusal of the obligation, if established by contract or law, or termination of the contract; changing the terms of the obligation; payment of a penalty; damages and non-pecuniary damage. Termination of the obligation due to unilateral waiver of the obligation is possible only if it is established by the agreement. Termination of the agreement and modification of the conditions of the obligation by a court decision is carried out in the event of a substantial violation of the agreement, which should be considered as a violation of the conditions of use of personal data. According to the current legislation, the amount of the penalty is determined by the contract or act of civil law.

In order to protect the interests of the party to the contract whose rights have been violated in connection with the misuse of his personal data by the other party to the agreement, a legal penalty of 4 per cent of the total annual turnover for the previous financial year should be provided. The grounds for compensation for damages and non-pecuniary damage are: improper performance of the obligation (transfer of information about an individual without his approval; failure to notify the party of the agreement on transfer of his personal data to a third party; use of personal data in the absence of conditions for protection of personal data; refusal of the person to access his personal data; refusal to destroy personal data, etc.); damages; non-pecuniary damage; causal link; guilt. The work justifies the position that claimants on cases of compensation for non-pecuniary damage due to violation of personal data cannot be required to provide any evidence of the non-pecuniary damage he suffered. This means that in the presence of the established fact of violation of the applicant's rights, the non-pecuniary damage is presumed.

Key words: personal data, terms of use of personal data, violation of use of personal data, unilateral refusal of obligation, termination of the agreement, penalty, compensation for losses, compensation for non-pecuniary damage.

Обов'язкове повідомлення персональних даних у договірних відносинах слід розглядати як вимогу закону для забезпечення стабільності цивільного обороту. За загальним правилом використання персональних даних у договірних відносинах здійснюється за згодою особи, при цьому обсяг даних може бути визначено або законом, або за домовленістю сторін договору. Рівень захисту персональних даних у державі є «повітрям» демократії [1, с. 28] та одночасно індикатором захисту прав людини. Україна перебуває лише на шляху до формування належної правової бази. Натепер джерелами правового регулювання персональних даних є Конституція України, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ЗУ «Про інформацію»,

ЗУ «Про захист персональних даних», ЗУ «Про електронну комерцію» тощо. Особливо актуальним є врахування правил європейського права про захист персональних даних, зокрема, Регламенту Європейського парламенту і Ради (ЄС)2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) (далі – Регламент) [2].

Окремі питання цивільно-правового захисту персональних даних висвітлені у працях Р.А. Майданик, О.В. Кохановської та інших учених. Проте наукові дослідження, які б були присвячені цивільно-правовому захисту персональних даних саме в договірних відносинах, відсутні.

Метою наукової статті «Цивільно-правові наслідки порушення умов використання персональних даних у договірних відносинах» є удосконалення правового регулювання у сфері захисту персональних даних у договірних відносинах.

Відповідно до ст. 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди. Доцільно більш детально проаналізувати такі правові наслідки.

Законом не передбачена можливість односторонньої відмови від договору у разі порушення зобов'язання щодо захисту персональних даних, тому такий правовий наслідок порушення зобов'язання може бути застосований лише у разі, коли самі сторони про це домовляться у договорі. Щодо зміни, розірвання договору за рішенням суду, то слід зауважити, що воно здійснюється на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною (ст. 651 ЦК України). Щодо визначення порушення зобов'язання із захисту персональних даних істотним порушенням договору в судовій практиці склалася негативна позиція. Доцільно проаналізувати таку судову справу.

Позивачі ОСОБА_3 та ОСОБА_4 звернулись до суду з позовом до ОСОБА_5 підприємства «Юридична компанія «Право Груп» про розірвання договорів про надання юридичних послуг. В обґрунтування позову позивачі зазначили, що між ними та відповідачем були укладені договори про надання юридичних послуг з метою надання правової допомоги у здійсненні виконавчих проваджень. Позивач вважає, що Відповідачем були істотно порушені умови укладених договорів, а саме було здійснено розголошення інформації, яку відповідно до Договорів виконавець зобов'язувався зберігати в таємниці. Відповідно до умов Договорів встановлено, що Виконавець зобов'язується зберегти в таємниці інформацію, яку стало йому відомо під час надання Замовнику представницьких послуг. Істотне порушення умов договорів з боку відповідача полягає у тому, що під час розгляду цивільної справи № 641/8867/15-ц за позовом ПП «Юридична Компанія «Право Груп» до ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_7 про визнання недійсним договору дарування та фіктивним правочином під час надання пояснень ОСОБА_8, директора Відповідача, було розголошено інформацію, яку стало відомо під час надання представницьких послуг, а саме інформацію щодо здійснення представницьких послуг, а також інформацію особистого та сімейного характеру про ОСОБА_4 та ОСОБА_3 без згоди на розголошення інформації ОСОБА_4 та ОСОБА_3. Відповідачі вважали, що позовні вимоги ОСОБА_3, ОСОБА_4 про розірвання договорів про надання юридичних послуг слід залишити без задоволення. Однією з підстав розірвання договору є істотне порушення стороною цього договору. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сто-

рона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала під час укладення договору (абзац другий частини другої статті 651 ЦК України). Оцінка порушення договору як істотного здійснюється судом відповідно до критеріїв, що встановлені вказаною нормою. Вирішуючи питання про оцінку істотності порушення стороною договору, суди мають встановити не лише наявність істотного порушення договору, але й наявність шкоди, завданої цим порушенням другою стороною, яка може бути виражена як у вигляді реальних збитків та (або) упущеної вигоди; її розмір, який не дає змогу потерпілій стороні отримати очікуване під час укладення договору, а також установити, чи є справді істотною різниця між тим, на що має право розраховувати сторона, укладаючи договір, і тим, що насправді вона змогла отримати. Відповідна правова позиція викладена у постанові Судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 18 вересня 2013 року у справі № 6-75цс13 [3].

Комінтернівським районним судом м. Харкова розглядалась цивільна справа № 641/7163/16-ц за позовом ОСОБА_3, ОСОБА_4 до ОСОБА_8 про відшкодування шкоди у зв'язку із порушенням особистих немайнових прав. Предметом цього спору було «розголошення інформації особистого та сімейного характеру про ОСОБА_4 та ОСОБА_3, саме тієї інформації, про яку йдеться у позові у цій справі. Рішенням Комінтернівського районного суду м. Харкова від 28.02.2017 р. у справі № 641/7163/16-ц у задоволенні позову було відмовлено за безпідставністю (а. с. 59–61). Позовні вимоги ОСОБА_3, ОСОБА_4 про розірвання договорів про надання юридичних послуг залишити без задоволення [4].

Вважаю, що факт порушення зобов'язання про захист персональних даних є істотним порушенням договору, достатньою підставою для розірвання договору.

Неустойка (штраф, пеня) – грошова сума або інше майно, які боржник має передати кредиторові у разі порушення боржником зобов'язань (ст. 549 ЦК України). Право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання (ст. 550 ЦК України). Якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства (ст. 551 ЦК України).

У ст. 83 Регламенту передбачені лише адміністративні штрафи за порушення у сфері персональних даних. Зокрема, до 20 000 000 євро або у випадку підприємства до 4% від загального глобального річного обігу за попередній фінансовий рік залежно від того, яка сума є вищою. Слід зазначити, що вони не належать до цивільно-правових видів відповідальності. Вважаю, що з метою захисту інтересів сторони договору, права якої порушені у зв'язку з неправомірним використанням її персональних даних іншою стороною договору, слід передбачити законну неустойку у розмірі 4 відсотків від загального річного обігу за попередній фінансовий рік.

Підставами для відшкодування збитків, моральної шкоди є: неналежне виконання зобов'язання; збитки, моральна шкода; причинний зв'язок; вина.

Неналежне виконання зобов'язання полягає в порушенні стороною договору зобов'язання щодо захисту персональних даних. Прикладами порушення можуть бути: передача відомостей про фізичну особу без згоди суб'єкта персональних даних; неповідомлення сторони договору про передачу її персональних даних третій особі протягом десяти робочих днів, якщо цього вимагають умови згоди або інше, не передбачене законом; використання персональних даних за відсутності створення умов для захисту персональних даних; відмова особі у доступі до її персональних даних; відмова знищити персональні дані особи тощо. У п. 75 Регламенту також зазначені інші: опрацювання може спричинити дискримінацію, крадіжку персональних даних або шахрайство, фінансові втрати, шкоду репутації, втрату конфіденційності персональ-

них даних, що захищають як особисту таємницю, несанкціоноване скасування використання псевдонімів або будь-яку іншу істотну економічну або соціальну шкоду; коли суб'єкти даних можуть бути позбавлені своїх прав та свобод або можливості здійснювати контроль над своїми персональними даними; коли опрацьовують персональні дані, що розкривають расову або етнічну приналежність, політичні переконання, релігію або філософські переконання, членство в професійних союзах, і опрацьовують генетичні дані, дані стосовно стану здоров'я або дані щодо сексуального життя або судимостей та кримінальних злочинів або пов'язаних заходів безпеки; коли оцінюють персональні аспекти, особливо із аналізом або передбаченням аспектів, що стосуються продуктивності на роботі, економічної ситуації, здоров'я, особистих переваг або інтересів, надійності або поведінки, місцезнаходження або пересування, для створення або використання особистих профілів; коли опрацьовують персональні дані вразливих категорій фізичних осіб, зокрема дітей; або коли опрацювання передбачає використання великих обсягів персональних даних та впливає на велику кількість суб'єктів даних.

Збитками є витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки) та доходи, які особа б реально одержала за звичайних обставин, якщо її право не було порушене (упущена вигода) (ст. 22 ЦК України). Моральна шкода в такому разі може полягати у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів, а також у приниженні честі та гідності фізичної особи (ст. 23 ЦК України).

Причинний зв'язок дає змогу встановити факт, що саме протиправна поведінка конкретної особи, на яку покладається така відповідальність, є тією безпосередньою причиною, що спричинила шкоду (збитки) іншій особі [5].

Аналізуючи ст. 614 ЦК України, вину слід розуміти як невжиття особою об'єктивно наявних заходів, що залежать від неї і спрямованих на недопущення порушення зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання.

Особливості доведення цих обов'язкових умов добре прослідковуються з аналізу судової практики у процесі розгляду спорів щодо захисту персональних даних та відшкодування моральної шкоди. Варто звернутися до зразкової у цій категорії спорів Постанови Верховного Суду України від 27.09.2017 р. [6].

У зазначеному судовому рішенні Верховний Суд України, переглядаючи рішення судів першої та апеляційної інстанцій крізь призму доведеності завдання моральної шкоди заявнику внаслідок розголошення персональних даних, дійшов такого висновку: «Зазначаючи, що факт розповсюдження персональних даних не може бути підтвердженням завдання моральної шкоди, суди не звернули уваги на те, що позивач пов'язував моральну шкоду зі спричиненими йому неправомірними діями відповідача душевними стражданнями. Також суди не звернули увагу на приписи ст. 276 ЦК України щодо обов'язку особи, діями якої порушене особисте немайнове право фізичної особи, вчинити необхідні дії для його поновлення, про що в матеріалах справи докази відсутні. Згідно з ч. 2 ст. 276 ЦК України, якщо дії, необхідні для негайного поновлення порушеного особистого немайнового права фізичної особи, не вчиняються, суд може постановити рішення щодо поновлення порушеного права, а також відшкодування моральної шкоди, завданої його порушенням…».

Відповідно до правового висновку ВСУ у цій справі, відмовляючи у задоволенні заявлених вимог з підстав недоведеності спричинення шкоди, суди фактично поклали на позивача обов'язок довести наявність у нього душевних страждань з приводу порушення його права на таємницю телефонного спілкування, що

є неприпустимим з огляду на правову природу такого права, гарантії від порушень якого закріплені Конституцією України. ВСУ вказав, що суди мали б виходити з презумпції спричинення позивачу моральної шкоди відповідачем та обов'язку саме відповідача спростувати таку презумпцію. Отже, позивачам у справах про відшкодування моральної шкоди внаслідок порушення персональних даних не може бути пред'явлено вимогу про надання будь-якого підтвердження моральної шкоди, яку він поніс. Це означає, що у разі наявності встановленого факту порушення прав заявника моральна шкода презюмується.

Висновки. У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків і моральної шкоди (ст. 610 ЦК України). Законом не передбачена можливість односторонньої відмови від договору у разі порушення зобов'язання щодо захисту персональних даних, тому такий правовий наслідок порушення зобов'язання може бути застосований лише у разі, коли самі сторони про це домовляться у договорі. Щодо зміни, розірвання договору за рішенням суду, то слід зауважити, що воно здійснюється на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною (ст. 651 ЦК України). Вважаю, що факт порушення зобов'язання про захист персональних даних є істотним порушенням договору, достатньою підставою для розірвання договору. Згідно з чинним законодавством, неустойка як спосіб цивільно-правової відповідальності за порушення права на захист персональних даних можлива лише, коли вона передбачена в договорі. З метою захисту інтересів сторони договору, права якої порушені у зв'язку з неправомірним використанням її персональних даних іншою стороною договору, слід передбачити законну неустойку у розмірі 4 відсотків від загального річного обігу за попередній фінансовий рік. Підставами для відшкодування збитків, моральної шкоди є: неналежне виконання зобов'язання; збитки, моральна шкода; причинний зв'язок; вина. У роботі обґрунтовується позиція про те, що позивачам у справах про відшкодування моральної шкоди внаслідок порушення персональних даних не може бути пред'явлено вимогу про надання будь-якого підтвердження моральної шкоди, яку він поніс. Це означає, що у разі наявності встановленого факту порушення прав заявника моральна шкода презюмується.

Список використаних джерел:

1. Кохановська О.В. До питання про захист персональних даних в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 6. С. 28–33.

2. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

3. Постанова Судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 18 вересня 2013 року у справі № 6-75цс13. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua.

4. Рішення Комінтернівського районного суду міста Харкова від 18 квітня 2018 року у справі № 641/268/18. URL: http:// www.reyestr.court.gov.ua.

5. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар за ред. розробників проєкту Цивільного кодексу України. Київ : Істина. 926 с.

6. Постанова Верховного Суду України від 27.09.2017 р. у справі № 6-1435цс17. URL: http:// www.reyestr.court.gov.ua.

УДК 347.77:339.166.5:(659+796)
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.15

РЕКЛАМА ТА ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У СФЕРІ СПОРТУ

Лавренюк Олег Юрійович,
аспірант кафедри цивільного і господарського права і процесу
(Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, Україна)

У сучасному спорті реклама є вагомим чинником впливу на формування уподобань споживачів різноманітних товарів та послуг у зазначеній сфері. Спорт, як унікальний та специфічний вид діяльності, поєднує в собі високий соціальний статус, має великий гуманістичний потенціал (поширюючи ідеї про мир, мотивуючи людину до досягнення високих цілей, розвиваючи та вдосконалюючи тіло і розум, найкращі людські сподівання на перемогу), здатність до реалізації низки соціально-культурних функцій, включаючи участь у формуванні іміджу країни як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні. Спортивна реклама стала одним із інструментів комерціалізації прав інтелектуальної власності у сфері спортивної діяльності, і це пов'язано з тим, що спортивні заходи сьогодні є престижною, прибутковою та розвиненою індустрією, що залучає та об'єднує найкращих спортсменів, інвесторів, спонсорів, відвідувачів та туристів.

Оскільки реклама досить часто містить об'єкти прав інтелектуальної власності, які є специфічними у сфері спорту, у статті розглянуті питання інтелектуальної власності та їх порушення під час використання у спортивній рекламі. Сформульовано поняття спортивної реклами та визначена її специфіка. Проаналізовано існуючі класифікації реклами у сфері спортивної діяльності і запропоновано авторську класифікацію видів такої реклами. Досліджено законодавчо встановлені заборони для реклами у сфері спортивної діяльності та проаналізовано приховану рекламу. Окреслено проблеми захисту прав інтелектуальної власності у спортивній рекламі.

Ключові слова: спорт, реклама, прихована реклама, пропаганда, інтелектуальна власність, заборона, правовідносини у сфері реклами, правове регулювання правовідносин у сфері спорту, спортивна діяльність, спортивна діяльність.

ADVERTISING AND INTELLECTUAL PROPERTY RIGHT IN SPORTS

Lavreniuk Oleh Yuriiovych,
Postgraduate Student at the Department of Civil and Commercial Law and Process
(International Humanitarian University, Odessa, Ukraine)

In modern sports, advertising is a significant factor in influencing the preferences of consumers of various goods and services in this field. Sport, as a unique and specific activity, combines high social status, has great humanistic potential (spreading ideas about peace, motivating people to achieve high goals, developing and improving body and mind, best human hopes for victory), ability to realize a number of socio-cultural functions, including participation in shaping the image of the country, both internally and externally. Sports advertising has become one of the tools for the commercialization of intellectual property

rights in the field of sports activities, due to the fact that sports is today a prestigious, profitable and developed industry that attracts and brings together the best athletes, investors, sponsors, visitors and tourists.

Because advertising often contains intellectual property rights specific to the field of sports, the article deals with intellectual property issues and their violations when used in sports advertising. The concept of sports advertising is formulated and its specificity is defined. Existing classifications of advertising in the field of sports activity are analyzed and author's classification of types of such advertising is proposed. Legally established bans on advertising in the field of sports activities are investigated and hidden advertising is analyzed. The problems of protection of intellectual property rights in sports advertising are outlined.

Key words: sport, advertising, hidden advertising, propaganda, intellectual property, prohibition, legal relations in the sphere of advertising, legal regulation of legal relations in the sphere of sport, sporting activity, sporting activity.

Постановка проблеми. В умовах блискавичного передання інформації, збільшення споживання товарів і користування послугами реклама стала невід'ємною частиною нашого життя. Реклама – один із найбільш поширених видів інформації, на який щодня натрапляє людина. Це тип комунікації, що оперує знаками, а не об'єктами, призначений для переконування аудиторії. Реклама присутня у всіх засобах масової інформації, на вулицях, в громадському транспорті. Ураховуючи численність рекламних повідомлень, виробники та замовники реклами докладають все більше зусиль, щоб привернути увагу споживачів, на яких вона розрахована. Дуже велику роль відіграє реклама у сфері спорту. Спортивну рекламу, яку використовують спортивні федерації, окрім її класичних форм (на бортиках спортивної арени та на щитах навколо неї, на формі спортсменів), використовують також в інших варіантах: реклама через окремих спортсменів; через національну збірну; включення до назви змагань найменування фірми-спонсора; присвоєння компаніям та фірмам титулів «офіційний спонсор федерації» (титульний, інформаційний, генеральний, ексклюзивний спонсор); участь у заходах, які сприяють збутові продукції спонсора; оголошення в журналах федерації [1]. Спортивна реклама стала одним із інструментів комерціалізації прав інтелектуальної власності у сфері спортивної діяльності, і це пов'язано з тим, що спортивні заходи сьогодні є престижною, прибутковою та розвиненою індустрією, що залучає та об'єднує найкращих спортсменів, інвесторів, спонсорів, відвідувачів та туристів. Спорт, як унікальний та специфічний вид діяльності, поєднує в собі високий соціальний статус, має великий гуманістичний потенціал (поширюючи ідеї про мир, мотивуючи людину до досягнення високих цілей, розвиваючи та вдосконалюючи тіло і розум, найкращі людські сподівання на перемогу), здатність до реалізації низки соціально-культурних функцій, включаючи участь у формуванні іміджу країни як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні.

Попри широке використання різноманітної реклами у сфері спортивної діяльності, до сьогодні не вироблено єдиного поняття спортивної реклами, визначення її різновидів, специфіки, принципів організації такої реклами тощо. Існування поодиноких публікацій не вирішує проблеми визначення зазначених категорій, усунення проблем, що виникають під час виготовлення та розповсюдження спортивної реклами. Оскільки реклама досить часто містить об'єкти прав інтелектуальної власності, які є специфічними у сфері спорту, необхідним і доцільним є комплексне дослідження питань інтелектуальної власності та їх порушення під час використання у спортивній рекламі.

Аналіз останніх досліджень. Проблемним питанням створення та розповсюдження реклами приділяється багато уваги в наукових дослідженнях. Так, окремі аспекти пра-

вового регулювання рекламної діяльності розглядались у працях вітчизняних та зарубіжних науковців: Ф.П. Котлера, В.С. Кулішенко, Л.В. Мамчур, Є.В. Ромата, Е.Л. Страунінга, А.В. Стрельникова, Г.О. Ульянової, А.І Черемнової, З.Ш. Шугаібова та ін.

Проблеми захисту прав інтелектуальної власності у відносинах, що виникають у зв'язку з рекламою, досліджувались у працях: Є.В. Ананьєвої, А.В. Банківського, М.М. Малеїної, Л.В. Мамчур, Г.О. Ульянової, М.О. Чепелюк, О.Р. Шишки, О.О. Штефан та ін.

Безпосередньо питань спортивної реклами торкалися у своїх працях Г.О. Гаро, В.В. Галкін, О.О. Кушнір, Г.Г. Сілко, А.В. Кірілюк, В.Є. Макода та ін.

Метою статті є визначення поняття спортивної реклами та її специфіки, видів такої реклами, обмежень стосовно реклами, а також дослідження питань прав інтелектуальної власності в спортивній рекламі.

Виклад основного матеріалу. Починаючи дослідження питань спортивної реклами, слід звернутися до норм Закону України «Про рекламу», де під рекламою розуміється інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їхній інтерес щодо таких особи чи товару.

Як зазначається в літературі, сам термін «спортивна реклама» не може бути визначений однозначно. Проблема полягає в тому, що сам термін «спортивна реклама» містить у собі принаймні три різних поняття, а саме:

1) рекламу товарів и послуг, а також фірм и компаній, що не мають безпосереднього стосунку до спорту, але завдяки останньому активно просуваються на споживчому ринку;

2) рекламу самого спорту і фізичної культури;

3) рекламу товарів, що мають до спорту опосередковане відношення, а тому непрямо сприяють розвитку фізичної культури і спорту. До неї можна віднести, наприклад, рекламу спортивного спорудження, туристичного обладнання, спортивного одягу і взуття, що активно використовуються споживачами не лише під час змагань, але і в повсякденному житті.

І хоча в кінцевому підсумку всі ці три типи реклами тією чи іншою мірою спрямовані на збільшення числа споживачів спорту, а тим самим всі хоча б частково є комерційними, пропонується виокремити їх в окремі самостійні групи реклами: відповідно, спортивну рекламу, комерційну рекламу у спорті і спортивно-комерційну рекламу [2].

Існує й інша точка зору, відповідно до якої слід розрізняти рекламу спортивну і рекламу комерційну. А від спортивної чи фізкультурної реклами необхідно відрізняти пропаганду спорту і здорового способу життя. Реклама – це інформація про властивості товару, і її метою є створення і підвищення попиту на нього. Метою пропаганди є роз'яснення позитивних наслідків заняття спортом і фізичною культурою [3].

Не можемо повністю погодитися із цією тезою, оскільки пропаганда не є категорією правовою. Пропага́нда (лат. propaganda дослівно – «підлягає поширенню (віра)», від лат. propago – «поширюю») – поширення фактів, аргументів, слухів та інших відомостей, у тому числі завідомо неправдивих, для впливу на суспільну думку. Слово походить від назви створеної у 1622 році католицької організації [4]. Таким чином, пропаганда є поширенням ідей з метою залучення прихильників. Пропаганда поширює знання та ідеї, намагаючись маніпулювати свідомістю і поведінкою людей. Для досягнення власних цілей вона відбирає факти (іноді відкидаючи чи спотворюючи навіть важливі з них), разом із тим надаючи їх таким чином, щоби вплив на свідомість був найсильнішим. Якщо реклама дозволяє існування альтернативи, пропаганда бореться з нею.

Досить цікаво відрізняє рекламу і пропаганду І. Бірман. На його думку, реклама звертається до інтересу людини, діє в межах цього інтересу. Вона має бути переконливою, задіюючи для цього різноманітні засоби. Якщо реклама не буде переконливою, людина не купить товар, не скористається послугою. У людини в цьому випадку завжди є вибір. Натомість пропаганда говорить людині, що її інтереси не мають значення. Пропаганда потрібна тоді, коли людина не робить добровільно те, чого від неї очікують. Якщо у вас є вибір – це реклама, якщо немає – пропаганда [5].

Отже, можемо зробити висновок, що реклама, на відміну від пропаганди, має позитивний характер, це позитивна розповідь про конкретний об'єкт для конкретної аудиторії, яка спрямована на конкретну дію – покупку цього об'єкта.

Усе ж слід зазначити, що найчастіше реклама має на меті не конкретний продаж товару, а радше створення позитивного іміджу чи демонстрацію позитивних намірів рекламодавця. Будь-яка компанія прагне створити образ, пов'язаний із позитивними почуттями, уникнути негативних асоціацій. Адже реклама – це не лише економічний, а й культурний феномен, що впливає на розум та душу людей [6].

Послуговуючись наведеною вище класифікацією, пропонуємо спортивну рекламу поділяти на такі види, як: соціальна спортивна реклама – інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію конкретного виду спорту, рухової активності та спорту загалом (невід'ємна складова частина діяльності організацій сфери масового спорту та спорту для всіх) і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку; комерційна спортивна реклама – метою якої є отримання прибутку і зміцнення становища фірм і компаній на ринку товарів і послуг за посередництва спорту, і нарешті – змішана (соціально-комерційна) реклама, завданням якої є розширення збуту товарів подвійного призначення разом із паралельною популяризацією фізкультури і спорту, а також здорового способу життя.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про рекламу» соціальна реклама не повинна містити посилань на конкретний товар та/або його виробника, на рекламодавця (крім випадків, коли рекламодавцем є громадське об'єднання чи благодійна організація), на об'єкти права інтелектуальної власності, що належать виробнику товару або рекламодавцю соціальної реклами, крім реклам и національних фільмів.

Використання в рекламі об'єктів авторського права і (або) суміжних прав здійснюється відповідно до вимог законодавства України про авторське право і суміжні права. Створення рекламного продукту є творчим процесом і оцінюється за його кінцевим результатом, який має відрізнятися ознакою оригінальності. Авторські і суміжні права в рекламі захищаються відповідно до норм Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Статтею 22 Закону України «Про рекламу» встановлено режим обмежень для реклами алкогольних напоїв та тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої та тютюнові вироби.

Так, реклама тютюнових виробів, реклама знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби, забороняється в тому числі в наукових, науково-популярних, навчальних, громадсько-політичних, довідкових, літературно-художніх виданнях, виданнях для дітей та юнацтва, виданнях для організації дозвілля та відпочинку, спорту та інших виданнях, у тому числі в усіх друкованих засобах масової інформації; в місцях проведення масових заходів політичного, освітнього, релігійного, спортивного характеру та розважальних заходів, призначених для неповнолітніх осіб.

Крім цього, реклама алкогольних напоїв, реклама знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої, забороняється: 1) на радіо та телебаченні з 6 до 23 години; 2) на перших і останніх сторінках газет, на обкладинках журналів та інших видань, в усіх виданнях для дітей та юнацтва, на сторінках для дітей та юнацтва усіх друкованих видань; 3) в усіх друкованих засобах масової інформації (крім спеціалізованих видань); 4) засобами внутрішньої реклами; 5) за допомогою заходів рекламного характеру (крім спеціальних виставкових заходів алкогольних напоїв); 5) на зовнішніх та внутрішніх поверхнях транспортних засобів загального користування та метрополітену; 6) засобами зовнішньої реклами.

Реклама алкогольних напоїв та тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої та тютюнові вироби: 1) забороняється на товарах та у друкованих виданнях, призначених переважно для осіб віком до 18 років, або в розрахованих на зазначених осіб частинах інших друкованих видань; 2) забороняється з використанням осіб віком до 18 років як фотомоделей; 3) не повинна містити зображення процесу паління тютюнових виробів або споживання алкогольних напоїв; 4) не може розташовуватися ближче ніж за 300 метрів прямої видимості від території дитячих дошкільних закладів, середніх загальноосвітніх шкіл та інших навчальних закладів, в яких навчаються діти віком до 18 років; 5) не може формувати думку, що паління або вживання алкоголю є важливим фактором досягнення успіху в спортивній, соціальній, сексуальній або інших сферах життя; 6) не повинна створювати враження, що вживання алкогольних напоїв чи паління тютюнових виробів сприятиме розв'язанню особистих проблем; 7) не може формувати думку, що алкоголь чи тютюнові вироби мають лікувальні якості або що вони є стимулюючими чи заспокійливими засобами; 8) не повинна заохочувати до вживання алкогольних напоїв чи тютюнопаління або негативно розцінювати факт утримування від вживання тютюнових виробів та алкогольних напоїв; 9) не може містити зображень лікарів та інших професійних медичних працівників, а також осіб, зовнішній вигляд яких імітує зовнішній вигляд лікарів; 10) не повинна створювати враження, що більшість людей палить або вживає алкогольні напої; 11) забороняється шляхом розміщення зображення тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, під якими випускаються тютюнові вироби, на будь-яких інших товарах, крім розміщення на товарах (предметах), пов'язаних із вживанням тютюнових виробів, запальничках, попільничках.

Спонсорування теле-, радіопередач, театрально-концертних, спортивних та інших заходів із використанням знаків для товарів та послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби, забороняється [7].

Таким чином, у сфері спортивної діяльності абсолютно забороняється будь-яка реклама тютюнових виробів. Вона не може бути також прихованою (ст. 9 Закону «Про рекламу»).

Дозволяється спонсорування теле-, радіопередач, театрально-концертних, спортивних та інших заходів з використанням знаків для товарів та послуг, під якими випускаються алкогольні напої.

Реклама будь-яких товарів або послуг не повинна містити зображення тютюнових виробів або процесу паління тютюнових виробів.

Забороняються такі види діяльності з рекламування алкогольних напоїв та тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої та тютюнові вироби: 1) спонсорування заходів, призначених переважно для осіб віком до 18 років, із використанням

знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби та алкогольні напої; 2) розповсюдження та продаж будь-яких товарів (крім товарів, які пов'язані з вживанням тютюнових виробів, запальничок, сірників, попільничок) із використанням знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби та алкогольні напої; 3) проведення заходів з обміну тютюнових виробів на будь-які інші товари, роботи, послуги; 4) надання права участі в лотереї, грі, конкурсі та інших розважальних заходах, якщо умовою надання права участі є придбання тютюнових виробів; 5) зображення тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби, в місцях проведення розважальних заходів для неповнолітніх осіб та на автотранспортних засобах; 6) зображення тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби, або процесу паління тютюнових виробів на упаковці чи під час реклами будь-яких інших товарів чи послуг, які не пов'язані з вживанням тютюнових виробів; 7) продаж тютюнових виробів у наборі з будь-якими іншими товарами, які не пов'язані з вживанням тютюнових виробів; 8) надсилання повідомлень невизначеному колу осіб поштою, електронною поштою, засобами мобільного зв'язку.

Реклама тютюнових виробів та алкогольних напоїв, а також знаків для товарів та послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються дані вироби та напої, повинна супроводжуватися текстами попередження такого змісту: «Куріння може викликати захворювання на рак», «Надмірне споживання алкоголю шкідливе для вашого здоров'я». Кожному попередженню має бути відведено не менше 15 відсотків площі (обсягу) всієї реклами. Колір тексту попередження має бути чорним, а колір фону попередження – білим.

Текст попередження в рекламі у друкованих засобах масової інформації має розміщуватися горизонтально, внизу рекламного зображення.

Рекламодавці алкогольних напоїв та тютюнових виробів зобов'язані в порядку, передбаченому законами України, спрямовувати на виробництво та розповсюдження соціальної реклами щодо шкоди тютюнопаління та зловживання алкоголем не менше 5 відсотків коштів, витрачених ними на розповсюдження реклами тютюнових виробів та алкогольних напоїв у межах України. Розпорядники цих коштів щоквартально оприлюднюють звіт щодо їх використання.

Реклама алкогольних напоїв, тютюнових виробів, пива та/або напоїв, що виготовляються на його основі, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої, тютюнові вироби, пиво та/або напої, що виготовляються на його основі, не повинна містити зображення популярних осіб або пряме чи опосередковане схвалення популярними особами паління або вживання алкоголю, пива та напоїв, що виготовляються на його основі.

Як бачимо, в законі встановлено, що такі заборони стосуються як рекламування самої продукції, так і реклами торговельних марок, під якими така продукція випускається, тим самим відокремлюючи поняття «товар» і «торговельна марка, під якою випускається товар», одне від одного. З огляду на те, що за загальним правилом реклама знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої, в засобах зовнішньої реклами забороняється, виробники та продавці алкогольних напоїв змушені були для популяризації власної продукції використовувати положення Закону, що дозволяє спонсорування теле-, радіопередач, театрально-концертних, спортивних та інших заходів із використанням знаків для товарів та послуг, під якими випускаються алкогольні напої,

і почали активно реєструвати торговельні марки – «двійники», що відрізняються від первинних лише окремим елементом, але, на відміну від них, призначені для маркування товарів інших класів товарів. І оскільки під такою торговельною маркою виробництво і випуск алкогольної продукції не здійснюється, зацікавлені особи можуть використовувати цей знак у будь-яких видах реклами, підвищуючи, таким чином, попит на свій товар [8, с. 27]. Однак очевидним є те, що такий знак – «двійник» викликає у споживачів реклами стійку асоціацію саме зі знаком для товарів і послуг, під яким виробляється алкогольна продукція, оскільки ці два позначення схожі між собою до ступеня змішування.

Коли в Європейському Союзі було накладено заборону рекламування тютюнової та алкогольної продукції на спортивних змаганнях, виробники намагалися зробити таку рекламу прихованою, використовуючи саме цей асоціативний зв'язок між відомим знаком і продукцією. Так, наприклад, команда Феррарі, що тривалий час рекламувала Мальборо, замість логотипу цигарок на боліді намалювала штрих-код, що на швидкості нагадував логотип. А виробник тютюнової продукції під назвою Benson&Hedges залишив свою назву на боліді, зафарбувавши лише деякі букви, внаслідок чого з назви «Benson&Hedges» вийшло «Be on edge» (будь на межі), природно, як і у випадку з Мальборо и Феррарі, дизайн автомобиля и шрифти нагадували пачку рекламованого товару.

Сьогодні діяльність прихованої реклами є досить розповсюдженою. За дослідженнями, що проводилися у 2010–2011 рр., у вітчизняній кіноіндустрії Product placement набирає стрімких обертів. Усі провідні канали, такі як «Інтер», «Новий канал», «1+1», «Тоніс», «ТЕТ», «СТБ», включають у програми передачі та кінострічки з використанням Product placement. Спостереження показують, що серед найвідоміших це телешоу: «Холостяк», «Танцюють всі», «Світські хроніки», «Дім 2». Найпоширеніша прихована реклами на ринках алкогольної та тютюнової продукції» [9].

Горілка з перцем Nemiroff рекламувалась на телебаченні під час боксерських матчів зі слоганом «Всё дело в перце», при цьому про горілку на екрані не було жодної згадки, крім зображення червоного перцю і стилізованого напису Nemiroff, але всі розуміли, про що йдеться. І хоча формально рекламувався червоний перець, із використанням подібного образу у споживачів виникала стійка асоціація з прихованим продуктом [10].

На сьогодні більшість видатних спортсменів отримують великі прибутки не тільки за досягнення у спорті, а завдяки участі в рекламних компаніях та інших заходах, у тому числі у використанні об'єктів інтелектуальної власності, які їм належать. Варто зазначити, що у сфері спорту інтелектуальна власність набуває все більшого значення, оскільки з розвитком різних видів спорту конкуренція між власниками спортивних клубів і самими спортсменами для досягнення бажаних для них результатів змушує створювати нові об'єкти інтелектуальної власності й широко застосовувати їх у практиці, отримуючи не тільки визнання серед широкого кола осіб, а й великі прибутки від їх комерціалізації. Тому актуальними є питання охорони і захисту як об'єктів прав інтелектуальної власності, що містяться в рекламі, так і дотримання під час виготовлення і розповсюдження такої реклами вимог законодавства.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, можемо зробити висновок, що спортивна реклама – це інформація позитивного характеру про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару у сфері спортивної діяльності, яка спрямована на покупку цього товару або наслідування зазначеної особи.

Запропоновано спортивну рекламу поділяти на такі види, як: соціальна спортивна реклама – інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію конкретного виду спорту, рухової активності та спорту загалом (невід'ємна складова частина діяльності організацій сфери масового спорту та спорту для всіх) і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку; комерційна спортивна реклама – метою якої є отримання прибутку і зміцнення становища фірм і компаній на ринку товарів і послуг за посередництва спорту, а також змішана (соціально-комерційна) реклама, завданням якої є розширення збуту товарів подвійного призначення разом із паралельною популяризацією фізкультури і спорту, а також здорового способу життя.

Список використаних джерел:

1. Садовник О. Значення спортивної реклами для формування іміджу спорту. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/ZPNDZP_2010_2_32.pdf.
2. Виды и средства современной рекламы в спорте. URL : https://studfiles.net/preview/3568138/.
3. Но может ли реклама помочь спорту ? URL: http://www.adhard.ru/page-al-sportsadstatya.html.
4. Понятие «пропаганда» и «реклама», их отличие от PR – деятельности. URL: https://students-library.com/ua/library/read/10989-ponatie-propaganda-i-reklama-ih-otlicie-ot-pr-deatelnosti.
5. Бирман И. Реклама и пропаганда. URL: https://ilyabirman.ru/meanwhile/all/propaganda/
6. Гуськов С.И. Телевидение и спорт. Москва : Полиграфсервис, 2000. 336 с.
7. Про рекламу : Закон України від 3.07.1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 39. Ст. 181.
8. Колесникова М. Реклама торгових марок, або «Є місце для маневру». *Інтелектуальна власність.* 2012. № 6. С. 27–32.
9. Рижук В. Використання прихованої реклами сучасними торговими марками на телебаченні. URL: https://naub.oa.edu.ua/2013/vykorystannya-pryhovanoji-reklamy-suchasnymy-torhovymy-markamy-na-telebachenni/.
10. Орлов К. Пропаганда и скрытая реклама через схожие образы. URL: https://whatisgood.ru/raznoe/ads/propaganda-i-skryitaya-reklama-cherez-shozhie-obrazyi/.

УДК 349.2: 331.2 (477)
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.16

АДАПТАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Малюга Леся Юріївна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

У зв'язку з євроінтеграційними процесами в нашій державі актуалізуються питання, пов'язані з удосконаленням національного законодавства України на основі стандартів та принципів європейського права. Це проявляється у прийнятті законодавцем нових нормативно-правових актів, внесенні змін до вже існуючих, ратифікації міжнародних стандартів, а також активізації діяльності науковців в цьому напрямі. У даному контексті сфера соціального захисту є однією з першочергових для реформування, адже держави-члени Європейського Союзу декларують соціальний захист своїх громадян як одну із першооснов існування держави.

За останні десятиліття у сфері соціального захисту вітчизняним законодавцем було здійснено немало – регулярно вносяться зміни до соціального законодавства, з'являються нові види соціального забезпечення, які відповідають чинній соціально-економічній ситуації в нашій державі, збільшується обсяг соціального забезпечення. Але водночас усього цього недостатньо для того, щоб Україна відповідала своєму статусу соціальної держави, адже рівень соціального забезпечення населення все ще є нижчим, аніж в європейських державах. У таких умовах важливим напрямом удосконалення вітчизняного законодавства є запозичення іноземного досвіду законотворення. Актуальність цього напряму посилюється тими вимогами, які висуває Європейський Союз до своїх потенційних учасників. Україна як держава, що декларує мету вступу до цієї організації, має відповідати всім критеріям членства, в тому числі й у соціальній сфері.

У таких умовах актуальним питанням для дослідження є встановлення тенденцій подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС, що дозволить нам визначити стратегічні напрями його розвитку, а також установити, яким має бути соціальне законодавство України, з урахуванням тих вимог, які до нього ставляться європейською спільнотою, та тих потреб, які на сьогодні є першочерговими для населення.

Ключові слова: соціальне законодавство, законодавство ЄС, соціальне законодавство ЄС, соціальний захист, удосконалення соціального законодавства України, адаптація соціального законодавства України.

ADAPTATION OF UKRAINIAN SOCIAL LEGISLATION TO THE LEGISLATION OF EU: CURRENT STATE AND TRENDS IN DEVELOPMENT

Maliuha Lesia Yuriivna,
PhD in Law, Senior Research assistant
law faculty
(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

Due to the European integration processes, issues related to the improvement of the national legislation of Ukraine based on the standards and principles of European law are being updated in our country. This is reflected in the adoption of new regulations, amendments to existing ones, ratification of international standards, as well as the activation of scientists in this direction. In this context, the field of social protection is one of the priorities for reform, as Member States of the European Union declare social protection for their citizens as one of the pillars of the state's existence.

Over the last decades, many changes have been made in the field of social protection by the domestic legislature – regular changes are made to social legislation, new types of social security are emerging that correspond to the current socio-economic situation in our country, and the amount of social security is increasing. But at the same time, all this is not enough for Ukraine to be fit for its status as a welfare state, since the level of social security for the population is still lower than in European countries. In such circumstances, an important area of improvement of domestic law is to borrow foreign experience of lawmaking. The urgency of this trend is reinforced by the requirements imposed by the European Union on its potential participants. Ukraine, as a state declaring its purpose of joining this organization, must meet all membership criteria, including in the social sphere.

In such circumstances, a pressing issue for research is to identify trends for further adaptation of Ukraine's social legislation to EU law, which will allow us to determine the strategic directions of its development, as well as to determine what the social legislation of Ukraine should be, taking into account those requirements that apply to it community, and those needs that are of paramount importance to the population today.

Key words: social legislation, EU legislation, EU social legislation, positive experience, social protection, improvement of social legislation of Ukraine, adaptation of the social legislation of Ukraine.

Як зазначають науковці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, чинна система соціального захисту в Україні страждає вадами, притаманними бідній країні із соціалістичною доктриною: влада прагне надати допомогу надто широкому колу своїх громадян, що далеко виходить за межі фінансових можливостей держави, а безпосередні соціальні виплати є дуже низькими і не запобігають бідності. Неприпустимо високе співвідношення різноманітних соціальних виплат із заробітною платою суперечить настановам населення на активну економічну діяльність і провокує утриманські настрої в суспільстві [1, с. 6–7]. Тому для України важливо якомога швидше наблизити систему соціального захисту населення до тих моделей, які є традиційними для європейських держав. У межах цієї політики важливо продовжити подальшу адаптацію соціального законодавства України до законодавства ЄС. Актуальність дослідження питання тенденцій подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС полягає в тому, що тенденції є тим явищем, які дозволяють нам окреслити напрями його подальшого розвитку і спрогнозувати, яким саме чином у майбутньому будуть вирішені питання, пов'язані з адаптацією.

Дослідження адаптації законодавства України до законодавства ЄС, у тому числі й соціального, здійснювали такі науковці, як: Н.Б. Болотіна, І.З. Брацук, С.В. Грищак, С.В. Істомін, М.Г. Кравченко, П.М. Лисенко, В.Ф. Москаленко, Н.М. Мужикова, О.А. Музика-Стефанчук, Н.М. Пархоменко, О.В. Прилипчук, О.С. Проневич, В.Ф. Пузирний, П.М. Рабинович, О.В. Тищенко, І.С. Сахарук, Л.А. Семиног, Г.О. Слабкий, О.Ф. Чорномаз, М.М. Шумило тощо. Втім, питання тенденцій подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС не характеризується належним рівнем уваги, що свідчить про доцільність його дослідження. Окрім того, тенденції є тим явищем, котре визначає напрями, за якими буде здійснюватися розвиток досліджуваного інституту. Тому наше дослідження дозволить спрогнозувати, яким буде стан соціального законодавства України в майбутньому.

Мета роботи – аналіз чинного соціального законодавства України та наукової літератури на предмет можливих напрямів адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС; визначення актуальних тенденцій подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС; прогнозування того, яким чином можуть бути реалізовані визначені тенденції.

Великий тлумачний словник української мови роз'яснює тенденції як «напрям розвитку чого-небудь» [2, с. 1440]. Тобто в контексті тематики нашого дослідження тенденцію варто роз'яснити як конкретний напрям розвитку правового регулювання соціального законодавства України під впливом законодавства ЄС. При цьому варто враховувати, що тенденція не є певним довготривалим явищем, а для кожного етапу розвитку соціального законодавства України характерні нові тенденції. Тому в контексті нашого дослідження варто встановити саме актуальні тенденції подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС протягом останніх десятиліть є пріоритетною складовою частиною процесу інтеграції до Європейського Союзу, що також є пріоритетним напрямом української політики. У статті 46 Конституції України [3] визначено право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, право на старість та в інших випадках, передбачених законом, яке є невід'ємним правом людини і займає одну із ключових позицій в її повсякденному житті. Тож, очевидно, що для його забезпечення держава зобов'язана створити необхідні для того умови, в тому числі й удосконалювати правове регулювання в цій сфері шляхом адаптації законодавства України до законодавства ЄС, та підвищувати ефективність управління цією сферою.

У статті 114 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. [4] Україна взяла на себе обов'язок забезпечити, щоб існуючі закони та майбутнє законодавство поступово досягли сумісності з acquis ЄС. Хоча у частині 2 цієї статті встановлено посилання на Додаток XVII цієї Угоди, в якому визначено, що нормативно-правове наближення між Сторонами здійснюється в таких секторах: фінансові послуги, телекомунікаційні послуги, поштові та кур'єрські послуги, послуги з міжнародних морських перевезень, втім очевидно, що лише перерахованими сферами адаптація законодавства не має обмежуватись, а тому, виходячи із цієї норми, не можна зробити однозначний висновок про те, що адаптація соціального законодавства України до законодавства ЄС не є пріоритетним напрямом зовнішньої політики нашої держави.

Для виділення тенденцій подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС варто було би звернутись до Загальнодержавної програми

адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, прийнятої ще 18.03.2004 року [5]. Так, згідно з її Розділом V, на першому етапі виконання Програми пріоритетними сферами, в яких здійснюється адаптація законодавства України, є сфери, визначені статтею 51 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. [6]. Дана Угода на сьогодні вже втратила чинність, але разом із тим перелік зазначених сфер дотепер залишається актуальним, адже сама Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу все ще зберігає чинність. Серед перерахованих у Розділі V програми сфер, соціальна сфера не визначена безпосередньо. Але разом із тим законодавець виділив низку близьких до неї галузей, наприклад охорони праці, фінансових послуг чи охорони здоров'я та життя людей. На кожну із зазначених сфер сфера соціального забезпечення здійснює свій вплив, і при цьому такий вплив є двостороннім. Тобто зробимо висновок про те, що Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу не встановлює безпосередньо тенденції подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС, але разом із тим адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сферах охорони праці, фінансових послуг чи охорони здоров'я та життя людей, безумовно, вплине і на соціальний захист громадян та зумовить необхідність внесення змін до соціального законодавства нашої держави.

Так, законодавство України про соціальний захист щодо законодавства ЄС потребує ратифікації окремих конвенцій МОП, які регулюють питання у сфері соціального забезпечення, охорони праці тощо [7, с. 130]. Основні європейські стандарти у сфері соціального захисту визначені в таких документах: Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення (від 28 червня 1952 року) [8], Європейська конвенція про соціальну і медичну допомогу (від 11 грудня 1953 року) [9], Європейська конвенція про соціальне забезпечення (від 14 грудня 1972 року) [10], Хартія фундаментальних прав Європейського Союзу (від 7 грудня 2000 року) [11], Європейська соціальна хартія (переглянута) (від 3 травня 1996 року) [12]. Із цього приводу потрібно зазначити, що ряд із цих основоположних документів не ратифікований нашою державою чи ратифікований частково (наприклад, Європейська конвенція про соціальну і медичну допомогу). Наявною проблемою сучасного стану вітчизняного законодавства про соціальне забезпечення є невідповідність законодавства України в частині мінімальних норм соціального забезпечення нормам Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення, інших конвенцій МОП, Європейському кодексу соціального забезпечення, міжнародним нормам, і це зумовлює потребу негайних законодавчих змін.

Саме тому першою з тенденцій подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС визначимо **ратифікацію Україною всіх основних європейських стандартів у сфері соціального захисту, а також приведення у відповідність мінімальних норм соціального забезпечення до міжнародних норм**. Актуальність цієї тенденції посилюється тим, що згідно з положеннями Європейської соціальної хартії (переглянутої) [12] Україна взяла на себе зобов'язання перед Європейським Союзом створити правову основу для проведення реформ у соціальній Сфері та внести відповідні зміни до національного законодавства. Також під час ратифікації Україною визначено, які саме пункти Хартії вона обирала для ратифікації, тому відповідно до цього держава має і звітувати окремо щодо виконання зобов'язань. Наразі можна зробити висновок про те, що дану вимогу Україна все ще не виконала, тому взяте зобов'язання дозволяє визначити даний напрям як одну із тенденцій.

Із вищенаведеним безпосередньо пов'язана інша тенденція, яку, на нашу думку, необхідно виділити в контексті подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС – тенденція виконання вимог Європейської соціальної хартії (переглянутої) [12]. Так, ратифікація Європейської соціальної хартії, згідно із Законом України від 14.09.2006 р. № 137-V [13], мала досить вибірковий характер, і, як наслідок, низку статей, що регулюють сферу соціального забезпечення, не було ратифіковано. Тому на сьогодні відсутні умови для їх реалізації. Наприклад, Україна так і не взяла на себе зобов'язання, передбачені в частинах 1 та 2 статті 12 Європейської соціальної хартії (переглянутої) [12], в яких передбачено, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення Сторони зобов'язуються: 1) започаткувати систему соціального забезпечення або підтримувати її функціонування; 2) підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні, принаймні на такому, який дорівнює рівню, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення. Так само не ратифіковано на сьогодні статтю 13 даного нормативно-правового акту, згідно з якою держава Україна мала би будь-якій малозабезпеченій особі, яка неспроможна отримати достатніх коштів своїми власними зусиллями або з інших джерел, зокрема за рахунок допомоги із соціального забезпечення, надавати належну допомогу, а у разі захворювання забезпечити догляд, якого вимагає стан її здоров'я; щоб політичні або соціальні права осіб, які отримують таку допомогу, на цій підставі не обмежувалися; передбачити, що кожна людина може отримувати у відповідних державних чи приватних службах такі поради та персональну допомогу, які можуть бути необхідними для запобігання виникненню особистого або сімейного нужденного становища, для його подолання чи полегшення.

Так, Європейський комітет із соціальних прав у своїх висновках зауважив про те, що існують недоліки національного законодавства в контексті його невідповідності положенням Європейської соціальної хартії (переглянутої) [14]. Однак ці зауваження на сьогодні не були усунуті Україною. Зокрема, не відповідають переглянутій Хартії такі положення, як положення п. 7 «Робота в нічний час ст. 2 «Право на справедливі умови праці», адже в законодавстві немає норми про обов'язкове медичне обстеження осіб, які зайняті на роботах у нічний час, а також недоліки, які не відповідають п. 5 «Обмеження на відрахування із заробітної плати» ст. 4 «Право на справедливу винагороду», оскільки розмір відрахування із заробітної плати не є розумним і може позбавити працівників і членів їхніх сімей коштів, необхідних для існування [7, с. 130]. Беручи до уваги те, що на сучасному етапі розвитку України ці зауваження не усунуті, це призупиняє процес адаптації законодавства України до законодавства ЄС та реформування до європейських стандартів, а також зумовлює необхідність їх здійснення.

Разом із тим варто врахувати, що у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)»» від 17.05.2017 р. № 2034-VIII [19] окремі положення Європейської соціальної хартії (переглянутої) [12] було додатково ратифіковано. Це означає, що **виконання вимог Європейської соціальної хартії (переглянутої) дійсно є тенденцією подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС**, і враховуючи, що навіть Європейський комітет із соціальних прав відзначав необхідність ратифікації всього змісту даного нормативно-правового акту, в майбутньому вітчизняний законодавець має це здійснити.

Ще одна тенденція, на яку варто звернути увагу в контексті подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС, є врахування досвіду європейських держав під час законотворення. З перших років після проголошення незалежності Україна, здійснюючи законотворення, спиралась на законодавство інших

держав, що можна було пояснити відсутністю такого досвіду. У результаті більшість законопроектів, які вносились на розгляд парламенту, були просто запозичені із законодавства інших країн, здебільшого Росії [15, с. 143–144]. З часом підходи до законотворення в нашій державі змінилися. Законодавець почав попередньо вивчати наукову концепцію, яку законопроект повинен конкретизувати. Як наслідок, надалі більшість законопроектів уже враховували повну оцінку всіх факторів та чинників, що зумовлювали необхідність їх розроблення. Разом із тим на сучасному етапі в умовах євроінтеграційних прагнень України практика урахування досвіду законотворення інших, передусім європейських, держав знову є актуальною.

Серед тих тенденцій, які на сьогодні уже впроваджуються, варто звернути увагу на імплементацію стандартів, які регламентують соціальне забезпечення окремих категорій населення. Наприклад, Законом України від 16 грудня 2009 року було ратифіковано Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю [16], і в такий спосіб було вирішено низку проблем національного правового регулювання соціального забезпечення осіб з інвалідністю, а також здійснено імплементацію в національне законодавство норм міжнародного права. Але разом із тим дотепер наявна низка міжнародних стандартів, у відповідність до яких має бути адаптоване соціальне законодавство України. Так, І.С. Сахарук звертає увагу на необхідність імплементації положень Директиви № 92/85/ЄЕС про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили або годують [17], в національне законодавство України, котрі імплементовані лише частково. Дослідниця робить висновок про те, що першочергово національне законодавство України має бути адаптованим до положень цього нормативно-правового акту в таких напрямках: 1) визначення в законодавстві понять «вагітна працівниця», «працівниця, яка нещодавно народила», «працівниця, яка годує»; 2) встановлення юридичних гарантій у сфері праці для працівниць, які нещодавно народили або годують, виокремлення їх від юридичних гарантій для осіб із сімейними обов'язками – чоловіків та жінок, які мають дітей віком до трьох років; 3) розроблення та затвердження обґрунтованих правил оцінки впливу фізичних, хімічних та біологічних агентів та виробничих процесів на здоров'я вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили або годують, а також визначення переліку агентів, умов праці та виробничих процесів, наявність яких повинна обмежувати можливість застосування їхньої праці; 4) зміна підходу в трудовому законодавстві із заборони залучення вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили або які годують, до окремих видів робіт, на неможливість змушувати їх виконувати певні види робіт роботодавцем, як і визначено Директивою № 92/85/ЄЕС; 5) гарантування збереження місця роботи та середньої заробітної плати за вагітною працівницею протягом проходження медичного обстеження у зв'язку з вагітністю, якщо таке обстеження повинно проводитись у робочий час; 6) нормативна регламентація виняткових випадків, не пов'язаних з їхнім станом (вагітністю), які дозволили б звільняти вагітну працівницю [18, с. 60–61]. Враховуючи положення чинного соціального законодавства, на нашу думку, його адаптація до змісту Директиви № 92/85/ЄЕС дійсно могла би вирішити низку існуючих проблем. А тому зробимо висновок, що ще однією **тенденцією подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС є адаптація до європейських стандартів, які регламентують соціальне забезпечення окремих категорій населення.**

Таким чином, на сучасному етапі розвитку національного соціального законодавства **актуальними тенденціями подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС є**:

1. Ратифікація Україною всіх основних європейських стандартів у сфері соціального захисту, а також приведення у відповідність мінімальних норм соціального

забезпечення до міжнародних норм – дана тенденція передусім стосується Конвенції Міжнародної організації праці № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» [8] та Європейської конвенції про соціальне забезпечення [10]. Даний напрям є найважливішим серед тенденцій подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС. Його важливість зумовлена тим, що приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з acquis communautaire являє собою адаптацію їх положень до законодавства ЄС. Тобто, здійснивши адаптацію соціального законодавства України до законодавства ЄС, законодавець забезпечує однакове регулювання різноманітних питань, пов'язаних із соціальним забезпеченням населення.

Адаптація соціального законодавства України до законодавства ЄС може здійснюватися в тому числі й у формі ратифікації. Ратифікацією є надання згоди уповноваженим органом законодавчої влади на обов'язковість міжнародного документа, внаслідок чого міжнародний документ стає частиною національного законодавства. Згідно зі статтею 9 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV [20], ратифікація міжнародного законодавства в Україні здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію. Тобто, прийнявши законодавчий акт про ратифікацію того чи іншого міжнародного документу, законодавець фактично забезпечує його віднесення до актів національного законодавства та надає його нормам загальнообов'язкового характеру на території нашої держави. Наше дослідження засвідчило, що низка міжнародних нормативно-правових актів, які мали би бути частиною національного законодавства, на сьогодні не є такими, або ж щодо них здійснено часткову ратифікацію. Очевидно, що адаптація соціального законодавства України до законодавства ЄС не може бути завершена до тих пір, поки однакові питання соціального забезпечення населення в Україні та в європейських державах врегульовуються по-різному. А отже, на сучасному етапі важливо, щоб усі загальноприйняті нормативно-правові акти, які регламентують соціальне забезпечення населення у країнах ЄС, були прийняті і в Україні.

А тому реалізацію даної тенденції вбачаємо у прийнятті таких нормативно-правових актів, що ратифікують міжнародні нормативно-правові акти, які являють собою частину соціального законодавства ЄС, зокрема, Конвенції Міжнародної організації праці № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» [8] та Європейської конвенції про соціальне забезпечення [10].

2. Виконання вимог Європейської соціальної хартії (переглянутої) – дану тенденцію варто відокремити від попередньої з огляду на те, що необхідність ратифікації всього змісту даного нормативно-правового акту відзначав навіть Європейський комітет із соціальних прав.

Так, Європейська соціальна хартія (переглянута) є особливим міжнародним договором, адже вона являє собою договір, укладений європейськими державами, який встановлює досягнення домовленості між ними щодо врегулювання найголовніших питань, пов'язаних із соціальним забезпеченням населення. Саме тому вона є ратифікованою більшістю держав-членів Ради Європи. Україна також здійснила ратифікацію даного нормативно-правового акта, проте не всього його змісту, а лише частини. Саме цим і зумовлена необхідність адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС, адже в багатьох моментах законодавство нашої держави суперечить положенням Хартії або ж урегульовує соціальне забезпечення населення інакше. Допоки такий стан речей зберігатиметься, не можна буде стверджувати про завершення процесу адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС.

Ратифікацію частини Європейської соціальної хартії (переглянутої) було здійснено шляхом прийняття Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 14.09.2006 р. № 137-V [13]. При цьому в статті 2 даного нормативно-правового акту чітко перераховано, які норми Хартії стали частиною національного законодавства України. Саме тому зазначена тенденція має бути реалізована шляхом внесення змін до Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 14.09.2006 р. № 137-V [13] і, відповідно, охоплення її змістом усього змісту Європейської соціальної хартії (переглянутої) [12]. При цьому, як стверджується на науковому рівні, реалізація цієї тенденції є необхідною та цілком імовірною.

3. Урахування досвіду європейських держав під час розроблення нових законодавчих актів, а також внесення змін до вже існуючих, у сфері соціального захисту населення.

Дана тенденція полягає в тому, що історично Україна дуже часто зверталась до законодавства інших держав із метою запозичення тих чи інших ідей для законотворення. З часом вітчизняний законодавець почав діяти у більшій мірі самостійно. Проте натепер практика перейняття досвіду інших держав знову є актуальною. Передусім варто враховувати те, що соціальне законодавство держав-членів ЄС враховує всі основні стандарти та принципи, до яких варто адаптувати законодавство України. Тобто, враховуючи певні ідеї зарубіжного законотворця, можна дійсно наблизити вітчизняне соціальне законодавство до європейського рівня. Окрім того, безспірним є той факт, що європейські держави є соціальними не лише на папері, а й на практиці. Україна ж у більшій мірі даний статус декларує, аніж йому відповідає.

Деякі європейські держави розпочали свій розвиток фактично з тієї ж початкової точки, що й Україна, наприклад, країни Прибалтики (Латвія, Литва, Естонія), і при цьому вони досягли значно якісніших результатів у питанні соціального забезпечення населення. Деякі держави (наприклад, Франція, Федеративна Республіка Німеччина чи Швейцарія) є в соціальному аспекті взірцями для будь-якої іншої держави. Саме тому, на наше переконання, тенденція врахування досвіду європейських держав під час розроблення нових законодавчих актів, а також внесення змін до вже існуючих у сфері соціального захисту населення і на сьогодні зберігає свою актуальність.

4. Адаптація до європейських стандартів, які регламентують соціальне забезпечення окремих категорій населення.

Зазначена тенденція проявляється в тому, що більшість міжнародних стандартів, на необхідність адаптації яких указують вітчизняні вчені, мають загальний характер і стосуються всіх без винятку громадян. Але разом із тим існують верстви населення, які потребують особливої уваги та допомоги з боку держави і які її недоотримують у порівнянні з європейськими державами. У даній роботі ми наводили приклад такого стандарту, який було адаптовано в Україні лише частково – Директиву № 92/85/ЄЕС про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили або годують [17]. Очевидно, що вагітні жінки та жінки-матері відносяться до тих категорій громадян, які мають отримувати додаткову допомогу від держави. Чинне соціальне законодавство України містить низку додаткових гарантій щодо таких осіб – захист праці, заборону залучення до шкідливих робіт, надання особливих умов праці тощо. Але разом із тим лише незначний обсяг норм вищезазначеної Директиви було адаптовано на цей час.

Тобто з одного боку, положення даного нормативно-правового акту все ж були частково адаптовані у вітчизняне законодавство. З іншого боку, сучасний стан національної сфери соціального забезпечення свідчить про те, що часткові міри не є гаран-

тією вирішення проблем. А отже, зробимо висновок про те, що виділена нами тенденція реально існує і втілюється в життя. Але водночас для досягнення цілей адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС потрібно, щоб дана тенденція реалізовувалась і надалі.

Здійснюючи дослідження актуальних тенденцій подальшої адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС, варто зробити висновок про те, що вони пов'язуються з подальшим здійсненням процедури надання міжнародним нормативно-правовим актам обов'язкового характеру на території нашої держави. Як засвідчив наш аналіз, на сьогодні в Україні велика кількість міжнародних нормативно-правових актів дійсно є частиною національного законодавства. Але при цьому варто враховувати, що не кожен із них ратифікований у повному обсязі, а також щодо низки міжнародних документів законодавець досі не надав згоду щодо їх віднесення до законодавства України. Саме тому основні тенденції адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС передбачають у майбутньому ратифікацію всіх найважливіших європейських документів у сфері соціального забезпечення населення. Після здійснення таких процедур існуватимуть підстави стверджувати про завершення процесу адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС.

Список використаних джерел:

1. Соціальний захист населення України : монографія / авт. кол. : І.Ф. Гнибіденко та ін. ; за ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. Київ : ПАДУ, 2009.184 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Том 1. С. 83. Ст. 2125.

5. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 29. Ст. 367.

6. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Міжнародний документ від 14.06.1994 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 24. С. 203. Ст. 1794. Код акта 36581/2006.

7. Малюга Л.Ю. Проблеми адаптації законодавства України у сфері соціального захисту до законодавства Європейського Союзу. *Науковий вісник Херсонського університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Випуск 2. Том 1. С. 128–131.

8. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення : Міжнародний документ від 28.06.1952 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 36. С. 5.

9. Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї: Міжнародний документ від 11.12.1953 р. № ETS N 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_649 (дата звернення: 26.07.2019).

10. Європейська конвенція про соціальне забезпечення : Міжнародний документ від 14.12.1972 р. № ETS N 78. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_581 (дата звернення: 26.07.2019).

11. Хартія основних прав Європейського Союзу: Міжнародний документ від 07.12.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 26.07.2019).

12. Європейська соціальна хартія (переглянута): Міжнародний документ від 03.05.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 51. С. 2096.

13. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) : Закон України від 14.09.2006 р. № 137-V. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2006. № 43. Ст. 418.

14. December 2010. European Social Charter (revised). European Committee of Social Rights. Conclusions 2010 (UKRAINE). Articles 2, 4, 5, 6, 21, 22, 26, 28 and 29 of the Revised Charter. URL: https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/national-reports#{"13417429":[42]} (дата звернення: 26.07.2019).

15. Погорєлова З.О. Проблемні питання законопроектування в контексті українського та міжнародного досвіду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32 (1). С. 140–145.

16. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) : Конвенція ООН від 13.12.2006 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 17, 101. С. 93. Ст. 799. Код акта 50027/2010.

17. Директива № 92/85/ЄЕС про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують. URL: http://old.minjust.gov.ua/45891 (дата звернення: 26.07.2019).

18. Сахарук І.С. Імплементація в Україні стандартів ЄС у сфері безпеки та охорони здоров'я вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують: сучасний стан та напрями вдосконалення. *Соціальне право.* 2018. № 2. С. 54–61.

19. Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» : Закон України від 17.05.2017 р. № 2034-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2017. № 24. Ст. 279.

20. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2004. № 50. Ст. 540.

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.17

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ТРУДОВИЙ СТРАЙК ЧИ САМОЗАХИСТ?

Тихонюк Ольга Володимирівна,
старший викладач кафедри
господарського
та адміністративного права
(Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна)

Нехтування інтересами найманих працівників із боку роботодавця, не реагування (або ігнорування) на їхні вимоги стають каталізатором конфліктних процесів. Зазвичай трудовий спір – це незгода між працівником і роботодавцем, спричинена неспроможністю обох сторін вирішити розбіжності, що виникли в соціально-трудовій сфері.

Найчастіше індивідуальні трудові спори виникають через: 1) відмову у працевлаштуванні, 2) поновлення на роботі, 3) оплату праці, 4) встановлення факту перебування у трудових відносинах, 5) визнання недійсним трудового договору в частині строку, 6) визнання недійсними умов праці за контрактом, 7) прийняття, проходження, звільнення з публічної служби, 8) розголошення конфіденційної інформації тощо.

Як правило, такі спори щодо поновлення порушених прав вирішуються в судовому та позасудовому порядку. У будь-якому разі працівник *обирає на свій власний розсуд саме ту форму захисту своїх порушених прав, яку вважає за більш дієву та ефективну.*

Пропонуємо *індивідуальним трудовим страйком* вважати відмову працівника від виконання своїх трудових обов'язків для вирішення індивідуального трудового спору у разі недотримання (або невиконання) роботодавцем умов укладеного з працівником трудового договору; а самозахистом, у свою чергу, слід вважати передбачене ст. 31 КЗпП України право працівника не виконувати роботу, не обумовлену трудовим договором; а також право відмовитися від продовження роботи, якщо на робочому місці виникли умови, небезпечні для життя чи здоров'я працівника. Також *самозахистом* у нашому розумінні є право працівника на звернення по допомогу до кваліфікованого медіатора, завдання якого полягає у сприянні примиренню сторін і пошуку взаємовигідного шляху вирішення спору або *звернення зі скаргою на неправомірні дії роботодавця* до Державної служби України з питань праці.

Ключові слова: індивідуальні трудові спори, право на страйк, мобінг, індивідуальний трудовий страйк, самозахист.

INDIVIDUAL LABOR STRIKE OR SELF-DEFENSE?

Tykhonyuk Olga Volodymyrivna,
Senior Lecturer at Department of Business and Administrative Law
(National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine)

Neglecting the interests of employees by the employer, not responding (or ignoring) to their demands becomes a catalyst for conflict processes. Typically, a labor dispute is a disagreement between an employee and an employer, caused by the inability of both parties to resolve differences that have arisen in the social and labor sphere.

Most often, individual labor disputes arise because of: 1) refusal of employment, 2) renewal at work, 3) remuneration, 4) establishment of the fact of stay in labor relations, 5) invalidation of a contract of employment for a part of the term, 6) recognition of invalid working conditions for contract, 7) acceptance, passage, dismissal from public service, 8) disclosure of confidential information etc.

As a rule, such disputes over the restoration of violated rights are resolved in court and out of court. In any case, the employee *chooses at his own discretion exactly the form of protection of his violated rights, which he considers more effective and efficient.*

We suggest that an individual labor strike is considered as a refusal of the employee to perform his / her work duties in order to resolve an individual labor dispute in the event of non-compliance (or non-compliance) by the employer with the conditions concluded with the employee employment contract; and *self-defense*, in turn, should be considered as provided for in Art. 31 of the Labor Code of Ukraine, the employee's right not to perform work not stipulated in the employment contract; as well as the right to refuse to continue working if the workplace has created a risk to the life or health of the employee. *Self-defense* in our understanding is *the right of an employee to seek the assistance* of a qualified mediator whose task is to facilitate the reconciliation of the parties and to find a mutually beneficial solution to the dispute or to *complain about the employer's misconduct* to the State Service of Ukraine.

Key words: individual employment dispute, right to strike, mobbing, individual labor strike, self-defense.

Постановка проблеми. Чинна Конституція України (ст. 43) гарантує кожному з нас право на працю, право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, право на своєчасне одержання винагороди за працю, право на належні, безпечні і здорові умови праці, захист від незаконного звільнення. Недотримання чи невиконання цих прав, а також умов трудового договору (контракту) породжує трудові спори. Зазвичай трудовий спір – це незгода між працівником і роботодавцем, спричинена неспроможністю обох сторін вирішити розбіжності, що виникли в соціально-трудовій сфері. Як правило, індивідуальні трудові спори щодо поновлення порушених прав як працівників, так і кандидатів у працівники, яким було відмовлено у працевлаштуванні, а також колишніх співробітників вирішуються в судовому та позасудовому порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізм поновлення порушених прав працівників визначено гл. XV Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України).

У позасудовому порядку індивідуальні трудові спори або розглядаються комісією по трудових спорах (далі – КТС), або ж вирішуються шляхом проведення переговорів чи медіації. Зауважимо, що працівники звертаються до КТС не так вже і часто, і на це є певні причини – наприклад, невіра в справедливе вирішення справи, очікування розправи з боку роботодавця або колег та інше.

Працівник може звернутися із заявою про вирішення індивідуального трудового спору безпосередньо до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду в 3-місячний строк із дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у справах про звільнення – упродовж одного місяця з дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки.

У разі порушення законодавства про оплату праці працівник має право звернутися до суду з позовом про стягнення належної йому заробітної плати без обмеження будь-яким строком.

Виключно в судовому порядку, відповідно до КЗпП України, вирішуються питання про поновлення на роботі незалежно від підстав припинення трудового договору, зміну дати і формулювання причини звільнення, відмову в прийнятті на роботу деяких категорій громадян та інше.

Зауважимо, що переважна більшість суперечок між роботодавцями і працівниками до судів не доходить: вони вирішуються або мировими угодами або ніяк не вирішуються – судові розгляди можуть тривати роками; пройшовши три інстанції, справа може повернутися до першої на повторний розгляд, і процес розпочинається знову.

Або ж працівник змушений вдаватись до крайнього засобу вирішення проблемного питання, а саме – оголосити страйк, адже відповідно до ч. 1 ст. 44 Конституції України *кожен, хто працює,* має право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

За загальним правилом право на страйк передбачає колективні дії тих, хто бере участь у страйку, адже у разі виникнення конфлікту між групою працівників і роботодавцем захищаються не права окремого працівника, а колективу загалом [1, ст. 17]. Натомість *О.С. Герасимова* вважає, що «… під страйком слід розуміти не тільки тимчасову добровільну відмову працівників від виконання трудових обов'язків (повністю або частково) з метою вирішення колективного трудового спору, а й відмову працівника (групи працівників) від виконання своїх трудових обов'язків для вирішення індивідуального трудового спору» [2, с. 51].

Зауважимо, що наразі через відсутність офіційного тлумачення Конституційним Судом конституційної норми щодо «*права на страйк усіх, хто працює*» вітчизняні науковці намагаються з'ясувати, чи є право на страйк індивідуальним правом громадян

або ж це – виключно колективне право, оскільки в Конституції України прямо не зазначено, що право на страйк є колективним правом.

Метою статті є дослідження форм захисту працівниками своїх порушених прав та їхньої дієвості й ефективності у розв'язанні конфліктних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом працівник *має право* реалізувати свої здібності до продуктивної і творчої праці шляхом укладання трудового договору з роботодавцем (ч. 2 ст. 21 КЗпП України), а роботодавець *не має права* вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором (ст. 31 КЗпП України). Тобто, вимагаючи від працівника виконання роботи, роботодавець не має права вийти за межі трудового договору, що визначає коло обов'язків працівника, зокрема, з урахуванням спеціальності, кваліфікації, посади. Працівник, у свою чергу, має імунітет (такий собі «*самозахист*») на дії роботодавця.

Також під самозахистом ми розуміємо право працівника на звернення по допомогу до кваліфікованого медіатора, завдання якого полягає у сприянні примиренню сторін і пошуку взаємовигідного шляху вирішення спору або *звернення зі скаргою на неправомірні дії роботодавця* до Державної служби України з питань праці, працівники якої здійснять повну перевірку діяльності роботодавця та відреагують на всі його правопорушення.

Звертаємо увагу, що у вітчизняному законодавстві про працю відсутнє поняття «*самозахист*». Натомість згідно із ст. 379 Трудового кодексу РФ *самозахист* – це відмова від виконання роботи, яка не передбачена трудовим договором, а також відмова від роботи, яка є небезпечною для життя і здоров'я працівника. При цьому відмова працівника продовжувати виконувати роботу у разі виникнення загрози його життю і здоров'ю не є підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності (ст. 220 ТК РФ). Реалізувати своє право на самозахист працівник може шляхом письмового попередження або роботодавця, або свого безпосереднього керівника, або особи, яка є представником роботодавця. Також ч. 5 ст. 5 Основ законодавства Російської Федерації про охорону праці від 18 липня 1995 р. передбачено, що «відмова працівника від виконання робіт у разі виникнення безпосередньої загрози його життю і здоров'ю або від виконання важких робіт і робіт зі шкідливими чи небезпечними умовами праці, не передбаченими трудовим договором, не спричиняє для нього будь-яких необґрунтованих наслідків», а ст. 8 Федерального закону від 17 липня 1999 р. № 181-ФЗ «Про охорону праці в Російській Федерації» містить більш чітке формулювання права працівника на «відмову від виконання робіт у разі виникнення загрози його життю і здоров'ю внаслідок недотримання вимог з охорони праці». Тобто цим Законом офіційно дозволяється працівникові захистити своє право на здорові і безпечні умови праці без звернення до відповідних компетентних органів у відповідь на неправомірну поведінку роботодавця через недотримання ним (роботодавцем) вимог з охорони праці із збереженням своїх трудових прав відповідно до чинного законодавства про працю. Роботодавець, у свою чергу, може або добровільно ліквідувати наслідки своїх неправомірних дій (чи бездіяльності), або не визнавати свою неправомірну поведінку і відмовити працівникові у його претензійних вимогах.

До речі, згідно з проєктом Трудового кодексу України № 1658 (пТК № 1658) працівник матиме законне право відмовитися від продовження роботи, якщо на робочому місці виникли умови, небезпечні для його життя чи здоров'я, а також якщо робота непередбачена трудовим договором (ст. 20); при цьому за ним зберігатиметься робоче місце і середня заробітна плата за кожний день вимушеного простою (ч. 5 ст. 237).

Якщо працівник реалізує свої здібності до продуктивної і творчої праці шляхом укладання трудового договору з роботодавцем (ч. 2 ст. 21 КЗпП України), то від-

повідно до ч. 1 ст. 21 КЗпП України трудовий договір є угодою, за якою працівник *зобов'язується* виконувати роботу, визначену цією угодою з дотриманням Правил внутрішнього трудового розпорядку, а *роботодавець* зобов'язується виплачувати працівнику заробітну плату і забезпечити належними, безпечними та комфортними умовами для праці, необхідними для виконання роботи; при цьому умови трудового договору не повинні погіршувати становище працівника порівняно з чинним законодавством про працю, інакше такий трудовий договір уважатиметься недійсним (ст. ст. 2, 9 КЗпП України); також роботодавець *не має права* вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором (ст. 31 КЗпП України).

Якщо ж роботодавець не дотримується (або не виконує) умов укладеного з працівником трудового договору, ми вважаємо, що за такої ситуації працівник має право самостійно прийняти рішення щодо відмови у наданні своїх трудових послуг. Працівникові досить буде оголосити (письмово) свої вимоги і відмовитись від роботи, якщо, наприклад, упродовж 7–10 календарних днів роботодавець їх не виконує (тобто матиме місце *індивідуальний трудовий страйк,* коли працівник відмовляється від виконання своїх трудових обов'язків для вирішення індивідуального трудового спору). А згідно з пТК № 1658 працівник матиме законне право відмовитися від продовження роботи, якщо йому упродовж 7 календарних днів не виплачено нарахованої заробітної плати, або якщо він отримав заробітну плату не в повному розмірі (ст. 20); але за ним зберігатиметься його робоче місце і середня заробітна плата за кожний день вимушеного простою (ст. 268).

Усе начебто зрозуміло, але проблема в тому, що чинний КЗпП України лише визначає порядок розгляду індивідуального трудового спору і при цьому не пояснює, що саме вважається індивідуальним трудовим спором (наразі прийнято вважати, що *індивідуальний трудовий спір (конфлікт)* – це належним чином умотивований (оформлений) трудовий спір між працівником і роботодавцем із приводу захисту порушеного трудового права, переданий на розгляд уповноваженого юрисдикційного органу в порядку, передбаченому законом[1]). Наприклад, відповідно до ст. 381 ТК РФ *індивідуальний трудовий спір* – неврегульовані розбіжності між роботодавцем і працівником із питань застосування трудового законодавства та інших нормативних правових актів, які містять норми трудового права, колективного договору, угоди, локального нормативного акта, трудового договору (зокрема, про встановлення або зміну індивідуальних умов праці), про які заявлено в орган із розгляду індивідуальних трудових спорів. Натомість *В.М. Дейнека* пропонує *індивідуальними трудовими спорами* вважати «неврегульовані шляхом безпосередніх переговорів, а також за допомогою інших форм захисту, розбіжності між працівником і роботодавцем щодо застосування трудового законодавства, договорів про працю або встановлення чи зміни умов праці, передані на розгляд відповідного юрисдикційного органу (комісії з трудових спорів, суду)» [3, с. 76]. А з погляду розробників пТК № 1658 *індивідуальний трудовий спір* – це спір між працівником і роботодавцем, що виникає під час здійснення трудових відносин, а в окремих випадках до їх початку або після їх припинення; предметом цього спору можуть бути питання укладення, зміни, припинення трудового договору, встановлення або зміни умов праці, оплати праці, виконання вимог трудового законодавства, угод, колективного чи трудового договору, інших вимог працівника або роботодавця щодо порушення їхніх прав (ст. 367); стороною індивідуального трудового спору може бути і особа, яка раніше перебувала у трудових відносинах із роботодавцем, а також особа, якій відмовили в укладенні трудового договору (ст. 368).

[1] Див.: Трудове право України : підручник / за заг. ред. М.І. Іншина, В.Л. Костюка. 2-е вид., стереотип. Київ : Юрінком Інтер ; Буква Закону, 2018. 600 с. С. 560.

Найчастіше індивідуальні трудові спори виникають через: 1) відмову у працевлаштуванні, 2) поновлення на роботі, 3) оплату праці (наприклад, неправильне нарахування (або виплата) заробітної плати, невиплата нарахованої заробітної плати, компенсаційних та інших видів виплат), 4) встановлення факту перебування у трудових відносинах, 5) визнання недійсним трудового договору в частині строку, 6) визнання недійсними умов праці за контрактом, 7) прийняття, проходження, звільнення з публічної служби, 8) розголошення конфіденційної інформації тощо.

Розглянемо декілька ситуацій з приводу порушення прав працівників. *Ситуація № 1.* У грудні 1998 р. в Луганську сталося резонансне самогубство, а саме – самоспалення страйкуючого шахтаря О. Михалевича на майдані перед облдержадміністрацією: у своїй передсмертній записці він написав: «Не могу больше терпеть и ждать каких-то обещаний. Не верю я и в выдачу задолженности 15 декабря (1998 г.). Поэтому и решился на этот поступок. Надоели издевательства со стороны руководства шахты и администрации. Это не выход в жизни, но, может, из-за моего поступка быстрее решатся дела. Сам трезвый и нахожусь в нормальном состоянии. Отвечаю за свои действия». Безробітна вдова цього шахтаря залишилася з трьома неповнолітніми дітьми без засобів до існування [4]. У цьому разі заборгованість по заробітній платі на фоні системної економічної кризи, низького життєвого рівня, невлаштованості значної частини населення, душевної самотності змусила людину вчинити саме так.

Ситуація № 2. На початку грудня 2018 р. у Києві (на Дарниці) чоловік «вийшов у вікно» з 14 поверху. Родичі загиблого розповіли, що через надмірну вимогливість керівника останнім часом він практично не спав і став роздратований. Тобто в цьому разі має місце цькування у робочому колективі (*«мобінг»*), а саме – психологічний тиск на співробітника з боку керівництва або цілого колективу, мета якого не просто принизити жертву, а домогтися її звільнення. Суїцид – це «найстрашніше, до чого може призвести цькування на роботі, але такі симптоми, як погіршення емоційного та фізичного стану, недосипання, нервові зриви, пригнічення, відчуття страху або, навпаки, неконтрольованого гніву, – це серйозні сигнали того, що на роботі не створені комфортні умови для праці людини» і зазвичай «люди готуються до суїциду, до завершення життя, даючи емоційні та розумові сигнали своїми діями і вчинками» [5, с. 15]. Додамо, що нині в Україні вже передбачена кримінальна відповідальність (обмеження або позбавлення волі до трьох років) за спонукання до самогубства та інші дії, які сприяють вчиненню суїциду (ст. 120 КК України).

Ситуація № 3. Молода дівчина, якій дуже потрібна була робота, влаштувалася продавчинею до мінімагазину з продажу прикрас із самоцвітів в одному із столичних торговельних центрів (додамо, що дівчина погодилася працювати без трудового договору і без трудової книжки). Через 3 місяці роботи вона поїхала на вихідні до батьків, а коли збиралася повертатися, їй зателефонував господар магазину і повідомив, що з крамниці кудись поділись кілька прикрас; її звільнено і вона не отримає ані заробітної плати, ані вихідної допомоги, ані відпускних; до того ж виявилося, що дівчина винна 10 тисяч гривень за зниклі намиста. Дівчина намагалася пояснити, що фізично не могла потягнути прикраси, бо, коли вона їхала, весь товар був на місці, а коли він пропав, її не було в місті. Але її виправдання виявилися «непотрібним струсом повітря». Внаслідок дівчина пішла, не отримавши навіть зарплату за останній місяць; знайшла нову роботу, а також і грамотного фахівця, яка допомогла їй покарати роботодавця з попереднього місця роботи. Щоб відновити справедливість, перш за все потрібно було довести факт наявності трудових відносин, але дівчина не мала жодного офіційного документа, однак згадала, що «випадково зберегла магнітний пропуск у торговий центр, що дає право заходити зі службового входу. Охоронців ТРЦ попросили роздрукувати

дані: апаратура не просто чітко зафіксувала час приходу в будинок і виходу з нього, а й підтвердила, що пропуск виданий приватним підприємцем N., господарем торгової точки. Практично це і стало підтвердженням факту трудових відносин», а згодом приватний підприємець отримав «лист щастя» наступного змісту: «Нами встановлено факти порушення трудового законодавства і тепер вас чекають 110 тисяч грн штрафу за кожного не оформленого належним чином працівника, плюс виплати їм офіційних зарплат (середніх по регіону), плюс виплати податків із цих зарплат, плюс адміністративний штраф, або пропонуємо укласти мирову угоду». Отже, за скривджену продавчиню господар торгової точки за все повинен був виплатити 150 тисяч гривень[2]. Як результат – роботодавець пішов на мирову угоду: дівчина отримала і заробітну плату, і відпускні, і моральну компенсацію – всього близько 15 тисяч гривень [6]. Як бачимо, у подібних випадках листи з пропозицією мирової угоди спрацьовують, адже якщо роботодавець – розумна людина, то розуміє, що оскільки він порушив норми закону, йому дешевше вийде розрахуватися по-доброму, аніж спостерігати, як на його ім'я занадто емоційно реагуватимуть користувачі в соцмережах, а саме підприємство потрапить до Єдиного реєстру судових рішень.

Ситуація № 4. 3 листопада 2014 р. N. був прийнятий на роботу до ТОВ «Комфорт-Т» на посаду головного інженера на підставі наказу від 3 листопада 2014 р., а 5 січня 2016 р. директоркою ТОВ «Комфорт-Т» він був звільнений із посади відповідно до п. 3 ст. 40 КЗпП. Вважаючи своє звільнення неправомірним, N. у лютому 2016 р. звернувся з позовом до Києво-Святошинського районного суду Київської області про визнання незаконним і скасування наказу про звільнення, поновлення на роботі та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу, адже за період роботи на посаді головного інженера у ТОВ «Комфорт-Т» з 3 листопада 2014 р. по 5 січня 2016 р. він не отримував жодної догани щодо невиконання ним правил внутрішнього трудового розпорядку. Також за весь час роботи на посаді головного інженера жодних скарг на його адресу від мешканців не надходило.

Судами справа розглядалася *неодноразово*. Рішенням Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25 квітня 2017 р. позовні вимоги N. задоволено частково: 1) визнано незаконним і скасовано наказ ТОВ «Комфорт-Т» від 5 січня 2016 р. № 01-к про звільнення N. за п. 3 ст. 40 КЗпП України; 2) N. поновлено на посаді головного інженера ТОВ «Комфорт-Т»; 3) стягнуто з ТОВ «Комфорт-Т» на користь N. середній заробіток за час вимушеного прогулу 44 453,36 грн; 4) допущено негайне виконання рішення суду в частині поновлення на роботі та стягнення заробітної плати за один місяць; 5) у задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

[2] За інформацією Офісу великих платників податків ДФС України, разом із підвищенням мінімальної заробітної плати з 1 вересня 2019 р. на 12 % збільшуються й розміри штрафів за порушення трудового законодавства. Зокрема, **30 мінімальних зарплат – 125 190 грн за кожного працівника за такі порушення:** 1) фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору; 2) оформлення працівника на неповний робочий час в разі фактичного виконання роботи повний робочий час; 3) виплата заробітної плати (винагороди) без нарахування і сплати єдиного внеску; **10 мінімальних зарплат – 41 730 грн за:** 1) недотримання мінімальних державних гарантій в оплаті праці (наприклад, несплата роботи в нічний час, у вихідний або святковий день, понаднормової роботи); 2) недотримання встановлених законом гарантій і пільг працівникам, які залучаються до виконання обов'язків; **3 мінімальні зарплати – 12 519 грн за:** 1) порушення встановлених термінів виплати заробітної плати працівникам, інших виплат, передбачених законом про працю, більш ніж на один місяць, виплата їх не в повному обсязі; **1 мінімальна зарплата — 4 173 грн за:** 1) порушення інших вимог трудового законодавства. «Наприклад, фактичний доступ до роботи працівника без трудового договору може коштувати роботодавцю 142 190 грн (125 190 грн + 17 000 грн) + виплати такому працівнику заробітної плати в розмірі, не нижчому від середньої заробітної плати, за відповідним видом економічної діяльності в регіоні за відповідний період», – навели приклад у ДФС [7].

Рішення суду першої інстанції мотивовано відсутністю систематичності невиконання позивачем посадових обов'язків або порушення ним трудової дисципліни. Ухвалою апеляційного суду Київської області від 27 вересня 2017 р. апеляційну скаргу ТОВ «Комфорт-Т» відхилено. Рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25 квітня 2017 р. залишено без змін. Відхиляючи апеляційну скаргу ТОВ «Комфорт-Т», суд апеляційної інстанції погодився з висновком суду першої інстанції.

10 жовтня 2017 р. ТОВ «Комфорт-Т» подало до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ касаційну скаргу, у якій просить скасувати рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25 квітня 2017 р. та ухвалу апеляційного суду Київської області від 27 вересня 2017 р. та ухвалити нове рішення, яким в задоволенні позовних вимог відмовити, посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального та порушення норм процесуального права. Касаційна скарга мотивована наявністю систематичністю порушень позивачем трудової дисципліни.

У травні 2018 р. касаційна скарга разом із матеріалами цивільної справи надійшли до Верховного Суду, оскільки згідно ст. 388 ЦПК України судом касаційної інстанції в цивільних справах є Верховний Суд. Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 13 червня 2018 р. (справа № 369/940/16-ц) касаційна скарга ТОВ «Комфорт-Т» залишена без задоволення з таких підстав:

1) судами попередніх інстанцій встановлено, що на підставі наказу від 3 листопада 2014 N. був прийнятий на роботу до ТОВ «Комфорт-Т» на посаду головного інженера;

2) 7 грудня 2015 р. на ім'я директора ТОВ «Комфорт-Т» було отримано доповідну записку від головного бухгалтера про відсутність N. на робочому місці протягом 5 годин, внаслідок чого не відбулась своєчасна передача показників лічильників в РЕС. На підставі цієї доповідної записки було складено акт про відсутність N. на робочому місці від 8 грудня 2015 р.;

3) відповідно до наказу від 10 грудня 2015 р. N. був притягнутий до дисциплінарної відповідальності у вигляді догани, проте від ознайомлення з ним відмовився, що підтверджується актом від 10 грудня 2015 р.;

4) відповідно до наказу від 5 січня 2016 р. N. був звільнений із посади головного інженера за п. 3 ст. 40 КЗпП України на підставі протоколу засідання дисциплінарної комісії. А відповідно до протоколу засідання дисциплінарної комісії від 23 грудня 2015 р. одноголосно прийнято рішення про притягнення головного інженера N. до дисциплінарної відповідальності у вигляді звільнення;

5) з огляду на зміст норми п. 3 ст. 40 КЗпП України для звільнення працівника за систематичне порушення трудової дисципліни необхідно, щоб він вчинив конкретний дисциплінарний проступок, тобто допустив невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків, щоб це невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків було протиправним і винним і мало систематичний характер, а за попередні порушення трудової дисципліни (одне чи декілька) до працівника застосовувались заходи дисциплінарного чи громадського стягнення з додержанням порядку їх застосування, але вони не дали позитивних наслідків і працівник знову вчинив дисциплінарний проступок;

6) систематичним порушенням трудової дисципліни вважається порушення, вчинене працівником, який і раніше порушував трудову дисципліну, за що притягувався до дисциплінарної відповідальності та порушив її знову;

7) у наказі про звільнення N. за систематичне невиконання без поважних причин посадових обов'язків не зазначено, яке порушення трудової дисципліни вчинене N. після винесення наказу від 10 грудня 2015 р. про застосування до нього дисциплінарного стягнення у вигляді догани, що стало підставою для його звільнення;

8) згідно із ст. 149 КЗпП України до застосування дисциплінарного стягнення власник або уповноважений ним орган повинен зажадати від порушника трудової дисципліни письмові пояснення. За кожне порушення трудової дисципліни може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення. Під час обрання виду стягнення власник або уповноважений ним орган повинен враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника. Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під розпис;

9) колегія суддів Верховного Суду погоджується з висновком судів попередніх інстанцій про відсутність у діях N. систематичності невиконання службових обов'язків, оскільки в судовому засіданні не встановлено, що після застосування до N. дисциплінарного стягнення у вигляді догани він знову скоїв дисциплінарний проступок;

10) колегія суддів залишає касаційну скаргу без задоволення, а рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25 квітня 2017 р. та ухвалу апеляційного суду Київської області від 27 вересня 2017 р. – без змін, оскільки підстави для скасування оскаржуваних судових рішень відсутні;

11) поновити виконання рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25 квітня 2017 р., яке залишене без змін ухвалою апеляційного суду Київської області від 27 вересня 2017 р., в частині стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу [8].

Приклади, наведені нами у *ситуаціях № 1, 2,* навряд чи можна сприймати як індивідуальний трудовий страйк; натомість приклад *у ситуації № 3* цілком підпадає під так званий «*самозахист*», коли працівниця (за браком власних знань) скористалась можливістю звернутись по допомогу до грамотного спеціаліста і завдяки спільним зусиллям змогла відстояти своє порушене право. А щодо *ситуації № 4,* то, справді, справедливість є і за неї треба боротись, але це занадто виснажливо.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити такі ***висновки і пропозиції***:

1) нехтування інтересами найманих працівників із боку роботодавця, не реагування (або ігнорування) на їхні вимоги стають каталізатором конфліктних процесів;

2) працівник *має обирати на свій власний розсуд саме ту форму захисту своїх порушених прав, яку вважає за більш дієву та ефективну;*

3) пропонуємо *індивідуальним трудовим страйком* уважати відмову працівника від виконання своїх трудових обов'язків для вирішення індивідуального трудового спору у разі недотримання (або невиконання) роботодавцем умов укладеного з працівником трудового договору;

4) *самозахистом* у нашому розумінні є *право працівника на звернення по допомогу* до кваліфікованого медіатора, завдання якого полягає у сприянні примиренню сторін і пошуку взаємовигідного шляху вирішення спору або *зверненні зі скаргою на неправомірні дії роботодавця* до Державної служби України з питань праці;

5) також *самозахистом* слід вважати передбачене ст. 31 КЗпП України право працівника не виконувати роботу, не обумовлену трудовим договором, а також право відмовитися від продовження роботи, якщо на робочому місці виникли умови, небезпечні для життя чи здоров'я працівника;

6) вважаємо, що це питання потребує подальшої правової розвідки і вивчення.

Список використаних джерел:

1. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 3 березня 1998 р. № 137-98. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 34. Ст. 227.

2. Герасимова Е.С. Забастовка как средство защиты трудовых прав граждан. *Право и экономика.* 1999. № 3. С. 51.

3. Дейнека В.М. Поняття та види індивідуальних трудових спорів. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство.* 2014. Т. 19. Вип. 3 (24). С. 73–79.

4. Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: перша щорічна доповідь. Харків, 2001.

5. Увага, мобінг: як владнати робочі конфлікти? Роз'яснення. *Юридичний вісник України.* 2019. № 3 (1228). 18–24 січня. С. 15.

6. Неофіційне працевлаштування: домогтися справедливості можна. *Юридичний вісник України.* 2018. № 30–31 (1203–1204). 27 липня – 9 серпня. С. 23.

7. В Україні зросли трудові штрафи для бізнесу. Роз'яснення. *Юридичний вісник України.* 2019. № 3 (1228). 18–24 січня. С. 15.

8. Постанова Верховного Суду від 13 червня 2018 р. Справа № 369/940/16-ц. *Юридичний вісник України.* 2018. № 28. 13–19 липня. Інформаційно-правовий банк. Судова практика. С. 4–6.

9. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1971. (Додаток до № 50). Ст. 21. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08.

10. Основы законодательства Российской Федерации об охране труда от 18 июля 1995 г.

11. Об основах охраны труда в Российской Федерации : Федеральный закон от 17 июля 1999 г. № 181-ФЗ.

12. Про внесення зміни до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства : Закон України від 8 лютого 2018 р. № 2292-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 13. Ст. 72.

13. Проєкт Трудового кодексу України № 1658 (станом на 24.07.2017). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.

14. Трудове право України : підручник / за заг. ред. М.І. Іншина, В.Л. Костюка. 2-е вид., стереотип. Київ : Юрінком Інтер ; Буква Закону, 2018. 600 с.

15. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30 декабря 2001 г. № 197-ФЗ (в редакции от 03.07.2016, с изменениями и дополнениями, вступившими в силу с 01.01.2017). Документ предоставлен КонсультантПлюс (www.consultant.ru).

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.18

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ КЕРІВНИКА НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

Гречанюк Роксолана Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
(Національна академія
прокуратури України м. Київ, Україна)

Зливко Станіслав Володимирович,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права
і процесу юридичного факультету
(Академія Державної пенітенціарної
служби, м. Чернігів, Україна)

У статті розглянуто особливості адміністративно-правового статусу керівника Національного антикорупційного бюро України як одного із суб'єктів боротьби з корупцією в системі правоохоронних органів. Досліджуються повноваження, відповідальність, права, вимоги до кандидата на посаду, порядок його призначення та звільнення. Питання визначення адміністративно-правового статусу керівника Національного антикорупційного бюро України – це новий предмет для наукових досліджень, результати яких мають стати підґрунтям для подальшого розвитку Національного антикорупційного бюро України як важливого державного правоохоронного органу, що стоїть на захисті інтересів держави та суспільства від корупційних посягань та злочинів. Кроком уперед у боротьбі з корупцією та припиненням свавілля посадових осіб вищого рангу і службових осіб правоохоронних органів є створення Національного антикорупційного бюро України – державного правоохоронного органу, на який покладається виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Правовий статус керівника Національного антикорупційного бюро України розглядається як сукупність прав, обов'язків, повноважень у сфері управління та організації означеного державного правоохоронного органу, які надають його керівнику можливість формувати власну управлінську стратегію, здійснювати оперативне управління, а також виносити управлінські рішення з подальшим закріпленням їх в адміністративних актах з метою

забезпечення сталої, якісної та ефективної роботи ввіреного органу, а особливий порядок відбору керівника Національного антикорупційного бюро України гарантує незалежність цього державного правоохоронного органу від існуючих органів виконавчої влади та політичного впливу.

Ключові слова: корупція, правоохоронні органи, Національне антикорупційне бюро України, боротьба з корупцією, керівник, правоохоронна система.

PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE HEAD OF THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE

Hrechaniuk Roksolana Volodymyrivna,
Candidate of Sciences in Law,
Leading Researcher
(National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

Zlyvko Stanislav Volodymyrovych,
Doctor of Sciences in Law, Docent of the Department of Administrative, Civil and Commercial Law
(Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine)

The article deals with the peculiarities of administrative and legal status of the head of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine as one of the subjects of fight against corruption in the law enforcement system. The authorities, responsibilities, rights, requirements for the candidate for the position, the procedure of his appointment and dismissal are examined. The issue of determining administrative and legal status of the head of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine is a new subject for scientific research, the results of which should be the basis for the further development of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine as an important state law enforcement body, which protects interests of the state and society against corruption offenses. Creation of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine as a state law enforcement body, which should prevent, reveal, stop, investigate and disclose corruption offenses, as well as prevent new ones from happening is a step forward in fighting against corruption and ending top-ranking officials and law enforcement officers' arbitrariness. The legal status of the head of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine is considered to be a set of rights, duties, powers in the field of management and organization of a mentioned state law enforcement body, which give its head the right to form his own management strategy, to carry out operational administration, and also to make managerial decisions with their further fixing in administrative acts in order to ensure steady, high-quality and efficient work of the trusted body. The special procedure for selecting the head of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine guarantees the independence of this state law enforcement body from the existing bodies of executive power and political influence.

Key words: corruption, law enforcement bodies, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, fighting against corruption, head, law enforcement system.

Однією з найнебезпечніших загроз у сфері державного управління, без перебільшення, визнано саме корупцію. Означене соціально-правове явище вкрай негативно впливає на існуючу систему державно-владних відносин в Україні. Корупція різко знижує ефективність державного управління, руйнує концептуальні засади функці-

онування державної служби, зменшує довіру населення до органів виконавчої влади в цілому та правоохоронних органів зокрема. Тому протидія корупції є одним із пріоритетних завдань державної політики і найважливішим напрямом діяльності правоохоронних органів України, яким відводиться центральне місце в реалізації антикорупційного законодавства та забезпечення його неухильного дотримання.

Натепер в Україні сформована правова та організаційно-інституційна основа протидії корупції: ратифіковано базові міжнародні угоди, прийнято національні концептуальні стратегічні антикорупційні документи, а також нормативно-правові акти, спрямовані на їх реалізацію, та створено низку нових державних антикорупційних органів. На тлі цього останніми роками в Україні було проведено низку реформ у сфері організації діяльності органів державної влади, судової та правоохоронної систем країни.

Перебудова правоохоронної системи України привела до формування нової системи заміщення керівних посад, нових стандартів управлінської діяльності, перебудови відносин між підлеглими та керівниками. У практиці функціонування правоохоронної системи відомі вдалі приклади реформ функціонування та призначення керівника, але існують і консервативні структури, де зміни фактично не відбулись [1, с. 98]. Отже, актуальність статті зумовлена необхідністю подальших наукових розробок щодо адміністративно-правового статусу керівника в системі правоохоронних органів.

Тенденція до оновлення правоохоронної системи сприяла появі абсолютно нових інституцій, увага та функціональне спрямування яких зосереджені на найскладніших сферах суспільного та державного життя, які потребують втручання з боку спеціалізованих механізмів. Одним із таких є Національне антикорупційне бюро України, утворення якого має велике правове та соціальне значення для суспільства. Створення даного органу говорить про те, що підсвідомо держава прагне перемогти злочинність посадових осіб вищих органів державної влади та правоохоронних органів України. Усупереч важливому значенню даного органу погляди щодо його створення у правознавців дещо різняться. Це викликано прагненням суспільства до суттєвих змін у правовій сфері держави.

Зрозумілим є той факт, що ефективність функціонування будь-якого державного органу певною мірою залежить від керівника, обраного встановленим законом шляхом, у нашому випадку – директора Національного антикорупційного бюро України (далі – Директор).

У комплексі заходів щодо визначення особливостей адміністративно-правового статусу керівника Національного антикорупційного бюро України важливе місце посідають наукове обґрунтування та чітке визначення його повноважень.

Особливості адміністративно-правового статусу працівників правоохоронних органів, у тому числі їх керівників, досліджували у своїх працях такі науковці, як: О.М. Бандурка, С.К. Гречанюк, В.Ф. Пузирний, М.В. Руденко, В.В. Шуба, П.В. Шумський, М.К. Якимчук та інші, а окремим предметом досліджень В.Г. Козлова, О.В. Скомарова, Ю.М. Комарової, Я.Ю. Пилипа було дослідження адміністративно-правового статусу та адміністративно-правових основ діяльності Національного антикорупційного бюро України. Але поза увагою залишалися особливості адміністративно-правового статусу керівника Національного антикорупційного бюро України, що зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є визначення особливостей адміністративно-правового статусу керівника Національного антикорупційного бюро України як правоохоронного органу, розгляд його повноважень, відповідальності, прав, вимог до кандидата на посаду, порядок його призначення та звільнення.

Справедливим і безспірним є твердження Є.В. Глушка з приводу того, що корупція є однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності, вирішення якої є надзвичайно важливою справою. Можна стверджувати, що корупція як антисуспільне явище впливає на темпи розвитку економіки держави, владу та суспільство в цілому. Багато століть вона «супроводжує» економічний і культурний розвиток усіх країн світу. Масштаби і наслідки процесів корумпованості в державах світу вимагають від відповідних державних і міжнародних установ та організацій постійного поглибленого аналізу її причин з метою нейтралізації і розроблення заходів щодо подолання [2, с. 3].

Інший же дослідник, Р.М. Тучак, підкреслює те, що соціальна природа цього негативного явища з'являється практично одночасно з виникненням держави і полягає в тому, що державний апарат (державні службовці) у процесі свого розвитку поступово стає особливою сукупністю людей, відокремлених від інших унаслідок специфічності їхнього соціального стану, що виражається у наділенні його представників владними повноваженнями публічного характеру. Звідси у них виникають особливі інтереси, що відрізняються за своїм змістом і спрямованістю від інтересів усіх інших членів суспільства. Такий стан викликає певною мірою «корозію» політичних інститутів і владних структур держапарату, що і породжує у певної категорії службовців солідарність у досягненні групової або особистої винагороди [3, с. 65].

Підтримуючи думку вищезгаданого дослідника, Ю.М. Комарова зазначає, що з виникненням держави та появою такої когорти, як посадові особи, суспільство автоматично поділилося на «керівників» та «підлеглих». Перші наділені владними повноваженнями та мають часткову перевагу над іншими. Саме отримання часткових привілеїв стимулює у свідомості особи хибне відчуття зверхності, можливості уникнення покарання за вчинені правопорушення та бажання збагачення за рахунок інших осіб [4, с. 46].

Очищення органів вищої державної влади від корупції заради розбудови й розвитку успішної і ефективної держави, формування сучасного європейського, свідомого й законослухняного суспільства – така заявлена мета створення Національного антикорупційного бюро України [5, с. 182–183].

Національне антикорупційне бюро України (далі – Національне бюро) є державним правоохоронним органом, на який покладаються попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці [6].

На відміну від деяких інших правоохоронних органів держави, Національне бюро як державний правоохоронний орган, що не входить до будь-якої з гілок влади (законодавчої, виконавчої або судової), наділений дієвими інструментами для ефективної реалізації державної антикорупційної політики. Цьому сприяє і визначений законом адміністративно-правовий статус національного антикорупційного органу, який О.В. Скомаров розуміє як частину загального правового статусу спеціального правоохоронного органу, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових, який характеризує його права, обов'язки, відповідальність як учасника відносин публічного управління, визначає його місце в правоохоронній системі держави, а також характеризує засади його внутрішньої організації та управління [7, с. 39–48]. У питаннях керівництва цим спеціальним правоохоронним антикорупційним органом ключовою нормою є поло-

ження статті 6 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», де передбачено, що керівництво діяльністю Національного бюро здійснює його Директор, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України в порядку, визначеному законом.

Верховна Рада України за наявності підстав, визначених пунктами 6–11 частини четвертої статті 6 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», за пропозицією не менш як третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може прийняти рішення про звільнення Директора Національного бюро з посади.

Директором Національного бюро може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше десяти років, досвід роботи на керівних посадах в органах влади, установах, організаціях, у тому числі за кордоном, або міжнародних організаціях не менше ніж п'ять років, володіє державною мовою і здатний за своїми діловими та моральними якостями, освітнім і професійним рівнем, станом здоров'я виконувати відповідні службові обов'язки.

Не може бути призначена на посаду Директора Національного бюро особа, яка впродовж двох років до подання заяви на участь у конкурсі на зайняття цієї посади, незалежно від тривалості, входила до складу керівних органів політичної партії або перебувала у трудових чи інших договірних відносинах з політичною партією. Не може бути призначена на посаду Директора Національного бюро особа, яка не відповідає обмеженням, передбаченим пунктами 1–7 частини першої статті 13 Закону. Не може бути призначена на посаду Директора Національного бюро особа, яка не пройшла перевірку в порядку, встановленому Законом України «Про очищення влади», з метою відновлення довіри до влади та створення умов для побудови нової системи органів влади відповідно до європейських стандартів. Директор Національного бюро призначається строком на сім років. Одна і та ж особа не може обіймати цю посаду два строки підряд.

Особливий порядок відбору Директора Національного бюро гарантує незалежність цього правоохоронного органу від існуючих органів виконавчої влади та політичного впливу.

Повноваження Директора Національного бюро припиняються у зв'язку із закінченням строку його повноважень або смертю.

Директор Національного бюро звільняється з посади в разі:

1) подання письмової заяви про припинення повноважень за власним бажанням;

2) призначення чи обрання на іншу посаду за його згодою;

3) досягнення шістдесяти п'яти років;

4) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я відповідно до висновку медичної комісії, що створюється за рішенням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;

5) набрання законної сили рішенням суду про визнання його недієздатним або обмеження його цивільної дієздатності, визнання його безвісно відсутнім чи оголошення його померлим;

6) набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно нього;

7) припинення його громадянства України або виїзду на постійне місце проживання за межі України;

8) невідповідності обмеженням щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, передбаченими Законом України «Про запобігання корупції», встановленим рішенням суду, що набрало законної сили;

9) невчасного подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

10) набуття громадянства іншої держави;

11) наявності висновку комісії з проведення незалежної оцінки (аудиту) діяльності Національного бюро, передбаченої статтею 26 цього Закону, про неефективність діяльності Національного бюро та неналежне виконання обов'язків його Директором.

Директора Національного бюро не може бути звільнено, а указ Президента України про його призначення не може бути скасовано, крім підстав, зазначених у цій частині [6].

Директор Національного бюро: несе відповідальність за діяльність Національного бюро, зокрема законність здійснюваних Національним бюро оперативно-розшукових заходів, досудового розслідування, додержання прав і свобод осіб; організовує роботу Національного бюро, визначає обов'язки першого заступника, заступників Директора Національного бюро; координує і контролює діяльність його центрального та територіальних управлінь; затверджує структуру та штатну чисельність центрального та територіальних управлінь Національного бюро; видає у межах повноважень накази і розпорядження, дає доручення, які є обов'язковими для виконання працівниками Національного бюро; призначає на посади та звільняє з посад працівників Національного бюро; затверджує перспективні, поточні та оперативні плани роботи Національного бюро; встановлює порядок реєстрації, оброблення, зберігання та знищення відповідно до законодавства отриманої Національним бюро інформації; вживає заходи із запобігання несанкціонованому доступу до інформації з обмеженим доступом, а також забезпечує додержання законодавства про доступ до публічної інформації, розпорядником якої є Національне бюро; визначає порядок заохочення осіб, які надають допомогу в попередженні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро; вирішує питання про заохочення та накладення згідно з рішенням Дисциплінарної комісії Національного бюро дисциплінарних стягнень на працівників Національного бюро; у встановленому законодавством порядку присвоює ранги державних службовців працівникам Національного бюро та спеціальні звання особам начальницького складу, вносить Президенту України подання про присвоєння рангів державних службовців та спеціальних звань вищого начальницького складу Національного бюро; вносить у встановленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань, що належать до компетенції Національного бюро; представляє Національне бюро у відносинах з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, а також органами іноземних держав, міжнародними та іноземними організаціями тощо; має право бути присутнім на засіданнях Верховної Ради України, її комітетів, тимчасових спеціальних та тимчасових слідчих комісій, а також брати участь із правом дорадчого голосу в засіданнях Кабінету Міністрів України; забезпечує відкритість та прозорість діяльності Національного бюро відповідно до закону; звітує про діяльність Національного бюро в порядку, визначеному законом; надає дозвіл на використання коштів фонду спеціальних оперативно-розшукових та слідчих дій Національного бюро; здійснює інші повноваження [6].

Слід погодитись із О.В. Скомаровим у тому, що Національне антикорупційне бюро було запроваджене в Україні внаслідок досить активних політичних дискусій за рекомендаціями представників країн західних партнерів. Унаслідок цього модель антикорупційного бюро є дещо незвичною для українських органів виконавчої влади, у ній простежуються первинні характеристики органів англосаксонських країн «бюро»,

«детективи»; структури «головний» і «інший підрозділ детективів», «підрозділ спеціальних операцій», «підрозділ забезпечення роботи директора»; підхід із наявності функціонально-обслуговуючих підрозділів у структурі головного підрозділу (напр., аналітичний відділ у структурі оперативно-технічного управління). Навпаки, структура бюро розроблялася вже українською системою, і вона теж має деякі подібності з іншими органами влади (традиційний підхід виконавчої влади з наявністю базових галузевих підрозділів «управління аналітики та обробки інформації», «управління бухгалтерського обліку та звітності», «управління забезпечення фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням» тощо); прокурорський підхід щодо функціонування численних паралельних підрозділів з автономним управлінням, але при цьому із збереженням централізованості (3–4 відділи детективів у кожному підрозділі детективів). Система, організаційна модель і структура є надзвичайно важливим аспектом формування ефективної діяльності і за належного підходу до її побудови буде ефективною у повсякденній діяльності, надасть результати, очікувані суспільством від цього органу. З іншого боку, вади на базовому, вихідному рівні будуть негативно позначатися на управлінських рівнях, на результатах діяльності. Виявлені ж тенденції поєднання запозичень, з одного боку, з непритаманних Україні моделей, з іншого боку, – традиційних пострадянських підходів українських правоохоронних органів виконавчої влади викликає ризик у результативності діяльності [8, с. 115].

Узагальнення положень закону, а також наукових досліджень дозволяє говорити про таке:

1. Національне антикорупційне бюро України відіграє провідну роль у встановленні справедливості та прозорості діяльності органів державної влади, а також у боротьбі з корупцією посадових осіб вищих органів державної влади та правоохоронних органів України.
2. Зважаючи на відносну новизну самого Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», його положення протягом останнього часу вже зазнали досить суттєвих змін, які стосувались у тому числі питань керівництва цим спеціальним органом.
3. Після зазначених змін керівник (Директор) Національного антикорупційного бюро України отримав здатність самостійно впливати на кадрові процеси щодо осіб керівного складу центрального та територіальних управлінь і всіх інших працівників Національного антикорупційного бюро України, що свідчить про суттєву централізацію питань призначення персоналу бюро і залежність цього процесу від керівника Національного бюро.
4. Директори територіальних управлінь Національного бюро виступають у ролі виконавців та організаторів діяльності бюро на місцях, при цьому суттєвих важелів впливу на кадрові процеси вони не мають.
5. Система добору керівників у бюро в цілому є досить ефективною, зважаючи на багаторівневість та багатофакторність конкурсу, підвищених вимог до кандидатів, що позначається на якості відібраного персоналу бюро. Система добору працівників заслуговує на поширення на діяльність інших правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Зливко С.В. Керівник правоохоронного органу: концептуальні засади, питання теорії. *Актуальні проблеми правознавства.* 2017. Вип. 2 (10). С. 98–192.
2. Глушко Є.В. Адміністративно-правове забезпечення участі громадськості у протидії корупції : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 ; Національний авіаційний університет. Київ, 2015. 248 с.

3. Тучак Р.М. Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2007. 198 с.
4. Комарова Ю.М. Адміністративно-правовий статус Національного антикорупційного бюро України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 229 с.
5. Чешко А.А. Становлення і розвиток Національного антикорупційного бюро України, його роль і місце в системі правоохоронних органів. *Право і суспільство.* 2017. № 5. С. 182–187.
6. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII / База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18 (дата звернення: 16.08.2019).
7. Скомаров О.В. Структура, зміст та особливості адміністративно-правового статусу Національного антикорупційного бюро України. *Вісник прокуратури.* Київ, 2015. № 5 С. 39–48.
8. Скомаров О.В. Адміністративно-правові основи діяльності Національного антикорупційного бюро України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Тернопіль, 2017. 214 с.

УДК 342.922:338.436
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.19

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СФЕРИ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Іванова Ганна Сергіївна,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного
права та адміністративної діяльності
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

У роботі досліджуються основоположні засади та критерії інформаційно-правового забезпечення діяльності сфери агропромислового комплексу України; визначається сутність інформації, яка є важливою та необхідною для розвитку агропромислового комплексу, простежуються критерії її класифікації та визначаються і характеризуються властивості; приділено увагу питанню організації та функціонуванню державних структур, які покликані здійснювати інформаційне забезпечення аграрного комплексу; аналізується чинна нормативна база, практичні розробки науковців, які регламентують і розкривають визначену проблематику; аналізуються проблеми та недоліки інформаційного обслуговування сфери агрокомплексу, а саме: використання великої частки інформації не за призначенням, прийняття управлінського рішення перед безпосереднім отриманням інформації, нестача інформаційних ресурсів тощо. У статті надаються авторські пропозиції: закріплення в нормативних актах інформації залежно від: сфери її використання і розповсюдження, суб'єкта, що надає та отримує інформацію, предметної спрямованості; посилення концепції децентралізації – ця зміна реалізується шляхом створення регіональних аналітичних центрів чи спеціального департаменту з територіальними структурними підрозділами на базі Міністерства аграрної політики та продовольства України; посилення відповідальності за порушення інформаційного законодавства та без-

посередньо самої процедури притягнення до відповідальності, тобто заходи, які застосовуються до правопорушника, не повинні обмежуватись і включати у своєму вузькому розумінні лише незначне матеріальне стягнення, правопорушник повинен відчути заходи морального впливу, серед таких звільнення з посади, переведення на посаду нижчого рівня, позбавлення спеціального звання чи рангу, які повинні застосовуватись керівником підприємства в обов'язковому порядку з метою спеціальної (запобігання правопорушенням з боку особи правопорушника) та загальної превенції (запобігання правопорушенням з боку інших осіб) тощо; щодо удосконалення інформаційно-правового складника діяльності аграрного комплексу загалом.

Ключові слова: інформаційно-правові засади, інформаційно-правове забезпечення, інформація, агропромисловий комплекс України (АПК України).

INFORMATION AND LEGAL FUNDAMENTALS OF ACTIVITIES OF THE AGROINDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE

Ivanova Hanna Serhiivna,
Candidate of Law Sciences,
Doctoral student of the Department
of Administrative Law
and Administrative Activities
(Yaroslav Mudryi
National Law University,
Kharkiv, Ukraine)

The basic principles and criteria of informational and legal support of activities of sphere of the agroindustrial complex of Ukraine are investigated in the work; the essence of the information that is important and necessary for the development of the agroindustrial complex is determined, the criteria of its classification are traced and the properties are defined and characterized; attention is paid to the issue of organization and functioning of state structures, which are intended to provide information support to the agrarian complex; the current normative base is analysed, practical developments of scientists regulating and revealing certain problems; the problems and shortcomings of information services in the sphere of the agro complex are analysed, namely: use of a large part of information not for its intended purpose, making management decision before the immediate receipt of information, lack of information resources, etc.; author's proposals are provided: fixing in the normative acts of information, depending on the scope of its use and dissemination; the entity providing and receiving information, subject-oriented, strengthening the concept of decentralization, this change is realized through the creation of regional think tanks or a special department with territorial structural units based on the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, tightening the responsibility for violations of information law and the procedure of prosecution itself, i.e., the measures applied to the offender should not be limited and include in their narrow sense only a small financial penalty, the offender should feel the measures of moral influence, such as dismissal, transfer to a lower level, deprivation of a special rank or rank, which must be applied by the head of the enterprise without fail for the purpose of special (prevention of offenses by the offender) and general prevention (prevention of offenses by others), etc., to improve information and legal component of the activities of agroindustrial sector in general.

Key words: information and legal fundamentals, information and legal support, information, agroindustrial complex of Ukraine (AIC of Ukraine).

Економічна система України засновується на моделі ринкової економіки, базисом для якої виступає неприпустимість будь-якого впливу на відносини ринку, а отже, завданням держави є захист основ і принципів ринкових відносин. На підставі цього на органи публічної влади покладаються важливі повноваження щодо забезпечення і підтримки економічного розвитку країни, формування інвестиційної, цінової і податкової політки, єдності економічного простору та вільного переміщення товарів і послуг [1, ст. 92, 116]. Агропромисловий комплекс у свою чергу виступає важливим елементом національної економіки, який формує близько 17% ВВП країни [2]. Попри високі показники виробництва, аграрний сектор економіки наразі поступається в конкуренції провідним Європейським країнам, з огляду на стрімкий розвиток євроінтеграційних процесів на Україні доцільно проаналізувати й удосконалити первинні складники діяльності аграрного комплексу, якими виступають інформаційне забезпечення та правові основи діяльності.

Мета дослідження – на основі аналізу чинного законодавства та доктринальних розробок визначити роль і місце органів, що реалізують політику у сфері інформатизації аграрного комплексу в системі органів публічної влади, виявити особливості інформаційно-правового забезпечення аграрно-промислового комплексу України та критерії, що покладені в основу його класифікації, надати власні пропозиції щодо такої класифікації та усунення прогалин, що стосуються засад інформаційно-правової діяльності комплексу.

Об'єкт дослідження – правові норми, які регламентують інформаційно-правові засади суспільних відносин, що виникають у сфері агропромислового комплексу України.

Принципові засади інформаційного права, правові режими, сутність інформації та інформаційних ресурсів, їхні ознаки і властивості, правове регулювання розповсюдження інформації були висвітлені у працях таких науковців, як Б. Кормич [10], З. Партико [9], Т. Слінько [6]. Окремі аспекти засад інформаційно-правової діяльності агропромислового комплексу були розглянуті в працях Н. Цифрової [12], О. Харенко [4] та ін. Але відсутність комплексних монографічних чи дисертаційних досліджень цієї проблематики робить зазначену тему актуальною для подальших розробок і досліджень.

Будучи однією з гарантій ефективності діяльності і функціонування національної економіки, інформація у сфері агропромислового комплексу виконує подвійну роль. На зовнішньому рівні інформація надається потенційним інвесторам та споживачам продуктів виробництва аграрного сектору, ця інформація насамперед пов'язана з обсягами виробництва, особливостями територій, на яких розташовані аграрні підприємства, станом і родючістю земель, якістю продукції тощо. У свою чергу інформація на внутрішньому рівні передбачає її розповсюдження, облік, накопичення та узагальнення у межах підприємства. Це відбувається не тільки з метою збільшення обсягів виробництва, а й з метою підтримки належного рівня якості такої продукції.

Інформаційне забезпечення підприємства в широкому розумінні включає у себе такі елементи, як спеціальну освіту, пов'язану з сільськогосподарською діяльністю, інформаційно-правові заходи для окремих категорій працівників, підвищення рівня кваліфікації, збори на підприємствах та систематичне й оперативне оприлюднення інформації в офіційних друкованих виданнях, веб-сайтах у мережі Інтернет, на єдиному веб-порталі відкритих даних, на інформаційних стендах, будь-яким іншим способом, під час яких уповноважені суб'єкти звітують про стан і обсяги виробництва. Закон України «Про доступ до публічної інформації» до таких суб'єктів відносить

не тільки осіб, які користуються владними повноваженнями, а й осіб, які виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором, а також суб'єктів господарювання, які займають домінуюче становище на ринку або наділені спеціальними чи виключними правами, або є природними монополіями стосовно інформації щодо умов постачання товарів, послуг та цін на них [3, ст. 5, 13]. Отже, під інформаційним забезпеченням агрокомплексу слід розуміти сукупність усіх видів діяльності уповноважених органів і суб'єктів, завданням яких є підготовка кадрів для роботи в аграрній сфері, збір, облік, накопичення й оприлюднення інформації, що регламентує діяльність аграрної сфери.

З поняттям «інформаційне забезпечення» тісно пов'язують категорію «інформаційне обслуговування». Інформаційне обслуговування слід розуміти як діяльність, яка спрямовується на задоволення інформаційних потреб суб'єктів агропромисловості. Серед складових елементів інформаційного обслуговування варто виділити такі:

– дані та відомості як об'єкт інформаційного обслуговування агросфери;
– особи, уповноважені на здійснення посередницьких функцій щодо надання, обліку, збереження та розповсюдження інформації;
– особи, які виступають споживачами інформації;
– інформаційні технології;
– ресурсне забезпечення.

Говорячи про важливість і необхідність інформації для розвитку агропромислового комплексу, доцільно визначити її сутність, простежити критерії класифікації та властивості. Наразі немає єдиного визначення поняття «інформація». Законодавець також по-різному трактує цю категорію. Закон України «Про телекомунікації» визначає інформацію як відомості, подані у вигляді сигналів, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб [7, ст. 1]. Більш вузьке розуміння інформації визначено в Законі України «Про інформацію», відповідно до якого інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [8, ст. 1].

В юридичній літературі також склалося чимало підходів до її визначення. Так, О.В. Харенко пропонує визначати інформацію залежно від сфери її застосування. Таким чином, визначаючи інформацію як економічну категорію, слід розуміти, що це продукт праці, предмет обміну та об'єкт власності, причому не вся інформація може бути товаром, зокрема це стосується публічної інформації [4]. Для природничих наук інформація – сукупність знань про об'єктивну реальність навколишнього світу [5]. Слушною є позиція Т.М. Слінько, яка наголошує на двох концепціях інформації – атрибутивній та функціональній [6, с. 24]. Атрибутивна концепція передбачає об'єктивне існування інформації, незалежно від її упорядкування та регулювання відповідними суб'єктами, тобто інформація – атрибут, властивість матерії [6, с. 25]. Функціональний підхід, навпаки, пов'язує існування інформації виключно у зв'язку з її відтворенням та передачею, тобто вона існує виключно в межах управління [6, с. 25]. Кожна із запропонованих концепцій і визначень у своєму комплексі визначає важливі властивості інформації.

Визначаючи властивості інформації, З. Партико наголошує на таких, як якість, що передбачає поділ інформації залежно від форми, модальності та істинності; кількість – зазначена властивість визначає її обсяг; цінність – передбачає ступінь досягнення мети за допомогою отриманої інформації; достовірність – неспотворена частка в копії документа стосовно його оригіналу; складність – сукупність знань про алгоритм побудови інформації з боку отримувача; новизна – величина інформації, яка відсутня у банку інформації отримувача; достатність – дотримання правил формальної логіки під час

складання інформації; оперативність – часові межі отримання інформації; точність – відповідність між реальною дійсністю та уявленням автора інформації; зрозумілість – розпізнавання інформації; репрезентативність – ступінь точності відображення стану процесів [9, с. 137].

Для характеристики властивостей інформації Б.А. Кормич використовує поділ усіх властивостей на загальні та юридичні. Загальні – ті, що притаманні будь-якій інформації, яка пронизує всі сфери суспільних відносин. Юридичні – враховують і виражають специфіку правового регулювання. До загальних науковець відносить системність інформації, в цій властивості зображена внутрішня будова інформації; селективність, тобто залежність інформації від процесів її вибору та відбору; субстанціональна несамостійність – інформація не може існувати без її носія; здатність до трансформації – властивість, що відображає можливості інформації безконтрольно поширюватися. До юридичних ознак слід віднести такі: фізична невідчужуваність інформації, тобто нерозривний зв'язок між інформацією і людиною, у вузькому розумінні право кожного на інформацію; відособлення інформації – передбачає відокремлення інформації від виробника різними способами і передачу її іншим суб'єктам; незалежність прав на інформацію – законодавча захищеність інформації, що визначається низкою нормативних актів, які регулюють питання інформаційного забезпечення країни в цілому, а також встановлюють відповідальність за порушення інформаційного законодавства; здатність до тиражування – інформації можна копіювати невизначену кількість, при цьому не витрачаються її споживчі властивості [10, с. 12–14].

Окрім зазначених, доцільно було б зосередити увагу на таких властивостях інформації, як вольовий характер, ця властивість напряму пов'язана з необхідністю суб'єкта, який прагне отримати інформацію здійснення певних дій, у свою чергу завданням законодавця повинно бути створення якомога комфортних умов для реалізації особою свого права на інформацію; нестабільність – така властивість напряму пов'язана з можливістю зміни інформації від конкретних умов, прикладом може бути реорганізація на підприємстві чи зміна нормативної бази.

Переносячись безпосередньо в площину агрокомплексу, варто визнати, що важливого значення набув поділ інформації в залежності від відповідних критеріїв на певні рівні, зокрема, серед таких критеріїв Н.Г. Циферова виділяє такі: джерела (зовнішні та внутрішні), форма зображення (кодована, буквена, цифрова, графічна), можливість використання (достовірна і недостовірна), відділи управління (економічна, організаційна, технічна, соціальна), роль управління (планова, звітна, статистична, контрольна), характер роботи з інформацією (статистична, бухгалтерська, оперативна), час дії (постійна та запроваджена на певний час), рівень переробки (первинна, проміжна, похідна, підсумкова) [12, с. 75]. Законодавцем також розроблена певна класифікація інформації. Так, залежно від сфери людської життєдіяльності, яка стосується такої інформації, інформація поділяється на: інформацію про фізичну особу, статистичну інформацію, інформацію про товар, правову інформацію, соціологічну інформацію, податкову інформацію, науково-технічну інформацію, інформацію довідково-енциклопедичного характеру, інформацію про стан довкілля, інші види інформації [8, ст. 10]; у залежності від порядку доступу до інформації: відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом, у свою чергу інформація з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну, таємну та службову [8, ст. 21].

На основі особливостей функціонування і організації аграрного комплексу України, пропонуємо власну класифікацію видів інформації у цій сфері (рис. 1).

Рис. 1. Класифікація видів інформації у сфері агропромислового комплексу України

Первинні правові засади інформаційного забезпечення будь-якої сфери суспільних відносин закріплено в Конституції України. Головний закон визначає, що захист інформаційної безпеки є однією з найважливіших функцій держави [1, ст. 17], кожному гарантується право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію [1, ч. 2 ст. 34]. У зв'язку з тим, що сфера АПК являє собою конкретний вид суспільних відносин, нормативні джерела, що містять вказівки на правові основи інформаційного забезпечення агросектору, містяться у законах та підзаконних актах.

Першим варто відмітити Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», у ньому міститься вказівка на те, що інформаційне забезпечення суб'єктів, що провадять сільськогосподарську діяльність, є основним завданням дорадчої діяльності, тобто сукупністю дій, що спрямовуються на задоволення потреб сільськогоспо-

дарських підприємств усіх форм власності та господарювання [21, ст. 4]. Закон також виділяє специфічний суб'єкт, на який покладається функція з проведення збору, узагальнення та аналізу інформації про діяльність суб'єктів дорадчої діяльності [21, ст. 7]. Принципово, що інформація з реєстрів дорадників і дорадчих служб є доступною та відкритою для юридичних і фізичних осіб [21, ч. 2 ст. 9].

Закон України «Про державну підтримку сільського господарства», визначаючи основні форми і види бюджетних дотацій, тобто кошти, що виділяються з бюджету для надання матеріальної підтримки агропідприємствам, визначає загальнообов'язковість дотримання порядку і форми дотаційного реєстру, які встановлюються на рівні підзаконних нормативних актів. Дані з таких реєстрів не є інформацією з обмеженим доступом та підлягають щоденному оприлюдненню [22, п. 161.5. ст. 16].

Постанова Кабміну «Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України» визначає обов'язок Мінагрополітики забезпечувати відкритість та загальнодоступність реєстрів сільського господарства (Реєстр суб'єктів насінництва та розсадництва, Реєстр органів з оцінки відповідності, Реєстр сертифікатів на насіння та садивний матеріал тощо) [13, пп. 20 п. 4].

З поняттям інформації межують так звані інформаційні бази даних. У наказі Державної податкової адміністрації України «Про затвердження Положення про банк даних про сумнівні фінансові операції» інформаційні бази даних визначаються як групи взаємопов'язаних задокументованих одиниць інформації, які об'єднані в автоматизованих інформаційних системах за певними ознаками [19]. Інформаційні бази покликані зберегти і за необхідності відтворити відповідну інформацію, донести її до користувача.

Наразі дедалі більше правова доктрина наголошує на міжнародних інформаційних базах, які використовуються для підтримання належного рівня розвитку агрокомплексу. Серед найпопулярніших визнаються CAB Abstracts, Agricola, Agora, Agros та інші [20, с. 60]. Особливість цих систем полягає у відкритому доступі для наукових центрів відповідної країни. За ведення і достовірність інформації відповідають, як правило, міжнародні організації, а її джерелом виступають сільськогосподарські бібліотеки та тезауруси, діяльність яких напряму пов'язується з аграрною сферою. О.Є. Тарабрін акцентує увагу на таких суб'єктах ведення і поширення інформації, як Food and Agriculture Organization, International Food Information System, Agricultural Bureau of the British Commonwealth та інші [20, с. 61]. Рівень достовірності та цілісності інформації у визначених базах не викликає сумнівів, проте проблема криється в комерційній спрямованості цих систем. Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне розробити власні національні бази даних, забезпечити їх належний розвиток та підтримку, здійснюючи відповідні матеріальні інвестиції. Зазначене надасть можливість, по-перше, подолати інформаційний дефіцит в агрокомплексі країни та налагодити співпрацю на міжнародному рівні, а, по-друге, нівелювати інформаційну залежність України від міжнародної спільноти і розвивати власний інформаційний потенціал в агросфері.

Переходячи до визначення пріоритетних напрямків розвитку агропромислового комплексу та удосконалення його інформаційно-правового забезпечення, необхідно простежити і визначити роль органів виконавчої влади та їхній вплив на агрокомплекс України. Провідним органом, який формує та реалізує державну аграрну політику у сферах сільського господарства, відає питаннями продовольчої безпеки, здійснює охорону прав на сорти рослин, тваринництва, насінництва та розсадництва [13], є Міністерство аграрної політики та продовольства України (далі – Міністерство). У сфері інформаційного забезпечення Міністерство здійснює важливі повноваження щодо ведення інформаційного банку даних про стан ґрунтів земель сільськогосподарського призначення, бере участь у формуванні та реалізації бюджетної цінової, лізин-

гової, інноваційної, інвестиційної, страхової, гендерної політики й політики у сфері інформатизації та технічного захисту, здійснює заходи, спрямовані на впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та створення системи національних інформаційних ресурсів [13]. Слід визнати той факт, що діяльність Міністерства, а саме рівень її ефективності, напряму пов'язується з органами, що функціонують на базі міністерства, і діяльність яких спрямовується через Міністра Міністерства аграрної політики та продовольства, а саме йдеться про державні служби та агентства.

Міністерству підпорядковані такі органи, як Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державне агентство рибного господарства України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [14].

Основними напрямами діяльності Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів в інформаційній сфері діяльності агропромислового комплексу є: поширення інформації про виробництво та реалізацію органічної продукції (сировини), органічну продукцію, систему гарантій і контролю в ЗМІ із залученням заінтересованих сторін; організація наукової, науково-технічної, інформаційної, видавничої діяльності, пропагування досягнень і передового досвіду, сприяння створенню і впровадженню сучасних технологій у сферах віднесених до компетенції Держпродспоживслужби; здійснення контролю за достовірністю інформації, зазначеної у документах про формування, встановлення та застосування державних регульованих цін [15].

Державне агентство лісових ресурсів є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері лісового і мисливського господарства. Визначений орган реалізує свої повноваження у сфері інформаційного забезпечення агрокомплексу через голову Держлісагенства, який забезпечує дотримання встановленого Міністром аграрної політики та продовольства порядку ведення обміну інформацією між Мінагрополітики і Держлісагенством та своєчасність її подання [16]. Не можна не визнати той факт, що зазначений орган наділений вкрай незначними повноваженнями, пов'язаними з інформаційним забезпеченням сфери агрокомплексу, за того обсягу лісове і мисливське господарство позбавляється додаткових інформаційних ресурсів та важелів контролю.

Діяльність Державного агентства рибного господарства України спрямовується на реалізацію державної політики у сфері рибного господарства, рибної промисловості, охорони використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства [17]. Стосовно інформації у сфері АПК Державне агентство рибного господарства України наділене повноваженнями щодо запровадження спеціальних форм статистичної звітності в галузі рибного господарства щодо водних біоресурсів згідно з міжнародними стандартами, воно також забезпечує обмін такою інформацією з відповідними міжнародними організаціями згідно із законодавством та міжнародними договорами України, здійснює контроль за діяльністю галузевої системи науково-технічної інформації, забезпечує встановлений порядок обміну інформацією між Міністерством і Держрибагентством та вчасність її подання [17].

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру реалізує політику у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів. Основними завданнями служби у сфері інформації в агрокомплексі є такі: здійснення нагляду за веденням державного обліку і реєстрацією земель, достовірні-

стю інформації про наявність та використання земель, забезпечення інформаційної взаємодії Державного земельного кадастру з іншими інформаційними системами, забезпечення науково-експертного, інформаційного та методичного проведення землевпорядних, землеоціночних робіт, здійснення організаційних заходів щодо проведення земельних торгів та забезпечення підготовки ліцитаторів, створення інформаційної бази даних з питань землеустрою, забезпечення встановленого порядку обміну інформацією між Міністерством та Держгеокадастром та вчасність її подання [18].

Таким чином, аналізуючи повноваження органів виконавчої влади у сфері інформаційного забезпечення діяльності агропромислового комплексу України, можна дійти висновку про невпорядкованість нормативної регламентації інформаційної сфери, а саме за наявності відповідних повноважень в одного органу, що здійснює і реалізує політику щодо інформаційного забезпечення відповідної сфері виробництва агрокомплексу, такі повноваження відсутні в іншого органу, хоча їх реалізація можлива виключно з виконанням відповідною службою чи агентством своїх завдань, які визначаються у нормативних актах.

Отже, визначивши за допомогою властивостей та класифікації інформації її місце та вплив на систему суспільних відносин, справедливо стверджувати, що величезний вплив інформація має і на відносини, що виникають у сфері аграрного сектору країни. Попри це, наразі існуючі механізми інформаційного забезпечення аграрного комплексу відображають далеко не ідеальну модель, що напряму пов'язано з великою кількістю невирішених проблем і прогалин у сфері засад інформаційної діяльності.

Не можна не погодитись із думкою О.О. Орлова та В.О. Борисової, які наголошують на таких проблемах і недоліках інформаційного обслуговування сфери агрокомплексу:

– використання великої частки інформації не за призначенням;
– переоцінка чи недооцінка потенційних джерел інформації;
– прийняття управлінського рішення перед безпосереднім отриманням інформації;
– нестача інформаційних ресурсів;
– застаріла система паперових технологій збору, обробки й обліку інформації;
– хаотичне спрямування значного обсягу інформаційних потоків [11, с. 41].

Окрім зазначеного, необхідно зосередити увагу на таких проблемах:

– відсутність нормативного закріплення різновидів інформації, що регламентує діяльність агрокомплексу;
– великий рівень централізації;
– безсистемний і хаотичний характер розташування аналітичних центрів, на який покладається основний тягар з інформаційного забезпечення підприємств;
– відсутність на базі підприємства структур, що передбачають консультацію і забезпечення інформаційної обізнаності інвестиційної діяльності;
– відсутність систематизованого законодавства з питань реалізації державної політики в інформаційній сфері діяльності агропромислового комплексу;
– непропорційний розподіл повноважень між органами влади, які покликані здійснювати інформаційне забезпечення сфери агрокомплексу.

Інформаційно-правові засади є невід'ємним елементом, що покладається в основу існування і функціонування агропромислового комплексу, попри це, наразі нормативне забезпечення, що стосується основних засад інформаційної діяльності, залишається недостатньо врегульованим, це насамперед проявляється в існуючих невирішених проблемах, що зумовлені багатьма недоліками, серед яких провідне місце посідає нормативна складова частина діяльності агрокомплексу України та безконтрольне становище державних структур, які провадять інформаційну політику у сфері аграрного комплексу. З огляду на це пропонуємо запровадити такі зміни і нововведення:

1) закріплення в нормативних актах інформації залежно від: сфери її використання і розповсюдження; суб'єкта, що надає та отримує інформацію; предметної спрямованості.

2) посилення концепції децентралізації; ця зміна реалізується шляхом створення регіональних аналітичних центрів чи спеціального департаменту з територіальними структурними підрозділами на базі Мінагрополітики;

3) посилення відповідальності за порушення інформаційного законодавства та безпосередньо самої процедури притягнення до відповідальності, тобто заходи, які застосовуються до правопорушника, не повинні обмежуватись і включати у своєму вузькому розумінні лише незначне матеріальне стягнення, правопорушник повинен відчути заходи морального впливу, серед таких звільнення з посади, переведення на посаду нижчого рівня, позбавлення спеціального звання чи рангу, які повинні застосовуватись керівником підприємства в обов'язковому порядку з метою спеціальної (запобігання правопорушенням з боку особи правопорушника) та загальної превенції (запобігання правопорушенням з боку інших осіб);

4) налагодження системи міжнародного співробітництва з провідними аграрними країнами;

5) закріплення загальнообов'язкового проведення інформаційних заходів на підприємстві (круглі столи, засідання, конференції, форуми тощо);

6) налагодження координації підприємств у межах регіону, обмін інформацією і ресурсами;

7) вжиття заходів щодо належного матеріально-технічного та аналітичного забезпечення підприємств.

8) створення національних інформаційних баз даних.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 03.07.2019).

3. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

4. Харенко О.В. Поняття «інформація» в юридичній науці та законодавстві України. *Часопис Київського університету права.* 2014. № 3. С. 119–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_3_29 (дата звернення: 04.07.2019).

5. Інформація, її властивості і види ТІП. URL: http://www.compiko.lviv.ua/wp-content/uploads/tip/tip2.pdf (дата звернення: 04.07.2019).

6. Слінько Т.М. Сучасні означення інформації. Право. UA. 2016. № 2. С. 23–29. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14426 (дата звернення: 04.07.2019).

7. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003 р. № 1280-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 12. Ст. 155.

8. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

9. Партико З. Властивості інформації. Інформація, комунікація, суспільство : матеріали 6-ої міжнар. наук. конф., м. Львів, 18–20 травня 2017 р. Львів, 2017. С. 136–137.

10. Кормич Б.А. Інформаційне право : підручник. Харків, 2011. 334 с.

11. Орлов О.О., Борисова В.О. Організація маркетингової діяльності як об'єктивна необхідність підвищення ефективності підприємств агропромислового комплексу в ринкових умовах. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2014. № 5. Т. 2. С. 39–42. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vchnu_ekon_2014_5(2)__11.pdf (дата звернення: 10.07.2019).

12. Цифрова Н.Г. Інформаційне забезпечення механізму державного регулювання агропромислового комплексу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2012. № 3. С. 72–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaksk_2012_3_9 (дата звернення: 10.07.2019).

13. Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.11. 2015 р. № 1119. *Офіційний вісник України*. 2016. № 2. С. 483.

14. Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства. URL: https://minagro.gov.ua/ua (дата звернення: 13.07.2019).

15. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667. *Офіційний вісник України*. 2015. № 73. С. 44.

16. Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2015 р. № 521. *Офіційний вісник України*. 2014. № 82. С. 73.

17. Про затвердження Положення про Державне агентство рибного господарства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 521. *Офіційний вісник України*. 2015. № 90. С. 19.

18. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15. *Офіційний вісник України*. 2015. № 7. С. 79.

19. Про затвердження Положення про банк даних про сумнівні фінансові операції : Наказ державної податкової адміністрації від 21.05.2003 р. № 233. URL: http://agris.fao.org/agrissearch/search.do?recordID=UA2014500116 (дата звернення: 15.07.2019).

20. Тарабрін О.Є. Світова система наукової аграрної інформації та проблеми доступу до міжнародних інформаційних ресурсів. *Інноваціна діяльність та інтелектуальний капітал.* 2013. № 8. С. 59–63. URL: http://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=UA2014500116 (дата звернення: 17.07.2019).

21. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України від 17.06.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 38. Ст. 470.

22. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. *Відомості Верховної Ради України* 2004. № 49. Ст. 5274.

УДК 316.6:159.92
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.20

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ПРАВА І СВОБОДИ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Колобишко Віталій Вікторович,
аспірант кафедри державно-правових наук та адміністративного права (Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна), викладач відділення «Економіки та права» (Кропивницький коледж механізації сільського господарства, м. Кропивницький, Україна)

Статтю присвячено аналізу об'єктивних ознак адміністративних правопорушень, що посягають на права і свободи осіб з інвалідністю. У ході дослідження було з'ясовано, що адміністративне правопорушення (проступок) – це протиправна, винна (умисна чи необережна) дія або бездіяльність, що посягає на громадський порядок, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Також було визначено, що склад адміністративного правопорушення являє собою сукупність установлених законом про адміністративну відповідальність об'єктивних та суб'єктивних ознак, які характеризують вчинене діяння як адміністративне правопорушення (проступок). Наголошено, що до об'єктивних ознак складу адміністративного правопорушення належать обставини, які характеризують об'єкт правопорушення та об'єктивну сторону. З'ясовано, що об'єктом адміністративного правопорушення, яке посягає на права і свободи осіб з інвалідністю, є суспільні відносини, які виникають у ході реалізації останніми наданих та гарантованих Конституцією України та Законами України прав і свобод. Встановлено, що обов'язковою ознакою об'єкта є наявність потерпілого – особи з інвалідністю. Здійснено класифікацію об'єктів адміністративних правопорушень, що посягають на права і свободи осіб з інвалідністю, на загальні, родові, видові та безпосередні. Встановлено, що об'єктивна сторона адміністративних правопорушень, що посягають на права осіб з інвалідністю, характеризується однією обов'язковою ознакою – суспільно-шкідливим діянням, тому дані правопорушення мають формальний склад. Проаналізовано норми законодавства про адміністративну відповідальність та встановлено, що адміністративні правопорушення, які посягають на права і свободи осіб з інвалідністю, можуть вчинятися як дією, так і бездіяльністю. Крім того, в деяких складах обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є засоби вчинення правопорушення. Акцентовано увагу на тому, що не всі права та свободи осіб з інвалідністю поставлені під охорону норм законодавства про адміністративну відповідальність, а отже, мова про дієвий захист указаної категорії осіб йти не може.

Ключові слова: склад адміністративного правопорушення, об'єкт адміністративного правопорушення, особа з інвалідністю, об'єктивна сторона адміністративного правопорушення, суспільно-шкідливе діяння, що посягає на права і свободи осіб з інвалідністю.

OBJECTIVE SIGNS OF ADMINISTRATIVE OFFENSES AFFECTING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS WITH DISABILITIES

Kolobyshko Vitaliy Viktorovich,
graduate student of the Department
of State Law
science and administrative law
(Central Ukrainian State Pedagogical
Volodymyr Vynnychenko University,
Kropyvnytskyi, Ukraine),
Lecturer in Economics and Law
(Kropyvnyk College of Mechanization
of Agriculture, Kropyvnytskyi, Ukraine)

The article is devoted to the analysis of objective signs of administrative offenses that violate the rights and freedoms of persons with disabilities. In the course of the research it was found out that an administrative offense (misdemeanor) is an unlawful, guilty (intentional or negligent) act or omission affecting the public order, rights and freedoms of citizens, the established order of administration and for which the law provides for administrative responsibility. It was also determined that the composition of an administrative offense is a set of objective and subjective features established by the law on administrative responsibility, which characterize the act committed as an administrative offense (misdemeanor). It is emphasized that the objective features of the composition of an administrative offense include circumstances that characterize the object of the offense and the objective side. It has been found that the object of an administrative offense that violates the rights and freedoms of persons with disabilities is the public relations that arise in the course of the realization of the rights and freedoms granted by the Constitution and the laws of Ukraine. It is established that a mandatory feature of the object is the presence of a victim – a disabled person. The objects of administrative offenses that violate the rights and freedoms of persons with disabilities are classified by general, generic, species and direct. It is established that the objective side of administrative offenses that violate the rights of persons with disabilities is characterized by one mandatory feature – socially harmful acts, so these offenses have a formal composition. The norms of the legislation on administrative liability are analyzed and it is established that administrative offenses that violate the rights and freedoms of persons with disabilities can be committed both by act and by inaction. In addition, in some warehouses, the means of committing an offense is a mandatory feature of the objective party. Attention is drawn to the fact that not all the rights and freedoms of persons with disabilities are protected by the norms of the legislation on administrative liability, and therefore the effective protection of the specified category of persons cannot be discussed.

Key words: administrative offense, administrative offense object, person with disability, objective side of administrative offense, socially harmful act that violates the rights and freedoms of persons with disabilities.

У XXI ст. світова спільнота робить потужні кроки у напрямі демократизації та визнання прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини є невід'ємними, а їх обсяг не залежить від будь-яких об'єктивних факторів (стать, вік, національна чи расова приналежність, майновий чи соціальний статус, стан здоров'я тощо). У зв'язку з цим права осіб з інвалідністю захищаються і гарантуються державою на рівні з іншими громадянами. В Україні на конституційному рівні закріплено рівність усіх людей у своїй гідності та правах (ст. 21 Конституції України).

Нормативно-правове регулювання захисту прав і свобод осіб з інвалідністю покладено на правові інститути адміністративно-деліктного та кримінального права. Для того щоб створити ефективну систему адміністративно-правового захисту, законодавець визначає права і свободи осіб з інвалідністю, які найчастіше порушуються, та конструює склади адміністративних проступків, що має також і превентивний вплив на потенційних правопорушників.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) визначає, що адміністративне правопорушення – це протиправна, винна (умисна чи необережна) дія або бездіяльність, що посягає на громадський порядок, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [1]. Водночас адміністративне правопорушення, що посягає на права і свободи осіб з інвалідністю, – це суспільно шкідливе, умисне, протиправне діяння (дія або бездіяльність), учинене деліктоздатним суб'єктом, що посягає на суспільні відносини у сфері реалізації особами з інвалідністю наданих і гарантованих державою прав і свобод у сфері доступності, забезпечення універсального дизайну розумного пристосування товарів, робіт і послуг [2, с. 174]. Теорія адміністративного права доводить, що протиправне діяння може бути визнане адміністративним правопорушенням, якщо воно містить у сукупності такі ознаки: суспільна шкідливість, протиправність, винність та адміністративна караність. Діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди об'єктам адміністративно-правової охорони [3, с. 274], в даному випадку ним будуть права та свободи осіб з інвалідністю, наприклад, право на доступність до об'єктів інфраструктури. Протиправність як ознака адміністративного правопорушення, що посягає на права і свободи осіб з інвалідністю, означає, що таке діяння має бути чітко прописане в законодавстві про адміністративну відповідальність. Також за вчинення адміністративного проступку, що посягає на права і свободи осіб з інвалідністю, законодавством має бути передбачено застосування особливого виду державного примусу – адміністративної відповідальності.

З наведеного вище можливо зробити висновок, що для здійснення кваліфікації адміністративного правопорушення, що посягає на права і свободи осіб з інвалідністю, необхідною є наявність чітко виражених його ознак. Із практичної точки зору має значення більш детальна регламентація кола об'єктів, стосовно яких найчастіше здійснюється адміністративні правопорушення, і за які суб'єкт несе адміністративну відповідальність. Так, наприклад, справа про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 6 ст. 152-1 КУпАП «Паркування транспортного засобу на місцях, призначених для безоплатного паркування транспортних засобів, якими керують водії з інвалідністю або водії, які перевозять осіб з інвалідністю, водієм, який не має документів про наявність у нього чи в одного з пасажирів інвалідності (крім явно виражених ознак інвалідності)», розглядається та вирішується органами Національної поліції України.

Загальні положення про адміністративне правопорушення та підстави адміністративної відповідальності досліджувалися у працях В.Б. Аверянова, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, С.М. Братуся, В.П. Пєткова, С.В. Ківалова, А.Т. Комзюка, Ю.С. Шемшученка та багатьох інших. Безпосередньо ж проблеми, пов'язані з кваліфікацією адміністративних правопорушень, що посягають на права і свободи осіб з інвалідністю, фрагментарно висвітлювалися в роботах Є.Ю. Соболя, О.В. Паровишник, В.П. Роман, С.С. Коханчук, О.Л. Соколенко, А.М. Мхитарян, С.В. Пєткова тощо. Але наявність досить великої кількості досліджень з даної проблематики не зменшує актуальності дослідження об'єктивних ознак адміністративних правопорушень, які посягають на права і свободи осіб з інвалідністю, оскільки дослідження зосереджувалися на право-

вих механізмах охорони прав і свобод осіб з інвалідністю, тому аналізу об'єктивних ознак приділялося мало уваги.

Метою статті є виявлення та аналіз об'єктивних ознак адміністративного правопорушення, що посягає на права і свободи осіб з інвалідністю, з урахуванням досягнень науки адміністративного права.

Кожне адміністративне правопорушення являє собою певний юридичний факт, який характеризується властивими тільки йому особливостями. Зазначені особливості фіксуються законодавцем у вигляді ознак, характерних тільки для даного виду правопорушень. Сукупність ознак певного правопорушення в науці прийнято називати «склад правопорушення».

В адміністративно-правовій науці під складом адміністративного правопорушення розуміють «сукупність установлених законом про адміністративну відповідальність об'єктивних та суб'єктивних ознак, які характеризують вчинене діяння як адміністративне правопорушення (проступок)». Склад адміністративного правопорушення утворюють чотири обов'язкові елементи, відсутність хоча б одного з яких виключає наявність у діянні складу адміністративного правопорушення. Такими елементами є: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона. Склад адміністративного правопорушення є єдиною достатньою підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності.

Відповідно до мети предметом нашого дослідження є об'єктивні ознаки адміністративного правопорушення, що посягає на права і свободи осіб з інвалідністю. До них належать об'єкт та об'єктивна сторона складу адміністративного правопорушення.

Об'єкт адміністративного правопорушення. У загальному розумінні під об'єктом адміністративного проступку розуміють сукупність суспільних відносин, які охороняються законом про адміністративну відповідальність, і яким під час вчинення правопорушення завдається або створюється загроза заподіяння шкоди. Об'єктом адміністративного правопорушення, що посягає на права і свободи осіб з інвалідністю, є суспільні відносини, які виникають у ході реалізації останніми наданих та гарантованих Конституцією України та Законами України прав і свобод. Обов'язковою ознакою об'єкта даного виду правопорушень є наявність потерпілого, яким є особа з інвалідністю. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що в разі взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її захист [4].

Аналізуючи чинне законодавство України, міжнародні акти про права осіб з інвалідністю та наукову літературу, Є.Ю. Соболь надає таке визначення для даної категорії осіб: «особа з інвалідністю – це особа з фізіологічними (інтелектуальними) стійкими вадами функцій організму, зумовленими захворюванням, травмами або уродженими дефектами (аномаліями), які ускладнюють умови її життєдіяльності й соціальної адаптованості та вимагають різнобічного захисту з боку держави» [5, с. 44]. Необхідно зазначити, що в чинному законодавстві про адміністративну відповідальність відсутня пряма вказівка на потерпілого (особу з інвалідністю) внаслідок розпорошеності складів адміністративних правопорушень по різних розділах КУпАП, тому ми вважаємо, що необхідно акцентувати увагу на цій прогалині.

У науці адміністративного права існує класифікація об'єктів складу адміністративного правопорушення, тобто їх розподіл на види (загальний, родовий, безпосередній). У зв'язку з тим, що особи з інвалідністю наділені таким же обсягом прав і свобод, що й інші члени суспільства, посягання на них передбачені різними розділами Осо-

бливої частини КУпАП. В.К. Колпаков та О.В. Кузьменко визначають, що загальний об'єкт адміністративного правопорушення – увесь масив суспільних відносин, які охороняються в адміністративному порядку [6, с. 54] Враховуючи вказане, дозволяється зробити висновок, що загальним об'єктом адміністративних правопорушень, що посягають на права і свободи осіб з інвалідністю, є сукупність усіх суспільних відносин, поставлених під охорону законодавства про адміністративну відповідальність, учасниками яких є зазначені особи.

Ю.П. Битяк виділяє такі види об'єктів адміністративного правопорушення, які конкретизують загальний об'єкт і знаходяться в його площині: родовий об'єкт – сукупність однорідних або тотожних суспільних відносин, видовий об'єкт – відокремлена група суспільних відносин, спільних для деяких проступків, та безпосередній об'єкт – конкретні суспільні відносини, поставлені під охорону закону [7].

Так, наприклад, родовим об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 41 КУпАП «Порушення вимог законодавства про працю та охорону праці», є врегульовані законом трудові відносини та охорона праці, видовим об'єктом – суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією особою з інвалідністю права на працю, безпосередні об'єкти – поставлені під охорону ст. 41 КУпАП трудові відносини, учасниками яких є особи з інвалідністю (право на безпечні умови праці, право на умови праці згідно з рекомендаціями медико-соціальної експертної комісії тощо).

Враховуючи правопорушення, які посягають на права і свободи осіб з інвалідністю і містяться в різних розділах Особливої частини КУпАП, виникають труднощі з конкретизацією родового об'єкта вказаного виду правопорушень. Ми пропонуємо визначати його з точки зору наявності як учасника суспільних відносин особи з інвалідністю. Тому родовим об'єктом адміністративних правопорушень, що посягають на права і свободи осіб з інвалідністю, необхідно вважати суспільні відносини, які виникають у різних сферах суспільного життя у зв'язку з реалізацією особами з інвалідністю своїх прав та свобод і які знаходяться в площині загального об'єкту, тобто сукупності всіх поставлених під адміністративну охорону суспільних відносин.

У теорії видовий об'єкт має бути конкретизацією родового і знаходитися в межах суспільних відносин, які ним охоплюються. Аналізуючи законодавство, необхідно констатувати, що видовий об'єкт адміністративного правопорушення, що посягає на права і свободи осіб з інвалідністю, буде визначатися главою Особливої частини, в якій законодавець розмістив норму, котра містить опис складу адміністративного правопорушення. Так, видовим об'єктом адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 96 та ч. 1 ст. 96-1 КУпАП, є суспільні відносини, що виникають під час планування, будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту об'єктів і споруд на предмет дотримання будівельних законодавчих актів, норм і стандартів щодо забезпечення доступності для осіб з обмеженими можливостями.

Проаналізувавши положення законодавства про захист прав осіб з інвалідністю, необхідно виділити такі безпосередні об'єкти адміністративно-правової охорони:

– доступність до об'єктів інфраструктури (спорудження парапетів та інших пристосувань для забезпечення доступу до будівель, споруд, транспорту, облаштування місць для стоянки на майданчиках для паркування тощо);

– безбар'єрність (забезпечення доступу до отримання інформації на доступному для осіб з інвалідністю рівні);

– трудові права осіб з інвалідністю (відсутність випробування під час вступу на роботу, скорочений робочий час, умови праці відповідно до висновку медичної комісії тощо);

– житлові права осіб з інвалідністю (право на поліпшення житлових умов);

– право на універсальний дизайн та розумне пристосування (випуск продукції, яка пристосована для користування особами з обмеженими можливостями, виконання робіт та надання послуг відповідно до стандартів, які встановлюють правила універсального дизайну та розумного пристосування).

Як уже зазначалося, до об'єктивних ознак відносять не тільки об'єкт, а й об'єктивну сторону адміністративного правопорушення. Об'єктивну сторону визначають ряд ознак, які характеризують акт зовнішньої поведінки правопорушника. Для характеристиці об'єктивної сторони передусім виділяють її обов'язкові ознаки, такі як протиправне діяння (дія чи бездіяльність), суспільно-шкідливі (небезпечні) наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками, місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення проступку. При цьому, виходячи із загальнотеоретичних учень про правопорушення, підставою юридичної відповідальності є діяння правопорушника, яке несе певну небезпеку та дає критерії притягнення до відповідальності. Характеризуючи діяння як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони адміністративних правопорушень, що посягають на права і свободи осіб з інвалідністю, необхідно зазначити, що вказані правопорушення можуть вчинятися як дією, так і у вигляді бездіяльності. Так, суспільно шкідливою є бездіяльність у вигляді необлаштування на спеціально обладнаних чи відведених майданчиках для паркування транспортних засобів, у тому числі біля житлових будинків (крім індивідуальних житлових будинків) та інших будівель, на тротуарах (із числа місць для зупинки та стоянки транспортних засобів), місць, призначених для паркування транспортних засобів, якими керують водії з інвалідністю або водії, які перевозять осіб з інвалідністю (ч. 7 ст. 152-1 КУпАП), порушення вимог законодавства про працю, що виразилося у нестворенні умов неповного робочого часу відповідно до висновків медико-соціальної комісії (ч. 1 ст. 41 КУпАП). Прикладом суспільно-шкідливої дії є паркування транспортного засобу на місцях, призначених для безоплатного паркування транспортних засобів, якими керують водії з інвалідністю або водії, які перевозять осіб з інвалідністю, водієм, який не має документів про наявність у нього чи в одного з пасажирів інвалідності (крім явно виражених ознак інвалідності) (ч. 6 ст. 152-1 КУпАП), передача замовнику проектної документації для виконання будівельних робіт на об'єкті, розробленої з порушенням вимог законодавства, містобудівної документації, вихідних даних для проектування об'єктів, будівельних норм, стандартів і правил, у тому числі щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення (ч. 1 ст. 96-1 КУпАП), безпідставна відмова від передбаченого законом пільгового перевезення громадян (ч. 7 ст. 133-1 КУпАП).

Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок, що адміністративні правопорушення, які посягають на права і свободи осіб з інвалідністю, можуть вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльністю. Протиправними визнаються діяння особи, які створюють бар'єри на шляху реалізації особами з інвалідністю гарантованих Конституцією прав та свобод.

На підставі аналізу складів адміністративних правопорушень, що посягають на права осіб з інвалідністю, вважаємо необхідним акцентувати на факультативності таких ознак, як суспільно-шкідливі наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками (вони є обов'язковими в так званих матеріальних складах адміністративного правопорушення), місце, час, обстановку, спосіб, знаряддя та засоби вчинення проступку.

Отже, склад адміністративного правопорушення, що посягає на права і свободи осіб з інвалідністю, є формальним, а тому законодавець обмежується тільки опи-

сом суспільно-шкідливого діяння. У деяких випадках важливе значення має засіб вчинення правопорушення. Так, ч. 6 ст. 152-1 КУпАП вказує, що засобом вчинення правопорушення є технічний засіб, ч. 1 чт. 96-1 КУпАП встановлює, що засобом вчинення даного правопорушення є проектна документація для виконання будівельних робіт на об'єкті, розроблена з порушенням вимог законодавства, містобудівної документації, вихідних даних для проектування об'єктів, будівельних норм, стандартів і правил, у тому числі тих, які стосуються створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення.

Підсумовуючи вказане, хотілося б наголосити на тому, що не всі права та свободи осіб з інвалідністю взяті під захист законодавства про адміністративну відповідальність. Існує багато прогалин у законодавстві щодо врегулювання питань, пов'язаних з універсальним дизайном та розумним пристосуванням, а отже, й адміністративних правопорушень, пов'язаних із цими явищами, не передбачено чинним законодавством.

Об'єктивні ознаки адміністративних правопорушень, що посягають на права і свободи осіб з інвалідністю, являють собою сукупність ознак, які характеризують суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією вказаною категорією осіб гарантованих їм Конституцією України прав та свобод, а також зовнішній прояв суспільно-шкідливої поведінки, яка посягає на зазначені суспільні відносини.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/80731-10

2. Соболь Є.Ю., Колобишко В.В. Загальна характеристика адміністративних правопорушень, що посягають на права і свободи осіб з інвалідністю. *Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. 2/2019. URL: http://pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/123

3. Адміністративна відповідальність : курс лекцій / В.К. Колпаков та ін. ; за ред. О.В. Кузьменко ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 567 с.

4. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. 875-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. С. 21. Ст. 252.

5. Соболь Є.Ю. «Діяльність органів публічної влади щодо реалізації захисту прав і свобод інвалідів: адміністративно-правова теорія та практика» : дис. доктора. юр. наук : 12.00.07 ; Запоріжський Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2015. 546 с.

6. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

7. Адміністративне право України : підручник / Ю.П. Битяк та ін. ; за ред. Ю.П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.21

МОНІТОРИНГ СПОСОБУ ЖИТТЯ ОСІБ, УПОВНОВАЖЕНИХ НА ВИКОНАННЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ АБО МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПОШУК «НОВАЦІЙНИХ ІНСТРУМЕНТІВ» РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ МОДЕЛІ В УКРАЇНІ

Коломоєць Тетяна Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
декан юридичного факультету
(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

У статті обґрунтовується доцільність упровадження новаційних інструментів здійснення моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як антикорупційного засобу. Для використання унікального ресурсу відповідного засобу, який формується завдяки поєднанню «кабінетного дослідження» та «польового дослідження» («візуального спостереження»), усунення «напруги» у використанні його останнього складника завдяки суперечливості її нормативно-правових засад (в аспекті відсутності легальних підстав для проведення оперативно-розшукових та судових дій, відсутності у НАЗК статусу правоохоронного органу), обґрунтовується потреба підвищення ролі і значення «кабінетного дослідження» та урізноманітнення інструментарію його здійснення. Зосереджується увага на можливості й доцільності використання, поряд з офіційними державними реєстрами, пошуковими системами і базами даними, «альтернативних» відкритих джерел інформації, яка б підтверджувала або ж спростовувала задекларовані відповідними особами відомості про спосіб свого життя та членів їхніх сімей. «Альтернативні» джерела, сформовані за результатами журналістських розслідувань, реалізації антикорупційних грантових програм, сприяли б, за рахунок вільного доступу до них як суб'єкта здійснення моніторингу, так й інших суб'єктів протидії корупції та громадськості, спрощенню доступу до відомостей про спосіб життя відповідних осіб та членів їхніх сімей, виявленню фактів приховування, «опосередкованого» фіксування відомостей про спосіб життя відповідних осіб, невідповідності задекларованих ними відомостей реальному стану справ. В умовах інформатизації державотворчих процесів в Україні, мінімізації кадрового та матеріального ресурсного забезпечення їх, пошуку ефективних засобів оперативної протидії корупції у всіх її проявах, урізноманітнення та збільшення кількості інноваційних інструментів встановлення відповідності (невідповідності) задекларованих особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відомостей щодо способу свого життя та життя членів своїх сімей за рахунок дублювання тематичних відомостей, фільтрації та спрощення їх пошуку, усунення підстав для блокування доступу до таких відомостей, розширення «опосередкованої» інформації задля виявлення «прихованого збагачення», «дотичних осіб» сприятиме прозорості, контрольованості, публічності, оперативності та результативності протидії корупції з максимально легальним викорис-

танням моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання завдань держави або місцевого самоврядування, як засобу унеможливлення використання ними переваг публічної служби для задоволення приватних інтересів.

Ключові слова: моніторинг способу життя, особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, новаційні інструменти, корупція, антикорупційний засіб, законодавство.

LIFESTYLE MONITORING OF PERSONS AUTHORIZED TO EXERCISE THE FUNCTIONS OF THE STATE OR LOCAL SELF-GOVERNMENT: SEARCH FOR "INNOVATIVE TOOLS" FOR THE IMPLEMENTATION OF THE LEGISLATIVE MODEL IN UKRAINE

Kolomoets Tetiana Oleksandrivna,
Doctor of Law, Professor,
Honoured Lawyer of Ukraine,
Corresponding Member of the
National Academy
of Legal Sciences of Ukraine,
Dean of Law Faculty
(Zaporizhzhya National University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

The article substantiates the expediency of introduction of innovative tools for the implementation of lifestyle monitoring of persons authorized to exercise the functions of the state or local self-government as an anti-corruption means. To use a unique resource of a relevant means which is formed by combining "desk study" and "field study" ("visual observation"), elimination of "tension" in using its latter component due to contradictory nature of its regulatory framework (in the context of lack of legal grounds for operational search and judicial proceedings, lack of the status of law-enforcement body in the National Agency for Corruption Prevention), the paper proves the need to enhance the role and significance of "desk study" and to diversify instruments for its implementation. The focus is on the opportunity and expediency of the use, along with official state registries, search systems, databases, of "alternative" open information sources, which would confirm or deny declared data on the lifestyle of relevant persons and their family members. "Alternative" resources formed by the results of journalistic investigations, implementation of anti-corruption grant programs would facilitate, using free access to them as a subject of monitoring as well as to other subjects of combating corruption and the public, simplifying access to lifestyle data of relevant persons and their families, revealing the facts of concealment, "indirect" recording of information about the lifestyle of the relevant persons, inconsistency of their declared information declared to the real state of affairs. In the context of informatization of state-building processes in Ukraine, minimization of personnel and tangible resources provision of them, search for effective means of operational counteraction to corruption in all its manifestations, diversification and increase of the number of innovative tools for the set up a correspondence (discrepancy) of information declared by persons authorized to exercise the function of the state or local self-government concerning their and family members lifestyle by duplicating issue-related information, filtering and simplifying their search, eliminating grounds for blocking access to such information, extending "indirect" information to identify "hidden enrichment", "persons involved" will contribute to transparency, control, publicity, promptness and effectiveness of combating corruption with the most legal use of lifestyle monitoring of persons authorized to

exercise tasks of state or local self-government as a means for preventing the use of benefits of public service to satisfy private interests.

Key words: lifestyle monitoring, person authorized to exercise the functions of the state or local self-government, innovative tools, corruption, anti-corruption means, legislation.

Активізація нормотворчої діяльності, зорієнтованої на пошук оптимальних шляхів протидії корупції у всіх її проявах в умовах сучасних вітчизняних реформаційних державотворчих та правотворчих процесів в Україні, в тому числі й в аспекті впровадження «новаційних інструментів» такої протидії, зумовлює підвищений інтерес у середовищі зацікавленої спільноти, в тому числі й вчених-юристів, що безпосередньо здійснюють комплексні тематичні дослідження й намагаються сформувати новітній науковий базис для відповідної нормотворчості, до специфіки використання ресурсу цих інструментів з акцентом на все розмаїття заходів протидії корупції, серед яких своє місце займає й моніторинг способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Незважаючи на певну «новаційність» для вітчизняної антикорупційної політики моніторингу, все більше і більше уваги приділяється обґрунтуванню потреби розширення сфери його застосування, унормуванню засад його здійснення, в тому числі й з усуненням тих прогалин та колізій, які мають місце в реальному часі, уніфікації практики його застосування, в тому числі з використанням позитивного зарубіжного нормотворчого та правозастосовчого досвіду. Підтвердженням цього цілком можуть слугувати тематичні наукові роботи (наприклад, роботи С. Кушніра, О. Дудорова, Р. Коліушка, О. Бесшерстної тощо), нормативно-правові акти, які закріплюють засади використання моніторингу як антикорупційного засобу в публічно-правовій сфері владних відносин, інтерпретаційних актів суб'єктів його здійснення, звіти громадських антикорупційних організацій тощо. Пошук ефективних напрямків формування «вітчизняної моделі моніторингу» як засобу протидії корупції у всіх її проявах в Україні тісно пов'язана і з впровадженням «новаційних» антикорупційних інструментів, ресурс яких безпосередньо пов'язаний з активним залученням громадськості, використанням різноманітних інформаційних ресурсів, посиленням засад прозорості, гласності, контрольованості, оперативності, мінімізації витрат (кадрових, матеріальних тощо). Це максимально сприяє використанню ресурсу моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як ефективного, результативного засобу протидії корупції у всіх її проявах в Україні, що узгоджується з пріоритетами сучасної загальнодержавної антикорупційної політики, зорієнтованої на «викорінення цього явища протягом найближчих 50 років», в умовах «побудови» в Україні «держави у смартфоні» та реалізації проекту діджиталізації всіх відносин, у тому числі у сфері публічної влади. За таких умов набір «новаційних інструментів», використання ресурсів моніторингу має бути сформованим, засади їх використання унормованими, а практика використання – уніфікованою, що й сприятиме максимально ефективному та результативному застосуванню відповідного антикорупційного засобу.

Хоча проблематика моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання завдань держави або місцевого самоврядування, як антикорупційного засобу привертала увагу вітчизняних учених-юристів, однак наявні праці або ж присвячені висвітленню порівняльно-правових досліджень ресурсу цього засобу і з акцентом на досвід окремих країн (наприклад, роботи, підготовлені в межах реалізації Проекту розвитку ООН), або ж загальнотеоретичним питанням ресурсу цього засобу (наприклад, роботи М. Хавронюка, В. Сердюка), або ж аналізу окремих його норма-

тивно-правових засад (наприклад, роботи С. Шатрави, О. Миколенка), або ж деяким аспектам відповідності практики його використання європейським правовим стандартам антикорупційної протидії (наприклад, роботи С. Кушніра). Втім, у наявності й роботи (переважно публіцистичного змісту), присвячені інноваційним засобам антикорупційної протидії в цілому (наприклад, роботи О. Бесшерстної), хоча робіт із проблематики пошуку «новаційних інструментів» використання ресурсу цього антикорупційного засобу в умовах сучасної вітчизняної антикорупційної політики з модернізацією її нормативно-правових засад, на жаль, немає, що актуалізує тематику цієї роботи та зумовлює формулювання її мети. Остання полягає в аналізі наявних джерел з акцентом на виокремлення «новаційних інструментів» використання ресурсу моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання завдань держави або місцевого самоврядування, обґрунтуванні доцільності їх впровадження для забезпечення ефективності та результативності використання такого засобу з унормуванням засад такого використання.

Під час написання використовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання, які дозволили сформувати перелік «новаційних інструментів» використання ресурсу моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, запропонувати нормативні моделі закріплення засад їх впровадження з відповідності до пріоритетів унормування засад загальнодержавної антикорупційної політики в Україні.

Моніторинг способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як сфера об'єктивізації «новаційного» інструментарію. Серед всього розмаїття антикорупційних засобів, засади яких визначені в «базовому» законодавчому акті – Законі України «Про запобігання корупції», своє чільне місце посідає моніторинг способу життя осіб, уповноважених на виконання завдань держави або місцевого самоврядування (ст. 51 Закону). Аналіз відповідних нормативно-правових положень дозволяє стверджувати, що законодавець виокремлює цей засіб і конкретизує його «базові» ознаки, серед яких: а) «вибірковість»; б) спеціальний суб'єкт здійснення, яким є Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК); в) спеціальні суб'єкти, щодо яких відбувається застосування (особи, уповноважені на виконання завдань держави або місцевого самоврядування, члени їхніх сімей); г) цільове спрямування «з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їхньої сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з декларацією» (ч. 1 ст. 51 Закону); д) унормована процедура, що деталізується в актах НАЗК; е) комплексний зміст, що передбачає поєднання як перевірку даних, з використанням різних джерел, спостереження за засобом життя осіб; є) обмеження гарантованими «лімітами» втручання у право на недоторканність особистого і сімейного життя осіб («… не повинен передбачати надмірного втручання» (ч. 3 ст. 51 Закону); з) варіативність наслідків (у тому числі й зі здійсненням повної перевірки декларації, повідомленням спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції). Вже неодноразово зазначалося, що помилковим є ототожнення моніторингу способу життя відповідних осіб із перевіркою декларацій цих осіб (ст. 48 Закону) та повною перевіркою декларацій (ст. 50 цього ж Закону), оскільки законодавець чітко закріпив свою позицію щодо їх розмежування, закріпивши їх засади у різних статтях «базового» законодавчого акту й закріпивши взаємозв'язок їх з перевіркою під час «кабінетного» дослідження як складника відповідного моніторингу та з повною перевіркою як із можливим наслідком проведення моніторингу «в разі встановлення невідповідності рівня життя суб'єкта декларування задекларованим ним майну і доходам» (ч. 4 ст. 51 Закону). Більше того, саме наявність «польового дослідження» («спостереження візуального»

[1, с. 9]) і відрізняє моніторинг від перевірки, що й підтверджує доцільність обрання для позначення цього антикорупційного засобу слова «моніторинг» для акценту уваги на спостереженні «за поведінкою, стилем життя, майном особи, а не тільки опрацювання певних відомостей з реєстрів, баз даних тощо» [2, с. 48]. Саме таке «унікальне» поєднання «кабінетного» («документального») та «польового» («живого», «візуального») аспектів і зумовлює ресурс моніторингу способу життя відповідних осіб, що у свою чергу і передбачає багаточисельність та розмаїття інструментів (термін є достатньо поширеним у вітчизняній адміністративно-правовій науці, що й зумовлює використання його в наукових, навчальних, методичних галузевих джерелах) для його здійснення. Цілком зрозуміло, що логічним є досить поширене використання доступу до різноманітних державних реєстрів, офіційних баз даних для отримання інформації з метою зіставлення її з відомостями, зазначеними особами в деклараціях. Більше того, зрозуміло, що спостереження за «переміщенням <…> осіб, <…> за будинком або майном, що знаходяться поза будинком, <…> за речами, які носить <…> особа або члени її сім'ї» [3, с. 403], здійснюється з використанням різноманітних засобів фотозапису, відеозапису та іншого фіксування. Саме за рахунок їх використання й стають відомими як до початку проведення моніторингу, так і під час відповідної процедури відомості, які можуть або ж свідчити про відповідність задекларованих особами даних щодо рівня свого життя та життя членів своїх сімей, або ж свідчити про їх невідповідність. Невипадково законодавець закріпив положення про те, що моніторинг здійснюється «на підставі інформації, отриманої від фізичних та юридичних осіб, а також із засобів масової інформації та інших відповідних джерел інформації, яка містить відомості про невідповідність рівня життя суб'єктів декларування задекларованим ними майну і доходам» (ч. 2 ст. 51 Закону), а також передбачив можливість доступу до таких відомостей НАЗК як суб'єкта здійснення відповідного моніторингу під час фактичного використання його ресурсу (ст. 11 Закону). Щоправда, певні проблемні питання в наявності щодо здійснення фактично «оперативно-розшукової діяльності й досудового розслідування НАЗК, яке не є правоохоронним органом» [3, с. 408]. Тим не менш, головний акцент варто все ж таки зробити на те, що під час здійснення «кабінетного дослідження» як складника моніторингу, НАЗК використовує як інструментарій доступ до різноманітних інформаційних ресурсів, які містяться в офіційних реєстрах, баз даних. І саме «ускладнення» інструментарію цієї складової частини моніторингу вважається доцільною в аспекті впровадження інноваційних методів протидії корупції у всіх її проявах в Україні, інформатизації відносин публічного адміністрування.

Обґрунтування доцільності впровадження «новаційних» інструментів моніторингу як антикорупційного засобу. Варто підтримати ідею збільшення та урізноманітнення електронних баз даних, які містять інформацію, що прямо або ж опосередковано підтверджувала відомості про спосіб життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, й доступ до яких був відкритим для громадськості. Відомості про статки, динаміку їх формування, про стиль життя особи (зацікавленість особою зумовлена тим, що вона наділяється владними повноваженнями для забезпечення реалізації та захисту публічних інтересів, які вона не може використовувати для «вирішення питань для себе чи членів своєї сім'ї», не використовує переваги публічної служби для своїх приватних інтересів) мають бути доступними громадськості для можливості своєчасного реагування у випадках використання особами «переваг публічної служби для задоволення своїх приватних інтересів» [2, с. 49]. Саме такий доступ і зумовлює ініціювання моніторингу способу життя відповідних осіб для попередження, усунення, припинення протиправних діянь останніх, пов'язаних із використанням публічно-владних повноважень. Отримати таку інформацію можна за рахунок

доступу до різних реєстрів, баз даних, які б містили різноманітні відомості (в тому числі й з елементами дублювання, однак з використанням різних джерел надходження), які можна було б зіставляти з відомостями, задекларованими особами, та реальним станом справ особи. Саме така практика вже впроваджена у багатьох зарубіжних країнах і дозволила виявити чимало підстав для виявлення фактів використання відповідними особами переваг публічної служби задля приватних інтересів, стрімкого власного збагачення тощо. Так, наприклад, доступ до різних баз реєстрації нерухомості дозволив виявити «пільгове» придбання нерухомості в березні 2019 року міністром юстиції Болгарії Ц. Цачевою, а до баз даних державного субсидування у Греції – приховане субсидування для оплати власного елітного житла в лютому 2018 року міністром економічного розвитку Д. Пападимітру [4, с. 2]. Саме наявність різних («альтернативних») реєстрів, які фіксують відомості, що опосередковують виконання публічно-владних повноважень та приватне життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, дозволяє у разі доступу до них та ретельного опрацювання відповідних даних виявити невідповідність задекларованих відомостей та способу життя відповідних осіб. Підтвердженням цього можуть слугувати факти «розкішного способу життя», виявлені в липні 2019 року, міністра екології Франції Р. де Рюжи, «приватні перевезення» у 2017 році членів сім'ї міністра охорони здоров'я США Т. Прайса [4, с. 2], спікера Сейму Польщі М. Кухцінського [4, с. 13] тощо. Саме широкий доступ громадськості до різноманітних реєстрів, баз даних, у тому числі й альтернативних, і сприяв оприлюдненню відповідної інформації у «відкритих джерелах» й можливості їх використання в подальшому для порівняння з тими відомостями, які відповідні особи декларували щодо способу свого життя.

«Новаційні» інструменти моніторингу та їх можливі різновиди. Для забезпечення такого ж стану справ в Україні нагальним є впровадження «альтернативних», окрім загальнодержавних, баз даних, реєстрів відомостей, які б у різний спосіб фіксували відомості, які б можна було використовувати для встановлення відповідності або ж невідповідності задекларованих даних особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, реальному стану справ щодо способу їх життя. В умовах інформації всіх процесів державотворення в Україні такий підхід є логічним, виправданим і цілком реальним, тим більше, враховуючи ті напрацювання, в тому числі й у межах реалізації грантових антикорупційних проектів, які вже є. Так, цілком можливим є використання для процедури моніторингу ресурсу, наприклад, «мінімального гігієнічного інструментарію для кожного українця <…> для контролю державних службовців» [5, с. 18], а саме: а) «альтернативних» баз даних, пошукових систем, сформованих тематичними «журналістськими проектами» [5, с. 18], прикладом яких можуть слугувати реєстр власників елітної нерухомості [5, с. 18], реєстр помічників депутатів (як народних депутатів, так і депутатів місцевих рад). Також прикладами таких «альтернативних» реєстрів, пошукових систем є: пошукова система «Ring», розроблена Bihus Info, яка дозволяє отримувати інформацію як із «більшості державних відкритих офіційних баз даних, так і з баз журналістських розслідувань» [5, с. 18], а також бази даних «Посіпаки» та «Посіпаки-2» того ж розробника стосовно помічників народних депутатів та депутатів місцевих рад багатьох скликань, що сприяє «з'ясуванню кола наближених до уповноваженої особи» для виявлення «прихованих статків» [5, с. 18]; б) бази даних та пошукові системи з можливостями «перехресної» перевірки відомостей, «фільтрами» тематичної фільтрації та залученням відомостей із соціальних мереж, використання яких дозволяє не тільки отримати конкретну інформацію за кілька років щодо особи, а й виявити її суперечливість під час оформлення правовстановчих (правозмінних) докумен-

тів, з інформацією із джерел «неформального» відкритого спілкування (наприклад, проект Bihus Info «Декларація», що містить оцифровану волонтерами інформацію з е-декларацій уповноважених осіб за кілька років, що сприяє «можливості автоматичної аналітики, рейтингування, динаміці статків» [5, с. 18]; в) пошукові системи щодо доцільності відповідних осіб, які містять відомості, що можуть сприяти виявленню «прихованих» способів використання особами переваг публічної служби для власних потреб (наприклад, щодо проведення заходів із використанням бюджетних коштів, виконання посадових обов'язків із використанням державного майна тощо).

Саме завдяки впровадженню інших новаційних (окрім наявних загальнодержавних, регіональних тощо) баз даних, пошукових систем, забезпечення відкритості доступу до них будь-яких осіб, щоправда з дотриманням у цілому вимог законодавства щодо захисту персональних даних, цілком можливо забезпечити оперативність, достовірність (кілька баз, реєстрів фіксує однакову інформацію, відсутність фактів блокування доступу до інформації, унеможливлення фактів упередженості в її наданні чи приховуванні тощо), результативність «кабінетного дослідження» як складника моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, підвищити його роль і значення у ресурсі відповідного антикорупційного заходу, «знизивши напругу» щодо колізійності легальних засад «польового дослідження» як складової частини відповідного антикорупційного засобу. За рахунок активізації участі всіх суб'єктів протидії корупції у всіх її проявах (як спеціально уповноважених, так і альтернативних) цілком можливо збільшити «частку» новаційних, пов'язаних із використанням інформаційних ресурсів, інструментів для використання ресурсу моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, легально розширити джерельну базу відкритого доступу для ініціювання та безпосереднього здійснення моніторингу, одночасно мінімізувати витратне забезпечення останнього, сприяти його оперативності, результативності. Все це цілком узгоджується з пріоритетами сучасної вітчизняної загальнодержавної антикорупційної політики з максимальним використанням інформатизації, посиленням засад прозорості, відкритості, контрольованості, залученням громадськості, що в кінцевому підсумку сприятиме мінімізації проявів корупції у сфері публічно-владних відносин. Практична реалізація запропонованих положень цілком узгоджується з унормованими засадами використання моніторингу як антикорупційного засобу (як ст. 51 Закону, так й актами НАЗК) й сприятиме розширенню та уніфікації практики використання його ресурсу, підвищивши ефективність та результативність такого використання.

Список використаних джерел:

1. Моніторинг способу життя: огляд міжнародної практики, можливість застосування в Україні. Київ : Програма розвитку ООН в Україні, 2016. 36 с.

2. Коломоєць Т.О., Кушнір С.М. Моніторинг способу життя як засіб запобігання корупції за законодавством України: чи вдалим є вибір терміну? *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 5.

3. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції» / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 588 с.

4. Французский министр ушел в отставку из-за омаров и вина. Из-за чего увольняются топ-чиновники. 7-я. 2019. № 30 (972). 23–29 июля. С. 2.

5. Бесшерстна О. Десять інструментів для інноваційної боротьби з корупцією. *Юридичний вісник України.* 2019. 23 серпня – 5 вересня. № 34–35 (1259–1260). С. 18.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.22

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ КОРУПЦІЇ ТА КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Левчук Аліна Олександрівна,
ад'юнкт відділу докторантури
та ад'юнктури
(Національна академія
внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

У статті проведено аналіз підходу до визначення поняття корупції, а також з'ясування сутності та змісту корупційних правопорушень. Наголошено, що корупція є системним соціальним явищем. Корупційні правопорушення не існують ізольовано від інших соціальних явищ, а органічно пов'язані з ними. Цей зв'язок проявляється у взаємодії корупції з іншими соціальними явищами, а рівень корупції – своєрідний термометр суспільства, показник його морального стану і спроможності державного апарату вирішувати завдання не у своїх власних інтересах, а в інтересах суспільства. З'ясовано, що в Міжнародному кодексі поведінки державних посадових осіб державна посада – це посада, наділена довірою, яка передбачає зобов'язання діяти в інтересах держави. Державні посадові особи повинні виконувати свої обов'язки і функції компетентно й ефективно, відповідно до законів і з повною доброчесністю, а також приймати справедливі та не упереджені рішення. Корумпована особа, яка обіймає таку посаду, діє всупереч цим вимогам, зловживаючи довірою держави, діє незаконно, недоброчесно, несправедливо й упереджено, надаючи при цьому неправомірну перевагу своєму приватному інтересу чи інтересам інших осіб. Якщо ж визначати зміст і сутність корупції через призму соціального призначення державної служби, то підкреслимо, що корупція порушує загальні принципи такої служби, визначені як національним законодавством, так і міжнародно-правовими актами. Визначено, що корупція як явище змінюється разом із суспільством, але сутність залишається статичною, змінюються лише види корупційних правопорушень і форми їх прояву. Зміни у структурі корупції та у формі корупційних проявів у свою чергу детермінують відповідні зміни в суспільстві. Взаємозв'язок серед окремих корупційних діянь полягає в тому, що, проявляючись у тій чи іншій формі, вони взаємно створюють сприятливі умови для появи інших. Зроблено висновок, що корупція представляє собою не конкретне суспільно-небезпечне діяння, як це характерно для будь-якого складу злочину, а може проявлятися в різних формах – кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних тощо. Однією з найпоширеніших проблем, з якою стикається сьогодні суспільство у запобіганні й протидії корупції, є проблема поширеного сприйняття громадськістю корупції як правопорушення без жертв.

Ключові слова: посадова особа, суспільні відносини, хабар, соціальні явища.

CONCEPT, ESSENCE OF CORRUPTION AND CORRUPTION OFFENCES

Levchuk Alina Oleksandrivna,
Adjunct of the Department
of Doctoral Programme
and Postgraduate Military Course
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The article analyzes the approach to defining the concept of corruption, as well as explaining the nature and content of corruption offenses. It is emphasized that corruption is a systemic social phenomenon. Corruption offenses do not exist in isolation from other social phenomena but are organically related to them. This connection is manifested in the interaction of corruption with other social phenomena, and the level of corruption is a kind of thermometer of society, an indicator of its moral status and the ability of the state apparatus to solve problems not in their own interests, but in the interests of society. It has been found that in the International Code of Conduct for Public Officials, a public office is a trusted position that implies an obligation to act in the interests of the state. Public officials must perform their duties and functions in a competent and efficient manner in accordance with the law and with complete integrity, and to make fair and unbiased decisions. A corrupt person holding such a position is acting contrary to these requirements, abusing the trust of the state – acting unlawfully, not in a fair way, unfairly and impartially, while giving undue advantage to his or her private interests or those of others. If we determine the content and nature of corruption through the prism of the social purpose of the public service, then we emphasize that corruption violates the general principles of such service, defined by national law and international legal acts. It is determined that corruption as a phenomenon changes with the society, but the essence remains static, only the types of corruption offenses and forms of their manifestation change. Changes in the structure of corruption and in the form of corruption manifestations, in turn, determine the corresponding changes in society. The interrelationship between individual acts of corruption is that, manifested in one form or another, they mutually create favorable conditions for the appearance of others. It is concluded that corruption is not a specific socially dangerous act, as is characteristic of any crime, but can manifest itself in various forms – criminal, administrative, civil, disciplinary and others. One of the most widespread problems facing society today in preventing and combating corruption is the widespread perception of corruption by the public as a victimless crime.

Key words: official, public relations, bribe, social phenomena.

Вирішення проблеми протидії корупційним правопорушенням значною мірою залежить від того, наскільки правильно зрозуміла її сутність. З'ясування змісту і сутності корупції є надзвичайно важливими як у теоретичному, так і в практичному планах. З наукового погляду важливість цього питання зумовлена тим, що воно є ключовим для будь-якого наукового дослідження проблем корупції як у сфері юриспруденції, так і в інших сферах науки, в тому числі філософії, соціології, політології, економіки. З'ясування сутності корупційних правопорушень є похідним для наукового пошуку, від його вирішення залежить постановка завдання дослідження, визначення його напряму, предмета і мети, вибір методології. З'ясування сутності корупції, врешті-решт, зумовлює достовірність результатів наукового дослідження, оскільки неправильне сприйняття сутності корупції може призвести до вироблення хибних стратегії і тактики, визначення сил і засобів, рівня нормативно-правового та іншого забезпе-

чення протидії корупційним правопорушенням. Корупція не може бути зведена до якогось конкретного суспільно небезпечного діяння, певного правопорушення. Зведення корупції до конкретного правопорушення, а така тенденція має місце у працях деякої частини науковців і практиків, на наш погляд, є однією із суттєвих помилок у розумінні цього правопорушення. Корупція – соціальне явище, яке має соціальну зумовленість, соціальні закономірності розвитку, вона чинить негативний вплив на соціальні процеси. Будучи породженням суспільних відносин, корупція пронизує різноманітні сфери суспільства, по-різному деформуючи суспільні відносини.

Метою статті є визначення поняття, сутність корупції та корупційних правопорушень.

Сутність корупції полягає в тому, що вона спотворює суспільні відносини, порушуючи нормальний (правильний, справедливий) порядок речей у суспільстві, в результаті чого настає порча, корозія влади. Це спотворення, порушення суспільних відносин носить характер ланцюгової реакції.

Таку позицію поділяє чимало вчених. Наприклад, О.Й. Кірпічніков зазначає: «Корупція – це корозія влади. Як іржа роз'їдає метал, так корупція руйнує державний апарат і роз'їдає моральні устої суспільства. Рівень корупції – своєрідний термометр суспільства, показник його морального стану і спроможності державного апарату вирішувати завдання не у своїх власних інтересах, а в інтересах суспільства. Подібно тому як для металу корозійна втома означає зниження межі його витримки, так і для суспільства втома від корупції означає зниження його опору».

Якщо ж визначати зміст і сутність корупції через призму соціального призначення державної служби, то підкреслимо що корупція порушує загальні принципи такої служби, визначені як національним законодавством, так і міжнародно-правовими актами.

Як виписано в Міжнародному кодексі поведінки державних посадових осіб, державна посада – це посада, наділена довірою, яка передбачає зобов'язання діяти в інтересах держави. Державні посадові особи повинні виконувати свої обов'язки і функції компетентно й ефективно, відповідно до законів і з повною доброчесністю, а також приймати справедливі і не упереджені рішення. Корумпована особа, яка обіймає таку посаду, діє всупереч цим вимогам, зловживаючи довірою держави. Вона діє незаконно, недоброчесно, несправедливо й упереджено, надаючи при цьому неправомірну перевагу своєму приватному інтересу чи інтересам інших осіб.

Зміст і сутність корупції проявляється також в їх загальному і глобальному характері. Це явище присутнє у всіх політичних системах, притаманне всім країнам світу. Як відмічено в Резолюції «Корупція у сфері державного управління», прийнятій VIII Конгресом ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками (Гавана, 27 серпня – 7 вересня 1990 р.):

«Проблеми корупції в державній адміністрації носять загальний характер, хоч вони особливо згубно впливають на країни з уразливою економікою, цей вплив відчувається в усьому світі». Зловживання на ґрунті корупції властиве як країнам із ринковою економікою і досить високим рівнем демократії, так і країнам з адміністративно-командною системою економічного господарювання та тоталітарним політичним режимом. Отримують неправомірну вигоду (продаються) як службовці, які отримують дуже низьку платню за свою працю, так і службовці, які мають дуже високі офіційні доходи. За оцінками Світового банку, на хабарі у світі витрачається понад 80 млрд доларів США, що, наприклад, значно перевищує річний державний бюджет України. У колишньому Радянському Союзі на хабарі щорічно витрачалися мільярди карбованців, що підтверджувалось офіційною статистикою.

Так, Державний комітет статистики СРСР після уточнення за 1990 рік обсягів грошових доходів тіньової економіки (виходячи з даних, які склалися на кінець року, та експертних оцінок, що спиралися на дані фінансової статистики, соціологічні обстеження і бюджетну сімейну статистику) констатував, що цього року хабарі службових осіб, які були отримані лише від кооперативів, становили 3 млрд карбованців.

У країнах, де корупція поширена значною мірою, вона із соціальної аномалії перетворюється на правило і виступає звичним засобом вирішення проблем, стає нормою функціонування влади і способом життя значної частини членів суспільства. У країнах, де корупційні правопорушення трапляються порівняно рідко, вони у громадській свідомості асоціюються з великим злом для держави та її громадян.

Корупція становить суттєву загрозу як для економічно розвинених країн із традиційно міцними засадами демократії, так і для країн, які переживають економічну і соціальну кризу та лише стають на шлях демократії. За висловом Б. Ельнаді і А. Рифаат, «корупція – хвороба, від якої потерпають усі суспільства, а найбільше – найуразливіші серед них». До останніх належить, зокрема, й Україна.

Сьогодні корупція є однією з основних соціальних проблем. Для багатьох країн вона є питанням виживання: від вирішення її значною мірою залежить якщо не саме існування держави, то щонайменше стратегічний напрям її економічного, політичного та матеріального розвитку. Такою ця проблема є і для України, як і для більшості країн СНД. Ще на початку 1995 року Л. Кучма, тодішній президент України, зазначав: «Сьогодні для України боротьба з «п'ятою владою» має першочергове значення для забезпечення національної безпеки і навіть пов'язана з проблемою нашого виживання». Ю.О. Вандін, на той час перший заступник міністра внутрішніх справ України, у своїй публікації, хоч і в лапках, але корупцію і організовану злочинність назвав «п'ятою владою». Аналіз соціально-економічної ситуації дає підстави стверджувати, що сьогодні ця проблема для нашої країни актуальна не менше.

Корупція є системним соціальним явищем. Корупційні правопорушення не існують ізольовано від інших соціальних явищ, а органічно пов'язані з ними. Цей зв'язок проявляється у взаємодії корупції з іншими соціальними явищами.

Корупція як явище постійно розвивається. Цей розвиток зумовлений трансформаційними процесами в суспільстві і процесами, які відбуваються в самому явищі. Отже, корупція як явище змінюється разом із суспільством. При цьому її сутність залишається статичною, змінюються лише види корупційних правопорушень і форми їх прояву. Зміни у структурі корупції та у формі корупційних проявів у свою чергу детермінують відповідні зміни у суспільстві. Взаємозв'язок серед окремих корупційних діянь полягає в тому, що, проявляючись у тій чи іншій формі, вони взаємно створюють сприятливі умови для появи інших. Так, лобіювання прийняття «потрібного» нормативно-розпорядчого документа з використанням службового становища створює умови для отримання неправомірної вигоди, підробки документів, дозволяє протиправно заволодіти чужим майном тощо.

Правильне розуміння корупції як соціального явища лежить не лише в теоретичній площині. Воно має надзвичайно важливе і практичне значення. Про це свідчать ті факти, коли на політичному і нормативно-правовому рівнях перед правоохоронними та іншими державними органами ставляться завдання, які, виходячи із соціальної сутності корупції, об'єктивно не можуть бути виконані, – «подолати корупцію», «викоренити корупцію». Так, про те, що треба «підірвати ґрунт для існування корупції в Україні», йдеться у постанові Верховної Ради України від липня 2001 року № 2612-111 «Про підсумки парламентських слухань щодо стану боротьби з корупцією». Указом Президента України від 23 лютого 2000 року № 276 визначено

«створення конкурентного середовища, регулювання природних монополій, усунення умов для можливих зловживань, подолання корупції та тіньової економіки». Комплексною програмою профілактики злочинності, затвердженою Указом Президента України від 25 грудня 2000 року № 1376, передбачалися заходи, спрямовані на «викорінення корупції». Указом Президента України від 11 вересня 2006 року № 742 затверджена Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності». Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2009 року № 535-р «Про затвердження комплексного плану заходів щодо реформування земельних відносин, дерегуляції та подолання корупції у цій сфері на 2009 рік» затверджено комплексний план подолання корупції у сфері земельних відносин на 2009 рік. Строки виконання прийнятих програм, планів і т.п. давно минули, а поставлених завдань «подолати корупцію» виконати так і не вдалося. Таке, відірване від практики, розуміння корупції властиве не лише українським політикам, а й державним діячам інших країн. Наприклад, колишній президент Грузії Едуард Шеварнадзе, презентуючи своїм співвітчизникам проект «Основні напрями Національної антикорупційної програми Грузії» і характеризуючи майбутню антикорупційну діяльність, зазначив: «Кінцева мета цього процесу – назавжди ліквідувати корупцію як державну проблему, знищити будь-які умови для її виникнення знову».

Як соціальне явище корупція існує в певних інституційних межах, в яких правові, економічні, політичні процеси впливають на неї, а корупція у свою чергу чинить вплив на право, економіку, політику, ідеологію, суспільну психологію. Корупція в Україні не є надбанням нашої незалежності, а бере свій початок у глибокій давнині.

Сучасний термін «корупція» походить від латинського слова corruptio «спокушання, підкуп, занепад», пов'язаного з дієсловом corrumpere «псую, пошкоджую, розбещую», яке у свою чергу утворилося від сполучення префікса cor- «з» зі словом rumpere «ламаю, розбиваю руйную». У результаті утворився самостійний термін – corrumpere, який ще у римському праві означав участь в якійсь діяльності декількох (не менше двох) осіб, мета яких полягала у псуванні, руйнуванні нормального розвитку судового процесу або процесу керування справами суспільства. Як бачимо, вже в античну епоху термін набув фактично такого самого значення, як він трактується нині.

Треба мати на увазі, що корупція не є інфекцією, якою раптом може заразитися здорове суспільство. Вона є наслідком явищ і тенденцій політики, економіки та розвитку держави. Жодна країна не була ніколи повністю вільною від неї. Але найбільш небезпечні форми корупції спостерігаються зазвичай у країнах, які перебувають у стані політичної, економічної чи соціальної кризи. До цієї групи країн входить і Україна.

Навряд чи можна дати єдине, вичерпне визначення поняття корупції, яке точно вирізняло б корупційні явища з-поміж таких, що не є корупційними, в усіх випадках. Міжамериканська Конвенція проти корупції, прийнята 29.03.1996 р. на III пленарній сесії Організацій американських держав, визначила корупцію як спробу отримання або отримання, прямо чи побічно, урядовим чиновником або особою, що здійснює публічні функції, будь-яких предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або іншої особи чи організації, в обмін на будь-який акт або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій, з метою незаконного отримання прибутку для себе чи третьої сторони, шахрайське використання чи приховування майна, отриманого внаслідок вчинення одного з актів.

Аналізуючи різні погляди вітчизняних та зарубіжних вчених на корупцію, зробимо висновок, що вона представляє собою не конкретне суспільно-небезпечне

діяння, як це характерно для будь-якого складу злочину, а може проявлятися в різних формах – кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних та інших.

Закордонний і вітчизняний досвід протидії корупції загалом свідчить, що не так багато людей здатні протистояти корупції – вона зачіпає навіть найчесніші уряди, тож, її треба постійно остерігатися. Навіть у Сінгапурі, країні з найменш корумпованим урядом, існує корупція, хоч і в досить невеликих масштабах.

Однією з найпоширеніших проблем, з якою стикається сьогодні суспільство в запобіганні і протидії корупції, є проблема поширеного сприйняття громадськістю корупції як правопорушення без жертв. Навіть люди, що стали жертвою корупції, фактично погоджуються з неминучістю існування цього явища. Міф про те, що корупція – це «консенсуальне правопорушення», яке нічому не шкодить, є однією з найбільших помилок у суспільному житті. Корупція має свої жертви.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* URL: http:// zakon2.rada.gov.ua

2. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* URL: http://zakon3.rada.gov.ua

3. Закон України «Про засади державної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 року № 1699-УІІ. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* URL: http://zakon.rada.gov

4. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon.rada.gov

5. Закон України «Про очищення влади» від16 вересня 2014 року № 1682-VII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon.rada.gov

6. Закон України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 р. № 4050-VI. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4050-17

7. Указ Президента України «Про Концепцію боротьби з корупцією» від 24 квітня 1998 року №367/98 : Концепція боротьби з корупцією на 1998-2015 роки. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/367/98

8. Гвоздецький В.Д. Оновлення адміністративно-правового механізму запобігання і протидії корупції в Україні, підтверджено Революцією Гідності. *Науково-практичний журнал «Міліція України».* Київ. 2014. № 11–12. С. 20–29.

9. Гвоздецкий В.Д. Коррупция как социальное явление: содержание и сущность. *Научно-методический журнал: «Право и политика».* Бишкек. Киргизская Республика, 2014. № 2. С. 97–100.

10. Вандін Ю.О. Владою Закону – проти «п'ятої влади». *Іменем Закону.* 1996. 6 березня.

11. Левчук А.О. Історико-правовий розвиток корупції : матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції (7 грудня 2018 року): «Реалізація державної антикорупційної політики в Міжнародному вимірі». Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2018. Ч. 2. 449 с.

12. Гвоздецький В.Д. Теоретичне визначення поняття корупції та його історично-правовий розвиток. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* 2011. № 1 (54). С. 80–83.

13. Гвоздецький В.Д. Адміністративно-правові та організаційні засади запобігання і протидії корупції в Україні : дис. ... доктора юридичних наук : 12.00.07. ДНДІ МВС України, 2015. 583 с.

14. Кирпичников А.И. Взятка и коррупция в России. Санкт-Петербург : Альфа, 1997. 352 с.

15. Ельнаді Бахгат, Рифаат Адель. Місяць за місяцем. Кур'єр ЮНЕСКО. 1996. Серпень. С. 4.

16. Проект Основных направлений Национальной антикоррупционной программы Грузии. Тбилиси, 2000. С. 6.

17. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні ; редкол. О. Мельничук та ін. Київ : Наук, думка, 1989. Т. 3: «Кора-М». 552 с.

УДК 342.9+349.6+553.3/9
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.23

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Легеза Юлія Олександрівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного,
господарського та екологічного права
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»,
м. Дніпро, Україна)

У статті підкреслено, що адміністративну відповідальність у сфері використання природних ресурсів необхідно розглядати як засіб публічного управління, який полягає в застосуванні до особи, винної в порушенні вимог природо-ресурсного законодавства (тобто фізичних осіб та посадових осіб), адміністративних санкцій і реалізується в межах спеціально визначеної процедури відповідними органами державної влади. Наголошено, що адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері використання природних ресурсів виступає засобом забезпечення та охорони встановленого державою правопорядку; є нормативно визначеною і полягає в застосуванні (реалізації) санкцій правових норм; є наслідком винного антигромадського, протиправного діяння; супроводжується державним та громадським осудом правопорушника і вчиненого ним діяння; пов'язана із примусом, з негативними для правопорушника наслідками (матеріального, морального, організаційного характеру), який він зобов'язаний зазнати і фактично зазнає; реалізується у відповідних процесуальних формах. Адміністративна відповідальність настає за вчинення екологічних правопорушень. Підкреслено, що визначення сутності адміністративних правопорушень у сфері використання природних ресурсів пов'язується з розглядом елементів його складу: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони. Обґрунтовано, що адміністративне правопорушення у сфері використання природних ресурсів є винним, протиправним діянням (дією чи бездіяльністю), яке посягає на визначений законодавством порядок використання природних ресурсів, заподіяло чи може заподіяти шкоду здоров'ю людини та навколишньому природному середовищу і за яке законодавством передбачено адміністративну відповідальність. З'ясовано, що адміністративні правопорушення у сфері використання природних ресурсів можуть бути класифіковані за рядом критеріїв. Зазначено, що за об'єктом посягання адміністра-

тивні правопорушення у сфері використання природних ресурсів диференційовано поділяються на адміністративні правопорушення у сфері використання земельних ресурсів, надр, лісових та/або рослинних ресурсів, водних ресурсів, охорони атмосферного повітря, тварин. Обгрунтовано, що розуміння комплексності підходів до застосування заходів адміністративної відповідальності у сфері використання природних ресурсів має виходити з позиції забезпечення реалізації концепції сталого розвитку, яку має бути покладено в основу методів, принципів та засобів публічного управління природоресурсним комплексом країни для спрямування їх на забезпечення формування перспективного природоресурсного потенціалу України.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, підстава, екологічні правопорушення, навколишнє природне середовище.

ABOUT DETERMINING THE REASONS FOR ADMINISTRATIVE LIABILITY ACTIONS

Leheza Yuliia Oleksandrivna,
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor at the Department of Civil,
Commercial and Environmental Law
(National Technical University
Dnipro Polytechnic, Dnipro, Ukraine)

The article emphasizes that administrative responsibility in the field of natural resources use should be considered as a means of public administration, which is to apply to a person guilty of violating the requirements of environmental legislation (ie individuals and officials), administrative sanctions and implemented within a specially defined procedure by relevant public authorities. It is emphasized that administrative responsibility for offenses in the field of natural resources use is a means of ensuring and protecting the state-established law and order; is normatively defined and consists in the application (implementation) of sanctions of legal norms; is the result of a guilty anti-social, unlawful act; is accompanied by state and public condemnation of the offender and his act; associated with coercion, with negative consequences for the offender (material, moral, organizational), which he is obliged to undergo and actually suffer; it is implemented in appropriate procedural forms. Administrative responsibility comes from committing environmental offenses. It is emphasized that the definition of the nature of administrative offenses in the field of the use of natural resources is related to the consideration of the elements of its composition - the object, the objective side, the subject and the subjective side. It is substantiated that an administrative offense in the field of the use of natural resources is a guilty, unlawful act (act or omission), which violates the procedure of use of natural resources determined by the law, caused or may cause harm to human health and the environment and under which the law provides for administrative responsibility. It has been found that administrative offenses in the area of natural resources can be classified according to a number of criteria. It is noted that the object of encroachment is that administrative offenses in the field of natural resources are differentiated into administrative offenses in the field of land resources, subsoil, forest and / or plant resources, water resources, air protection, animals. Understanding that understanding of the complexity of approaches to the application of measures of administrative responsibility in the field of natural resources use should proceed from the position of ensuring the implementation of the concept of sustainable development, which should underlie the methods, principles and means

of public management of the country's natural resource complex to direct them to ensure the formation of promising natural resource potential of Ukraine.

Key words: administrative responsibility, foundation, environmental offenses, environment.

Постановка проблеми. Загальні проблеми юридичної відповідальності неодноразово перебували в центрі уваги науковців-правників, проте, незважаючи на ґрунтовні дослідження, не втратили своєї актуальності.

При цьому наявність різночитань та полісемантичність трактувань поняття адміністративної відповідальності посилюються відсутністю його законодавчого визначення, а також дефініцій суміжних понять – «адміністративна правосуб'єктність», «адміністративне правопорушення», якими оперують судова практика та юридична наука.

Стан наукової розробки проблеми характеризується тим, що, незважаючи на наявність численних фундаментальних досліджень формування і розвитку законодавства з питань використання природних ресурсів, зокрема В.І. Андрейцева, А.П. Гетьмана, Р.С. Кіріна, В.В. Костицького, В.А. Зуєва, П.М. Рабіновича, Ю.С. Шемшученка та ін., які стосуються еколого-правових проблем, питання правового регулювання відповідальності за вчинення екологічних правопорушень залишаються розробленими недостатньо.

Метою статті є встановлення підстав застосування заходів адміністративної відповідальності за вчинення екологічних правопорушень

Виклад основного матеріалу. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства у сфері використання природних ресурсів настає за вчинення екологічних правопорушень. Д.В. Лазоренко визначає адміністративну відповідальність за вчинення екологічних правопорушень як вид юридичної відповідальності, що передбачає заходи адміністративного впливу за протиправні й винні діяння, які порушують встановлений законодавчо порядок використання природних ресурсів [1, с. 125].

Професор О. Я. Лазор підкреслює, що адміністративна відповідальність є специфічним реагуванням на правопорушення, зміст якого полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення. Такий вид реагування на правопорушення – оперативний засіб впливу на порушників, оскільки застосовується в адміністративному чи судовому порядку і для його використання необов'язково мають бути завдані збитки [2, с. 160].

Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері використання природних ресурсів виступає засобом забезпечення та охорони встановленого державою правопорядку; є нормативно визначеною і полягає в застосуванні (реалізації) санкцій правових норм; є наслідком винного антигромадського, протиправного діяння; супроводжується державним та громадським осудом правопорушника і вчиненого ним діяння; пов'язана із примусом, з негативними для правопорушника наслідками (матеріального, морального, організаційного характеру), який він зобов'язаний зазнати і фактично зазнає; реалізується у відповідних процесуальних формах [3].

Адміністративна відповідальність настає за вчинення екологічних правопорушень.

Визначення сутності адміністративних правопорушень у сфері використання природних ресурсів пов'язується з розглядом елементів його складу: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони.

Адміністративне правопорушення у сфері використання природних ресурсів є винним, протиправним діянням (дією чи бездіяльністю), яке посягає на визначений законодавством порядок використання природних ресурсів, заподіяло чи може заподіяти шкоду здоров'ю людини та навколишньому природному середовищу і за яке законодавством передбачено адміністративну відповідальність [4, с. 192].

Адміністративні правопорушення у сфері використання природних ресурсів можуть бути класифіковані за рядом критеріїв.

За об'єктом посягання адміністративні правопорушення у сфері використання природних ресурсів диференційовано поділяються на адміністративні правопорушення у сфері використання земельних ресурсів, надр, лісових та/або рослинних ресурсів, водних ресурсів, охорони атмосферного повітря, тварин.

У сфері використання земельних ресурсів виділено псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель (ст. 52 КУпАП); порушення правил використання земель (ст. 53 КУпАП); порушення правил використання земель (ст. 53-1 КУпАП); перекручення або приховування даних державного земельного кадастру (ст. 53-2 КУпАП); порушення строку погодження (відмови у погодженні) документації із землеустрою (ст. 53-5 КУпАП); порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель або неприведення їх у стан, придатний для використання за призначенням (ст. 54 КУпАП); порушення правил землеустрою (ст. 55 КУпАП); знищення межових знаків (ст. 56 КУпАП).

У сфері використання надр мова йде про порушення вимог щодо охорони надр (ст. 57 КУпАП); порушення правил і вимог проведення робіт із геологічного вивчення надр (ст. 58 КУпАП) [5].

До адміністративних лісових правопорушень належать: незаконне використання земель державного лісового фонду (ст. 63 КУпАП); порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці (ст. 64 КУпАП); незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка (ст. 65 КУпАП); знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень (ст. 65-1 КУпАП); знищення або пошкодження підросту в лісах (ст. 66 КУпАП); здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку (ст. 67 КУпАП); порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини (ст. 68 КУпАП); пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69 КУпАП); самовільне сінокосіння і пасіння худоби, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід (ст. 70 КУпАП); введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси (ст. 71 КУпАП); пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, шкідливими викидами, відходами і покидьками (ст. 72 КУпАП); засмічення лісів відходами (ст. 73 КУпАП); знищення або пошкодження лісоосушувальних канав, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 74 КУпАП); знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах (ст. 75 КУпАП); знищення корисної для лісу фауни (ст. 76 КУпАП); порушення вимог пожежної безпеки в лісах (ст. 77 КУпАП); самовільне випалювання рослинності або її залишків (ст. 77-1 КУпАП) [5].

До адміністративних водних правопорушень належать: порушення правил охорони водних ресурсів (ст. 59 КУпАП); порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення (ст. 59-1 КУпАП); порушення правил водокористування (ст. 60 КУпАП); пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації (ст. 61 КУпАП); невиконання обов'язків із реєстрації в суднових документах операцій зі шкідливими речовинами і сумішами (ст. 62 КУпАП).

До адміністративних рослинних правопорушень належать: порушення правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 83 КУпАП); порушення законодавства про захист рослин (ст. 83-1 КУпАП); виго-

товлення чи збут заборонених знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу (ст. 85-1 КУпАП)

До адміністративних правопорушень у сфері охорони атмосферного повітря належать: порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів (ст. 78 КУпАП); порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ (ст. 78-1 КУпАП); недодержання вимог щодо охорони атмосферного повітря під час введення в експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд (ст. 79 КУпАП), випуск в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів із перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах (ст. 80 КУпАП); експлуатація автомототранспортних та інших пересувних засобів із перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах (ст. 81 КУпАП) [5].

До адміністративних правопорушень проти об'єктів тваринного світу належать: експлуатація на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням (ст. 86-2 КУпАП); незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу (ст. 88 КУпАП); порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах (ст. 88-1 КУпАП); порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними (ст. 88-2 КУпАП); жорстоке поводження з тваринами (ст. 89 КУпАП); порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України (ст. 90 КУпАП); невиконання правил і норм у процесі створення, виробництва, зберігання, транспортування, використання, знешкодження, ліквідації, захоронення мікроорганізмів, біологічно активних речовин та інших продуктів біотехнологій (ст. 90-1 КУпАП); порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 91 КУпАП) [5].

Спеціальну групу адміністративних правопорушень у сфері використання природних ресурсів складають порушення, внаслідок яких відбувається забруднення довкілля через порушення порядку утилізації відходів. Такими порушеннями є порушення вимог щодо поводження з відходами під час їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення або захоронення (ст. 82 КУпАП); порушення правил ведення первинного обліку та здійснення контролю за операціями поводження з відходами або неподання чи подання звітності щодо утворення, використання, знешкодження та видалення відходів (ст. 82-1 КУпАП); виробництво продукції з відходів чи з їх використанням без відповідної нормативно-технічної та технологічної документації (ст. 82-1 КУпАП); приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними (ст. 82-3 КУпАП); змішування чи захоронення відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія, без спеціального дозволу (ст. 82-4 КУпАП); порушення правил передачі відходів (ст. 82-5 КУпАП); порушення встановлених правил і режиму експлуатації установок і виробництв з оброблення та утилізації відходів (ст. 82-6 КУпАП); порушення вимог законодавства у сфері хімічних джерел струму (ст. 82-7 КУпАП); порушення правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 83 КУпАП); приховування перевищення встановлених лімітів на обсяги утворення та розміщення відходів (ст. 91-3 КУпАП) [5].

Якщо розглядати природні ресурси комплексно, то можна виділити ряд адміністративних правопорушень, об'єктом яких є не диференційовані окремі природні

ресурси, а їх сукупність. Такими адміністративними правопорушеннями є перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів (ст. 91-2 КУпАП); невиконання вимог екологічної безпеки у процесі впровадження відкрить, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів (ст. 91-1 КУпАП); відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації (ст. 91-4 КУпАП); порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини (ст. 92 КУпАП); порушення законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи (ст. 92-1 КУпАП).

Залежно від способу здійснення адміністративні правопорушення у сфері використання природних ресурсів поділяються на правопорушення, вчинені шляхом здійснення активних дій (наприклад, незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу (ст. 88 КУпАП); виробництво продукції з відходів чи з їх використанням без відповідної нормативно-технічної та технологічної документації (ст. 82-1 КУпАП) та ін.); внаслідок бездіяльності (невиконання правил і норм у процесі створення, виробництва, зберігання, транспортування, використання, знешкодження, ліквідації, захоронення мікроорганізмів, біологічно активних речовин та інших продуктів біотехнологій (ст. 90-1 КУпАП), приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними (ст. 82-3 КУпАП) та ін.); змішані (порушення правил землеустрою (ст. 55 КУпАП) порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ (ст. 78-1 КУпАП) та ін.) [5].

При цьому для притягнення до адміністративної відповідальності у сфері використання природних ресурсів не є обов'язковим настання негативних наслідків, що і підкреслюється Ю.С. Шемшученком: «За диспозиціями окремих норм для цього досить вчинення зазначеної в законі дії (бездіяльності) безвідносно до настання негативних наслідків» [7, с. 71]. Так, відповідно до правил полювання та здійснення інших видів використання мисливських тварин до адміністративної відповідальності може бути притягнута особа лише за передачу своєї мисливської рушниці іншій особі. Адміністративна відповідальність настає навіть за замах на правопорушення, тобто реальної шкоди може й не бути.

А.Т. Комзюк вважає, що місце, час, спосіб, знаряддя та засоби вчинення адміністративного правопорушення у сфері використання природних ресурсів не є обов'язковими ознаками складів правопорушень, однак можуть допомогти за умов правильної кваліфікації діяння для врахування всіх обставин, що можуть пом'якшувати чи обтяжувати відповідальність. Шкідливий наслідок і причинний зв'язок розглядаються як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони лише у правопорушеннях з матеріальним складом, де в результаті вчинення такого діяння має завжди заподіюватися матеріальна шкода [8, с. 17].

Важливим виступає питання шкоди, що спричиняється адміністративним правопорушенням у сфері використання природних ресурсів, яка має багатосторонній характер, адже несе в собі свідому загрозу не лише економічній та національній, але й екологічній безпеці, що є важливим аспектом існування та життєдіяльності людини.

Окремо необхідно зупинитися на визначенні розміру шкоди, заподіяної внаслідок вчинення правопорушень у сфері використання природних ресурсів. За загальним правилом порядок обчислення розмірів екологічної шкоди встановлюється відповідно до таксового методу. Наприклад, у справах про лісопорушення розмір заподіяної шкоди обчислюється за відповідними таксами, що затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 року № 665 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» [9] тощо. Однак більшість цих нор-

мативно-правових актів не переглядались вже понад 5 років, і навіть з урахуванням індексу інфляції розмір матеріальної шкоди, який визначається за відповідними таксами, є морально застарілим і вимагає перегляду.

Окрім встановленого таксового методу оцінки розміру екологічної шкоди, допускається її визначення на підставі висновку екологічної експертизи.

У цьому аспекті цікавою видається пропозиція І.А. Куян про запровадження принципу обов'язковості участі експерта в розгляді адміністративної справи про адміністративне правопорушення у сфері використання природних ресурсів [10, с. 9].

Водночас застосування експертної оцінки в поєднанні з таксовим методом визначення розміру екологічної шкоди є неприпустимим. Наскільки на практиці може бути реалізована пропозиція вченого? В умовах браку експертів-екологів спостерігається ускладнення доступу до експертних установ, вони є перевантаженими і тому фактично залучаються до розгляду справи лише у випадках заподіяння значної шкоди або у випадку відсутності методики застосування таксового методу; зокрема, за порушення вимог законодавства про охорону атмосферного повітря шкода встановлюється на підставі висновку державної екологічної експертизи.

Крім того, очевидною є необхідність законодавчого визначення порядку обчислення екологічної шкоди, адже саме він покладається в основу притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, в тому числі до адміністративної.

Таким чином, складовими елементами об'єктивної сторони правопорушення у сфері використання природних ресурсів є протиправне винне діяння у формі дії чи бездіяльності, яке завдало або могло завдати екологічної шкоди, та причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою особи і заподіяною шкодою.

Із суб'єктивної сторони адміністративних правопорушень у сфері використання природних ресурсів допускається застосування заходів адміністративної відповідальності як за наявності вини (у більшості випадків), так і без вини суб'єктів правопорушень.

При цьому під виною, згідно з думкою М.М. Бринчука, розуміється психічне ставлення правопорушника до своєї протиправної поведінки, яка може виявлятися в дії чи бездіяльності. Вина, у свою чергу, може бути у формі умислу (прямого чи опосередкованого) чи необережності (самонадійності чи недбалості) [11].

Відповідальність без вини настає у випадку заподіяння екологічної шкоди внаслідок функціонування джерела підвищеної небезпеки. Під об'єктом підвищеної небезпеки розуміється об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру (ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки») [12].

Відповідно до статті 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» особи, які володіють джерелом підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що ця шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ або навмисних дій потерпілих [13].

Зазначені вище елементи (суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона правопорушення) разом утворюють склад правопорушення у сфері використання природних ресурсів, наявність якого дає підстави для притягнення винних у скоєнні цього правопорушення до адміністративної відповідальності.

Необхідно наголосити, що об'єктом адміністративних правопорушень у сфері використання природних ресурсів є не лише безпосередньо окремі природні ресурси

чи природно-ресурсні комплекси, а й порушення порядку управління у сфері їх використання.

У такому аспекті постає питання доцільності впровадження комплексного підходу до визначення підстав адміністративної відповідальності у сфері використання природних ресурсів. Зокрема, у випадку вчинення порушення правил охорони надр, передбаченого ст. 57 КУпАП, шкода може бути заподіяна також водним, земельним, лісовим ресурсам.

Комплексність підходу до розуміння адміністративної відповідальності у сфері використання природних ресурсів відповідає вимозі реалізації концепції сталого розвитку. Вперше концепція сталого розвитку (СР) (sustainable development) була задекларована у 1987 р. у звіті Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку, підготовленому для ООН. Тут вона розумілася як розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [14, с. 626]. Факт переходу до концепції сталого розвитку остаточно було зафіксовано у Ріо-де-Жанейро, де у 1992 р. 176 країн світу підписали Конвенцію про охорону біологічного різноманіття [15].

Конвенцією про охорону біологічного різноманіття проголошено необхідність із боку держав-підписантів сприяти: збереженню якості водяних ресурсів і забезпеченості ними; захисту морів і прибережних територій; застосуванню комплексного підходу до планування і раціонального використання земельних ресурсів; раціональному управлінню вразливими екосистемами, боротьбі з опустелюванням і посухами; веденню сталого сільського господарства і розвитку сільських районів; боротьбі за збереження лісів; збереженню біологічної розмаїтості; екологічно безпечному використанню біотехнологій; захисту атмосфери; екологічно безпечному управлінню твердими відходами і стічними водами; екологічно безпечному управлінню токсичними хімікатами; екологічно безпечному управлінню небезпечними відходами; екологічно безпечному управлінню радіоактивними відходами [15].

Висновки. Отже, розуміння комплексності підходів до застосування заходів адміністративної відповідальності у сфері використання природних ресурсів має виходити з позиції забезпечення реалізації концепції сталого розвитку, яку має бути покладено в основу методів, принципів та засобів публічного управління природоресурсним комплексом країни для спрямування їх на забезпечення формування перспективного природоресурсного потенціалу країни.

Таким чином, адміністративна відповідальність у сфері використання природних ресурсів розглядається нами як засіб публічного управління, який полягає в застосуванні до особи, винної в порушенні вимог природоресурсного законодавства (тобто фізичних осіб та посадових осіб), адміністративних санкцій і реалізується в межах спеціально визначеної процедури відповідними органами державної влади.

Список використаних джерел:

1. Лазоренко Д.В. Адміністративно-правове регулювання використання природних ресурсів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2014. 233 с.

2. Лазор О.Я. Адміністративно-правові засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні : дис. д-ра наук з держ. управління : 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ : Національна академія державного управління при Президентові України, 2004. 479 с.

3. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

4. Андрейцев В.І. Екологічне право: курс лекцій. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради* УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

6. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2002. Кн. 1. 720 с.

7. Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / Комзюк А.Т., Гуменюк В.А., Джагупов Г.В. та ін. ; за заг. ред. А.Т. Комзюка. Харків : Вид-во Харк. Нац. ун-ту внутр. справ, 2007. 80 с.

8. Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / Комзюк А.Т., Гуменюк В.А., Джагупов Г.В. та ін. ; за заг. ред. А.Т. Комзюка. Харків : Вид-во Харк. Нац. ун-ту внутр. справ, 2007. 80 с.

9. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 р. № 665. *Офіційний вісник України*. 2008. № 56. С. 30. Ст. 1868.

10. Куян І.А. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2001. 20 с.

11. Бринчук М.М. Экологическое право : учебник. 4-е изд. Москва : Эксмо, 2010.

12. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. Ст. 73.

13. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1991.

14. Майєр Дж. М., Раух Дж. Е., Філіпенко А. Основні проблеми економіки розвитку. Київ : Либідь, 2003. 688 с.

15. Конвенція про охорону біологічного різноманіття : міжнародний документ від 05.06.1992 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 22. Ст. 932.

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.24

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Постол Олена Ігорівна,
ад'юнкт кафедри
адміністративного права та процесу
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті розглянуто особливості застосування кожного зі спеціальних заходів протидії домашньому насильству: терміновий заборонний припис стосовно кривдника; обмежувальний припис стосовно кривдника; взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; направлення кривдника на проходження програми для кривдників. Висвітлено низку проблемних питань застосування спеціальних заходів протидії домашньому насильству та запропоновано напрями їх вирішення. Наголошено, що однією з підстав постановки на профілактичний облік кривдника доцільно визнати постанову суду про накладення адміністративного стягнення за вчинення домашнього насильства, а не факт виявлення такого насильства. Підкреслено, що програми для кривдників є важливим елементом у виправленні поведінки кривдника та формування у нього ненасильницької

моделі поведінки, тому направлення на такі програми доцільно передбачити не на розсуд суду, а обов'язково за умови визнання кривдника винним у вчиненні домашнього насильства.

Проаналізовано особливості проведення поліцейськими оцінки ризиків домашнього насильства. Підкреслено необхідність формування у поліцейських відповідних умінь і навичок якісного проведення оцінки ризиків для прийняття об'єктивного рішення та визначення рівня небезпеки. Особлива увага звернута на необхідність підвищення рівня професійної підготовки представників усіх суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. До переліку суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, запропоновано віднести державну виконавчу службу.

Наголошено на важливості створення дієвих механізмів захисту постраждалої особи. Акцентовано увагу на важливості інформаційно-просвітницької діяльності серед населення з метою підвищення обізнаності щодо правових засад запобігання та протидії домашньому насильству, а також розвіювання ґендерних стереотипів та формування нульової толерантності до будь-яких проявів насильства, зокрема домашнього.

Ключові слова: домашнє насильство, протидія домашньому насильству, терміновий заборонний припис, оцінка ризиків, обмежувальний припис, профілактичний облік, програми для кривдників.

SPECIAL MEASURES AGAINST DOMESTIC VIOLENCE

Postol Olena Ihorivna,
Adjunct, Department
of Administrative Law and Process,
(Odessa State University
of Internal Affairs, Odessa, Ukraine)

There is described in detail each of the specific measures to counteract domestic violence: urgent injunction against the offender; restrictive oder against the offender; taking the offender on a preventive supervision and carrying out preventive work with him/her; sending an offender to the correctional program for the offenders. A number of issues have been stressed regarding the using of special measures to counteract domestic violence against offenders and there was proposed a vision of their solution, which will help to ensure effective protection of victims of domestic violence and not to allow to offenders to avoid responsibility. It was emphasized that one of the grounds for taking an offender on a preventive supervision is to recognize the court's decision imposing administrative punishment for committing domestic violence but not the fact of detecting such violence. It was stressed that programs for abusers are an important element in correction of behavior of the abuser and in formation of a non-violent model of behavior, so it is advisable to send to go through such programs not at the discretion of the court but necessarily if the offender is found guilty of committing domestic violence.

There were analyzed some peculiarities of the police assessing the risks of domestic violence. The necessity to develop appropriate risk assessment skills and abilities of policemen in order to make an objective decision and determine the level of danger, was emphasized. Particular attention was paid to the need to enhance the professional training of representatives of all subjects involved in preventing and combating against domestic violence. Into the list of subjects involved in preventing and combating against domestic violence was suggested to include the State Enforcement Service.

It was focused on the importance of creating some effective mechanisms for the protection of the victim and was attended to the importance of outreach activity with population in order to raise awareness of the legal principles of preventing and combating against domestic violence, as well as to dispel gender stereotypes and to formulate zero tolerance, in particular domestic.

Key words: domestic violence, counteracting domestic violence, urgent restraining order, risk assessment, restraining order, preventive supervision, programs for offenders.

Домашнє насильство є одним із найбільш масових порушень прав і свобод людини як в Україні, так і у світі, яке відрізняється своєю жорстокістю, систематичністю та обов'язково наявністю умислу діяння і залишає по собі невиправні емоційні страждання впродовж усього життя.

Так, від фізичної форми домашнього насильства в Україні орієнтовно страждає 1,8 млн жінок [1]. За даними Міністерства соціальної політики, у 2013–2018 роках від жінок надійшло 90% звернень щодо домашнього насильства, від чоловіків – близько 9%, від дітей – близько 1,5% [2]. Однак реальна чисельність постраждалих від домашнього насильства осіб значно більша, оскільки домашнє насильство характеризується високим ступенем латентності.

Дослідженням проблеми домашнього насильства займалися вчені з різних галузей знань – адміністративного права, кримінології, психології, соціології та інших: О.М. Бандурка, А.Б. Блага, О.В. Бойко, Ф.К. Думко, М.В. Євсюкова, Т.В. Журавель, Я.М. Квітка, О.В. Ковальова, О.О. Лазаренко, К.Б. Левченко, О.В. Негодченко, О.М. Ткаленко, Г.О. Христова, Х.П. Ярмакі та ін. Однак в умовах змін законодавства України щодо запобігання та протидії домашньому насильству слід констатувати відсутність комплексних наукових досліджень з даної проблематики.

Мета статті – на основі аналізу наукових праць, законодавства України та практики його реалізації виявити наявні проблеми щодо застосування спеціальних заходів протидії домашньому насильству та запропонувати шляхи їх вирішення.

За останні декілька років в Україні відбулися суттєві зміни в нормативно-правовому забезпеченні запобігання та протидії домашньому насильству. Так, наприкінці 2017 року були прийняті Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації».

Важливо, що Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3] (далі – Закон) передбачає комплексний підхід до вирішення проблеми домашнього насильства, який включає в себе такі напрями: запобігання домашньому насильству; належне розслідування фактів домашнього насильства, притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності та зміна їхньої поведінки; надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування шкоди, завданої домашнім насильством; ефективне реагування на факти домашнього насильства шляхом запровадження механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Окремий розділ Закону присвячений спеціальним заходам щодо протидії домашньому насильству, до яких належать: 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника; 2) обмежувальний припис стосовно кривдника; 3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників [3].

Варто зауважити, що винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника і взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи відноситься до повноважень Національної поліції України. У свою чергу винесення обмежувального припису стосовно кривдника та направлення кривдника на проходження програми для кривдників відноситься безпосередньо до компетенції суду.

Розглянемо більш детально особливості застосування кожного зі спеціальних заходів протидії домашньому насильству.

Терміновий заборонний припис виноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України в разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення строком до 10 діб [3].

Терміновий заборонний припис може містити такі заходи:

1) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;
2) заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;
3) заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

Під час вирішення питання про винесення термінового заборонного припису пріоритет надається безпеці постраждалої особи. Зазначена вимога поширюється також на місце спільного проживання (перебування) постраждалої особи та кривдника незалежно від їхніх майнових прав на відповідне житлове приміщення.

Слід зазначити, що терміновий заборонний припис вручається кривднику, а його копія – постраждалій особі або її представнику. Це важливо, оскільки саме за цієї умови постраждала особа знатиме про існування самого припису та заходів, що містяться в ньому.

Слід звернути увагу, що працівники поліції можуть у встановленому законом порядку застосовувати поліцейські заходи примусу для виселення із житлового приміщення кривдника, якщо терміновий заборонний припис передбачає зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник відмовляється добровільно його залишити.

Терміновий заборонний припис виноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за результатами оцінки ризиків – оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи [3].

Відповідно до наказу Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України № 369/180 від 13.03.2019 р. «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства» [4] оцінка ризиків проводиться за факторами небезпеки/ризиків щодо вчинення домашнього насильства, передбачених у формі оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, шляхом спілкування/бесіди з постраждалою від такого насильства особою або її представником, з'ясування обставин конфлікту та виявлення чинників і умов, які створюють або можуть створювати небезпеку для цієї особи.

Форма оцінки ризиків вчинення домашнього насильства складається з 27 питань, на які поліцейський має відповісти «так», «ні», «без відповіді»/«невідомо». Питання стосуються безпосередньо безпеки постраждалої особи: чи погрожував кривдник вбити; чи застосовував кривдник фізичне насильство, що мало наслідком спричинення середнього та/або тяжкого ступеня тілесних ушкоджень; чи має кривдник

алкогольну чи наркотичну залежність; чи має кривдник зброю та/або маже її легко дістати й застосувати тощо. Звертає на себе увагу, що вчинення кривдником сексуального насильства враховується як ризик лише за умови вагітності постраждалої особи або наявності новонародженої дитини/немовля.

За результатами заповнення форми оцінки ризиків вчинення домашнього насильства поліцейський визначає рівень небезпеки, який ураховується під час винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника, вжиття інших заходів для припинення такого насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення, надання допомоги постраждалим особам.

Фактори небезпеки/ризику щодо вчинення домашнього насильства визначаються за результатами оцінки дій кривдника, що свідчать про ймовірність настання летальних наслідків у разі вчинення домашнього насильства і представлені у формі оцінки ризиків вчинення домашнього насильства у вигляді питань, на які відповідає поліцейський уповноваженого підрозділу поліції за результатами спілкування з постраждалою особою та загальної оцінки ситуації вчинення домашнього насильства з метою виявлення вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті такої особи.

У зв'язку з тим, що кожна окрема ситуація може мати унікальні чинники/обставини, які впливають на рівень небезпеки та ризик летального випадку, пов'язаного з насильством, не передбачені формою оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, поліцейський уповноваженого підрозділу поліції на власний розсуд може оцінити рівень небезпеки як високий, якщо він/вона вважає, що постраждала особа перебуває в потенційно небезпечній ситуації, або яка може спричинити смерть особи чи інші тяжкі наслідки.

Якщо рівень небезпеки оцінюється як низький або середній, а інші чинники/обставини, що можуть вплинути на рівень небезпеки, відсутні, терміновий заборонний припис стосовно кривдника виноситься на розсуд поліцейського уповноваженого підрозділу поліції. У разі високого рівня небезпеки поліцейський уповноваженого підрозділу поліції обов'язково виносить терміновий заборонний припис стосовно кривдника.

На наш погляд, надзвичайно важливо сформувати у поліцейських відповідні вміння та навички якісного проведення оцінки ризиків для прийняття об'єктивного рішення та визначення рівня небезпеки. Адже постраждала від домашнього насильства особа не завжди може відразу після пережитого нею стресу адекватно реагувати на опитування поліцейського, може замкнутися, взагалі відмовитися від спілкування або, навпаки, через образи перебільшити події, які відбулися. Тому поліцейському, окрім знання нормативної бази, вкрай необхідно володіти психологічними знаннями та вміти їх застосовувати під час бесіди з постраждалою особою з метою вірного визначення рівня небезпеки, об'єктивно прийняти рішення та забезпечити захист постраждалої особи від кривдника.

Кривдник, щодо якого винесено терміновий заборонний припис, згідно з яким він повинен залишити місце спільного проживання (перебування) з постраждалою особою, зобов'язаний повідомити про місце свого тимчасового перебування уповноважений підрозділ органів Національної поліції України за місцем вчинення домашнього насильства. Слід підкреслити, що неповідомлення про місце свого тимчасового перебування тягне настання адміністративної відповідальності за статтею 173-2 КУпАП [5]. При цьому нормативно не встановлено, протягом якого строку кривдник має повідомити про місце свого тимчасового перебування. Отже, притягнути його до

відповідальності за неповідомлення можна лише після закінчення терміну дії термінового заборонного припису, що нівелює значення такого повідомлення. Адже повідомлення про місце тимчасового перебування має дозволити поліції здійснювати контроль за поведінкою кривдника та дотримання ним зобов'язань згідно з терміновим заборонним приписом.

Дія термінового заборонного припису припиняється в разі застосування до кривдника судом адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні. Особа, стосовно якої винесено терміновий заборонний припис, може оскаржити його до суду в загальному порядку, передбаченому для оскарження рішень, дій або бездіяльності працівників уповноважених підрозділів органів Національної поліції України.

Важливо, що винесення термінового заборонного припису не потребує, окрім форми оцінки ризиків, інших процесуальних документів, що може сприяти кривднику уникнути відповідальності в результаті оскарження термінового заборонного припису. Тому, на нашу думку, під час винесення термінового заборонного припису обов'язково має бути складений протокол про вчинення адміністративного правопорушення.

Обмежувальний припис стосовно кривдника – це встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи. Право звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника мають: 1) постраждала особа або її представник; 2) у разі вчинення домашнього насильства стосовно дитини – батьки або інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітчим дитини, а також орган опіки та піклування; 3) у разі вчинення домашнього насильства стосовно недієздатної особи – опікун, орган опіки та піклування. Обмежувальний припис видається на строк від одного до шести місяців і може бути продовжений судом на строк не більше шести місяців після закінчення строку, встановленого судовим рішенням за заявою вищезазначених осіб на підставі оцінки ризиків [3].

Обмежувальним приписом визначаються один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;
2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;
3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною;
4) заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою;
5) заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;
6) заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Порядок видачі судом обмежувального припису визначається Цивільним процесуальним кодексом України [6], який було доповнено главою 13 «Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису».

У разі порушення кримінального провадження у зв'язку з вчиненням домашнього насильства перелік заходів щодо тимчасового обмеження прав або покладення

обов'язків на особу, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, або визнана винною у його вчиненні, а також порядок застосування таких заходів визначаються Кримінальним кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України.

Так, стаття 390-1 Кримінального кодексу України «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників» [7] передбачає настання кримінальної відповідальності й покарання у вигляді арешту на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років.

Проблемним наразі є питання щодо виконання рішення суду про винесення обмежувального припису, а саме якщо кривдник не бажає добровільно його виконувати. Відповідно до Закону поліцейські не уповноважені застосовувати заходи примусу за обмежувальним приписом, а сприяти примусовому виселенню має виконавча служба, яка наразі відсутня в переліку суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, хоча, на нашу думку, має до таких відноситися.

Взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством. Взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної бесіди є дуже важливим спеціальним заходом протидії домашньому насильству. У свою чергу профілактичний облік – це здійснення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України організаційно-практичних заходів щодо контролю за поведінкою кривдника з метою недопущення повторного вчинення домашнього насильства, за дотриманням ним тимчасових обмежень його прав та виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку із вчиненням домашнього насильства [3].

Відповідно до статті 27 Закону уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу. Зняття кривдника з профілактичного обліку здійснюється уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України, який взяв його на цей облік, автоматично після завершення встановленого строку, якщо інше не передбачено законодавством. Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України визначені Наказом МВС України від 25.02.2019 року № 124.

Також, на нашу думку, підставою постановки на профілактичний облік кривдника має бути постанова суду по справі про адміністративне правопорушення за вчинення домашнього насильства, а не факт виявлення домашнього насильства, як зазначено у Законі. Тому доцільно внести зміни до ч. 1 ст. 27 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та викласти в такій редакції: «уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту винесення судом постанови про адміністративне правопорушення за вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу» [8].

Направлення кривдника на проходження програми для кривдників. Програма для кривдника – це комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки в приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків [3].

Згідно з чинним законодавством на проходження програми для кривдників кривдника може бути направлено судом на строк від трьох місяців до одного року. Так, відповідно до ст. 39-1 КУпАП [5] у разі вчинення домашнього насильства суд під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про направлення особи, яка вчинила домашнє насильство, на проходження програми для таких осіб, передбаченої Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Крім того, кривдник повинен мати можливість відвідувати програму для кривдників за власною ініціативою на добровільній основі.

Однак важливо, що за непроходження кривдником програми для кривдників настає кримінальна відповідальність та притягнення кривдника до відповідальності за непроходження такої програми і не звільняє його від обов'язку пройти таку програму.

Суб'єктами, відповідальними за виконання програм для кривдників, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Виконання програм для кривдників стосовно дітей-кривдників здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей дітей. З метою запобігання повторному вчиненню домашнього насильства та забезпечення виконання програми для кривдника дитину-кривдника може бути тимчасово влаштовано до родичів, у сім'ю патронатного вихователя або до установи для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб. У разі притягнення кривдника, зокрема дитини-кривдника, до кримінальної відповідальності судом на нього може бути покладено обов'язок пройти пробаційну програму.

На нашу думку, програми для кривдників є найголовнішим елементом у виправленні поведінки кривдника та формування в нього ненасильницької моделі поведінки, тому направлення на такі програми має відбуватися не на розсуд суду, як зазначено в Законі, а за умови визнання кривдника винним у вчиненні домашнього насильства обов'язково.

Підсумовуючи, слід зазначити, що якими би позитивними не були зміни в законодавстві щодо запобігання та протидії домашньому насильству, на даний період часу вони недостатньо ефективно вирішують проблему випадків домашнього насильства, хоча частково забезпечують права постраждалих від домашнього насильства осіб. Для забезпечення ефективної реалізації прав постраждалих від домашнього насильства осіб необхідним є створення дієвих механізмів захисту постраждалої особи та протидії домашньому насильству.

При цьому вкрай важливим є систематичне підвищення професійної кваліфікації суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству з питань забезпечення реальних механізмів застосування законодавства про запобігання та протидію домашнього насильства.

Крім того, важливо проводити роз'яснювальну роботу серед населення з метою підвищення обізнаності щодо законодавства про запобігання та протидії домашньому насильству, а також щодо руйнування гендерних стереотипів та формування нульової толерантності до будь-яких проявів домашнього насильства.

Лише за умови комплексного підходу та чіткого виконання кожним із суб'єктів своїх повноважень, розуміння ними актуальності та розповсюдженості проблеми домашнього насильства, важливості своєчасного та ефективного реагування на випадки такого насильства, неухильного притягнення до відповідальності кривдників, можливою є ефективна реалізація чинного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Укрінформ. Щороку понад 1,8 мільйона українок потерпають через домашнє насильство. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2588861-soroku-ponad-18-miljona-ukrainok-poterpaut-cerez-domasne-nasilstvo.html

2. BBC. Домашнє насильство в Україні. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-46832511

3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19 (дата звернення: 26.06.2019).

4. Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : Наказ Мінсоцполітики України, МВС України від 13.03.2019 р. № 369/180. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19 (дата звернення: 26.06.2019).

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 26.06.2019).

6. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 26.06.2019).

7. Кримінальний кодекс України : Кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 26.06.2019).

8. Постол О.І. Національна поліції України як суб'єкт запобігання та протидії домашньому насильству. *ДВНЗ «Ужгородський Національний університет». Порівняльно-аналітичне право*. 2018. Вип. 3. С. 197. URL: http://pap.in.ua/3_2018/56.pdf

УДК 342.951:351.741
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.25

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЯКІ РЕГЛАМЕНТУЮТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ, США, ЛИТВІ, ЛАТВІЇ ТА ЕСТОНІЇ

Солнцева Христина Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного
права та адміністративної діяльності
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

У статті висвітлюється міжнародний досвід поліцейської діяльності в країнах Прибалтики (європейські моделі функціонування поліцейських органів і схожість менталітетів та культурних цінностей пострадянських країн) та Сполучених Штатах Америки (додержання принципів законності, справедливості та верховенства права), аналізуються організаційні структури поліцейських органів і доцільність імплементації в українське законодавство моделей організації та функціонування поліції в зазначених країнах, а саме: формування стійкої та налагодженої системи навчальних закладів, що здійснюють професійну підготовку майбутніх поліцейських; тісна співпраця освітніх закладів напряму з територіальними підрозділами національної поліції

та міжнародними освітніми установами; запуск на засадах експерименту з ухваленням урядом механізму функціонування муніципальної поліції; створення міцної системи горизонтально-вертикальних відносин із різними структурними поліцейськими підрозділами; посилення контролю за діяльністю поліцейських органів – передумовою цього повинно стати активне залучення громадськості з метою налагодження співпраці та посилення контрольно-наглядових функцій за працівниками поліції з боку громади, оскільки чинне законодавство не закріплює обов'язкового залучення громадськості для контролю за поліцейською діяльністю. Тому справедливо визнати, що ця норма має декларативний характер і на практиці не реалізується; з'ясовуються основні переваги конкретних нормативних положень, що регламентують діяльність поліцейського та нормативного закріплення таких принципів поліцейської діяльності: доцільності, який визначає, що застосування поліцейських заходів повинно бути доцільним в кожному окремому випадку співрозмірності, що полягає в забезпеченні розумного балансу між інтересами поліцейського та громадян, соціальної справедливості, яким встановлюється та забезпечується високий рівень життя для всіх верств населення.

Ключові слова: поліція, міжнародний досвід, поліцейське законодавство.

SOME ISSUES OF COMPARATIVE ANALYSIS OF LEGAL ACTS REGULATING POLICE ACTIVITIES IN UKRAINE, USA, LITHUANIA, LATVIA, ESTONIA

Solntseva Khrystyna Volodymyrivna,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Administrative Law
and Administrative Activities
(Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine)

The article highlights the international experience of policing in the Baltic States (European models of police functioning and the similarities of post-Soviet states' mentalities and cultural values) and the United States (adherence to the principles of law, justice and the rule of law), organizational structures of police bodies are analyzed and the expediency of implementation in Ukrainian legislation of models of organization and functioning of police in these countries, namely: formation of a stable and well-established system of educational institutions providing professional training for future police officers; close cooperation of educational institutions directly with territorial units of national police and international educational institutions; launching on the basis of an experiment with government approval of the mechanism of functioning of municipal police; creation of a strong system of horizontal-vertical relations with various structural police units, strengthening of control over the activity of police bodies – the prerequisite of this should be active involvement of the public in order to establish cooperation and strengthening of control and supervisory functions for police officers by the community, since the law is in force involvement of the public in policing, so it is fair to recognize that this rule is declarative character and in practice is not realized; the main advantages of specific regulations governing the activities of the police and the statutory consolidation of the following principles of policing are clarified: expediency, which determines that the application of police measures should be appropriate in each individual case of proportionality, which is to ensure a reasonable balance between the interests of the police and the interests of the police , a social justice system that fosters and ensures a high standard of living for all segments of the population.

Key words: police, international experience, police legislation.

Постановка проблеми. На поліцейські органи будь-якої країни покладено основний тягар щодо забезпечення правопорядку та громадської безпеки в державі, охорони прав і свобод громадян, здійснення діяльності щодо запобігання правопорушенням, боротьби зі злочинністю. Від ступеня розвитку й ефективності діяльності поліцейських органів прямо пропорційно залежить рівень життя суспільства. На превеликий жаль, поліцейська реформа, що зараз провадиться в державі, не вирішила значної кількості проблемних питань в організації діяльності правоохоронних органів, серед яких – непрофесіоналізм поліцейських, зумовлений недосконалою системою добору на посаду, перепідготовки та навчання, високий рівень корупції в лавах поліцейських, необ'єктивність під час прийняття рішень на власний розсуд, відсутність контакту із громадськістю тощо. З огляду на це вкрай необхідним убачається аналіз міжнародної законодавчої бази, яка регламентує поліцейську діяльність. Близькими до зразкових моделями для вивчення зазначеного питання вбачаються країни Прибалтики, зокрема Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка та високорозвинена країна Заходу – Сполучені Штати Америки. Наміри дослідити моделі саме цих країн пов'язані, з одного боку, з їхньою наближеністю до європейської моделі функціонування поліцейських органів, з іншого – схожістю менталітетів і культурних цінностей пострадянських країн (Україна, Литва, Латвія, Естонія), а також однаковими пріоритетними напрямами розвитку, що ставить перед собою демократична країна – йдеться безпосередньо про розвиток країни на основі додержання принципів законності, справедливості та верховенства права (США).

Мета статті – на основі аналізу міжнародного досвіду організації діяльності органів поліції, моделей їх функціонування запропонувати напрями усунення наявних недоліків національного законодавства, виокремити з комплексу правових норм найоптимальніші для української правової системи з метою подальшої імплементації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правового забезпечення поліцейської діяльності, використання зарубіжного досвіду як умови його вдосконалення, проблеми організації поліцейської діяльності, статусу поліцейського, удосконалення методів і форм його професійної діяльності стали предметом уваги таких науковців, як О.М. Бандурка, К.Л. Бугайчук, М.В. Фільштейн, М.В. Лошицький, М.В. Кондратьєв, О.К. Безсмертний, Р.В. Шаповал, Ю.П. Битяк, І.І. Онищук, К.Б. Левченко, О.С. Проневич, О.В. Негодченко, М.В. Корнієнко, А.Ф. Ткачук, Д.В. Швець, А.Т. Комзюк та інші.

Виклад основного матеріалу. Основним нормативним складником поліцейської діяльності в Україні виступає Закон України «Про Національну поліцію». Закріпившись в українському законодавстві в добу реформ правоохоронних і судових органів, цей Закон був покликаний поліпшити та вдосконалити чинну систему правового регулювання поліцейської діяльності. Хоча, з одного боку, реформа привнесла чимало позитивних змін, серед яких – деполітизація поліцейської діяльності, запровадження сервісної функції поліції, унормування процедур застосування спеціальних засобів [1, с. 265], з іншого – породила значну кількість неточностей і суперечностей. Наприклад, частина 3 статті 13 Закону України «Про Національну поліцію» (далі – Закон) визначає такі структурні підрозділи, як кримінальна поліція, поліція охорони, патрульна поліція, поліція особливого призначення, спеціальна поліція, органи досудового розслідування, поліція особливого призначення. У цьому випадку йдеться про невизначений перелік повноважень окремих структурних підрозділів поліції [2, ст. 13]. Крім того, увагу привертає недосконала система добору на посаду поліцейського, а саме: недосконалі норми про вимоги до осіб, які виявили бажання стати поліцейськими. Стаття 49 Закону визначає, що на службу в поліції може бути при-

йнята особа, яка є громадянином України, досягла вісімнадцятиріччя та має повну загальну середню освіту. Такі вимоги в поєднанні з піврічним проходженням професійної підготовки [3] знаходять своє виявлення у подальшому непрофесіоналізмі на службі в поліції та зниження авторитету поліцейських структур як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях. Окрім того, до уваги слід узяти зауваження Європи щодо поліцейської реформи в Україні: такими, що суперечать принципу рівності, європейські експерти визнали добір на службу в національну поліцію на підставі конкурсу лише для осіб молодшого складу, непропорційність застосування поліцейських заходів, а порядок застосування і використання зброї взагалі суперечить європейським стандартам доцільності та розумності [4].

З огляду на викладене вбачається нагальна потреба в удосконаленні нормативного забезпечення української поліцейської діяльності шляхом залучення до системи національного законодавства зарубіжного досвіду.

Правовою основою діяльності поліції Латвії відповідно до ст. 4 Закону Латвії «Про поліцію» є Конституція Латвійської Республіки, міжнародні договори, чинний закон, інші закони та нормативні акти Латвійської Республіки, а також рішення органів місцевого самоврядування, якщо вони не суперечать законам Латвійської Республіки [5, ст. 4]. Зазначений Закон визначає поняття поліції, під яким слід розуміти озброєний, воєнізований державний або місцевий орган влади, обов'язком якого є захист життя, здоров'я, прав і свобод особи, власності, суспільства і держави від злочинних та інших незаконних загроз [5, ст. 1]; завдання поліцейських органів, серед яких – гарантування безпеки людей і суспільства, запобігання кримінальним правопорушенням та іншим правопорушенням закону, розкриття кримінальних правопорушень і розшук осіб, які вчинили злочин, надання допомоги установам, приватним особам та об'єднанням, здійснення у межах своєї компетенції адміністративних санкцій і кримінальних покарань [5, ст. 3]; вимоги, які ставляться до осіб, що виявили бажання стати поліцейськими, – зокрема, поліцейським може стати повнолітній громадянин Латвії, який не був покараний за навмисне кримінальне правопорушення – незалежно від того, чи була скасована або погашена судимість, отримала принаймні середню освіту; для начальників поліції вимоги встановлюються на тому ж рівні, попри це, вимоги щодо освіти встановлюються на рівні вищої [5, ст. 21-21[1]].

Організаційну структуру поліцейських органів становить державна поліція, поліція безпеки, міська поліція та портова поліція [5, ст. 15], а функцію загального контролю над органами поліції покладено на Кабінет Міністрів, Міністра внутрішніх справ та органи місцевого самоврядування в межах їхньої компетенції. Генеральним прокурором Латвійської Республіки та підпорядкованими йому прокурорами здійснюється нагляд за додержанням законності [5, ст. 38].

Акцентуючи увагу на міській поліції, яку ще називають поліцією самоуправління, потрібно визнати, що цей орган створюється з єдиною метою – забезпечення правопорядку на вулицях, у школах, вищих навчальних закладах, задля контролю за дотриманням адміністративних правил і розв'язання сімейних конфліктів. Серед особливостей функціонування поліції самоуправління можна виділити її фінансування виключно за місцеві кошти та відсутність у поліцейських зброї та звань. Поширена практика вступу до лав міської поліції колишніх поліцейських державної поліції [17, с. 23]. Виділяючи безпосередні переваги такої поліції, варто звернути увагу на посилений контроль над поліцейськими органами з боку громади, врахування особливостей місцевості, діяльність міської поліції з урахуванням думки і пропозицій населення.

Отже, пріоритет діяльності поліцейських органів Латвії зводиться у площину гарантій безпеки життя людини і громадянина. Збільшення ролі муніципального

управління та децентралізація призвели до появи міської (муніципальної поліції), яка підконтрольна безпосередньо органам місцевого самоврядування, існування та функціонування якої сприяє посиленню ефективності діяльності щодо забезпечення правопорядку у межах адміністративно-територіальної одиниці (району). Покладення функції контролю за органами поліції на вищий орган виконавчої влади та громадські органи, а функції нагляду за додержанням законності – на Генерального прокурора, посилює важелі тиску на поліцейських, нівелюючи у них почуття безкарності та породжуючи відповідальність перед суспільством і державою.

Історія реформування поліції Естонської Республіки починається в кінці XX століття. Її метою було вдосконалення чинної поліцейської системи та запровадження новітніх технологій з огляду на вихід зі складу СРСР та набуття статусу незалежності. Розглядаючи нормативний складник діяльності поліції Естонії, необхідно визнати, що в цій країні перевага надається централізованому управлінню. Попри це, принциповим для органів поліції цієї держави визнається зміна ідеології, а саме відхід від силової, що існувала за режиму СРСР, до демократичної, що відповідає сучасним міжнародним стандартам [6, с. 83].

Структуру поліції становлять установи поліції, а саме: департамент поліції, префектури поліції та загальнодержавні спеціалізовані заклади поліції, які включають у себе центральну кримінальну та охоронну поліцію [7, ст. 8]. Зазначений закон кардинально змінив напрям ідеологічної діяльності поліції, визначивши її роль і місце в системі органів влади. Діяльність естонської поліції заснована на принципах пропорційності, раціональності та гуманізму. Окремо слід наголосити на активній участі населення в боротьбі із злочинністю, зокрема, шляхом залучення до діяльності з охорони громадського порядку громадських організацій, громадян та їхніх об'єднань, а також допуску на громадських началах до діяльності служби помічників поліції [7, ст. 2].

Окрім того, слушно акцентувати на стійкій системі закладів, що займаються підготовкою майбутніх поліцейських. Повноваженнями щодо підготовки поліцейських наділені структурні підрозділи вищого прикладного навчального закладу громадської безпеки, що входить у сферу управління Міністерства внутрішніх справ [7, ст. 115].

Основними завданнями поліції є забезпечення громадського порядку, захист законних інтересів людей та організацій, здійснення заходів із припинення злочинності, здійснення досудового слідства злочинів, накладення та в межах своєї компетенції реалізація покарань [7, ст. 3].

Окремо слід виділити успішну політику превентивної діяльності поліції, вона побудована на принципі, що закріплено на офіційному вебсайті МВС Естонської Республіки у розділі «Превентивна діяльність»: «Кожне євро, продумано спрямоване на профілактику, буде для суспільства в десять разів дешевше, ніж усунення наслідків від правопорушення» [8].

Проаналізувавши деякі питання функціонування та організації поліцейської діяльності в Естонії, справедливо дійти висновку, що провідним фактором діяльності поліції тут визнається саме її ідеологія. Наприклад, перейшовши від позиції сили до позиції законного діалогу, вирішується чимало актуальних проблем, зокрема, налагоджується співпраця поліцейських органів із населенням і підіймається рівень довіри до правоохоронних органів узагалі. Розгалужена система профільних вищих навчальних закладів із тісною співпрацею з поліцейськими установами повністю викорінюють непрофесіоналізм поліцейських, а багаторівнева структура поліцейських органів дає змогу здійснювати посилений контроль за тією чи іншою сферою суспільних відносин.

Аналізуючи поліцейську діяльність у Литві, слушно зауважити на тому, що активний шлях її реформування надав достатніх підстав і можливостей до вступу в Європейський Союз. Нині з метою гарантії високого рівня безпеки і добробуту населення Республіки продовжується активна співпраця литовської поліції з правоохоронними органами іноземних країн, розробляються спільні заходи, відбувається обмін досвідом.

Досліджуючи нормативну базу, що регламентує діяльність поліції в Литві, варто звернути увагу на ключову роль Міністерства внутрішніх справ Литви та безпосередньо міністра. Призначаючись на посаду Президентом Республіки, міністр зосереджує у своїх руках такі повноваження, як подання до уряду проєктів законів і постанов Уряду, що регулюють діяльність поліції, затверджує стратегічні програми поліції та контролює їх виконання, забезпечує виконання міжнародних договорів Литовської Республіки в поліцейських установах, призначає та звільняє заступника Генерального комісара за рекомендацією Генерального комісара поліції, рекомендує Генеральному комісару поліції скасувати нормативно-правові акти, прийняті ним або підвідомчими установами, якщо вони, на думку міністра, суперечать Конституції Литовської Республіки, законам, міжнародним договорам Литовської Республіки, іншим правовим актам, вносить на затвердження уряду проєкт Положення про відділ поліції при Міністерстві внутрішніх справ Литовської Республіки; здійснює інші повноваження, пов'язані з діяльністю поліції, передбачені законами, постановами урядів та іншими правовими актами [9, ст. 7].

Наступне після Міністра внутрішніх справ місце в системі вертикальних відносин керівництва поліції Литви посідає Генеральний комісар, який очолює управління поліцією. Генеральний комісар призначається на посаду Президентом Республіки за пропозицією Міністра внутрішніх справ та за рекомендацією Уряду. Генеральний комісар поліції підпорядковується безпосередньо Міністру внутрішніх справ і підзвітний Президенту Республіки, уповноважений визначати внутрішню структуру та робочі списки органів поліції, контролювати діяльність керованих установ, організовувати матеріально-технічне забезпечення, необхідне для діяльності органів управління, у встановленому порядку створювати територіальні, спеціалізовані поліцейські установи та установи поліцейської освіти, виконувати інші повноваження, надані йому законом та іншими правовими актами [9, ст. 12].

Система поліції включає в себе Департамент поліції при Міністерстві внутрішніх справ Литовської Республіки (Управління поліції), територіальні установи поліції, установи професійної підготовки поліції, спеціалізовані поліцейські установи [9, ст. 11].

Позитивною убачається законодавча регламентація співпраці поліцейських органів із державними, муніципальними установами, громадськістю та засобами масової інформації [9, ст. 8, ст. 9].

Підсумовуючи, варто визнати, що поліцейська система Литви характеризується системою міцних вертикальних відносин. Провідне місце в цій системі належить Міністру внутрішніх справ та Генеральному комісару поліції. Виключно на них покладено організацію та контроль за діяльністю поліцейських органів, а призначення на посаду виключно Президентом Республіки посилює контроль уже за діяльністю зазначених суб'єктів контролю. Крім того, поліцейська діяльність у Литві пронизана гласністю та публічністю, про що свідчить активна співпраця з громадськістю та засобами масової інформації.

Підбиваючи підсумки з приводу поліцейської діяльності в країнах Прибалтики, необхідно визнати, що цим країнам удалося прийти до більшою мірою досконалих моделей організації та функціонування поліцейських органів. Зазначені моделі міцно

закріпилися на міжнародній арені та стали успішним взірцем для чималої кількості країн світу, зокрема для України.

Досліджуючи адміністративно-правовий статус поліцейського в країнах Прибалтики, Р.В. Шаповал, Ю.П. Битяк та інші вчені дійшли цілком справедливої позиції, підкресливши необхідність здійснення поліцейської служби відповідно до принципів законності, гуманізму, поваги до прав людини і громадянина та з огляду на це висловили пропозиції щодо встановлення посиленого громадського контролю за поліцейськими, запровадження таких умов для працівника поліції, які не будуть штовхати їх на зловживання своїми повноваженнями, підвищення рівня соціального захисту працівника поліції [16, с. 305].

Форми та методи діяльності у Сполучених Штатах Америки характеризуються своєю власною унікальністю та ефективністю. Поліцейська система Сполучених Штатів Америки має давню історію, яка напряму пов'язана із прийняттям Декларації Незалежності 1776 року. Початкові етапи формування та існування поліцейських органів нагадують сучасний стан поліції на Україні. Наприкінці XIX століття поліція зазнала політичного впливу, політики використовували посади в поліції для задоволення власних потреб. Крім того, можна було легко придбати посаду поліцейського чи просування по службі. Були відсутні будь-які стандарти набору персоналу, не було безпеки роботи, оскільки офіцерів можна було вільно найняти або звільнити. Корупцією були пронизані всі посадові особи – починаючи із найнижчих посад і закінчуючи чиновниками-високопосадовцями. Поліцейська робота протягом тривалого періоду описувалась як безнадійно неефективна [10; 11]. Ситуація кардинально змінилась на початку XXI століття. Таким змінам сприяли три основні події: рух поліцейського професіоналізму, сучасні технології та рух за громадянські права. Відбулась тотальна реструктуризація поліцейських управлінь, а корумпованій політиці на зміну прийшла реформа з використанням принципів наукового управління та розвитку спеціалізованих підрозділів [12].

Рисами, що притаманні сучасній поліції Сполучених Штатів Америки, виступають такі: обмежена поліцейська влада, відсутність централізованого контролю, децентралізована і фрагментарна структура [13]. Базисом для формування поліції Сполучених Штатів Америки став розвиток поліцейських органів у Великобританії.

Підготовка кадрів поліції здійснюється в навчальних закладах, які прийнято називати поліцейськими академіями. Говорячи про підготовку кадрів до Федерального бюро розслідувань (ФБР), доцільно зауважити, що систему освітніх закладів тут становлять академії та університетські факультети та коледжі, а також спеціально створені центри з підготовки кадрів для правоохоронних органів. Підготовка майбутніх правоохоронців здійснюється в умовах суворого додержання дисципліни та контролю з боку агентств, відповідальних за законність і гласність у роботі правоохоронних органів [14, с. 9]. Окрему увагу необхідно звернути на строк такої підготовки, який сягає 18 місяців. Вимогами, що ставляться до кандидатів, є американське громадянство, вік від 23 до 37 років, освітній рівень бакалавра, три роки професійного досвіду роботи, наявність дійсних водійських прав [14, с. 13].

Структура поліції Сполучених Штатів не містить національних поліцейських сил, організація поліції здійснюється на державній та місцевій основі. В країні налічується близько 500 тисяч поліцейських. Поліцейські сили включають міську поліцію, окружну поліцію, транспортну поліцію, департаменти шерифа, державну поліцію [11].

Особливістю адміністративно-правового статусу поліцейського в США є федеральні, конституційні та законодавчі акти, що регулюють поліцейську діяльність на рівні штату, а також статути, якими регулюється діяльність поліції на місцевому

рівні. Отже, постає за можливе урахування особливостей тієї чи іншої місцевості задля вибору найоптимальнішої стратегії її діяльності поліцейського органу.

З дослідження нормативного забезпечення працівників поліції штату Іллінойс убачається створення Правління зі стандартів підготовки правоохоронних органів штату (далі – Правління), повноваженнями якого є відбір і сертифікація шкіл, обрання та реєстрація шкіл, які надають базову підготовку працівниками поліції, надання додаткової підготовки або постійної підготовки для постійних працівників поліції та офіцерів [15]. Отже, перед правлінням ставляться три основні завдання: 1) залучення кадрів до поліцейських органів; 2) забезпечення якісної підготовки поліцейських кадрів; 3) допомога під час створення навчальних закладів.

Крім зазначених, Правління має такі повноваження, як встановлення мінімальних стандартів, що стосуються підготовки працівників правоохоронних органів, надання відповідної сертифікації офіцерам, які успішно пройшли мінімальний стандарт базового навчального закладу, переглядати, затверджувати та змінювати навчальну програму для шерифів та ін. [15].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно окреслити основні напрями і перспективи вдосконалення напрямів діяльності органів поліції в Україні з урахуванням досвіду організації і функціонування поліцейської діяльності в Сполучених Штатах Америки та країнах Прибалтики.

По-перше, вкрай необхідним є формування стійкої та налагодженої системи навчальних закладів, що здійснюють професійну підготовку майбутніх поліцейських. Доцільною є тісна співпраця освітніх закладів напряму з територіальними підрозділами національної поліції та міжнародними освітніми установами. Чинна система навчальних закладів, які здійснюють професійну підготовку поліцейських, є вичерпною та позбавлена нормативного регулювання. Врегулювання потребують питання добору викладацького складу, який буде здійснювати таку підготовку, а також конкурсних комісій, що мають своїм обов'язком перевірку вихідних знань майбутніх поліцейських після навчання. Професійна підготовка повинна проводитись з упором на виховання у майбутніх працівників правоохоронних органів почуття поваги до прав честі і гідності людини і громадянина, справедливості та відповідальності перед суспільством і державою, окремо варто наголосити на необхідності підвищення рівня вимог до осіб, що виявили бажання стати поліцейськими. Такі зміни різко збільшать професіоналізм у поліцейських лавах, а відповідно, стрімко почне підвищуватись ефективність діяльності поліцейських структур. Взірцевим прикладом у цьому питанні є досвід Сполучених Штатів Америки. Отже, у Законі України «Про Національну поліцію» необхідно закріпити такі положення:

– доповнити Закон статтею 731 «Строки професійної підготовки», яку викласти в такій редакції: «Міністерство внутрішніх справ визначає строки професійної підготовки, які не можуть бути меншими за вісімнадцять місяців»;

– частину першу статті 49 викласти в такій редакції: «На службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України віком від 23 років, які мають вищу технічну освіту або вищу освіту не нижче освітнього рівня «Бакалавр» за спеціальністю «Право», «Правоохоронна діяльність», «Кібербезпека», «Інженерія програмного забезпечення», «Комп'ютерні науки та інформаційні технології», «Комп'ютерна інженерія», «Системний аналіз і захист інформації», мають стаж роботи в галузі права не менш як два роки, незалежно від раси, кольору шкіри… »;

– частину першу статті 76 викласти в такій редакції: «Поліцейські, які мають спеціальні звання молодшого складу поліції, перебувають на службі до досягнення ними 40-річного віку».

Питання щодо нормативного забезпечення освітніх закладів повинне бути врегульовано на рівні підзаконних актів, серед яких провідним повинен стати Наказ Міністра внутрішніх справ «Про затвердження положення про систему вищих навчальних закладів МВС із специфічними умовами навчання та установ (закладів) Національної поліції, що діють для забезпечення організації спеціальної підготовки поліцейських», у якому буде визначено місце і роль зазначених закладів у системі закладів вищої освіти, встановлюватися порядок формування і вимоги до навчальних працівників, принципи, на основі яких буде здійснюватися професійна підготовка і навчання поліцейських.

По-друге, доцільним убачається запуск на засадах експерименту з ухваленням урядом механізму функціонування муніципальної поліції. Закріпившись як загальноприйнятний орган на міжнародній арені, муніципальна поліція довела свою ефективність і починає стрімко набирати популярності в більшості демократичних країн світу. Залучення цього органу у правову систему України виправдовуються стрімкими процесами децентралізації та курсом на євроінтеграцію. Наприклад, з огляду на досвід Литовської та Латвійської Республік, у яких муніципальна поліція не тільки закріпилась на рівні національного законодавства, що регламентує поліцейську діяльність, а й показує високі показники своєї ефективності, доречно закріпити в системі української поліції муніципальний поліцейський орган із детальною регламентацією його діяльності. Для реалізації цього положення необхідно внести зміни і частину першу статті 13 Закону України «Про Національну поліцію» та доповнити її пунктом 3 – «Муніципальні органи поліції».

По-третє, нагальним є вдосконалення нормативного забезпечення, а саме: вдосконалення нормативних актів, що регламентують поліцейську діяльність, серед яких переважне місце посідає Закон України «Про Національну поліцію», норми якого безпосередньо стосуються адміністративно-правового статусу поліцейського. У цьому аспекті доцільно використати досвід Естонської та Латвійської Республік і закріпити в розділі другому Закону України «Про Національну поліцію», окрім наявних, такі принципи поліцейської діяльності: доцільності, який визначає, що застосування поліцейських заходів повинно бути доцільним в кожному окремому випадку співрозмірності, що полягає в забезпеченні розумного балансу між інтересами поліцейського та громадян, соціальної справедливості, яким встановлюється та забезпечується високий рівень життя для всіх верств населення.

По-четверте, необхідними є створення міцної системи горизонтально-вертикальних відносин із різними структурними поліцейськими підрозділами, посилення контролю за діяльністю поліцейських органів – передумовою цього повинно стати активне залучення громадськості з метою налагодження співпраці та посилення контрольно-наглядових функцій за працівниками поліції з боку громади, оскільки чинне законодавство не закріплює обов'язкового залучення громадськості для контролю за поліцейською діяльністю. Тому справедливо визнати, що ця норма має декларативний характер і на практиці не реалізується. Ця проблема може бути вирішена шляхом залучення досвіду Литовської Республіки, у законодавстві якої взаємодії громадськості з поліцією приділяється особлива увага. Отже, доцільним є внесення змін до восьмого розділу Закону України «Про Національну поліцію», а саме у статтю 90, яку викласти в такій редакції: «Контроль за діяльністю поліції здійснюється шляхом обов'язкового залучення фахових представників громадськості, які мають освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти «Магістр» зі спеціальності «Право», «Правоохоронна діяльність» або науковий ступінь кандидата чи доктора юридичних наук …».

Список використаних джерел:

1. Солнцева Х.В. Поняття «поліцейська діяльність» в Україні та США. Право та інновації. 2016. № 1. С. 264–269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2016_1_41. (дата звернення: 10.07.2019).
2. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
3. Сайт «Академія патрульної поліції». URL: http://my.patrol.police.gov.ua/index.php/academy/ (дата звернення: 10.07.2019).
4. Банчук О. Закон про поліцію: 29 зауважень з боку Європи. *Європейська правда.* URL: http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/09/22/7038450/view_print/ (дата звернення: 10.07.2019).
5. Par policiju (Про поліцію) : Закон Латвії LATVIJAS REPUBLIKAS LIKUMS від 4 червня 1991 р. URL: https://likumi.lv/doc.php?id=67957 (дата звернення: 13.07.2019).
6. Солнцева Х.В. Деякі питання адміністративно-правового статусу органів поліції Естонської Республіки. *Право та інновації.* 2017. № 4. С. 82–88.
7. О полиции : Закон Эстонской Республики от 20 сентября 1990 г. URL: http://estonia.news-city.info/docs/sistemsf/dok_iersui.htm (дата звернення: 15.07.2019).
8. Ministry of the Interior of the Republic of Estonia. *Prevention.* URL: https://www.siseministeerium.ee/en/internal-security/prevention (дата звернення: 15.07.2019).
9. Lietuvos Respublikos Policijos Veiklos Įstatymas (Про діяльність литовської поліції : Закон Литовської Республіки від 17 жовтня 2000 р. № VIII-2048. URL: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.forma_l (дата звернення: 15.07.2019).
10. Police: history policing nineteenth-century America the political era: Law library – American law and legal information. URL: https://law.jrank.org/pages/1642/Police-History-Policing-nineteenth-century-America-political-era.html (дата звернення: 20.07.2019).
11. Police: history policing twentieth-century America the reform era: Law library – American law and legal information. URL: https://law.jrank.org/pages/1643/Police-History-Policing-twentieth-century-America-reform-era.html (дата звернення: 20.07.2019).
12. Police: History "Modern" Policing In America: Law library – American Law and Legal Information. URL: https://law.jrank.org/pages/1641/Police-History--Modern-policing-in-America.html (дата звернення: 20.07.2019).
13. The Police Structure and Organization. URL: https://www.justlanded.com/english/United-States/Articles/Culture/The-police (дата звернення: 20.07.2019).
14. Бугайчук К.Л., Гончаренко І.Б., Михайлова Ю.О. Закордонний досвід підготовки кадрів для сил сектору безпеки та можливості його використання в Україні : наук-метод. рек. Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2016. 120 с.
15. Local government (50 ILCS 705/): Illinois Police Training Act. URL: http://www.ilga.gov/legislation/ilcs/ilcs3.asp?ActID=731&Cha (дата звернення: 21.07.2019).
16. Shapoval, Roman et al. Problematic Issues of the Administrative and Legal Status of the Police in the Baltic States (Lithuania, Latvia, Estonia). *Journal of Advanced Research in Law and Economics.* 2018. Vol. IX. No. 1 (31). P. 295–306. DOI: 10.14505/jarle.v9.1(31).35. URL: http://journals.aserspublishing.eu/jarle/index (дата звернення: 22.07.2019).
17. Ткачук А.Ф. Латвія: довга дорога реформ: робочі записки. ІКЦ: Легальний статус. 2015. 56 с. URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/InformationalBrochureLatvia.pdf (дата звернення: 22.07.2019).

УДК 342.92:331.108:351.74(477)
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.26

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ШТАБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОРГАНАХ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ

Соловей Алексей Николаевич,
проректор государственного
университета – декан
Херсонского факультета
Одесского государственного
университета внутренних дел
(г. Херсон, Украина)

У роботі проаналізовано правову природу змісту адміністративно-правового регулювання діяльності персоналу в органах внутрішніх справ України.

Визначено особливості адміністративно-правового статусу штабу органів внутрішніх справ. Проведено аналіз дефініції діяльності штабу та штабу у збройних силах, що використовується в методі аналогії.

Вказується, що управління в будь-яких системах може бути представлене як прояв (шляхом передачі командної інформації через прямі канали зв'язку) впливу підсистеми управління на керовану. Встановлено, що до складу органів внутрішніх справ, у яких здійснюються діяльність штабів (формально чи фактично), входять державні структури з правоохоронним правовим характером та адміністративно-службовим правовим характером.

Вивчаючи особливості адміністративно-правового статусу штабу органів внутрішніх справ, слід спиратись на те, що вони відрізняються за правовим статусом від органів внутрішніх справ. Штаб-квартира органів внутрішніх справ пов'язує всі служби та координує діяльність всієї розгалуженої системи органів внутрішніх справ. Штаб-квартира забезпечує постійний нагляд і складний аналіз оперативної ситуації та результатів діяльності оперативно-розшукових підрозділів, прогнози та плани на цей час і перспективу за трьома основними напрямами: аналітичним, координаційним і контрольним. Штаб-квартири, координуючи зв'язки діяльності всієї системи органів внутрішніх справ, усвідомлюють важливість такого: нормативного забезпечення аналітичної роботи; визначення пріоритетності аналітичної роботи щодо запобігання та виявлення кримінальних правопорушень залежно від особливостей подій, зареєстрованих черговими підрозділами; коригування інформаційно-пошукових систем інформаційних підрозділів інформаційними ресурсами, контролю їхньої ефективності; реалізації аналітичного забезпечення запобігання злочинності та розкриття злочинів, розроблення рекомендації щодо його вдосконалення.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, органи внутрішніх справ, штаб, поліція, адміністрація.

CONCEPT AND CONTENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF STAFF IN THE INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Solovei Oleksii Mykolaiovych,
Vice Rector of State University –
Dean of the Kherson Faculty
of Odesa State University
of Internal Affairs (Kherson, Ukraine)

The legal nature of the content of the administrative and legal regulation of staff activities in the internal affairs bodies of Ukraine is analyzed in the work.

Features of the administrative and legal status of the headquarters of the internal affairs bodies are determined. An analysis of the understanding of headquarters and staff activities in the armed forces is used in the method of analogy.

It is indicated that the control in any systems can be represented as a manifestation (through the transfer of command information through direct communication channels) of the influence of the control subsystem on the controlled. It has been established that the composition of the internal affairs bodies, in which headquarters activities are carried out (formally or in fact), includes state structures with a law-enforcement legal nature and an administrative-service legal nature.

Examining the peculiarities of the administrative-legal status of the headquarters of the internal affairs bodies, it should come out from the fact that they are considered to be the derivation regarding the legal status of the bodies of internal affairs. The headquarters of the internal affairs bodies link all the services and coordinate the activity of the whole branched system of the internal affairs bodies. The headquarter provides the continuous supervision and complicated analysis of the operative situation and results of the activity of the operative and investigative subdivisions, prognoses and plans for the present and perspective in three main directions: analytical, coordinational and control. Headquarters, being coordinating links of the activity of the whole system of the bodies of internal affairs, realize: normative provision of the analytical work; determine the priority of the analytical work to prevent and detect criminal offences depending on the peculiarities of the events registrated by the subdivisions on duty; correct the informational-searching systems of the informational subdivisions with informational resources, control their effectiveness; realize the analytical provision of crime prevention and crime detection, elaborate recommendations of its improvement.

Key words: administrative responsibility, internal affairs bodies, headquarters, police, administration.

На современном этапе развития государства его главной функцией является охрана прав и свобод человека и гражданина, их интересов, которая осуществляется по причине противодействия преступности как одна из сфер социального управления. Именно поэтому нужно совершенствовать действующие формы и методы управления органами внутренних дел Украины, и ведущими в этом направлении являются штабные подразделения, которые входят в структуру ОВД и осуществляют координацию всех органов и подразделений системы МВД Украины. Однако сегодня существуют серьезные просчеты в координации деятельности отраслевых служб при решении комплексных вопросов, не предоставляется правильная оценка эффективности деятельности системы управления, что приводит к различным искажениям в работе органов внутренних дел, а отсюда – и к значительным нарушениям со стороны тех, кто должен защищать других [13].

Однако, несмотря на большое количество научных работ по различным направлениям деятельности органов внутренних дел Украины, вопросы административно-правового статуса штабных подразделений органов внутренних дел Украины не исследовались, что делает их сегодня крайне актуальными и требующими научного поиска. В условиях реформирования каждое государство нуждается в особой защите, основным направлением которой является усиление защиты прав и свобод человека и гражданина. Статьей 3 Конституции Украины определено, что человек, его жизнь и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность определяются наивысшей ценностью в государстве [6].

Именно государство берет на себя обязательство по защите основных положений, закрепленных в Основном Законе. Особая роль в этом направлении принадлежит правоохранительным органам, особенно органам внутренних дел. В структуре этих органов должны быть штабные подразделения. Определяя содержание их деятельности, констатируем, что сегодня в отечественной юридической литературе отсутствует комплексный подход к определению сущности содержания административно-правового регулирования штабной деятельности. В этом контексте родовыми являются понятия содержания в его общем понимании и непосредственно содержания правоотношений, поскольку регулирование деятельности штабов является специфической разновидностью последних.

Так, Толковый словарь украинского языка трактует термин «содержание» в таких значениях: 1) суть, внутренняя особенность чего-нибудь; 2) определенные свойства, характерные черты, которые отличают данное явление, предмет от подобных явлений, предметов и т. д.; 3) разумная основа, цель, назначение чего-нибудь [13].

По нашему мнению, все три освещенные факторы определяют некоторую юридическую природу содержания административно-правового регулирования штабной деятельности в органах внутренних дел Украины, а именно: это внутренняя особенность такой деятельности, описывающая характерные черты, которые отражают это юридическое явление в правовой и правоохранительной деятельности субъектов публичной администрации, направленные на защиту прав и свобод от противоправных посягательств, обеспечение общего правопорядка в общественных местах и предоставление специфических административных услуг.

Профессор М. Кравчук подчеркивает, что фактическим содержанием является поведение субъектов правоотношений, то есть деятельность, в которой реализуются субъективные юридические права и обязанности сторон. В свою очередь, юридическое содержание выражается, собственно, в субъективных правах и субъективных обязанностях участников правоотношений [7]. По этому поводу В. Кириченко отмечает, что юридическое содержание отражает предусмотренные нормами права реальные возможности по осуществлению субъективных прав и юридических обязанностей, тогда как фактическое – фактическое поведение, в рамках которого реализуются субъективные права и юридические обязанности субъектов объектов правоотношений [4].

Как видим, теоретики права, в частности административного права, рассматривают юридическую природу содержания как фактическое содержание поведения субъектов правоотношений и юридическое содержание. При этом юридическое содержание утверждает через волю законодателя фактическое содержание, а составляющими фактического содержания субъектов административно-правовых отношений являются субъективные права и юридические обязанности.

Определяя особенности административно-правового статуса штабов органов внутренних дел, следует исходить из того, что он является производным относительно правового статуса органов внутренних дел. Штаб (от нем. Stab) – основной орган

управления войсками (силами) в ходе военных действий, а во время мира – обучения, управления ими. В батальонах (дивизионах), в вооруженных силах существуют Генштаб, главные штабы видов вооруженных сил, штаб Тыла вооруженных сил, штаб Гражданской обороны, штабы войск [12]. Штаб-квартира – это место концентрации большинства (если не всех) важнейших функций и пребывания руководства организации или топ-менеджмента коммерческой структуры (компании, предприятия, организации) [3].

Таким образом, проведенный анализ понимания штабов и штабной деятельности в вооруженных силах с использованием метода аналогии и заимствования дает возможность утверждать, что штаб в органах внутренних дел – это основной орган управления структурными подразделениями, а также руководителями, которые их возглавляют, во время раскрытия преступлений против личности и других преступлений в сфере обеспечения правопорядка в общественных местах, защиты прав собственности, предоставления административных услуг, а также обеспечения внутренней организационной деятельности МВД Украины, в частности, относительно недопущения и расследования нарушений прав, свобод и законных интересов частных лиц самими представителями органов внутренних дел.

В своем исследовании И. Ковтун указывает, что штабы органов внутренних дел являются звеном, которое объединяет все службы и координирует деятельность всей разветвленной системы органов внутренних дел. Штаб обеспечивает непрерывное отслеживание, комплексный анализ оперативной обстановки и результатов работы оперативных и следственных подразделений, занимается прогнозированием, текущим и перспективным планированием по трем основным направлениям: аналитическому, координационному и контрольному. Штабы, выполняя роль координационного звена деятельности всей системы органов внутренних дел, осуществляют нормативное обеспечение аналитической работы; определяют приоритетность аналитического обеспечения предотвращения и расследования уголовных правонарушений в зависимости от особенности событий, регистрируемых дежурными частями; корректируют наполнения информационными ресурсами информационно-поисковых систем информационных подразделений, контролируют их эффективность; осуществляют аналитическое обеспечение деятельности по предупреждению и расследованию уголовных преступлений, разрабатывают рекомендации по его совершенствованию [5].

Анализируя памятку отечественного законодательства – положение «Об организации деятельности штабных подразделений Министерства внутренних дел Украины», отмечаем, что штаб является самостоятельным структурным подразделением главного управления, управления МВД Украины в Автономной Республике Крым, областях, городах Киеве и Севастополе, на транспорте. Нужно отметить, что штабные подразделения в системе МВД обеспечивали координацию, анализ, планирование, контроль и согласование действий структурных подразделений главного управления, управления МВД Украины в Автономной Республике Крым, областях, городах Киеве и Севастополе, на транспорте, городских, районных, линейных органов внутренних дел по защите прав и свобод граждан, охрану интересов общества и государства от противоправных посягательств, охрану общественного порядка и обеспечения общественной безопасности (на территории обслуживания) [9].

Ученые-административисты, специализирующиеся на административной деятельности полиции, определяют, что штабная деятельность в органах внутренних дел определяется как система мероприятий, которые реализуются штабными аппаратами, обеспечивает постоянное наблюдение за оперативной обстановкой, сбор,

обработку и исследование информации, подготовку проектов управленческих решений, организационное обеспечение выполнения принятых решений и контроль за их надлежащим выполнением с целью наиболее эффективной организации управления, оказания практической и методической помощи службам и подразделениям ОВД. Система штабов органов внутренних дел Украины выглядит так: Главный штаб МВД Украины; штабы главных управлений, управлений МВД Украины в Автономной Республике Крым, областях, городах Киеве и Севастополе, на транспорте; штабы городских, районных и линейных органов внутренних дел. Кроме этого, существуют еще штабные подразделения или аппараты, которые выполняют их функции в ряде отраслевых служб органов внутренних дел [10].

Итак, ученые, исследовавшие специализированно юридическую природу штабной деятельности в органах внутренних дел, выделяют такие ее особенности (в нашей интерпретации):

– координационное и контрольное подразделение органов внутренних дел осуществляет систему административных мер, которые реализуются штабными аппаратами постоянного слежения за оперативной обстановкой, сбором, обработкой и исследованием информации, подготовкой проектов управленческих решений, организационным обеспечением выполнения принятых решений и контролем за их надлежащим исполнением;

– обеспечивает непрерывное отслеживание оперативной обстановки;

– определяет приоритетность аналитического обеспечения предотвращения и расследования уголовных правонарушений в зависимости от особенности событий, регистрируемых дежурными частями;

– осуществляет комплексный анализ оперативной обстановки;

– осуществляет комплексный анализ результатов работы подразделений превентивной деятельности, оперативных и следственных подразделений;

– занимается прогнозированием, текущим и перспективным планированием по трем основным направлениям (аналитическим, координационным и контрольным);

– контролирует наполнение информационными ресурсами информационно-поисковых систем;

– разрабатывает рекомендации по совершенствованию аналитического обеспечения деятельности по предупреждению и расследованию уголовных преступлений;

– осуществляет подзаконное правотворчество по нормативному обеспечению деятельности органов внутренних дел [5];

– имеет целью увеличение доверия граждан к Национальной полиции и других органов внутренних дел, более эффективную организацию управления, оказание практической и методической помощи службам и подразделениям [10].

Рассмотрение штаба как органа управления в системе органов внутренних дел Украины невозможно без определения понятия «управление» в общем смысле. Вообще управление в любых системах можно представить как проявление (через передачи командной информации по каналам прямой связи) воздействия руководящей подсистемы на управляемую. Отсюда каналами обратной связи в руководящую подсистему поступает информация о ее состоянии, эти подсистемы имеют также информационные связи с окружающей средой. Руководящая и управляемая подсистемы, каналы прямой и обратной связи, а также окружающая среда создают систему управления [8, с. 306].

Без управления невозможно целенаправленное функционирование общества [1]. Профессор В. Аверьянов рассматривает государственное управление в широком и узком смыслах. Так, он указывает, что широкое толкование государственного управ-

ления – как совокупности всех видов деятельности государства (то есть всех форм реализации государственной власти в целом) – правомерно на уровне анализа системы социального (общественного) управления, выделения ее относительно самостоятельных подсистем. В таком случае категория государственного управления позволяет отделить государственные институты управленческого воздействия на общество от остальных – негосударственных. На втором уровне анализа общий субъект управления – государство – представлен уже дифференцированно, то есть как совокупность государственно-властных органов, между которыми распределены различные виды государственной деятельности. Здесь категория государственного управления должна использоваться в узком, более специализированном значении: как особый и самостоятельный вид деятельности государства, осуществляющего отдельную систему специальных государственных органов – органов исполнительной власти [2].

Что касается фактического наличия в содержании деятельности всех других государственных органов (причем не только внутренней, но и внешней) отдельных функций, элементов или проявлений управленческой деятельности, то следует отметить, что главное назначение этих органов сводится не к управлению. Управление качественно отличается по своей сути от того, что должны осуществлять различные государственные органы, которые принадлежат к другим формам реализации государственной власти. Государственное управление – это деятельность особого рода, смысл которой заключается в выполнении законов и других актов органов государственной власти путем различных форм организационного воздействия на общественные явления и процессы [2].

Итак, в состав органов внутренних дел, в которых осуществляется (формально или фактически) штабная деятельность, входят такие государственные структуры:

1) с правоохранительной юридической природой:
– аппарат Министерства внутренних дел Украины;
– Национальная полиция;
– Национальная гвардия Украины;
– Государственная пограничная служба Украины;
– Служба безопасности Украины;
2) с административно-сервисной юридической природой:
– Государственная служба Украины по чрезвычайным ситуациям.

Список использованных источников:

1. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України: доктринальні аспекти реформування. *Право України*. 1998. № 8. С. 8–13.
2. Авер'янов В.Б. Державне управління: теорія і практика : навч. посібник. Київ, 1998. 432 с.
3. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki.
4. Ківалов С.В., Біла Л.Р. Адміністративне право України. 2-е вид., перероб. і доп. Одеса : Юридична література, 2002. 312 с.
5. Ковтун І.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення штабами органів внутрішніх справ запобігання та розслідування кримінальних правопорушень : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2012. 22 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Кравченко Ю.Ф. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.
8. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.

9. Про організацію діяльності штабних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24 травня 2013 р. № 505. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-13.

10. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Особлива частина : навч. посібник / В.В. Середа, М.П. Гурковський, Ю.С. Назар та ін. ; за заг. ред. В.В. Середи. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 584 с.

11. Словарь иностранных слов. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/30512/.

12. Словник української мови : в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1970–1980. 671 с.

13. Соловей О.М. Адміністративно-правового регулювання штабної діяльності в органах внутрішніх справ України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019.

УДК 342.95 (477):347.919.8
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.27

ДО ПИТАННЯ СУСПІЛЬНО КОРИСНИХ РОБІТ ЯК ВИДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ

Спасенко Вікторія Олександрівна,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник
(НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування
НАпН України, м. Харків, Україна),
асистент кафедри
адміністративного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Стаття присвячена дослідженню суспільно корисних робіт як окремого виду адміністративних стягнень. Висвітлено сутність цього виду адміністративного стягнення та встановлено, що суспільно корисні роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких і перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування. Виявлено особливості цього виду адміністративного стягнення. Окрему увагу приділено порядку накладення суспільно корисних робіт. З'ясовано, що застосування вказаного виду адміністративного стягнення є прерогативою районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів (суддів) за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП. Розкрито відповідальність, встановлену чинним законодавством України, за ухилення від відбування суспільно корисних робіт. Детально проаналізовано адміністративне правопорушення, передбачене ст. 183^{-1} КУпАП (несплата аліментів), за вчинення якого накладається адміністративне стягнення у виді суспільно корисних робіт.

Досліджено судову практику і з'ясовано проблемні аспекти в цій сфері. Аналіз судової практики засвідчив порушення принципу законності під час накладення суспільно корисних робіт. Встановлено, що період часу несплати аліментів особою до вступу в дію

ст. 183-1 КУпАП не має братися до уваги під час підрахунку сукупного розміру аліментної заборгованості як умови притягнення до адміністративної відповідальності. Наведене підтверджується положеннями чинного законодавства про те, що особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, підлягає відповідальності на підставі закону, що діє під час і за місцем вчинення правопорушення. Закони, які встановлюють або посилюють відповідальність за адміністративні правопорушення, зворотної сили не мають. Зроблено висновок, що накладення такого виду адміністративного стягнення, як суспільно корисні роботи, має на меті перш за все не покарання, а виправлення правопорушника та формування в особи поваги до прав і свобод людини.

Ключові слова: відповідальність, адміністративна відповідальність, мета адміністративного стягнення, накладення адміністративних стягнень, захист прав дитини.

TO THE ISSUE OF SOCIALLY USEFUL WORKS AS A TYPE OF ADMINISTRATIVE PENALTIES

Spasenko Viktoriia Oleksandrivna,
Candidate of Law Sciences, Researcher
(Scientific Research Institute of State
Building and Local Government
of National Academy of Law Sciences
of Ukraine, Kharkov, Ukraine),
Assistant of the Department
of Administrative Law
(Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkov, Ukraine)

The article is devoted to the study of socially useful works as a type of administrative penalties. The essence of this type of administrative punishment is clarified and it is established that socially useful works are performed by the person who has committed an administrative offense, paid works, the type of objects and the list of objects on which violators must perform these works, are determined by the respective local government. The peculiarities of this type of administrative punishment are revealed. Particular attention is paid to the order of imposing socially useful works. It is established that the application of the specified type of administrative punishment is the prerogative of district, district, city or city courts (judges) for committing an administrative offense provided for in Art. 183-1 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine. The responsibility, established by the current legislation of Ukraine, for evasion from performing publicly useful works is disclosed.

The administrative offense under Art. 183-1 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine (non-payment of alimony), for which an administrative penalty is imposed in the form of socially useful works.

The case law has been investigated and the problematic aspects in this area have been identified. The analysis of the case law shows that the principle of legality is violated when imposing publicly useful works. It is established that the period of time of non-payment of alimony by a person before the entry into force of Art. 183-1 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine should not be taken into account when calculating the total amount of alimony debt, as a condition for bringing to administrative responsibility.

The above is confirmed by the provisions of the current legislation that a person who has committed an administrative offense is liable on the basis of the law in force at the time and place of the offense. Laws that establish or increase liability for administrative offenses have no retroactive effect. It is concluded that imposing this type of administrative pun-

ishment as socially useful work is not aimed primarily at punishment, but at correcting the offender and forming respect for human rights and freedoms.

Key words: responsibility, administrative responsibility, purpose of administrative recovery, imposition of administrative penalties, protection of the rights of the child.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях реформування правової системи в Україні великого значення набуває захист прав людини. Ч. 2 ст. 51 Конституції України встановлює обов'язок батьків утримувати дітей до їхнього повноліття [1]. Для забезпечення реалізації цієї норми Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів» від 7 грудня 2017 р. Кодексу України про адміністративні правопорушення доповнено ст. 31-1, якою запроваджено такий вид адміністративних стягнень, як суспільно корисні роботи [2].

Проблематиці притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень присвятили дослідження багато вітчизняних учених, серед яких Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, В.В. Зуй, Т.М. Коломоєць, Д.М. Лук'янець та інші. Водночас, незважаючи на наявні наукові розробки, дослідження такого виду адміністративного стягнення, як суспільно корисні роботи, залишається актуальним з огляду на те, що цей вид стягнення є досить новим.

Метою статті є дослідження порядку накладення суспільно корисних робіт як адміністративного стягнення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ст. 31-1 КУпАП суспільно корисні роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких і перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування [3].

Аналіз норм чинного законодавства дає змогу виокремити особливості цього виду адміністративного стягнення. По-перше, зазначений вид стягнення законодавцем віднесено до основних адміністративних стягнень.

По-друге, суспільно корисні роботи є адміністративним стягненням, що характеризується продовженим у часі впливом на правопорушника. Строк, на який призначається цей вид робіт, чітко регламентовано законом, і він становить від 120 до 360 годин. Водночас виконання суспільно корисних робіт повинно проводитися не більше восьми годин, а неповнолітніми – не більше двох годин на день [3].

Наступною особливістю є те, що суспільно корисні роботи не призначаються: інвалідам I або II групи, вагітним жінкам, жінкам, яким більше 55 років, та чоловікам, яким більше 60 років.

У науковій літературі влучно зазначається, що суспільно корисні роботи як вид адміністративного стягнення мають особистісний характер, тобто спрямовані на особу правопорушника [4, с. 116].

Варто зазначити, що застосування вказаного виду адміністративного стягнення є прерогативою районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів (суддів) за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183^{-1} КУпАП (несплата аліментів) [3].

У зв'язку з наведеним слушною видається думка І.С. Яковець, що суспільно корисні роботи в адміністративному праві – це один із видів адміністративного стягнення, основною ознакою якого є примусове залучення особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, передбачене ст. 183^{-1} КУпАП, за рішенням суду до суспільно корисної праці, плата за яку перераховується для погашення заборгованості зі сплати аліментів [4, с. 116].

Слід констатувати, що за виконання суспільно корисних робіт порушнику нараховується плата. Оплата праці здійснюється погодинно за фактично відпрацьований час. Розмір оплати не повинен бути меншим, ніж встановлений законом мінімальний розмір оплати праці.

Зауважимо, що застосування цього виду адміністративного стягнення покладає обов'язки не лише на правопорушника, але й на інших осіб. Зокрема, власник підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем виконання порушником суспільно корисних робіт зобов'язаний: 1) погодити з органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, перелік об'єктів, на яких порушники виконують суспільно корисні роботи, та видів таких робіт; 2) контролювати виконання порушниками призначених їм робіт; 3) своєчасно повідомляти про ухилення порушника від виконання суспільно корисних робіт; 4) вести облік та інформування про кількість відпрацьованих порушником годин; 5) нараховувати плату порушнику за виконання таких робіт і перераховувати її на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби для подальшого погашення заборгованості зі сплати аліментів [3].

Не можна не зазначити той факт, що за ухилення від відбування суспільно корисних робіт особа несе відповідальність, встановлену чинним законодавством. У разі ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт вона підлягає притягненню до адміністративної відповідальності, а саме за ст. 183^{-2} КУпАП, відповідно до положень якої ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт тягне за собою адміністративний арешт строком до десяти діб. Законодавець чітко роз'яснив, що під ухиленням особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт варто розуміти неприбуття порушника до місця виконання суспільно корисних робіт (підприємства, установи, організації) протягом двох днів із дати, визначеної у направленні уповноваженою посадовою особою органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, без поважних причин, невихід на суспільно корисні роботи або відмова від виконання роботи, вид якої визначений підприємством, установою, організацією, більше двох разів протягом місяця без поважних причин, а також поява на робочому місці у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння. При цьому до поважних причин належать такі: хвороба особи та інші документально підтверджені обставини, що фактично позбавляють можливості порушника прибути для відпрацювання суспільно корисних робіт [3].

Що ж до злісного ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, то у такому разі особа підлягає притягненню до кримінальної відповідальності в порядку, встановленому законом, за ст. 389^{-2} Кримінального кодексу України [5].

Аналіз судової практики свідчить про порушення принципу законності під час накладення суспільно корисних робіт. Дослідження цього питання є вкрай важливим, адже, як слушно наголошує Д.В. Лученко, принцип законності є складником верховенства права, що, зазначається в Доповіді Венеціанської комісії про верховенство права 2011 р. [6, с. 157]. Зокрема, суди накладають цей вид адміністративного стягнення за вчинення адміністративних правопорушень до набрання законної сили зазначеною нормою. Зокрема, постановою судді Оболонського районного суду м. Києва від 4 червня 2018 р. особу було визнано винною у вчиненні правопорушення, передбаченого ст. 183^{-1} КУпАП, та накладено адміністративне стягнення у виді 120 годин суспільно корисних робіт [7]. Під час прийняття рішення про притягнення особи до адміністративної відповідальності суддя місцевого суду спирався на те, що особа не сплачувала

аліменти на утримання доньки, що призвело до виникнення заборгованості, сукупний розмір за період із грудня 2016 р. по травень 2018 р. становив 47 025 грн 25 коп., що в сумі перевищує суму відповідних платежів за шість місяців. При цьому слід зазначити, що заборгованість внаслідок несплати аліментів виникла до дати введення в дію положень ст. 183^{-1} КУпАП, з грудня 2016 р. і саме починаючи з цього періоду державним виконавцем проведено нарахування заборгованості по аліментах, а суддею місцевого суду її загальний розмір із грудня 2016 р. по травень 2018 р. визнано таким, що перевищує суму відповідних платежів за шість місяців, і притягнуто особу до адміністративної відповідальності, тобто без урахування вищевказаних вимог закону.

Отже, висновок у постанові є незаконним з огляду на таке. Відповідно до ч. ч. 1 та 2 ст. 8 КУпАП особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, підлягає відповідальності на підставі закону, що діє під час і за місцем вчинення правопорушення. Закони, які пом'якшують або скасовують відповідальність за адміністративні правопорушення, мають зворотну силу, тобто поширюються і на правопорушення, вчинені до видання цих законів. Закони, які встановлюють або посилюють відповідальність за адміністративні правопорушення, зворотної сили не мають [3].

Це твердження можна проілюструвати конституційним приписом. Згідно зі ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення [1].

Викладене вище дає змогу стверджувати, що період часу несплати аліментів особою до вступу в дію ст. 183^{-1} КУпАП не має братися до уваги під час підрахунку сукупного розміру аліментної заборгованості як умови притягнення до адміністративної відповідальності.

Висновки. Отже, можна підсумувати, що накладення такого виду адміністративного стягнення, як суспільно корисні роботи, має на меті перш за все не покарання, а виправлення правопорушника та формування в особи поваги до прав і свобод людини. При цьому наявні суперечності в судовій практиці вказують на необхідність удосконалення законодавства в цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2234-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 6–7. Ст. 40.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради* УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.

4. Яковець І.С., Лук'янченко І.О. Суспільно корисні роботи в системі адміністративних стягнень. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 4. С. 115–117.

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

6. Лученко Д.В. Механізм оскарження в адміністративному праві : теоретичні й практичні аспекти : монографія. Харків : Право, 2017. 440 с.

7. Постанова Оболонського районного суду м. Києва від 4 червня 2018 р. Справа № 756/6211/18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74562398 (дата звернення: 12.08.2019).

УДК 35.078.3(075.8)
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.28

ІНФОРМАЦІЯ З ОБМЕЖЕНИМ РЕЖИМОМ ДОСТУПУ ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ

Сугоняко Наталія Володимирівна,
помічник судді Господарського суду
Сумської області,
аспірант
(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету,
м. Суми, Україна)

Стаття присвячена дослідженню проблем правового регулювання інформаційної діяльності суду з інформацією з обмеженим доступом. Зокрема, у статті відображено аналіз чинного українського законодавства щодо регулювання порядку використання, розпорядження та зберігання інформації з обмеженим доступом. Під час аналізу було виявлено, що інформація, яка є об'єктом інформаційної діяльності суду, залежно від функції, що виконується судом, поділяється на процесуальну та управлінську інформацію. Порядок роботи з першим видом інформації регулюється процесуальним законодавством, з другим – законодавством, що регулює управлінську діяльність і питання діловодства. Якщо в змісті інформації, яка надійшла до суду міститься таємниця або конфіденційна інформація, то до зазначеного вище правового регулювання додаються законодавчі акти в сфері охорони та захисту інформації з обмеженим доступом.

Під час аналізу вітчизняних законодавчих актів за темою також виявлено, що найбільш чітке та досконале правове регулювання має державна та службова таємниця порівняно з конфіденційною інформацією. Крім того, державна таємниця має два рівні правового регулювання обмеження доступу до інформації. Перший рівень – законодавчі акти, що регулюють використання та зберігання державної таємниці. Другий рівень – підзаконні та локальні акти конкретних судів, які регулюють доступ до службової таємниці. Причому в актах другого рівня визначаються конкретний суб'єктний склад доступу, їхні повноваження щодо використання, розпорядження та зберігання такого виду інформації, а також заходи, спрямовані на забезпечення обмеженого доступу до такої інформації під час використання, розпорядження та зберігання.

У правовому регулюванні порядку використання, розпорядження та зберігання інформації з обмеженим доступом були виявлені особливості, характерні для інформаційної діяльності суду. Такими особливостями є наявність технічних та організаційно-правових заходів забезпечення обмеження доступу до інформації на кожному етапі інформаційної діяльності суду.

Ключові слова: інформація, інформаційна діяльність суду, етапи інформаційної діяльності, інформація з обмеженим доступом, державна таємниця, службова таємниця, конфіденційна інформація.

RESTICTED-ACCESS INFORMATION AS AN OBJECT OF THE INFORMATION ACTIVITY OF THE COURT

Suhoniako Natalia Volodymyrivna,
Judge Assistant at the Commercial Court
of Sumy Region,
Postgraduate Student
(Academic and Research Institute of Law
of the Sumy State University,
Sumy, Ukraine)

The article deals with the problems of legal regulation of the court information activity concerning restricted-access information. It presents the analysis of the Ukrainian legislation currently in effect regarding the regulation of use, disposal and keeping of restricted-access information. The analysis proves that depending on the function performed by the court the information as an object of the information activity of the court can be divided into procedural and administrative. The work procedure when dealing with the first type of information is regulated by the procedural law, and in case of the second one it is the law that regulates administration activity and records-keeping issues. If the information that has arrived at the court contains secret or confidential information, certain legislative acts concerning security and protection of restricted-access information are added to those mentioned above.

The analysis of Ukrainian topic-related legislation acts has also proven that state and business secrets are provided with more distinct and thorough legal regulation in comparison with confidential information. Moreover, state secret has two levels of legally regulated restricted access. The first level comprises of the legislative acts that regulate the use and keeping of state secrets. The second level means bylaws and local laws of specific courts that regulate access to state secrets. Furthermore, the second-level acts define an exact composition of access, the authorization of these people concerning the use, disposal and keeping of such information as well as measures intended to provide restricted access to such information when it is being used, disposed of and kept.

Some peculiar features typical for the information activity of the court have been discovered in the legal regulation of the procedure of use, disposal and keeping of restricted-access information. They include the availability of technical and organizational means to provide restricted access to the information at every stage of the information activity of the court.

Key words: information, information activity of the court, stages of information activity, restricted-access information, state secret, business secret, confidential information.

Постановка проблеми. За своїми завданнями і функціями суди покликані відновлювати порушені права та інтереси осіб. Інколи сам факт отримання інформації чи отримання доступу до змісту певних документів від сторін судового процесу може порушити їхні права та інтереси. Мова йде про інформацію з обмеженим режимом доступу. Перед судами стоїть не просте питання: як захистити права особи не порушуючи право сторін на таємницю?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі за проблематикою щодо правового регулювання діяльності органів та осіб з інформацією з обмеженим доступом доволі давно і широко ведеться дискусія вітчизняними і зарубіжними представниками правової науки. Питання щодо визначення та встановлення режиму (порядку) використання інформації з обмеженим доступом у своїх працях досліджували З.Ф. Гайнулліна, В.Н. Лопатін, І.І. Саліхов, І.В. Строгонова, А.А. Фатья-

нов, І.А. Юрченко. Питання особливості правових режимів інформації з обмеженим доступом і правових засобів її захисту стали предметом дослідження таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як: В.А. Гавриш, Ю.О. Геліч, Н.С. Гуляєва, А.Ф. Жигалов, А.В. Коломієць, О.В. Костенко, Ю.В. Носік, А.Б. Омарова, О.Є. Радутнов, Г.О. Сляднева, А.О. Селіванов та інші. Особливості правових режимів у своїх роботах обговорювали О.В. Прохніцький, Н.В. Субота та інші вчені. Але, на жаль, питання правового регулювання інформації з обмеженим доступом як об'єкта інформаційної діяльності суду остаточної відповіді сьогодні не має.

Метою статті є підвищення ефективності правового регулювання інформаційної діяльності суду з інформацією з обмеженим доступом. Відповідно, *завданням* – аналіз положень чинного законодавства та юридичної практики щодо особливостей діяльності судів із інформацією такого виду.

Виклад основного матеріалу. Одним із поширених критеріїв, за яким виділяються види інформації, є критерій «за режимом доступу». Відповідно до чинного законодавства інформація поділяється на інформацію, яка має: 1) звичайний режим доступу; 2) обмежений режим доступу. Законодавство України не надає визначення дефініції «інформація з обмеженим доступом», але фіксує деякі з її видів. Крім того, науковці звертають увагу на значну кількість невідповідностей у правовому регулюванні питань, які стосуються порядку, строків і переліку відомостей, які дозволено відносити до інформації з обмеженим доступом, і ту інформацію, яку не можна відносити до цього переліку. Все це негативно впливає на адміністративно-правовий режим такої інформації [1, с. 4].

Тому, вирішуючи цю наукову проблему, В.Ю. Баскаков надає авторське визначення поняття інформації з обмеженим доступом у такому вигляді: інформація з обмеженим доступом – «це відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, доступ до яких обмежено відповідно до законодавства України її власником або добросовісним користувачем (суб'єктом владних повноважень, фізичною або юридичною особою) у зв'язку з її особливою цінністю для них на законних підставах» [2, с. 49]. Потрібно погодитись із науковцями, які зазначають, що це визначення не охоплює інформацію, яка має нематеріальне вираження, тобто була збережена та поширена певною особою під час усної дискусії [4]. А.І. Марущак дає таке визначення інформації з обмеженим доступом: «це відомості конфіденційного або таємного характеру, правовий статус яких передбачений законодавством України, які визнані такими відповідно до встановлених юридичних процедур і доступ до яких обмежений власником таких відомостей» [5].

Аналізуючи чинне законодавство щодо ознак інформації з обмеженим доступом, можна констатувати таке. Загальним принципом обмеження доступу до інформації законодавець визначає поділ між інформацією і носієм. Відповідно до нього обмеження доступу застосовується до інформації, але не до документа. Зважаючи на це, якщо навіть документ і містить інформацію з обмеженим доступом, для ознайомлення надається саме інформація, а не документ [6]. Надалі аналіз законодавчого і доктринального матеріалу буде здійснюватись з огляду на названий принцип.

Встановлення обмеженого доступу зумовлюється тим, що конфіденційна, таємна та службова інформація має сукупність ознак, які і зумовлюють обмеження в доступі. Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» обмеження інформації має свої цілі. Такими цілями є: охорона здоров'я населення; запобігання заворушенням чи злочинам; захист репутації чи прав інших людей; запобігання розголошенню інформації, яка була отримана конфіденційно; підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Також доступ до інформації обмежується, якщо

її розголошення буде мати своїм результатом завдання шкоди інтересам національної безпеки, територіальній цілісності або громадському порядку. Оцінка шкоди для суспільства також є одним із параметрів обмеження доступу до публічної інформації. У разі, якщо шкода від оприлюднення переважає перед суспільним інтересом, до такої інформації доступ буде обмежено.

Як правило в наявних наукових дослідженнях правових питань доступу та розкриття інформації з обмеженим доступом здійснюється розгляд тільки однієї сторони проблеми – забезпечення збереження таємниці та притягнення до відповідальності осіб, які причетні до розголошення. Але питання правомірного способу здійснення інформаційної діяльності щодо використання, розпорядження та збереження інформації з обмеженим доступом залишається не досить дослідженим.

Використання, розпорядження та збереження інформації є етапами інформаційної діяльності суду, і названі етапи проходить вся інформація, яка потрапляє чи створюється в суді. Особливостями використання, розпорядження та збереження інформації з обмеженим доступом є правове регулювання із зазначенням у ньому заходів, що застосовуються для обмеження доступу до інформації з певним змістом. Почнемо з характеристики правового регулювання інформаційної діяльності суду з інформацією з обмеженим доступом, а далі перейдемо до характеристики заходів використання, розпорядження та зберігання зазначеної інформації судом.

Під час дослідження виявилось, що діяльність суду з інформацією з обмеженим доступом має подвійне регулювання. Зокрема, одна частина інформації, яка за своєю природою є процесуальною, врегульовується і процесуальним законодавством, і законодавством у сфері діловодства та документообігу. Обіг, використання, розпорядження, збереження другої частини інформації здійснюється законодавчими та підзаконними актами, вона регулює управлінську та адміністративну діяльність у державних органах. Але, незважаючи на таку різницю, і процесуальна, і управлінська інформація, якщо в її змісті є комерційна, державна, чи службова таємниця, додатково має другий рівень регулювання – правовими актами у сфері охорони та захисту інформації з обмеженим доступом.

Чинне законодавство України має прогалини у правовому регулюванні етапі здійснення інформаційної діяльності суду з інформацією з обмеженим доступом. Найбільш конкретне законодавче та підзаконне регулювання аж до локального рівня має інформаційна діяльність суду в роботі із інформацією, яка має статус державної та службової таємниці. Інші види інформації з обмеженим доступом не мають конкретного законодавчого регулювання, що ускладнює не тільки організаційну роботу суду, але здебільшого здійснення ним функцій правосуддя у справах, де його діяльність може бути пов'язана з використанням інформації з обмеженим доступом.

Інформаційна діяльність суду з конфіденційною інформацією має дуже низький рівень урегульованості, оскільки нормативні акти регулюють охорону та захист інформації, тобто встановлено забагато загальних заборон та обмежень, але не виписується нормальний порядок здійснення інформаційної діяльності в судах. Зокрема, чинними нормативними актами встановлено відсилочну норму щодо допуску та розкриття інформації судом у вигляді «… відповідно до закону… », але конкретизації за суб'єктами, межами розкриття, присутності інших осіб на судовому засіданні, обробки суддями чи іншими особами, які мають допуск до інформації конфіденційної та таємної інформації не встановлено, так само, як і не встановлено способи забезпечення непоширення конфіденційної чи таємної (крім державної таємниці) інформації – підписання зобов'язання про нерозголошення тощо.

З огляду на основу локальних актів встановлюється адміністративний порядок дотримання режиму обмеженого доступу спеціальними суб'єктами до службової інформації. При порушенні адміністративного порядку охорони та захисту службової інформації до спеціальних суб'єктів застосовується не адміністративна, і не дисциплінарна, але кримінальна відповідальність.

Інформаційна діяльність із таємною інформацією включає в себе встановлення *технічних* та *організаційно-правових* засобів забезпечення збереження обмеженого доступу до інформації. Засобом *технічного забезпечення* обмеженого режиму доступу до інформації з обмеженим доступом (зокрема, щодо службової та державної таємниці) є законодавча заборона розкривати конверти (пакунки), використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис. Організаційно-правові засоби забезпечення інформаційної діяльності втілюється через встановлення спеціального порядку для допуску та ознайомлення з інформацією, що має обмежений доступ.

У результаті аналізу законодавчих актів щодо використання та розпорядження інформацією, яка є державною таємницею, виявилось, що законодавчі акти, що встановлюють режим секретності для такої інформації, зосереджують свою увагу на фіксації організаційно-правових засобів захисту державної таємниці. Технічні засоби захисту державної таємниці розроблені та зафіксовані на підзаконному рівні і містяться в нормативних актах із спеціальним допуском, а також частково відображені в підзаконних актах, що регулюють порядок використання службової інформації.

Більшість технічних та організаційно-правових заходів забезпечення охорони службової таємниці під час здійснення інформаційної діяльності судом є засобами забезпечення дотримання режиму збереження державної таємниці, оскільки змістом службових документів здебільшого є державна таємниця. Інформація, що визнана державною таємницею, має дворівневе врегулювання порядку обігу в інформаційній діяльності суду. Перший рівень складається з положень нормативно-правових актів, які встановлюють технічні та організаційно-правові заходи збереження інформації, що має режим державної таємниці; другий рівень – нормативні положення, що встановлюють порядок інформаційної діяльності суду із службовою таємницею. Причому такий дворівневий рівень регулювання порядку роботи з державною таємницею є на всіх етапах інформаційної діяльності суду.

Інформаційна діяльність суду з іншими видами таємниць має фрагментарне правове регулювання. В процесуальному законодавстві встановлено організаційно-правові засоби забезпечення збереження інформації, яка стала відома під час підготовки та проведення судового засідання. Основним заходом збереження інформації є закриття судових засідань як способу запобігання поширенню службової та таємної інформації. Пропонується як засіб запобігання нерозголошення інформації, що стала відома під час проведення закритого судового засідання, додатково підписувати всім учасникам такого засідання, а не тільки працівникам суду, зобов'язання про збереження конфіденційності інформації.

Так само особливістю у формуванні особливого режиму доступу є суб'єкти доступу, поширення та створення такої інформації. Суб'єктами доступу та створення конфіденційної інформації в інформаційній діяльності суду є суддя-доповідач у справі, що розглядається одноособово незалежно від складу, в якому розглядається справа, а також сторони та їхні представники. Особливістю також є те, що до суб'єктів володіння цією інформацією як виняток за необхідності законодавець допускає іншу особу, яка бере участь у вирішенні спору, – перекладача. В цьому разі перекладач

попереджається про конфіденційний характер інформації, отриманої під час проведення врегулювання спору за участю судді.

Організаційні форми отримання та створення конфіденційної інформації можуть здійснюватися у формі спільних та (або) закритих нарад. Спільні наради проводяться за участю всіх сторін, їхніх представників і судді. У спільних нарадах сторони мають право брати участь як особисто, так і в режимі відеоконференції. Закриті наради проводяться з кожною зі сторін окремо за ініціативою судді.

Засобом забезпечення обмеженого режиму доступу є законодавча заборона використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис. Крім того, законом встановлено виняток у порядку ведення діловодства в суді та виняток у порядку ведення судового процесу, коли під час проведення врегулювання спору за участю судді протокол наради не ведеться та не здійснюється фіксування технічними засобами [3].

Висновки. Отже, зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок, що для підвищення ефективності інформаційної діяльності суду із інформацією з обмеженим доступом необхідно вдосконалити правове регулювання порядку використання, розпорядження та зберігання такої інформації, встановивши конкретний процесуальний порядок роботи суду не тільки в судовому засіданні, але й під час інших форм судової діяльності. Ці висновки є проміжними і вимагають подальшого дослідження в наукових розробках проблем адміністративно-правового порядку використання інформації з обмеженим доступом.

Список використаних джерел:

1. Баскаков В.Ю. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2012. 24 с.

2. Баскаков В.Ю. Інформація з обмеженим доступом: поняття та ознаки. *Актуальні проблеми державотворення* : матер. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 червня 2011 р. Київ : ФОП Ліпкан О.С., 2011. С. 47–49.

3. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII в редакції від 28 серпня 2018 р. № 2475-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12.

4. Ліпкан В.А., Капінус Л.І. Доступ до інформації з обмеженим доступом: проблеми вироблення уніфікованих дефініцій. Публічне право. 2013. № 4 (12). С. 42–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_4_8file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/pp_2013_4_8.pdf.

5. Марущак А.І. Інформаційне право: Доступ до інформації : навч. посібник. Київ : КНТ, 2007. 532 с.

6. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17.

UDC 343.195
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.29

NORMATIVE-LEGAL SUPPORT OF JURY ACTIVITY IN UKRAINE

Chesak Viktoriya Volodymyrivna,
Postgraduate Student Department of International Law and Comparative Law
(National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine)

Civil society's involvement in the judicial process is foreseen by the creation of an appropriate new institute, the "jury". Given that this brand new institute is fundamentally different from the previous "people's assessors", the issue of jury formation and functioning is very relevant and important for both society and the judiciary. Citizens' involvement, their awareness, principle and willpower in decision-making should positively affect confidence in the judiciary.

Analyzing the latest scientific research, we can conclude that the public's attention has increased not only to the problems of the judiciary in general, but also to the institute of jury, which, in turn, is designed to ensure the exercise of the right of the population to participate in the administration of justice.

Introducing a jury institute has both advantages and disadvantages. First of all, it is positive to create the possibility of complete or partial elimination of manifestations of corruption in the judicial system. Legislative consolidation of the basic principles of the jury's operation makes it possible to ensure a "peculiar conditional" division of the judicial power into two relatively independent institutions: a jury and a professional judge, who control each other, which creates additional levers of restraint and counterbalances and possibilities errors of law.

It should be noted that not less important and positive consequence of introduction of this institute is awakening of the legal consciousness of citizens, raising the level of their legal culture, studying national legislation and its practical application, since their direct involvement in the administration of justice will promote awareness of the need for such knowledge.

The article were analyzed the existing norms of Ukrainian legislation in the sphere creation and activities of the institute jury trial and were suggested some changes to them in order to implement right on a fair decision and the right to citizen participation in exercise of justice guaranteed by international norms and by the Constitution of Ukraine. The defects are identified and it is proposed to adopt a normative act, which will detail the procedure for trial by a jury.

Key words: jury trial, jury, professional judges, court proceedings, court proceedings, normative acts.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

Чесак Вікторія Володимирівна,
аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
(Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна)

Участь громадянського суспільства у процесах судочинства передбачена створенням відповідного нового інституту – «суду присяжних». Враховуючи, що цей зовсім

новий інститут принципово відрізняється від попередніх «народних засідателів», питання формування і функціонування інституту присяжних дуже актуальне та важливе як для суспільства, так і для судової гілки влади. Участь громадян, їхня обізнаність, принциповість і волевиявлення у прийнятті судових рішень повинні позитивно вплинути на довіру до судової системи.

Проаналізувавши останні наукові дослідження, можна зробити висновок, що зросла увага громадськості не лише до проблем діяльності судової влади взагалі, але й до інституту суду присяжних, який, у свою чергу, покликаний забезпечити реалізацію права населення на участь у здійсненні правосуддя.

Запровадження в дію інституту суду присяжних має низку як переваг, так і недоліків. Насамперед, позитивним є створення можливості повної або часткової ліквідації проявів корупції у системі судочинства. Законодавче закріплення основних засад функціонування суду присяжних дає можливість забезпечити «своєрідний умовний» поділ судової влади на дві відносно самостійні інституції: суд присяжних і професійного суддю, які контролюють один одного, що створює додаткові важелі стримувань і противаги проти свавілля й можливих проявів корупції та зменшує можливості судових помилок.

Слід зазначити, що не менш важливим і позитивним наслідком запровадження цього інституту є пробудження правової свідомості громадян, підвищення рівня їхньої правової культури, вивчення національного законодавства та практичне його застосування, оскільки безпосереднє їх залучення до здійснення правосуддя сприятиме усвідомленню необхідності таких знань.

У статті проведено аналіз чинних норм законодавства України у сфері створення та діяльності інституту суду присяжних і запропоновано певні зміни до них із метою реалізації гарантованого міжнародними нормами права та Конституцією України права на справедливе рішення у справі і права на участь громадян у здійсненні правосуддя. Також запропоновано прийняти нормативний акт, який деталізуватиме порядок судового розгляду судом присяжних.

Ключові слова: суд присяжних, присяжні, професійні судді, судочинство, судовий розгляд, нормативні акти.

Formulation of the problem. One of the main elements of the judicial system of many states is the involvement of citizens in the administration of justice: both through the jury and through the court of the chefs. The activities of the jury are carried out in accordance with the regulations in force. The lack of clear and effective regulation leads to gaps in the practice of judicial and law enforcement agencies.

The involvement of civil society in the judicial process is foreseen by the creation of a new institute – the "jury trial". Given that this entirely new institution is fundamentally different from the previous "people's assessors", the question of the formation and functioning of the jury is very relevant and important both for the society and for the judicial branch of government. Participation of citizens, their awareness, principledness and expression of will in making court decisions should positively affect trust in the judicial system [7].

Of course, the institute of the jury in Ukraine eliminated gaps in the system of judicial power and justice, provided citizens with the opportunity to administer justice through jurors.

In this regard, the normative and legal support of the activity of the jury in Ukraine is particularly relevant.

State of the study. Separate aspects of the legal regulation of consideration of the case in the jury were reflected in works of U. Alenin, U. Groshevoi, V. Gorovovenko, V. Malyarenko, P. Pylypchuk, I. Rusanov, M. Grai, V. Teremetsky, V. Tertyshnik, V. Shishkin and other scholars.

The purpose of the article is to analyze the legal and regulatory framework for the activities of the jury in the legal process of Ukraine in order to optimize it.

Presenting main material. In 2006, the practice of the Bangalore Principles of Judicial Conduct (commonly accepted standards regulating the activity of courts at the international level) was extended on the territory of Ukraine. According to them, some emphasis was placed on the settlement of relations between judges and jurors. The judge maintains the procedure and observes etiquette in the course of all court proceedings and behaves patiently, duly and courteously on the parties to the court, jurors, witnesses, lawyers and other persons with whom the judge communicates in its official capacity. A similar behavior was demanded by this international treaty from persons participating in a court session [2, p. 26].

In clause C of Art. 1 of the Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption (ETS 191), ratified by Ukraine on October 18, 2006, provides an international interpretation of the term "juror's assessor". The possibility of a specific definition of this definition was established by the parties to this Protocol. However, this concept must necessarily include a person acting as a member of the collegial body, which should determine the guilt of the accused during the trial [3].

Also, the Bordeaux Declaration, adopted on November 18, 2009, reduced the task of judges and, where applicable, jury trials, to due consideration of cases without any undue influence from the prosecution or defense, or any other party [1].

It should be noted that the activities of the jury are provided by the norms of the national legislation. In accordance with the Constitution of Ukraine, the people directly participate in the implementation of justice through the jury [5].

However, the listed norms for a considerable period of time were only declarative, without being enshrined in legislative acts and practice. The situation has changed with the adoption of the Criminal Procedural Code of Ukraine of April 13, 2012, which came into force on November 20, 2012. At the same time, a number of significant changes were made to the Law of Ukraine "On the Judiciary and Status of Judges", which regulated the status, powers and responsibility of jurors.

That is why these constitutional provisions are not only reproduced in the Law of Ukraine "On the Judiciary of Ukraine" of 02.06.2016, but also specified in its provisions.

Consequently, in accordance with the norms enshrined in the Basic Law of our state, the authorities should provide citizens with their constitutional right to participate in the administration of justice through jurors. This is to mean participation in the administration of justice provided and guaranteed by the state, enshrined in the Constitution of Ukraine and indispensable for executive, legislative and judicial authorities, the right of a citizen in the forms established by law to be an active participant in the administration of justice. Although at this stage there are problems with the introduction of the jury in our state. The most important problem is that the Constitution of Ukraine only proclaims the right of the accused to the jury, while not giving any provisions on the construction and operation of the court, the procedural rights and duties of the jury are not defined. It is necessary to clearly define the model of the jury trial institution.

On May 10, 2006, the Decree of the President of Ukraine approved the Concept for the improvement of the judiciary for the establishment of a fair court in Ukraine in accordance with European standards. In Part 2 of Section 4 it was noted that the activities of the jury should be regulated by law, providing for its use only in certain categories of criminal cases. The accused should have the right to choose: his case will be considered by a jury or a panel of professional judges. Functions of jurors should be separated from the functions of a professional judge. Jurors decide in a decision only a matter of legal fact, and professional judge on the basis of jury and the rules of criminal law decree sentence [8].

The new institute of jurors began to develop after the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated February 15, 2008 "On the process of reforming the criminal justice system and law enforcement agencies". According to the provisions of the document, one of the areas of reforming the criminal justice of Ukraine was the consideration of a collective court, with the participation of jurors, criminal proceedings in which the accused are minors [10].

Currently, the jury activity in Ukraine is regulated by the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine and the Law "On the Judiciary and Status of Judges in Ukraine", according to which the jurors, together with professional judges, are united into a single panel and consider the case in court according to with the law.

The Code of Criminal Procedure of Ukraine contains Chapter 2, which contains only 8 articles devoted to the regulation of proceedings in the jury. Their summary can not answer a lot of discussion issues in the work of the jury.

The Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" more and more regulated the legal status of the jury, the specificity of the cases to which involved, the requirements for candidates, the grounds and procedure for exemption from duties, guarantees of rights; in resolving all matters relating to the consideration of a case and the issuing of court decisions, they have the same rights as professional judges [9].

In accordance with the law, for approval of the list of jurors, the territorial administration of the State Judicial Administration of Ukraine shall apply to the appropriate local councils that form and approve, in the amount indicated in the submission, a list of citizens permanently residing in the territories covered by the jurisdiction of the relevant district court, meet the established requirements and have agreed to be jurors [6].

It should be noted that this law does not envisage the possibility of a citizen being a juror, that is, the procedure for selecting candidates, criteria for their assessment and election conditions.

In addition, the Law of Ukraine "On the Judiciary and Status of Judges" contains significant gaps in the work of the jury. In particular, according to Clause 6 of Art. 67 of this law, failure to appear without a valid reason in a jury trial is considered to be disrespectful to the court [9].

Responsibility for contempt of court is stipulated in Art. 185-3 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. Obligatory qualifying feature of this administrative offense when evasion from appearance in court is "malice". Anger is determined repeatedly without valid reasons of evasion from appearance in court [4, p. 428]. This means that according to the current wording of the provisions of Art. 185-3 KUpAP is not an offense and does not entail administrative liability for a one-time deliberate failure to appear in a court of a person (including a juror) whose personal participation in court proceedings is considered mandatory. However, because of the absence in the court session of the participants in the trial, the consideration of each second third case is actually postponed.

In the economic, administrative proceedings and in cases of administrative violations, the participation of the people in the implementation of judicial proceedings is not provided for by the current legislation.

As we see, normative certainty and regulation of this institute can not be called complete. The set of normative legal acts, the significant part of which is taken by international documents and documents of recommendation and software value, has a scattered character. In support of this, it is possible to specify the provisions of the letter of judges of the Supreme Court of Ukraine regarding the Law of Ukraine "On the Judiciary and Status of Judges" [9]. In it, judges complained that the right of the people to directly administer justice by jury trial again at an indefinite time remains at the level of the declaration, which makes it impossible for the people to exercise legitimate forms of effective control over power. During the last two years legislative innovations have been made that will enable the institute of jurors to enter the territory of our country, but they are also not without flaws.

Therefore, it is necessary to legislatively regulate the procedure for the exercise of jurors' powers by a separate normative act in which to highlight their powers, the procedure for conducting court proceedings, to determine the list of criminal proceedings in which they must take part and responsibility for failure to fulfill their duties.

Conclusions. Thus, the idea of participation of the people in the administration of justice has long been perceived by theory and practice. Effective activity of state bodies is impossible without close and systematic cooperation with the people's element, that is, with citizens and the public, as a powerful regulator of social behavior of citizens is the public opinion of both large and small social groups. By the legal nature of the court with the participation of the people is one of the forms of direct democracy, that is, the way of expressing the will of the people in solving socially important issues.

Therefore, the activity of the jury is carried out in accordance with the current regulations. The lack of clear and effective regulation leads to gaps in practice. That is why it is proposed to detail the procedure for exercising the powers of the jury in a separate normative act in which to determine their powers, the procedure for conducting court proceedings, to determine the list of criminal proceedings in which they must participate and responsibility for failure to fulfill their duties.

References:

1. Bordeaux Declaration No. 994_a50 of 11/18/2009 / Database "Legislation of Ukraine". *VR of Ukraine*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a50 (date of issue: 02.17.2018).

2. Glovyuk I. The jury's verdict: de lege ferenda. *Comparative-analytical law : electron.* Sciences. kind. Uzhhorod, 2014. № 5. P. 358–361. URL: http://pap.in.ua/5_2014/107.pdf (accessed: 03.10.2017).

3. Additional Protocol to the Criminal Convention on Corruption of May 15, 2003. No. ETS 191. / Legislation of Ukraine. *VR of Ukraine.* URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_172/conv/pnntl349712332808772 (date accessed: 02.13.2018).

4. Kalyuzhnyi R., Komzyuk A., Pogribniy O., et al. Scientific and Practical Commentary on the Code of Administrative Offenses. Kyiv : All-Ukrainian Association of Publishers "Legal Unity", 2008. P. 428.

5. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996. No. 254k / 96-VR / Database "Legislation of Ukraine". *VR of Ukraine.* URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%-D0%B2%D1%80 (accessed 16.02.2018).

6. Criminal Procedure Code of Ukraine : Law of Ukraine of April 13, 2012. No. 4651-VI: as of February 15, 2018 / Database "Legislation of Ukraine". *VR of Ukraine*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B017/print1329932924471.

7. Malyarenko A. On the oath of a judge and responsibility for her violation. *Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*. 2012. No. 2 (138). P. 26–31.

8. On the Concept of Improving Judiciary for the Establishment of a Fair Court in Ukraine in accordance with European Standards: Decree of the President of Ukraine No. 361/2006 of 10.05.2006 / Database "Legislation of Ukraine". *VR of Ukraine*. URL: http://zakonl.rada.gov.ua/laws/show/361/2006/conv/printl34987963412739 (accessed 12.09.2017).

9. On the Judiciary and Status of Judges: Law of Ukraine of June 02, 2016. No. 1402-VIII / Database "Legislation of Ukraine". *VR of Ukraine.* URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.

10. On the course of reforming the criminal justice system and law enforcement agencies: Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine N 311/2008 of 08.04.2008 / Database "Legislation of Ukraine". *Verkhovna Rada of Ukraine.* URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0009525-08 (accessed 03/12/2017).

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.535
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.30

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БАНКРУТСТВА

Ключик Юлія Валеріївна,
аспірантка кафедри
кримінального права
(Інститут права
імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету,
м. Запоріжжя, Україна)

Статтю присвячено дослідженню та визначенню суб'єкта вчинення злочинів, передбачених статтями 218-1, 219, 220-1, 220-2 Кримінального кодексу України. Метою статті було визначення суб'єкта вчинення таких злочинів, як: доведення банку до неплатоспроможності; доведення до банкрутства; порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності та фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи. У результаті дослідження було зроблено ряд висновків. Визначено, що суб'єкт злочинів у сфері банкрутства володіє всіма ознаками загального суб'єкта, тобто це фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (шістнадцять років). Зазначено, що суб'єкт цих злочинів наділений додатковими спеціальними ознаками (спеціальний суб'єкт), якими можуть виступати: професійні обов'язки особи; її службове становище; особливі відносини між винним та потерпілим; державно-правовий стан особи; її відношення до військової служби; участь особи у судовому процесі; особливості фізичних властивостей особи тощо. Наголошено, що такими суб'єктами злочинів можуть виступати в залежності від конкретного складу злочину: особа, пов'язана з банком; громадянин – засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності; службова особа суб'єкта господарської діяльності; керівник банку; службова особа банку; службова особа фінансової установи; особа, професійними обов'язками якої охоплюється здійснення у фінансовій установі дій, пов'язаних із: веденням документів або реєстрів бухгалтерського обліку останньої; веденням звітності фінансової установи.

Ключові слова: доведення до банкрутства, доведення до неплатоспроможності, база даних, фальсифікація фінансових документів, пов'язана з банком особа, засновник, учасник, службова особа, керівник.

A SUBJECT OF CRIMES IN THE FIELD OF BANKRUPTCY

Klyuchik Yuliya Valerievna,
Graduate Student of Criminal Law
(Institute of Law
named after Vladimir Stashisa
of Classic Private University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

The article is sanctified to research and determination of subject of committing crime, envisaged by the articles 218-1, 219, 220-1, 220-2 Criminal codes of Ukraine. The purpose of the article was to identify the subject of such crimes as: bringing the bank to insolvency; bankruptcy; breach of the procedure for maintaining the depositor database or the procedure for reporting and falsification of financial documents and reports of a financial institution, concealment of insolvency of a financial institution or grounds for revocation (revocation) of a financial institution's license. The study resulted in a number of conclusions. Bankruptcy offender was found to possess all the characteristics of a general subject, that is, a natural convicted person who committed a crime at the age of criminal liability (sixteen years). It is noted that the subject of these crimes is endowed with additional special features (special subject), which may be: professional duties of the person; her official position; special relationships between the perpetrator and the victim; state legal status of the person; its relation to military service; the person's participation in the trial; peculiarities of the physical properties of the person, etc. It is emphasized that the following may be involved in the crime, depending on the particular crime: the person associated with the bank; citizen – founder (participant) of a business entity; an official of a business entity; the head of the bank; an official of the bank; an official of a financial institution; a person whose professional responsibilities include performing activities in the financial institution related to: keeping the records or accounting records of the latter; keeping the financial institution's accounts.

Key words: bankruptcy, taking to insolvency, database, falsification of financial documents, person, founder, participant, official person, leader.

Вступ. Ефективність фінансової системи є однією з необхідних умов розвитку економіки держави. Забезпечення її стабільності – це одне з першочергових завдань, яке необхідно вирішувати на шляху України до європейського економічного простору. Одним із вкрай негативних факторів, що впливають на фінансову систему, є випадки кримінального банкрутства господарюючих суб'єктів (юридичних осіб) або фінансових установ. Тож і без того хитка економічна ситуація в країні потребує захисту, зокрема і кримінально-правового характеру.

У розділі VII Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Злочини у сфері господарської діяльності» передбачено чотири склади злочинів, які, в тому або іншому ступені, регулюють кримінальну відповідальність за кримінальне банкрутство. Це: ст. 218-1 «Доведення банку до неплатоспроможності»; ст. 219 «Доведення до банкрутства»; ст. 220-1 «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності»; ст. 220-2 «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи».

Дослідженню злочинів, пов'язаних із банкрутством, присвячували свої наукові праці П.П. Андрушко, І.Н. Бенедисюк, Грек Б.М., Н.О. Гуторова, Є.М. Васілін, О.О. Дудоров, О.Є. Звірко, А.М. Клочко, В.М. Кирилко, І.А. Клепицький, Б.Н. Колб, М.Й. Коржан-

ський, Костенко О.М., О.О. Круглова, Н.А. Лопашенко, В.Н. Лук'янов, Н.М. Ляпунова, І.Ю. Михалєв, М.І. Мельник, Р.О. Мовчан, О.І. Перепелиця, А.М. Ришелюк, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, М.В. Талан, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк. Але, незважаючи на значний внесок, зроблений науковцями у вирішення проблем кримінально-правової характеристики цих злочинів, кримінальної відповідальності за їх вчинення, протидії вчиненню даних злочинних діянь, певні питання із цієї проблематики так і лишаються остаточно не вирішеними. Так, наприклад, це стосується визначення суб'єкта вчинення злочинів у сфері банкрутства.

Мета статті. Визначення суб'єкта вчинення злочинів: доведення банку до неплатоспроможності; доведення до банкрутства; порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності та фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи.

Результати дослідження. Відповідно до кримінального законодавства України суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18) [1].

Під осудністю розуміється такий стан особи, за якого вона під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки (ч.ч. 1, 2 ст. 19) [1].

Законодавець сформулював вказані норми таким чином, що стан оцінки осудності чи неосудності особи визначається за юридичним та медичним критеріями.

Юридичний критерій неосудності складається з таких ознак, як:

1) інтелектуальна – якщо особа не могла усвідомлювати свої дії або бездіяльність;
2) вольова – якщо особа не могла керувати своїми діями або бездіяльністю.

Медичний критерій неосудності характеризує наявність хоча б однієї із чотирьох ознак:

1) хронічне психічне захворювання;
2) тимчасовий розлад психічної діяльності;
3) недоумство;
4) інший хворобливий стан психіки особи (ч. 2 ст. 19 КК України).

Ще однією обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є досягнення особою на момент вчинення злочинного діяння певного віку – шістнадцяти років. Виключення становлять склади злочинів, перерахованих у ч. 2 ст. 22 КК України, а саме: умисне вбивство (ст.ст. 115-117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст.ст. 121, ч. третя ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.ст. 122, ч. друга ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398), диверсія (ст. 113), бандитизм (ст. 257), терористичний акт (ст. 258), захоплення заручників (ст.ст. 147 і 349), зґвалтування (ст. 152), сексуальне насильство (ст. 153), крадіжка (ст. 185, ч. 1 ст.ст. 262, 308), грабіж (ст.ст. 186, 262, 308), розбій (ст. 187, ч. 3 ст.ст. 262,

308), вимагання (ст.ст. 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст.ст. 194, 347, 352, 378, ч. 2 та 3 ст. 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 2, 3 ст. 289), хуліганство (ст. 296) [1].

Отже, в першу чергу, суб'єкта вчинення злочинів 218-1, 219, 220-1, 220-2 КК України (фізичну особу) характеризують такі ознаки, як осудність та досягнення шістнадцятирічного віку. Крім того, в більшій частині цих норм законодавець безпосередньо передбачає і інші ознаки, які характеризують винну особу. Так, у ч. 1 ст. 218-1 «Доведення банку до неплатоспроможності» зазначається, що даний злочин може бути вчинено лише особою пов'язаною з банком. Для ст. 219 «Доведення до банкрутства» це: громадянин – засновник (учасник) або службова особа суб'єкта господарської діяльності. Стаття 220-1 «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності» передбачає кримінальну відповідальність за цей злочин у разі вчинення його керівником або іншою службовою особою банку. У ст. 220-2 «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи» законодавець не передбачив безпосередньо якихось особливих ознак суб'єкта вчинення даного злочину, але щодо наявності останніх можна дійти висновку, враховуючи специфіку побудови диспозиції та бланкетний характер статті.

У випадках, коли, окрім загальних ознак суб'єкта злочину, винній особі мають бути притаманні також якісь особливі характеристики, – йдеться мова про спеціального суб'єкта. Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа [1].

Однак у науці кримінального права немає єдиної думки щодо визначення поняття та ознак спеціального суб'єкта. Дехто з науковців вважають спеціальним суб'єктом особу, яка, крім ознак загального суб'єкта, наділена ще й певними додатковими (специфічними) якостями [2, с. 79; 3, с. 59]. Існує і інша точка зору із цієї проблематики, відповідно до якої спеціальним суб'єктом злочину є особа, яка має ще й особливі додаткові ознаки, що дають можливість притягнути таку особу до кримінальної відповідальності [4, с. 46]. Також зазначається, що спеціальним суб'єктом слід визнавати особу, яка саме на момент вчинення злочину була наділена додатковою ознакою [5, с. 302]. В юридичній літературі навіть має місце думка, за якою однією зі специфічних ознак спеціального суб'єкта злочину є вчинення ним злочину повторно, оскільки неоднократність вчинення злочинних діянь свідчить про підвищену соціальну небезпечність такого суб'єкта [6, с. 200].

Більшість науковців, досліджуючи проблему спеціального суб'єкта злочину, поділяють його ознаки на певні групи. Так, наприклад, О.О. Дудоров пропонує виділяти три великі групи таких ознак: 1) такі, що характеризують соціальну роль і правове становище суб'єкта; 2) фізичні властивості суб'єкта; 3) взаємовідносини суб'єкта з потерпілим [7, с. 80].

На наш погляд, така класифікація є дещо завузькою та потребує певної конкретизації. Якщо навести приклади деяких зі складів злочинів, передбачених конкретними статтями Особливої частини КК України, то слід зазначити, що спеціальним суб'єктом може виступати, наприклад: службова особа (розділ XVII КК України); військовий або військовозобов'язаний (розділ XIX КК України); особа, яка є громадянином України (ст. 111 «Державна зрада»); мати новонародженої дитини (ст. 117 «Умисне вбив-

ство матір'ю своєї новонародженої дитини»); особи, від яких потерпілий перебував у матеріальній або іншій залежності (ч. 2 ст. 120 «Доведення до самогубства»); медичний працівник (ст. 139 «Ненадання допомоги хворому медичним працівником»); повнолітня особа (ст. 155 «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»); свідок вчинення злочину, експерт, перекладач (ст. 385 «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків») тощо.

Тобто як особливі (спеціальні, додаткові) ознаки суб'єкту злочину можуть виступати: професійні обов'язки особи; її службове становище; особливі відносини між винним та потерпілим; державно-правовий стан особи; її відношення до військової служби; участь особи у судовому процесі; особливості фізичних властивостей особи. Також сюди можна віднести таку ознаку, як спеціальне відношення особи до предмету злочину. Наприклад, у ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» наголошується на тому, що привласнення чи розтрата чужого майна можливе, лише якщо таке майно було ввірене особі чи перебувало в її віданні [1]. У даному випадку винна особа фактично наділена двома спеціальними ознаками: є службовою особою та має спеціальне відношення до предмету злочину (майна).

Отже, серед перелічених ознак, що можуть бути притаманними спеціальному суб'єкту злочину, для злочинних діянь, передбачених статтями 218-1, 219, 220-1, 220-2 КК України, характерними є наявність у винного певних професійних обов'язків та службове становище. А якщо згадати, що дійсний власник господарюючого суб'єкта чи фінансової установи не завжди є службовою особою, то тут можна називати і ознаку «спеціальне відношення особи до предмету злочину».

У диспозиції ст. 218-1 передбачено, що даний злочин вчинюється пов'язаною з банком особою, а термін «пов'язана з банком особа» вживається у значенні, визначеному Законом України «Про банки і банківську діяльність» [1]. Стаття 52 (ч. 1) зазначеного нормативного акта наголошує, що пов'язаними з банком особами є:

1) контролери банку;
2) особи, які мають істотну участь у банку, та особи, через яких ці особи здійснюють опосередковане володіння істотною участю в банку;
3) керівники банку, керівник служби внутрішнього аудиту, керівники та члени комітетів банку;
4) споріднені та афілійовані особи банку, в тому числі учасники банківської групи;
5) особи, які мають істотну участь у споріднених та афілійованих особах банку;
6) керівники юридичних осіб та керівники банків, які є спорідненими та афілійованими особами банку, керівник служби внутрішнього аудиту, керівники та члени комітетів цих осіб;
7) асоційовані особи фізичних осіб, зазначених у пунктах 1-6 цієї частини;
8) юридичні особи, в яких фізичні особи, зазначені в цій частині, є керівниками або власниками істотної участі;
9) будь-яка особа, через яку проводиться операція в інтересах осіб, зазначених у цій частині, та на яку здійснюють вплив під час проведення такої операції особи, зазначені в цій частині, через трудові, цивільні та інші відносини [8].

Це є досить вичерпаний перелік, завдяки якому з'явилася можливість притягнення до кримінальної відповідальності не лише осіб, які безпосередньо здійснюють управління банком, але й його реальних власників. Але виникають і певні складності. Так, наприклад, законодавець у ч. 3 ст. 52 вказаного Закону покладає на Національний банк України (далі – НБУ) обов'язок самостійно визначати пов'язаних з банком осіб,

зазначаючи: «Національний банк України під час здійснення банківського нагляду має право визначати пов'язаними з банком особами фізичних та юридичних осіб, зазначених у пунктах 1-9 частини першої цієї статті, за наявності ознак, визначених у нормативно-правових актах Національного банку України, з урахуванням характеру взаємовідносин, операцій та наявності інших зв'язків із банком» [8]. Це значно розширює права НБУ та разом із тим створює сприятливі умови для, як слушно зазначає М.О. Саєнко, корупційних зловживань [9].

Суб'єктом злочину доведення до банкрутства відповідно до ст. 219 КК України є громадянин – засновник (учасник) або службова особа суб'єкта господарської діяльності.

Щодо визначення суб'єкта цього злочину, то тут думки в юридичних наукових колах дещо різняться. Одні автори схиляються до думки про те, що суб'єктом доведення до банкрутства слід вважати, по-перше, особу, якій притаманні ознаки загального суб'єкта злочину (фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку), по-друге – яку характеризують спеціальні ознаки. Це має бути громадян-засновник (учасник) або службова особа суб'єкта господарської діяльності (юридичної особи) незалежно від форми власності, до компетенції яких входить обов'язок саме захищати інтереси останнього та запобігати його фінансовій неспроможності [10, с. 504]. Але тоді виникає питання, яким чином визначати, а чи входило в обов'язок особи захист інтересів підприємства? Трапляються непоодинокі випадки, коли безпосередньо власник (засновник, учасник) юридичної особи доводить власне підприємство до банкрутства, переслідуючи якісь власні інтереси, які суперечать інтересам господарюючого суб'єкта (наприклад – ухиляння від виконання своїх фінансових зобов'язань). Що стосується службової особи, то закон визначає лише такі її обов'язки, як виконання ними організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій на постійній основі або тимчасово, але ніяк не безпосередню охорону інтересів підприємства.

Відповідно до думки інших авторів суб'єктом розглядуваного злочину можуть виступати засновник, учасник або службова особа юридичної особи – суб'єкта господарської діяльності, які, виходячи з організаційно-правової форми відповідної юридичної особи, мають повноваження, необхідні для вчинення передбачених ст. 219 суспільно небезпечних дій [11, с. 666]. Така точка зору видається правильною, оскільки, як показує практика, суспільно небезпечні дії, що полягають у доведенні до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, можуть бути вчинені саме за наявності у винної особи таких можливостей, зумовлених службовим положенням або спеціальним відношенням такої особи (наявність впливу) до господарюючого суб'єкта (власник, засновник, учасник).

Зазначене також відноситься і до ст. 220-1 «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності», яка передбачає кримінальну відповідальність за цей злочин, якщо його вчинено керівником або іншою службовою особою банку. У цьому випадку суб'єктом злочину є службова особа банку, тобто така, яка в даній установі постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням обіймає посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконує такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом чи повноважною службовою особою банку.

Керівником виступає особа, яка здійснює безпосереднє одноособове керівництво банком або є членом виконавчого органу чи ради директорів банку [11, с. 506].

Суб'єкт вчинення злочину «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи» (ст. 220-2 КК України) безпосередньо не передбачений законодавцем.

Цей злочин вчинюється проти інтересів фінансової установи. До таких установ відносяться:

1) банки;
2) кредитні спілки;
3) ломбарди;
4) лізингові компанії;
5) довірчі товариства;
6) страхові компанії;
7) установи накопичувального пенсійного забезпечення;
8) інвестиційні фонди і компанії;
9) інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а у випадках, прямо визначених законом, – інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг [11, с. 507].

Також, ураховуючи, що об'єктивна сторона цього злочинного діяння виражається у внесенні змін до документів або реєстрів бухгалтерського обліку або внесенні у звітність фінансової установи завідомо неповних або недостовірних відомостей про угоди, зобов'язання, майно установи, в тому числі яке перебуває в довірчому управлінні, чи про фінансовий стан установи, чи підтвердженні такої інформації, наданні такої інформації Національному банку України, опублікуванні чи розкритті такої інформації в порядку, визначеному законодавством України, то можна дійти висновку, що суб'єктом даного злочину є службова особа фінансової установи або інша особа, службовими чи професійними обов'язками якої охоплюється здійснення зазначених вище дій.

Отже, підсумовуючи написане, можна дійти висновків.

По-перше, суб'єкт злочинів у сфері банкрутства володіє всіма ознаками загального суб'єкта, тобто це фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (шістнадцять років).

По-друге, суб'єкт цих злочинів наділений додатковими спеціальними ознаками (спеціальний суб'єкт);

По-третє, такими суб'єктами можуть виступати в залежності від конкретного складу злочину:

1) особа, пов'язана з банком;
2) громадянин – засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності;
3) службова особа суб'єкта господарської діяльності;
4) керівник банку;
5) службова особа банку;
6) службова особа фінансової установи;
7) особа, професійними обов'язками якої охоплюється здійснення у фінансовій установі дій, пов'язаних із: веденням документів або реєстрів бухгалтерського обліку останньої; веденням звітності фінансової установи.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-03. URL : http://zakon1.rada.gov.ua.
2. Кримінальне право України. Загальна та особлива частина / За заг. ред. В.М. Стратонова. Київ : Істина, 2007. 400 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. У 2 т. Т. 1 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ : Алерта, 2009. 964 с.
4. Рашковская Ш.С. Советское уголовное право. Москва, 1972. 365 с.

5. Газдайка-Василишин І.Б. Ознаки суб'єкта злочину у складах некорисливих злочинів проти власності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2010. № 1. С. 296–304.

6. Павлов В.Г. Субъект преступления. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 318 с.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За заг. ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.

8. Закон України «Про банки і банківську діяльність». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 5-6. Ст. 30. URL : http://zakon1.rada.gov.ua.

9. Саєнко М.О. Відповідальність перших осіб перед клієнтами: ілюзія чи реальність? *Юрист Закон.* № 8. 2015. URL : http://lcslaw.knu.ua/index.

10. Перепелиця О.І., Кириченко В.М., Тацій В.Я. Злочини у сфері господарської діяльності. Кримінальне право України. Особлива частина / За заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків : Право, 2015. 605 с.

11. Працюк О.В., Чернєй В.В. Злочини у сфері господарської діяльності. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. О.М. Джужи, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. Київ : Юрінком Інтер. 1315 с.

УДК 343.8
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.31

ПРО ДЕЯКІ ТАКТИКО-ТЕХНІЧНІ ДАНІ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ В УКРАЇНІ ДО ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ

Колб Іван Олександрович,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу нагляду
за додержанням законів
при виконанні судових рішень
у кримінальних
провадженнях та інших заходів
примусового характеру прокуратури
Київської області
(м. Київ, Україна)

У статті проаналізовано деякі тактико-технічні дані спеціальних засобів, що застосовуються в Україні до засуджених, позбавлених волі. Зазначено, що в Україні до осіб, позбавлених волі, застосовуються відповідні заходи угамування, включаючи спеціальні засоби, перелік та порядок застосування яких на сьогодні не відповідає не тільки нормам національного законодавства, але й міжнародного права, особливо в контексті дотримання при цьому принципів гуманізму, доцільності та законності. У статті здійснена характеристика кожного окремо взятого спеціального засобу, що відповідно до кримінально-виконавчого законодавства України застосовується до засуджених у місцях позбавлення волі, визначено рівень їх впливу на особу правопорушника, а також розроблено комплекс науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення правового механізму в цьому напрямі. Зазначено, що в контексті вибраної тематики статті дослідження вчених, які досить активно та предметно

займаються розробленням питань з означеної проблематики, носять одиничний та безсистемний характер, що стало додатковою підставою для постановки даного питання саме у такій площині. У межах статті зроблено висновок, що п. 13 Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань, які затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 року № 1024, варто доповнити положенням про зазначені допустимі параметри, які викладені в нормативно-правових актах Міністерства охорони здоров'я України. Саме такий підхід дозволить підвищити ефективність запобіжної діяльності з цих питань та буде слугувати засобом залякування і стримування для правопорушника.

Ключові слова: спеціальні засоби, персонал колоній, характеристика, засуджений до позбавлення волі, запобігання, правопорушення.

ON SOME TACTICAL CHARACTERISTICS AND SPECIFICATIONS OF SPECIAL MEANS APPLIED IN UKRAINE TO CONVICTED, IMPRISONED

Kolb Ivan Oleksandrovych,
Candidate of Legal Sciences,
Head of Department of Supervision
over the Observance of Laws
in the Execution of Court Decisions
in Criminal Proceedings
and Other Coercive Measures
of the Prosecutor's Office of Kyiv Region
(Kyiv, Ukraine)

The article analyzes some tactical and technical data of special means applied in Ukraine to convicted, imprisoned. It is noted that in Ukraine, imprisoned persons are being subjected to appropriate measures of restraint, including special means, the list and procedure of which today is not only in compliance with the rules of national law, but also international law, especially in the context of observance of the principles of humanism, expediency and legality. The article describes the characteristics of each individual special remedy, which, in accordance with the criminal law of Ukraine, applies to convicts in prisons, determines the level of their influence on the offender, and elaborates a complex of scientifically substantiated proposals aimed at improving the legal mechanism in this area. It is noted that in the context of the chosen topic of the article, the research of scientists who are quite actively and substantively engaged in the development of issues on the subject, are of a single and unsystematic nature, which became an additional basis for raising this issue in this particular plane. It is noted that the reference in the Rules to Art. 45 of the Law of Ukraine "On National Police" is unsuccessful, since neither in the first nor in the second legal acts the specific permissible parameters of influence of special means on human organs have not been defined. Within the article it is concluded that item 13 of the Rules for the use of special means by the National Guard servicemen in the performance of their official duties, approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 10, 2017 No. 1024 legal acts of the Ministry of Health of Ukraine. It is this approach that will enhance the effectiveness of preventative action on these issues and serve as a deterrent and deterrent to the offender.

Key words: special means, colony staff, characteristic, sentenced to imprisonment, application, prevention, offense.

Як зазначено в ч. 1 ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, до осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіянню цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються відповідні заходи вгамування, включаючи спеціальні засоби.

Поряд із цим натепер їх перелік та порядок застосування не відповідає не тільки нормам національного законодавства, але й міжнародного права, особливо в контексті дотримання при цьому принципів гуманізму, доцільності та законності. Все це викликає обґрунтовані скарги засуджених та є предметом постійних розглядів Уповноваженим Верховної Ради з прав людини, а також критики з боку Європейського комітету по запобіганню катувань.

Таким чином, є складна прикладна проблема, що потребує вирішення, в тому числі на доктринальному рівні, яка й зумовила вибір теми цієї наукової статті та визначила її основне завдання, а саме – здійснити характеристику кожного, окремо взятого спеціального засобу, що застосовується до засуджених у місцях позбавлення волі, визначити ступінь їх впливу на особу правопорушника та на цій підставі розробити комплекс науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення правового механізму з цих питань.

Вивчення наукової літератури показало, що досить активно та предметно займаються розробленням питань з означеної проблематики дослідження такі науковці, як: К.А. Автухов, О.М. Бандурка, І.Г. Богатирьов, В.А. Бадира, Б.М. Головкін, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, І.М. Копотун, В.О. Меркулова, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, І.С. Яковець та ін. Поряд із цим у контексті вибраної в цій науковій статті тематики дослідження учених носять одиничний та безсистемний характер, що й виступило додатковою підставою для постановки даного питання саме у такій площині.

Перелік спеціальних засобів, як це витікає зі змісту постанови Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 року № 1024 [1], включає такі з них: 1) гумові та пластикові кийки; 2) електрошокові пристрої контактної та контактно-дистанційної дії; 3) засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо); 4) засоби та пристрої обмеженого доступу на певну територію (захисні бар'єри, турнікети); 5) засоби примусової зупинки транспорту; 6) службові собаки та службові коні; 7) засоби акустичного та мікрохвильового впливу; 8) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби; 9) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії; 10) засоби, споряджені гумовими або аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії; 11) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівливої дії; 12) пристрої для відстрілу спеціальних засобів, зазначених в абзацах 8–11 цього переліку; 13) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень; 14) засоби, споряджені безпечними димоутворюючими пристроями; 15) водомети, бронемашини без установленого на них штатного озброєння та інші спеціальні транспортні засоби.

Якщо цей Перелік порівняти з тими спеціальними засобами, про які йдеться в ст. 106 КВК України, та з тим, що використовується у кримінально-виконавчій діяльності персоналу органів та установ виконання покарань, то можна виявити такі розбіжності:

1. Під час охорони виправних і виховних колоній, а також під час проведення обшуків, оглядів та інших режимних заходів персоналом ДКВС України досить

широко використовуються службові собаки, які, крім цього, виконують і функцію запобігання тим правопорушенням (як засіб залякування), що є підставою застосувати до засуджених, позбавлених волі, заходів угамівного характеру. Так, у 2015 році у сфері виконання покарань України використовувались 1671 службова собака за штатної їх чисельності 1712 (некомплект становив 2,4%) [2, с. 8]. При цьому протягом цього року службові собаки використовувались в УВП і СІЗО під час виконання завдань у варті з охорони цих установ (довжина периметра, який при цьому перекривався службовими собаками, становив 54 560,8 метри або 46% від загальної довжини периметра всіх УВП і СІЗО), окремих виробничих об'єктів, складів із вибухонебезпечними матеріалами, під час переміщення засуджених зустрічними, наскрізними та плановими автомобільними вартами, під час проведення загальних обшуків, у дільницях тримання засуджених до довічного позбавлення волі, огляду транспортних засобів, що проходив через контрольно-пропускні пункти, а також для пошуку наркотичних речовин та їхніх аналогів під час догляду багажу, особистих речей засуджених і приміщень. Як результат, у 2015 році за допомогою службових собак в УВП і СІЗО було вилучено 0,5 л спиртних напоїв, 150 л браги, 80 мобільних телефонів та інші заборонені предмети [2, с. 8]. Крім того, у 2015 році за допомогою службових собак було затримано двоє засуджених, які вчинили втечу із Софіївської виправної колонії № 55 у Запорізькій області, та розкрито 1 вбивство та 2 крадіжки майна громадян [2, с. 9]. Отже, службових собак можна віднести й до спеціальних засобів, які застосовуються до засуджених, позбавлених волі, у випадках, визначених у ч. 1 ст. 106 КВК України, шляхом внесення відповідних змін у цей Кодекс.

2. Відповідно до вимог ст. 105 КВК та ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», до підтримання правопорядку у виправних і виховних колоніях залучаються спеціальні воєнізовані підрозділи ДКВС України, положення та порядок застосування яких регулюється відповідними нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України закритого (конфіденційного) характеру, що суперечить вимогам п. 14 ст. 92 Конституції України, позаяк така діяльність має регулюватись виключно законами. Зокрема, варто було б у зв'язку з цим Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» доповнити ст. 19-1 «Порядок залучення до підтримання правопорядку в колоніях інших воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України» такого змісту: «У випадках, визначених у ст. 105 Кримінально-виконавчого кодексу України, для забезпечення режиму особливих умов у виправних і виховних колоніях можуть застосовуватись сили і засоби спеціальних воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України, положення про які затверджуються Кабінетом Міністрів України. Застосування при цьому персоналом зазначених підрозділів, визначених у ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу України заходів вгамування до засуджених, позбавлених волі, має здійснюватися виключно на підставі закону та носити персональний характер впливу на правопорушника. Відповідальність за визначення того чи іншого заходу вгамування та результати його застосування покладаються на конкретну особу з числа персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, яка залучена до зазначеної діяльності в колоніях».

Як свідчить практика, у ході забезпечення правопорядку в колоніях спеціальні воєнізовані підрозділи ДКВС України озброюються згідно з Переліком, затвердженим Міністерством юстиції України від 20 грудня 2017 року № 1024 [1], а також і в цьому випадку у КВК України мають бути внесені зміни з цих питань. Додатковим аргументом із цього приводу виступають результати діяльності зазначених підрозділів ДКВС України. Зокрема, станом на 01.01.2017 р. фактична чисельність персоналу терито-

ріальних (міжрегіональних) воєнізованих формувань становила 156 осіб за штатної потреби 196 осіб (некомплект – 21%) [3, с. 31]. При цьому під час залучення цих осіб до проведення спеціальних заходів було проведено 8 оглядів і обшуків території житлової та виробничих зон, речей засуджених і осіб, узятих під варту, оглядів інших осіб та їхніх речей, транспортних засобів, які знаходяться на території об'єктів ДКВС України (4 загальних та 4 вибіркових), у ході яких було вилучено: а) 110 грамів наркотичних речовин; б) 9 літрів спиртних напоїв; в) 64 колюче-ріжучих предметів; г) 504 одиниці інших заборонених предметів [3, с. 32]. Крім цього, зазначені підрозділи ДКВС України один раз застосовували спеціальні засоби та фізичну силу до засуджених, позбавлених волі та осіб, взятих під варту. Ще двічі у 2015 році персонал цих воєнізованих формувань брав участь у розшуку засуджених, які вчинили втечу з-під варти [3, с. 32].

Проведений аналіз дає всі підстави констатувати, що діяльність спеціальних воєнізованих формувань під час забезпечення особливих умов режиму у виправних і виховних колоніях має бути упорядкована на законодавчому рівні, в тому числі й шляхом внесення змін і доповнень у ст. 106 КВК України, а саме: частину 1 цієї статті Кодексу слід доповнити словосполученням «а також персоналу інших воєнізованих формувань органів та установ виконання покарань, що залучаються до забезпечення правопорядку під час введення режиму особливих умов у колоніях» та викласти її в такій редакції: «До осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колоній, а також персоналу інших воєнізованих формувань органів та установ виконання покарань, що залучаються до забезпечення правопорядку під час введення режиму особливих умов у колоніях, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіяння цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовується фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка, службові собаки та інші, визначені в законі, заходи вгамування, а також зброя».

3. Як це витікає зі змісту ст. 105 та ч. 6 ст. 106 КВК України, до забезпечення правопорядку у виправних і виховних колоніях у встановлених випадках залучаються працівники Національної поліції України. При цьому Перелік спеціальних засобів, які вони вправі застосовувати до засуджених, позбавлених волі, визначається на сьогодні не на підставі вищезгаданої постанови Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 року № 1024, а на основі відомчих нормативно-правових актів МВС України, що не можна визнати правомірною діяльністю з огляду вимог п. 14 ст. 92 Конституції України.

Отже, у всіх проаналізованих у цій роботі випадках ключовою проблемою є те, що Кабінет Міністрів України, відмінивши «старі» Правила застосування спеціальних засобів правоохоронними органами [4], у нових Правилах надав право для такої діяльності тільки військовослужбовцям Національної гвардії України, вивівши за поле правового регулювання діяльність інших правоохоронців, зокрема тих, що залучаються до забезпечення режиму особливих умов у колоніях. Для усунення даної прогалини права необхідно ч. 1 ст. 106 КВК України доповнити реченням такого змісту: «Перелік спеціальних засобів, що застосовуються до засуджених, позбавлених волі, визначається Кабінетом Міністрів України, а Правила їх застосування – цим Кодексом, а також іншими законами, які регулюють діяльність правоохоронних органів».

Щодо Правил застосування спеціальних засобів, то вони також затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 року № 1024 [1], які по змісту мають розширений характер щодо тих положень, які визначені з цих питань у ст. 106 КВК України. При цьому варто зазначити, що у п. 2 цих Правил, визначаючи

правові підстави такої діяльності, зокрема для військовослужбовців Національної гвардії України, її розробники жодним словом не обмовились про ст. 106 КВК, враховуючи, що ці особи у випадках, визначених у законі (ст. 105 даного Кодексу), залучаються до забезпечення режиму особливих умов у виправних і виховних колоніях. Без сумніву, що зазначену правову прогалину також слід усунути, доповнивши п. 2 цих Правил у кінці речення словосполученням «а також ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу України».

Серед інших положень Правил, які можна було б відобразити у відомчій Інструкції про умови та порядок застосування до засуджених, позбавлених волі, фізичної сили, спеціальних засобів, гамівної сорочки, службових собак і зброї (до вирішення цього питання на законодавчому рівні), у тому числі з урахуванням науково обґрунтованих змін і доповнень, що пропонуються вченими [5, с. 20–21], можна назвати такі:

1. Обов'язки, що покладаються на осіб, які застосовують спеціальні засоби, про які йдеться в п. 3 Правил, а саме: а) попередити про намір їх використання, надати при цьому особам, щодо яких можуть бути застосовані спеціальні засоби, достатньо часу для виконання своїх вимог (попередження може бути зроблено голосом, а в разі значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, і в кожному випадку бажано мовою, зрозумілою для осіб, проти яких ці засоби застосовуватимуться, а також українською мовою, не менш ніж два рази з наданням часу, достатнього для припинення правопорушення), крім випадків, коли зволікання із застосуванням спеціальних засобів створює реальну загрозу життю та здоров'ю особового складу Національної гвардії, поліцейського, персоналу дипломатичних представників та консульських установ іноземних держав в Україні, інших осіб, а також може спричинити тяжкі наслідки, або у випадку, якщо таке попередження є неможливим чи недоречним у ситуації, що склалася; б) у кожному випадку застосування спеціальних засобів у найкоротші строки забезпечити надання потерпілим домедичної допомоги, повідомивши лікарям і медичним закладам, який засіб застосовано та яку допомогу надано.

2. Положення про те, що вид спеціального засобу, час початку та інтенсивність його застосування визначається з урахуванням обставин, що склалися, характеру правопорушення та особи правопорушника (п. 4 Правил). При цьому спеціальні засоби застосовуються у випадках, передбачених законом, якщо інші форми попереднього впливу на правопорушників не дали бажаних результатів, або якщо для виконання повноважень неможливо застосувати інші заходи (п. 11 Правил). Більш того, застосування спеціального засобу має бути пропорційним порушенню, яке необхідно припинити. Військовослужбовці зобов'язані негайно зупинити застосування певного виду спеціального засобу в момент, якщо досягнуто очікуваного результату, або якщо немає необхідності в подальшому застосуванні такого спеціального засобу (п. 11 Правил).

3. Положення про те, що під час несення служби у складі підрозділу чи групи рішення про застосування спеціальних засобів приймає визначена в установленому порядку службова особа, відповідальна за забезпечення громадського порядку, або керівник операції чи командир відповідної військової частини (підрозділу, групи).

4. Загальні правила застосування спеціальних засобів, зокрема: а) заборонено наносити удари гумовими (пластиковими) кийками по голові, шиї, ключичній ділянці, статевих органах, попереку (куприку) і в живіт; б) заборонено застосовувати кайданки більше ніж 2 години безперервного використання або без послаблення їх тиску; в) застосування світлозвукових пристроїв має бути на відстані не ближче двох метрів від людини; г) заборонено відстрілювати засоби, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії з пору-

шенням визначених технічними характеристиками вимог щодо відстані від особи та стрільби в голову, груди, ділянку серця, сонячне сплетіння, пах, статеві органи; ґ) у разі застосування засобів, споряджених речовинами сльозогінної та дратівливої дії, заборонено вести прицільну стрільбу в правопорушників, розкидати та відстрілювати засоби у натовпі, а також повторно їх застосовувати в період дії цих речовин у межах зони ураження; д) заборонено застосовувати водомети, якщо температура повітря нижче +10°С (п. 8 Правил). Крім цього, слід зазначити, що у Правилах закріплено положення про те, що застосування пристроїв, гранат, боєприпасів та малогабаритного підривного пристрою для відкриття приміщень є виправданим, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам та інтересам, є меншою, ніж шкода, яку вдалось відвернути (п. 8 Правил).

5. Положення про те, що під час виконання службових завдань можуть також застосовуватись службові собаки, які пройшли відповідний курс дресирування, визнані придатними для несення служби і перебувають у штаті підрозділів кінологічної служби. При цьому право на використання службових собак надається тим особам, які несуть із ними службу. Службові собаки використовуються на довгому і короткому повідках, у наморднику або без нього з урахуванням конкретної ситуації, що склалась (п. 8 Правил).

6. Положення про те що особи, які застосували заходи вгамування, зобов'язані доповісти своєму безпосередньому командиру (начальнику) про самостійне застосування спеціальних засобів для повідомлення прокуророві, а про поранення або смерть при цьому – негайно письмово доповісти цим керівникам для повідомлення прокуророві (п. 10 Правил).

7. Положення про те, що спеціальні засоби застосовуються в спосіб та з дотриманням вимог, передбачених заходами безпеки під час користування спеціальними засобами (п. 12 Правил). При цьому параметри допустимого фізичного, хімічного та іншого впливу на організм людини спеціальних засобів визначається відповідно до вимог ч. 7 ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію» (п. 13 Правил). Відповідно до вимог п. 7 ст. 45 зазначеного Закону допустимі параметри спеціальних засобів у частині їх фізичного, хімічного та іншого впливу на організм людини визначаються уповноваженими установами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я.

Отже, варто визнати, що посилання у Правилах на ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію» є невдалим, позаяк ні в першому, ні в другому нормативно-правових актах конкретні допустимі параметри впливу спеціальних засобів на органи людини не визначені. Виходячи з цього, п. 13 Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань, які затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 року № 1024, варто доповнити положенням про зазначені допустимі параметри, які викладені в нормативно-правових актах Міністерства охорони здоров'я України. Такий підхід дозволить підвищити ефективність запобіжної діяльності з цих питань та буде слугувати засобом залякування і стримування для правопорушника.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань : постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1024. *Офіційний вісник України*. 2018. № 3. Ст. 117.

2. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2015 році : *Інформ. бюлетень.* Київ : ДПтС України, 2016. 20 с.

3. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році. *Інформ. бюлет.* Київ : Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

4. Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку : затверджені постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р. № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49-91-%D0%BF.

5. Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї у місцях позбавлення волі : навчальний посібник / за заг. ред. д. ю. н., проф. О.М. Джужи та д. ю. н., проф. О.Г. Колба. Київ : Вид-во Кондор, 2016. 236 с.

УДК 343.2
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.32

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ЯКІ ОХОПЛЮЮТЬСЯ ПОНЯТТЯМ «РЕЙДЕРСТВО»

Коломійчук В'ячеслав Олегович,
здобувач
(Київський національний
торговельно-економічний університет,
м. Київ, Україна)

У статті розкривається загальна характеристика кримінальної відповідальності за рейдерство, наголошується на великій кількості рейдерських атак на території країни, здійснюється огляд статистичної інформації щодо злочинів у сфері рейдерства.

Зауважено, що у вітчизняному законодавстві кримінальна відповідальність за рейдерство запроваджена досить недавно – з 2014 року. Зазначені зміни викликали низку дискусій із приводу доцільності прийняття окремої статті до Кримінального кодексу України, оскільки була думка, що для притягнення до кримінальної відповідальності за рейдерські захоплення, залежно від вчинених діянь, можна застосовувати інші статті Кримінального кодексу України.

Автором підтримана позиція, що законодавцем правильно прийнято рішення щодо криміналізації протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, оскільки це дає можливість провести розмежування між господарсько-правовими і кримінально-правовими відносинами в цій сфері, а визначення у диспозиції вказаної статті конкретних видів неправомірних рейдерських діянь дозволяє їх відрізнити від суміжних злочинів, тим самим забезпечуючи невідворотність кримінальної відповідальності за злочин, що посягає на сферу господарювання.

У статті звертається увага на необхідність формування сучасної ефективної кримінально-правової політики держави у сфері запобігання та протидії злочинам, які охоплюються поняттям «рейдерство». Зауважується, що така політика має носити комплексний характер: необхідним є забезпечення реалізації кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за злочини, які охоплюються поняттям

«рейдерство», щоб уникнути вчинення подібних злочинів у подальшому; подолання прогалин у господарському законодавстві в частині регулювання діяльності суб'єктів господарювання (особливо акціонерних товариств, обігу цінних паперів).

Ключові слова: рейдерство, злочини у сфері господарської діяльності, кримінально-правова політика у сфері рейдерства, протиправне заволодіння майном підприємства.

CURRENT STATUS AND EFFECTIVENESS OF UKRAINE'S CRIMINAL JUSTICE POLICY IN THE FIELD OF PREVENTION AND COUNTERACTION TO CRIMES COVERED BY THE CONCEPT OF "RAIDING"

Kolomiichuk Viacheslav Olehovych,
External Postgraduate Student
(Kyiv National University of Trade
and Economics, Kyiv, Ukraine)

The current status and effectiveness of Ukraine's criminal justice policy in the field of prevention and counteraction to crimes covered by the concept of raiding.

The article describes the general characteristics of criminal responsibility for raiding, emphasizes the large number of raider attacks in the country, reviews statistical information on crimes in the field of raiding.

It is noted that criminal law for raiding has been introduced recently in national legislation – since 2014. These changes provoked a number of discussions about the expediency of adopting a separate article in the Criminal Code of Ukraine, as it was thought that other articles of the Criminal Code of Ukraine could be used to prosecute raider seizures depending on the actions taken.

The author supported the position that the legislator correctly made a decision on criminalization of unlawful seizure of property of an enterprise, institution, organization, since this makes it possible to draw a distinction between economic and criminal relations in this field, and to determine in the disposition of the specified article specific types of illegal raider actions allows them to be distinguished from related crimes, thereby ensuring the inevitability of criminal liability for a crime that encroaches upon the sphere of the economic activity.

The article draws attention to the need to formulate a modern effective criminal policy of the state in the field of prevention and counteraction to crimes covered by the concept of raiding. It is noted that such a policy should be complex in nature: it is necessary to ensure the implementation of criminal law that establishes responsibility for crimes for crimes covered by the concept of raiding in order to avoid committing such crimes in the future; overcoming the gaps in the economic legislation in terms of regulating the activities of economic entities (especially joint stock companies, circulation of securities).

Key words: raiding, crimes in the sphere of economic activity, criminal law policy in the sphere of raiding, unlawful seizure of property of the enterprise.

Прагнення нашої держави інтегруватися до європейської спільноти стає додатковим потужним стимулом політико-правових та соціально-економічних перетворень, у реалізації яких важлива роль належить ефективній державній політиці у сфері подолання рейдерства. Враховуючи нещодавні парламентські вибори та формування нового уряду, з'явилась упевненість у зміцненні вітчизняної економіки, ефективному захисті середнього та малого бізнесу, протидії незаконному заволодінню власністю, що є важливою складовою частиною бізнес-клімату в Україні.

Адже однією із ключових проблем українського бізнесу є рейдерські атаки. За даними Генеральної прокуратури України, з 2013 року в Україні відбулося 1690 рейдерських захоплень, понад 500 – за останні два роки, про це повідомляє Opendatabot – платформа для роботи з відкритими даними [1].

Також про велику кількість рейдерських атак на території нашої держави свідчить і щорічний світовий рейтинг захисту права власності, відповідно до якого Україна станом на 2019 рік посідає 71 місце серед 190 країн [2]. До речі, якщо визначати місце серед країн-сусідів та країн пострадянського простору, то позиції нашої держави – одні з найнижчих (наприклад, Молдова посідає 47 місце, Білорусь – 37, Росія – 31, Казахстан – 28). У свою чергу як кращі увійшли такі країни пострадянського простору: Грузія зайняла 6 місце в загальному рейтингу, Литва – 14, Естонія – 16, Латвія – 19. Але позитивна динаміка також є, оскільки у 2015 році Україна взагалі посідала 123 місце.

Попри це, нинішнє законодавство все одно потребує змін, зокрема в частині формування ефективної кримінально-правової політики держави у сфері запобігання та протидії злочинам, які охоплюються поняттям «рейдерство», що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Джерельною базою для написання цієї статті стали наукові розробки таких вчених, як: Б. Андрушків, О. Бєліков, З. Варналій, Б. Грек, Н. Грищенко, Н. Кирич, М. Лящунко, К. Мамонов, М. Мельник, І. Мазур, Р. Панасенко, Б. Сааджан та ін. Їхні роботи мають методологічне значення та використовуються як вихідні дані у процесі визначення сучасної кримінально-правової політики у сфері протидії рейдерству.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей сучасного стану та ефективності кримінально-правової політики України у сфері запобігання та протидії злочинам, які охоплюються поняттям «рейдерство».

Рейдерство має надзвичайно широке поширення в нашій державі, про високий рівень його використання свідчать численні факти: в Україні діє щонайменше 40–50 спеціалізованих рейдерських груп, які складаються з досвідчених юристів та високопрофесійних економістів; рейдерство набуло в Україні системного характеру: кожного року фіксується значна кількість захоплень; висока результативність рейдерських атак – понад 90% закінчуються «успіхом» для рейдерів; середньостатистична норма прибутку рейдера в Україні, за експертними оцінками, становить близько 1000%; українське рейдерство має відчутний кримінальний складник: протиправні дії чиняться із залученням збройних формувань, а подекуди навіть співробітників правоохоронної системи тощо [3]. На думку членів Антирейдерського союзу підприємців України, така ситуація стала можливою через бездіяльність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади щодо усунення рейдерської загрози і відсутність рішучих дій із захисту прав власників.

Розкриваючи сучасний стан кримінально-правової політики України у сфері запобігання та протидії злочинам, які охоплюються поняттям «рейдерство», слід відзначити, що Генеральна прокуратура України відносить до рейдерських захоплень правопорушення, які проходять за двома статтями Кримінального кодексу України (далі – КК України): протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК України) та протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206-2 КК України) [4]. До того ж за статистичними даними протидія законній господарській діяльності зустрічається майже в три рази частіше [1].

Здійснюючи невеликий історичний екскурс, зауважимо, що у вітчизняному законодавстві до 2013 року взагалі не передбачалося кримінальної відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації. Дане правопорушення кваліфікувалося за окремими статтями КК України.

Так, раніше питання протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації охоплювалося поняттям «рейдерство», яке не було визначене законодавством, але використовується в Україні та за її межами. Такі «рейдерські» дії кваліфікувалися за ст. 223 КК України «Розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску», ст. 219 КК України «Доведення до банкрутства», ст. 356 КК України «Самоправство», ст. 206 КК України «Протидія законній господарській діяльності», ст. 375 КК України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» тощо.

І лише із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 10 жовтня 2013 року внесено доповнення до КК України, який доповнено двома статтями 205-1 «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців» і 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації», які повинні забезпечувати ефективну кримінально-правову протидію протиправному поглинанню та захопленню підприємств [5]. Кожна із цих статей є своєрідним «винаходом» українського законодавця, хоча в європейських державах вони діють уже давно. У нашій державі зміни, якими передбачено кримінальну відповідальність за злочини, які охоплюються поняттям «рейдерство», набули чинності лише з 28 березня 2014 року.

Зазначені зміни викликали низку дискусій серед науковців, державних діячів та юристів із приводу доцільності прийняття окремої статті до КК України, яка передбачала кримінальну відповідальність за рейдерську діяльність, оскільки була думка, що для притягнення до кримінальної відповідальності за рейдерські захоплення залежно від вчинених діянь можна застосовувати інші статті Кримінального кодексу України.

Так, прихильники цієї позиції вважають, що боротися із силовими захопленнями підприємств можливо за чинним кримінальним законодавством, і тому криміналізація рейдерства як окремого суспільно небезпечного діяння шляхом установлення відповідальності за його вчинення у спеціальній кримінально-правовій нормі не вбачається доцільною, оскільки це призведе до надмірності криміналізації і потребуватиме доведення суб'єктивних ознак, тобто умислу на протиправне захоплення підприємств [6–7]. Основна проблема, на їхню думку, полягає в тому, що статті, які містяться в КК України, не працюють або працюють неефективно, у зв'язку з чим особи, дії яких мають усі ознаки складу злочину, до кримінальної відповідальності не притягуються.

Прихильники іншої позиції стверджують, що проблема протидії рейдерству в Україні залишається актуальною. Це зумовлено, поряд із іншими чинниками, тим, що в КК України відсутня норма, яка б чітко передбачала відповідальність за захоплення підприємств, а також тим, що на практиці майже неможливо провести розмежування між господарсько-правовими і кримінально-правовими відносинами у цій сфері, чим успішно користуються рейдери для ухилення від кримінальної відповідальності [8].

На думку Р.А. Панасенка, останній напрям більш релевантний та ефективний для боротьби з «українським рейдерством». Передусім він дозволить відокремити рейдерство від багатьох інших складів злочину, що мають значно менший ступінь суспільної небезпечності. При цьому такий шлях призведе до появи в КК України лише одного нового складу злочину, тоді як унаслідок криміналізації рейдерських дій як кваліфікуючих ознак інших складів злочинів виникне багато нових кваліфікуючих складів злочинів [9].

Проаналізувавши вищевикладене, зазначимо, що законодавцем правильно прийнято рішення щодо криміналізації протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, оскільки це дає можливість провести розмежування між госпо-

дарсько-правовими і кримінально-правовими відносинами в цій сфері, а визначення у диспозиції вказаної статті конкретних видів неправомірних рейдерських діянь дозволяє їх відрізнити з-поміж діянь, що передбачені складами суміжних злочинів, тим самим забезпечуючи невідворотність кримінальної відповідальності за злочин, що посягає на сферу господарювання.

Останніми роками в Україні, на відміну від країн з розвинутою економікою, де об'єднання підприємств здійснюється цивілізовано і в межах національного законодавства, ці процеси здебільшого відбуваються з використанням протизаконних і неетичних методів, супроводжуються порушенням прав і законних інтересів акціонерів. І хоча в зарубіжних країнах об'єднання компаній часто розглядається як позитивний процес, має на меті зниження витрат на менеджмент і спрямоване на підвищення конкурентоспроможності, в Україні рейдерство – це подальший перепродаж активів підприємств, спрямований насамперед на власне збагачення рейдерів.

Фактично нині відбувається протиправний перерозподіл власності, а не процес економічної оптимізації. Крім цього, рейдерство суттєво підриває економічну безпеку держави, негативно впливає на міжнародний імідж країни, що, звичайно, знижує її інвестиційну привабливість. Тобто рейдерство в Україні можна визначити як протиправні дії, що здійснюються групою висококваліфікованих фахівців, метою яких є заволодіння незаконним шляхом активів власників протиправними діями.

У сучасних умовах господарювання на вітчизняних підприємствах зростає вплив рейдерства як негативного економічного явища, що не тільки гальмує їх розвиток, але й впливає на рівень безпеки держави. В Україні визначено найбільші рейдерські групи: «Приват», «Фінанси та кредит», «Альфа-груп». Наслідками рейдерських атак було захоплення таких підприємств, як: ЗАТ «ДОПСОК»; Дніпропетровський будинок побуту; Дніпропетровський ринок «Озерка»; ЗАТ «Дніпропетровський олійно-екстракційний завод» (корпорація Bunge); Універмаг «Дитячий світ», ЗАТ «Агрофірма «Пролісок» (м. Львів); Готельний комплекс «Бригантина» (м. Херсон); Кременчуцький сталеливарний завод та ін. [10, с. 80]

У науковій літературі для посилення боротьби з рейдерством в Україні запропоновано здійснення заходів: надати Службі безпеки України більше повноважень по боротьбі з рейдерством; знизити рівень корупції в усіх гілках влади; переглянути умови відповідальності суддів за неправомірні дії по відношенню до власників майна; розробити прозорі законодавчі норми для захисту приватної власності; запровадити заходи по неможливості здійснення рейдерських захоплень; удосконалити нормативну базу, щоб неможливо було уникнути правосуддя за неправомірні дії [11].

Дійсно, слід погодитися, що розроблення таких заходів та їх виконання стане надійною основою для подолання кримінального рейдерства, яке нині активно відбувається в Україні, та запровадити рейдерство як явище легального бізнесу (відповідна практика має місце в зарубіжних розвинутих країнах, де рейдерство є ефективним інструментом впливу на неефективні підприємства), за допомогою якого будуть здійснюватися стратегії злиття та поглинання на користь усім суб'єктам господарювання на законодавчому підґрунті.

Щодо сучасного періоду, то новосформованим урядом боротьба з рейдерством проголошена одним із пріоритетних напрямів діяльності [12]. Зокрема, передбачено трансформацію комісії з розгляду скарг у сфері державної реєстрації на ефективний інструмент боротьби з рейдерством. По-перше, скаргу до комісії можна буде подати онлайн через iGov (це простіше і зменшить кількість помилок під час подачі). По-друге, всі висновки комісії будуть публікуватися онлайн негайно після підписання такого висновку, це забезпечить єдину практику розгляду для всіх та прозорість. І по-третє,

змінено принципи роботи комісії з розгляду скарг у сфері державної реєстрації: до роботи комісії долучатимуся не чиновники, а висококваліфіковані та високооплачувані юристи з приватного сектору.

Також Міністерство юстиції активно працює над удосконаленням вітчизняного законодавства, усуненням колізій та подоланням прогалин у правовому регулюванні відносин, покликаних захистити суб'єктів господарювання від рейдерства. Наразі триває активна робота над новим «антирейдерським» законом, так званим Законом «Рейдерство Стоп». До розроблення цього нормативно-правового акту залучені й представники таких провідних бізнес-асоціацій, як Американська торговельна палата, Європейська Бізнес-Асоціація, Спілка українських підприємців, Офіс ефективного регулювання BRDO й Офіс бізнес-омбудсмена. До співпраці також залучено органи Національної поліції, Генеральної прокуратури, Національного антикорупційного бюро України для удосконалення порядку обміну інформацією про рейдерські захоплення.

Здійснено вже й ряд позитивних змін, серед яких можна виділити такі: посилення відповідальності державних реєстраторів – введена кримінальна відповідальність за злочини у сфері державної реєстрації бізнесу і прав на нерухоме майно; децентралізація державної влади на право проведення реєстраційних дій, для проведення реєстраційних дій тепер можна звернутися до нотаріуса; істотне звуження принципу «екстериторіальності» – реєстраційні дії щодо бізнесу можна проводити лише в межах регіону/області реєстрації; скасування вимоги подавати для проведення реєстраційних дій статут попередньої редакції – усі установчі документи мають зберігатися в електронному вигляді; обов'язкове нотаріальне засвідчення підписів на установчих документах (на статутах і протоколах загальних зборів учасників) [13].

Підсумовуючи основні результати проведеного дослідження, слід визнати, що проблема подолання рейдерства має комплексний характер, і одним лише введенням кримінальної відповідальності за силовий (найбільш простий) варіант рейдерства її не вирішити. Необхідним є впровадження системних обґрунтованих змін у законодавство, в тому числі таких, що стосуються діяльності господарських (особливо акціонерних) товариств, обігу цінних паперів та в цілому діяльності правоохоронних і контролюючих органів нашої країни. Також важливим є забезпечення реалізації кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за злочини, які охоплюються поняттям «рейдерство», щоб уникнути вчинення подібних злочинів у подальшому. Необхідним є й забезпечення максимальної прозорості та дієвості процесу боротьби з рейдерськими атаками, що можливо здійснити шляхом розроблення і вжиття першочергових заходів щодо подолання (як мінімум, значного зменшення) цього негативного явища.

Список використаних джерел:

1. З 2014 року кількість рейдерських захоплень зростає щороку. URL: https://opendatabot.ua/blog/198-raiders

2. Rankings & Ease of Doing Business Score. URL: https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine.

3. Основні передумови та шляхи подолання рейдерства в Україні. URL: http://old.niss.gov. ua/monitor/juli/1.htm

4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1666-19

6. Грек Б. Проблеми кримінальної відповідальності за рейдерство та шляхи їх вирішення. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2009. № 1. С. 75–81.

7. Здоронок Г. Хозяйственный спор или рейдерство? *Юридическая практика.* 2008. № 18–19. 29 апреля. С. 28–30.

8. Грищенко Н. Соціальна зумовленість кримінальної відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 258–263.

9. Панасенко Р.А. Щодо криміналізації та тлумачення «рейдерства» в Україні. URL: http://ukrainianpravo.narod.ru/index/0-3

10. Мамонов К.А. Визначення рейдерства: теоретичні підходи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2016. Вип. 6 (2). С. 79–82.

11. Сааджан В.А., Волкова Д.В. Рейдерство – стратегія злиття та поглинання: особливості в Україні : збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Формування потенціалу економічного розвитку промислових підприємств». ОНПУ, 2017. С. 117–120.

12. Уряд посилив боротьбу з рейдерством у сфері державної реєстрації. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-posiliv-borotbu-z-rejderstvom-u-sferi-derzhavnoyi-reyestraciyi

13. Ніпіаліді О.Ю. Рейдерство як реальна загроза безпеці власника бізнесу в Україні. *Правова держава.* 2019. Вип. 34. С. 83–88.

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.33

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ КРИПТОВАЛЮТ З УРАХУВАННЯМ ОБ'ЄКТИВНИХ РИЗИКІВ ВІДМИВАННЯ ДОХОДІВ І ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ

Пащенко Костянтин Сергійович,
кандидат юридичних наук, суддя
(Окружний адміністративний суд
м. Києва, м. Київ, Україна)

У статті визначено стан правового регулювання обігу криптовалют в Україні. На підставі аналізу міжнародного досвіду відзначено, що на сучасному етапі нормативне регулювання обігу криптовалют спрямоване на нейтралізацію об'єктивних ризиків відмивання доходів і фінансування тероризму. Автор розглядає моделі розроблених міжнародною практикою підходів до правового регулювання діяльності суб'єктів, що здійснюють операції з криптовалютами, і формує пропозиції для українського законодавця щодо обрання підходу до такого регулювання обігу криптовалют в Україні, який нівелює ризики відмивання доходів і фінансування тероризму. Наголошено на особливості досвіду США, де підрозділи фінансової розвідки визнали діяльність ряду суб'єктів криптоекономіки діяльністю фінансової установи в розумінні Закону «Про банківську таємницю». Виділено три підходи до регулювання ризиків протидії відмивання доходів та фінансування тероризму під час розроблення нормативного регулювання операцій із криптовалютами: внесення змін безпосередньо в національний закон про протидію відмиванню доходів та фінансуванню теро-

ризму і встановлення криптобірж та інших учасників обігу криптовалют як об'єктів регулювання; віднесення криптовалют та інших професійних учасників до вже існуючих учасників фінансового ринку, на які вже розповсюджена вимога щодо протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму; формування самостійного законодавства для нових учасників ринку, на яких розповсюджуються вимоги протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму. Зроблено висновок, що Україна може застосувати один із розроблених міжнародною практикою підходів до правового регулювання діяльності суб'єктів, що здійснюють операції з криптовалютами, або розробити правове регулювання обігу криптовалют таким чином, щоб не покладати додаткових вимог на суб'єктів, що здійснюють діяльність, пов'язану з обігом криптовалют, крім дотримання вимог законодавства щодо протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму; або передбачити, що суб'єкти, які здійснюють діяльність, пов'язану з обігом криптовалют, повинні отримувати додаткові дозволи (ліцензії) як учасники фінансового ринку.

Ключові слова: криптовалюти, відмивання доходів, фінансування тероризму, майнінг, блокчейн.

PROSPECTS FOR THE LEGAL REGULATION OF CRYPTO-CURRENCY TURNOVER TAKING INTO ACCOUNT OBJECTIVE RISKS OF LAUNDERING OF INCOME AND FINANCING OF TERRORISM IN UKRAINE

Pashchenko Kostiantyn Serhiiovych,
Candidate of Juridical Sciences, Judge
(Kyiv District Administrative Court,
Kyiv, Ukraine)

The article defines the state of legal regulation of cryptocurrency circulation in Ukraine. Based on the analysis of international experience, it is noted that, at the present stage, the regulatory regulation of cryptocurrency circulation is aimed at neutralizing the objective risks of money laundering and terrorist financing. The author examines the models of internationally developed approaches to the legal regulation of the activities of entities engaged in transactions with cryptocurrencies, and forms proposals for the Ukrainian legislator to choose an approach to such regulation of the circulation of cryptocurrencies in Ukraine, which eliminates the risks of money laundering and terrorist financing. Emphasis is placed on the peculiarities of the US experience, where financial intelligence units have recognized the activity of a number of cryptocurrency entities as a financial institution within the meaning of the Banking Secrecy Act. It has been determined that regulation of the circulation of cryptocurrencies in different countries is determined on the basis of the public purpose of the states and is aimed at eliminating the objective risks of money laundering and terrorist financing. There are three approaches to regulating the risks of counteracting money laundering and terrorist financing in developing regulatory regulation for cryptocurrency transactions: introducing amendments directly to the national law on combating money laundering and terrorist financing and establishing cryptocurrencies and other participants in the circulation of cryptocurrencies; attribution of cryptocurrencies and other professional participants to already existing financial market participants, to whom the requirement to counteract money laundering and terrorist financing has already been extended; creation of independent legislation for new market entrants, which are subject to anti-money laundering and terrorist financing requirements. It is concluded that Ukraine may apply one of the internationally developed approaches to the legal regulation of the activities of entities engaged in cryptocurrency transactions – or to develop a legal regulation of the circu-

lation of cryptocurrencies in such a way that does not impose additional requirements on the entities engaged in the activity, related to the circulation of cryptocurrencies, in addition to complying with the requirements of the law on combating money laundering and terrorist financing, or to provide that entities engaged in activities related to cryptocurrency circulation, must obtain additional permits (licenses) as financial market participants.

Key words: cryptocurrencies, money laundering, terrorist financing, mining, blockchain.

Криптовалюти, їх майнінг, купівля-продаж, інвестування в них – затребуваніші напрямі сучасного бізнесу в усьому світі. Саме у цьому напрямку найбільш ініціативним підприємцям уявляється майбутній розвиток економіки не лише в національному, але і в міжнародному масштабі. Інтернет-пошукачі фіксують сотні тисяч запитів на пошук інформації у цій галузі, починаючи з елементарних понять «криптовалюти», «біткойн», «блокчейн» і завершуючи складними схемами з майнінгу криптовалют. Отже, все більше людей у світі проявляють зацікавленість у придбанні та майнінгу криптовалют.

Криптовалюта вперше була представлена в 2009 році особою (чи, скоріш, групою осіб), яка називала себе Сатоши Накамото. За десятиріччя криптовалюти повністю увійшли в повсякденне життя, пройшовши шлях від цифрової валюти, за які можна було придбати цифрові товари й послуги (доменне ім'я, хостинг, програми та ключі ліцензійних програм тощо), до валюти, яку використовують не лише як засіб платежу на онлайн-аукціонах, в інтернет-магазинах, у багатьох міжнародних компаніях (в WordPress, Dell, Vigin Galactic, The New York Times, CNN, Reuters тощо), але й як засіб накопичення та інвестування.

Криптовалюти завойовують дедалі більший простір – у багатьох країнах Європи (Іспанії, Португалії, Швейцарії тощо) легально існують Bitcoin-банкомати (биткойномати) – банкомати, у яких можна обміняти BTC на реальні гроші [1]. У Канаді, Польщі, Ізраїлі та інших країнах відкрито посольства Bitcoin, де здійснюється навчання осіб, що бажають набути навичок та зрозуміти можливості користування криптовалютою, й надаються інші послуги (від інформування та надання базових знань до способів захисту BTC на онлайн-електронних гаманцях) [2, с. 22]. У Швейцарії функціонує швейцарська біржа криптовалют ECUREX GmbH [1]. Необхідність правового регулювання криптовалют визнані Австралійським сенатом [2], урядом Японії [3], Сенатом США [4] тощо. У Швейцарії створено біржу криптовалют ECUREX GmbH, яка на сучасному етапі є першою у світі обмінною платформою криптовалют на фіатні гроші [5].

Уряди багатьох країн активно розробляють і впроваджують нормативне регулювання обігу криптовалют із метою його легалізації, захисту прав контрагентів, оподаткування тощо. Навіть країни, які раніше встановлювали заборону на майнінг та обіг криптовалюти, змінили свій підхід і активно розробляють нормативну базу у цій сфері (наприклад, Китай: якщо в 2013 році Народний банк Китаю видав «Повідомлення про заходи запобігання, пов'язані з ризиками використання Bitcoin», у якому одну з основних криптовалют – Bitcoin – було визначено як «спеціальний віртуальний товар» і встановлено, що будь-які операції для банків із Bitcoin заборонені, навіть було визначено перелік китайських веб-сайтів, де продавалися Bitcoin, з якими китайські банки повинні були припинити діяльність і закрити їх рахунки [6] – то влітку 2019 в Китаї вже готова до запуску перша у світі банківська криптовалюта Центрального банку Китаю [7]).

Проте в Україні правове регулювання обігу криптовалют перебуває у «сірій» зоні. З одного боку, прямої заборони на їх обіг сучасне національне законодавство не вста-

новлює. Лист № 29-208/72899 від 08.12.2014, де Національний банк України зазначав, що «віртуальна валюта Bitcoin є грошовим сурогатом, який не має забезпечення реальної вартості» [8], визнаний таким, що втратив актуальність відповідно до листа НБУ від 22.03.2018 № 40-006/16290 [9], а на офіційному порталі Національного банку України розміщена спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні, у якій повідомляється, що Національний банк України, Національна комісія із цінних паперів та фондового ринку і Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг, переконані, що складна правова природа криптовалют не дає змоги визнати їх ані грошовими коштами, ані валютою і платіжним засобом іншої країни, ані валютною цінністю, ані електронними грошима, ані цінними паперами, ані грошовим сурогатом [10]. Оскільки відповідно до ч. 2 ст. 32 Закону України «Про національний банк України» [11] на території України забороняється випуск та обіг лише грошових сурогатів, то, відштовхуючись від загального юридичного принципу *ubi jus incertum, ibi nullum* (лат. «що не заборонено, то дозволено») та спираючись на ст. 42 Конституції України, згідно з якою «кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом» [12], можна було б припустити, що майнінг та купівля-продаж криптовалют на території України не забороняється. Цей висновок опосередковано підтверджує й позиція Державної фіскальної служби України, в індивідуальній податковій консультації якої від 25.01.2019 № 282/К/99-99-13-01-02-14/ІПК вказується, що «у зв'язку з відсутністю на сьогодні консолідованого підходу до класифікації криптовалюти та регулювання операцій з нею криптовалюта не має визначеного правового статусу в Україні» [13].

З іншого боку, в пресі постійно лунають повідомлення, що працівники Національної поліції України затримали осіб, які виготовлювали та продавали криптовалюту або вилучили обладнання для її майнінгу [14; 15]. Виникає питання, чому ж, якщо немає ніякої правової заборони на майнінг та обіг криптовалюти, проводяться заходи для боротьби з її обігом? Причина цього полягає в тому, що криптовалюти нерідко використовуються для відмивання коштів та фінансування тероризму, торгівлі зброєю, забороненими наркотичними засобами та психотропними речовинами, оскільки дані про критповалютні транзакції зберігаються у системі блокчейн, яка є децентралізованою.

В умовах правової невизначеності, в яких на сучасному етапі перебуває обіг криптовалют у нашій країні (нормативного регулювання такого обігу в Україні немає, а два законопроекти, спрямовані на врегулювання відносин у зазначеній сфері – № 7183 від 06.10.2017 «Про обіг криптовалюти в Україні» [16] та № 7183-1 від 10.10.2017 «Про стимулювання ринку криптовалют і їх похідних в Україні» [17] – були відкликані 29.08.2019), пересічному українцю важко визначитися, чи можна використати переваги криптовалют для розвитку бізнесу, чи це негативний фактор, який не лише створить суттєві ризики в майбутньому у вигляді накладення будь-яких адміністративних чи кримінальних санкцій, але й завдасть непоправної шкоди діловій репутації і створить неможливість побудови партнерських відносин із серйозними контрагентами в майбутньому. Отже, для України особливої актуальності набуває розроблення правового врегулювання обігу криптовалют.

Важливо відмітити, що сьогодні регулювання обігу криптовалют у різних країнах визначається, виходячи з публічної мети держав, і спрямовано на нейтралізацію об'єктивних ризиків відмивання доходів і фінансування тероризму. Можна виділити три підходи до регулювання ризиків протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму у процесі розроблення нормативного регулювання операцій із криптовалютами: 1) внесення змін безпосередньо в національний закон про протидію від-

миванню доходів та фінансуванню тероризму і встановлення криптобірж та інших учасників обігу криптовалют як об'єктів регулювання; 2) віднесення криптовалют та інших професійних учасників до вже існуючих учасників фінансового ринку (банкам, небанківським установам тощо), на які вже розповсюджена вимога щодо протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму; 3) формування самостійного законодавства для нових учасників ринку, на яких розповсюджуються вимоги протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму.

Перший варіант зміни законодавства обрав острів Мен, який оновив своє законодавство, внесши зміни до Закону «Про доходи про злочини» від 2008 року, згідно з якими особи, що здійснюють діяльність із криптовалютами, є суб'єктами протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму, вони повинні ідентифікувати своїх клієнтів та звітувати перед органами фінансової розвідки про здійснені операції [18, с. 47]. Аналогічний проект змін законодавства висунутий сьогодні і ЄС, який вносить поправки до Директиви протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму щодо того, що особи, які здійснюють обмінні операції між віртуальними валютами і фіатними валютами, а також особи, що надають послуги зі зберігання і передачі віртуальної валюти, підпадають під вимоги законодавства щодо протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і повинні ідентифікувати своїх клієнтів [18, с. 50].

Другий варіант розроблення нормативного регулювання операцій із криптовалютами з урахуванням ризиків протидії відмивання доходів та фінансування тероризму використовується, насамперед, у США. Вимоги протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму розповсюджено на криптобіржі та інших професійних учасників за рахунок їх віднесення до установ, що надають фінансові послуги. Підрозділи фінансової розвідки США визнали діяльність ряду суб'єктів криптоекономіки діяльністю фінансової установи в розумінні Закону «Про банківську таємницю» [19, с. 137]. На таких суб'єктів розповсюджується вимоги законодавства щодо протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму, тобто установи повинні ідентифікувати своїх клієнтів і надавати контролюючому органу інформацію. При цьому такі установи повинні отримати ліцензію установи, що надає фінансові послуги. Відповідно до чинного законодавства вимога щодо отримання ліцензії розповсюджується і на іноземні криптобіржі та інших професійних учасників фінансового ринку, якщо такі особи надають послуги резидентам США. Іноземні підприємці зобов'язані призначити в США представника, який буде звітувати перед підрозділами фінансової розвідки США про діяльність вищевказаних суб'єктів.

Доцільність розповсюдження на нових учасників чинного фінансового законодавства визнається і в ряді країн Європи. Наприклад, на діяльність криптобірж у Швейцарії розповсюджується дія Закону «Про банки» 1934 р., який вимагає отримання банківської ліцензії і щодо суб'єктів, які здійснюють операції з криптовалютами, застосовується екстериторіально. Так, для надання послуг особам у Швейцарії потрібно отримання відповідних ліцензій від регуляторів, навіть якщо біржа зареєстрована в іншій країні, проте здійснення посередницької діяльності з приймання критповалют за рахунок сплати товарів чи послуг і їх переведення у фіатні засоби не потребує отримання банківської ліцензії. Таким установам достатньо отримання ліцензії протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму від регулятора (таку ліцензію отримала платіжна система Payment21) [19, с. 139]. Аналогічний підхід до правового регулювання діяльності криптобірж застосовується і в Німеччині.

Третій спосіб зниження ризиків відмивання доходів та фінансування тероризму пов'язаний зі створенням самостійного законодавства для нових учасників ринку,

на які розповсюджуються вимоги протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму. Таким шляхом пішла Японія, яка ввела Закон «Про платіжні послуги віртуальних бірж», відповідно до якого суб'єкт, що здійснює діяльність із купівлі чи продажу криптовалюти, пов'язаних із цим посередницьких, брокерських чи агентських послуг, послуг з управління грошами користувачів чи криптовалютою, повинен отримати ліцензію на ведення діяльності, при цьому вимоги щодо отримання ліцензії розповсюджуються і на іноземні біржі, які надають послуги особам на території Японії.

Таким чином, Україна може застосувати один із розроблених міжнародною практикою підходів до правового регулювання діяльності суб'єктів, що здійснюють операції з криптовалютами, або розробити правове регулювання обігу криптовалют таким чином, щоб не покладати додаткових вимог на суб'єктів, що здійснює діяльність, пов'язану з обігом криптовалют, крім дотримання вимог законодавства щодо протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму, або передбачити, що суб'єкти, які здійснюють діяльність, пов'язану з обігом криптовалют, повинні отримувати додаткові дозволи (ліцензії) як учасники фінансового ринку.

Список використаних джерел:

1. Федеральная налоговая служба Швейцарии (ESTV) обрадовала всех пользователей криптовалют в этой стране: к операциям с Bitcoin в Швейцарии не будет применяться НДС (VAT). URL : http://bits.media/news/operatsii-s-bitcoin-v-shveytsarii-ne-budut-oblagatsya-nds/.
2. PBOC Rule Means Bitcoin Websites in China Must Close, Expert Says – Caixin Online. URL : http://english.caixin.com/2014-03-27/100657518.html.
3. Япония изучает Bitcoin. URL : http://ru.ecurrency.ec/2013/12/japan-is-interested-in-the-bitcoin/.
4. Greenspans A. Comment about Bitcoin. URL : http://www.businessinsider. in/Everyone-Is-Baffled-By-Alan-Greenspans-Comment-About-Bitcoin/articleshow/26873628.cms.
5. Биткоин в Швейцарии – криптовалютный рай? URL : http://www.coinfox.ru/faq/4071-bitkoin-v-shvejtsarii.
6. Народный банк Китая запретил банкам операции с Bitcoin. URL : http://www.vedomosti.ru/finance/news/19690711/cb-kitaya-zapretil-bankam-operacii-s-bitcoin#ixzz2myQN49z2.
7. Китай готовится к выпуску собственной криптовалюты. URL : https://interfax.com.ua/news/economic/606763.html.
8. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin. Лист Національного банку України № 29-208/72899 від 08.12.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14/card5.
9. Про визнання такими, що втратили актуальність, окремих листів Національного банку України. Лист Національного банку України від 22.03.2018 № 40-006/16290. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6290500-18.
10. Офіційний сайт Національного банку України. URL : https://www.bank.gov.ua/control/uk/index.
11. Про Національний банк України. Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.
12. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Індивідуальна податкова консультація від 25.01.2019 №282/К/99-99-13-01-02-14/ІПК. URL : https://news.dtkt.ua/debet-kredit/portal-news/53507.

14. В «Борисполе» задержали крупную партию устройств для майнинга криптовалюты. URL : https://bykvu.com/ru/bukvy/84410-v-borispole-zaderzhali-krupnuyu-partiyu-ustrojstv-dlya-majninga-kriptovalyuty/.

15. Киберполиция задержала жителя Черновицкой области за майнинг криптовалют. URL : https://lb.ua/economics/2019/03/26/422976_kiberpolitsiya_zaderzhala_zhitelya.html.

16. Про обіг криптовалюти в Україні. Законопроект № 7183 від 06.10.2017. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684.

17. Про стимулювання ринку криптовалют і їх похідних в Україні. Законопроект № 7183-1 від 10.10.2017. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710.

18. Поппер Н. Цифровое золото. Невероятная история биткойна, или как идеалисты и бизнесмены изобретают деньги. Москва : Диалектика, 2017. 324 с.

19. Левашенко А.Д., Єрмохин М.С. Современная криптоэкономика: международное правовое регулирование. *Международная торговля и торговая политика.* 2018. № 1. С. 133–142.

УДК 343.232
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.34

ПСИХІЧНИЙ ПРИМУС, НАСИЛЬСТВО ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ВИКЛЮЧАЄ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ

Собко Ганна Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
кримінального права та кримінології
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Статтю присвячено змінам у кримінальному законодавстві України, які сталися у зв'язку з прийняттям чинного Кримінального кодексу України, торкнулися й регулювання питань психічного насильства. Введенням ст. 40 КК України законодавець випередив науку, оскільки серйозного доктринального підґрунтя цього питання досі не було. Враховуючи це, у вказаній роботі вибудовуватимуться спроби дати важливі визначення психічному примусу в сенсі ст. 40 КК України, переборному і непереборному примусам, юридичній і фактичній підставам примусу, правомірній шкоді та ін. Також важливо описати місце примусу як обставини, що виключає злочинність діяння, у кримінальному праві і його правову природу.

Сьогодні відсутні будь-які фундаментальні дослідження, в яких комплексно розглядалось би питання ролі психічного примусу та насильства саме як обставини, що виключає злочинність діяння. Ч. 1 ст. 40 КК України визначає, що не є злочином дія або бездіяльність, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Ч. 2 цієї статті вказує на другий вид примусу – психічний.

У свою чергу під психічним примусом розуміється погроза застосування до особи фізичного насильства або заподіяння матеріальної або моральної шкоди (наприклад,

погроза вбити, знищити або пошкодити майно, поширити відомості, що ганьблять особу, тощо) з метою спонукати її вчинити злочин.

Питання про кримінальну відповідальність особи у разі наявності переборного примусу та психічного примусу вирішується за правилами, які визначені нормою кримінального законодавства про крайню необхідність.

Незважаючи на істотну розробленість поняття примусу та його видів, викликає зауваження взагалі розмежування примусу на фізичний та психічний. На нашу думку, примус може бути лише психічним. Він може бути підкріплений фізичним насильством. Але якщо є лише насильство, то це не фізичний примус, а саме фізичне насильство.

Ключові слова: фізичний примус, психічний примус, фізичне насильство, нефізичне насильство, крайня необхідність, кримінальна відповідальність.

MENTAL PRIMUS, VIOLENCE AS A CIRCUMSTANCES, WHICH EXCLUDES ANY CRIME

Sobko Ganna Mykolaivna,
associate professor, associate professor
criminal law and criminologist
(Odessa state university of internal affairs,
Odesa, Ukraine)

Changes in the criminal legislation of Ukraine, which occurred in connection with the adoption of the current Criminal Code of Ukraine, also touched upon the regulation of issues of mental violence. Introduction of Art. 40 of the Criminal Code of Ukraine, the legislator outstripped science, since there was still no serious doctrinal basis for this issue. Taking into account this, in this work, attempts will be made to give important definitions of mental coercion in the sense of Art. 40 of the Criminal Code of Ukraine, overcome and irresistible coercion, legal and factual grounds for coercion, lawful harm, etc. It is also important to describe the place of coercion as a circumstance that excludes the crime of an act, in criminal law and its legal nature.

Today, there are no fundamental researches in which the question of the role of mental coercion and violence as a circumstance precluding the crime of an act would be comprehensively addressed. Ч. 1 ст. 40 of the Criminal Code of Ukraine determines that action or inaction is not a crime, which caused damage to law-protecting interests, was committed under the direct influence of physical coercion, as a result of which a person could not manage his actions. Part 2 of this article points to the second type of coercion – mental.

In turn, psychological coercion refers to the threat of physical abuse or physical or moral harm (eg, the threat of killing, destroying or damaging property, disseminating information that reproaches a person, etc.) in order to induce him to commit a crime.

The question of the criminal liability of a person in the case of excessive coercion and mental coercion is decided by the rules defined by the norm of criminal legislation on the urgency.

Despite the substantial development of the notion of coercion and its types, there is a general remark of the distinction between coercion and physical and mental.

In our opinion, coercion can only be mental. It can be backed up by physical violence. But if there is only violence, then this is not physical coercion, namely physical violence.

Key words: physical coercion, mental coercion, physical violence, non-physical violence, extreme necessity, criminal liability.

Проголошення України правовою державою вимагає уваги з боку кримінального законодавства до прав потерпілих від психічного насильства і рівною мірою до прав осіб, які вдалися до застосування психічного насильства. Питання психічного насильства пов'язане з одвічно актуальною темою безпеки і спокою людини.

Зміни у кримінальному законодавстві України (пряме закріплення психічного примусу як обставини, що виключає злочинність діяння, зміни у статтях Особливої частини КК України), які сталися у зв'язку з прийняттям чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України, торкнулися й регулювання питань психічного насильства. Проте у кримінальному законі є суттєві недоліки, пов'язані з регулюванням психічного насильства, в тому числі термінологічного характеру. Так, у КК України відсутнє визначення психічного насильства, що є наслідком недостатнього і неякісного відображення категорій психології в кримінальному законодавстві.

Введенням ст. 40 КК України законодавець випередив науку, оскільки серйозного доктринального підґрунтя цього питання досі не було. Враховуючи це, у нашій роботі вибудовуватимуться спроби дати важливі визначення психічному примусу в сенсі ст. 40 КК України, переборному і непереборному примусам, юридичній і фактичній підставам примусу, правомірній шкоді та ін. Також важливо описати місце примусу як обставини, що виключає злочинність діяння, у кримінальному праві і його правову природу.

Загалом, психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння, отримав пристойну законодавчу гавань. Подальші перспективи розвитку цієї теми можна пов'язати з розвитком цікавого питання щодо офіційного визнання доктрини джерелом права, з очікуваннями на судову практику і її узагальненням, із гіпотетично можливим внесенням змін і доповнень до законодавства.

В юридичній літературі, яка видавалась до прийняття нового Кримінального кодексу України, нерідко аналізувались ті обставини, що виключають злочинність діяння, які не були передбачені на законодавчому рівні. Водночас фізичному і психічному примусу приділялося не так багато уваги, хоча це питання і висвітлювалось у працях Ю.В. Бауліна, Р.Д. Шарапова, Т.Ю. Орєшкіної, В. Шепельникова та ін.

Проблемою обставин, що виключають злочинність діяння, займалися такі науковці, як Г.В. Бушуєв, С.О. Домахін, В.М. Козак, Н.І. Паше-Озерський, М.І. Якубович та інші. Наукові дослідження були присвячені юридичній природі обставин, що виключають злочинність діяння, їх кримінально-правовій характеристиці.

Сьогодні відсутні будь-які фундаментальні дослідження, в яких комплексно розглядалося б питання ролі психічного примусу та насильства саме як обставини, що виключає злочинність діяння. Лише фрагментарно це питання піднімалося у роботах В.М. Бурдіна, С.М. Таганцева та Н.М. Ярмиш, а також стосовно поодиноких складів злочинів.

У вказаній роботі слід розкрити такі питання:

1) Розгляд питання щодо поняття обставин, які виключають злочинність діяння та їх регламентація в кримінальному законодавстві;

2) Визначення психічного примусу та насильства в системі обставин, що виключають злочинність діяння;

3) Порівняння зазначених понять у національному кримінальному праві та кримінальному праві зарубіжних держав.

Прийняття Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. нового Кримінального кодексу на законодавчому рівні закріпило існування кримінально-правового інституту під назвою: «Обставини, що виключають злочинність діяння». Даний інститут є одним із найбільш оновлених і доповнених у Кримінальному кодексі України, тому

в науці кримінального права не всі з передбачених у ньому обставин мають необхідний рівень розроблення, аналізу і роз'яснень. У КК України 1960 року передбачалося три обставини, що виключають злочинність діяння: необхідна оборона, крайня необхідність і затримка злочинця. Однак у науці кримінального права досліджувалися й інші обставини, що виключають злочинність діяння, які не були закріплені безпосередньо в нормах КК України.

Таким чином, Кримінальний кодекс України 2001 року вперше замість трьох обставин, що виключають злочинність діяння, передбачив сім.

Як самостійна обставина, що виключає злочинність діяння, визнається й психічний примус. Така позиція законодавця, з одного боку, є досить обґрунтованою та зумовленою сучасним розвитком суспільства, економіки, науки, особливостями правоохоронної діяльності тощо, а з іншого – характеризується недостатньою розробленістю відповідних кримінально-правових норм, що призводить до труднощів кваліфікації протиправної поведінки та вирішення питання про притягнення чи звільнення осіб від кримінальної відповідальності. Такі складнощі виникають і в разі правової оцінки поведінки осіб, яка вчиняється під психічним примусом [1, с. 162–63].

Користуючись тим, що в науковій літературі майже не зустрічається понять стану обставини, що виключає злочинність діяння, і самої такої обставини, доцільно запропонувати такі дефініції. Стан обставини, що виключає злочинність діяння, – це явище, що характеризується сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, наявність якого є необхідною умовою, що виключає злочинність діяння, до вчинення якого спонукало таке явище. Обставина, що виключає злочинність діяння, – це вчинення особою, яка опинилась у специфічній ситуації (стані) діяння, до якого спонукала ця ситуація, що формально містить склад злочину і не перевищує меж правомірної шкоди [2, с. 13].

Частина 1 ст. 3 Конституції України, принцип конституційної адекватності (конституціоналізму) кримінального права як прояв принципу законності, а також ч. 1 ст. 1 КК України надають підстави стверджувати, що головною цінністю в сучасному кримінальному праві України визнано людину, а отже, й особистість. Таким чином, одним із провідних об'єктів уваги в сучасному кримінальному праві України постає психіка людини як джерело небезпеки і як об'єкт захисту. Це має значення для правотворчості, тлумачення КК України (зокрема, для кваліфікації злочинів, індивідуалізації кримінального покарання), надання допомоги потерпілим від злочинів.

Увага, яка приділяється людині, її психіці в кримінальному законодавстві, а також у кримінально-правовій доктрині, зокрема такими видатними науковцями, як Ю.В. Баулін, О.А. Мартиненко, Л.В. Сердюк, А.П. Тузов, є однією з важливих запорук підвищення рівня визначеності, вичерпності, узгодженості в законодавчому регулюванні і доктринальному розумінні складів злочинів (зокрема, психічно-насильницьких) з метою забезпечення прав і законних інтересів осіб, винних у вчиненні злочинів і потерпілих від злочинів. У теорії кримінального права узагальнено насильство повинно розумітися як поняття, що охоплює посягання на всі структури (сфери) особистості: біологічну, соціальну, психічну і духовну.

Аналіз існуючих доктринальних моделей засвідчує, що саме поняття «явище психіки людини» є найбільш підходящою категорією психології для визначення понять кримінального насильницького психічного впливу і кримінальної насильницької психічної шкоди.

Відсутність у КК України визначення психічного насильства, як і відсутність у ньому єдиного вичерпного узгодженого термінологічного словника (В. Навроцький, З. Тростюк, М. Хавронюк), порушує конституційне положення, відповідно до якого кожному гарантується право знати свої права і обов'язки (ч. 1 ст. 57 Конституції

України), підриває уявлення про презумпцією належної якості законодавства, не відповідає потребі сформованості ключових культуроутворюючих юридичних понять, ускладнює реалізацію функцій кримінального права, тлумачення і застосування КК України [3, с. 8–9].

Говорячи про дослідження насильства в контексті обставин, що виключають злочинність діяння, проаналізуємо його значення в ході поведінки особи, яка вчинила певне діяння внаслідок відповідного впливу, якому не можна протистояти. Це, наприклад, дія особи, яку штовхнули на потерпілого, внаслідок чого була заподіяна шкода його здоров'ю. Вказана ситуація змодельована у ч. 1 ст. 40 КК України, а відповідне діяння винного в теорії кримінального права прийнято називати непереборним фізичним примусом. Під останнім визнається такий вплив на тілесну недоторканість та свободу особи, коли вона позбавляється можливості діяти за своїм розсудом, примушується до вчинення суспільно небезпечного діяння, яке завдає шкоди правоохоронюваним інтересам або створює небезпеку заподіяння такої шкоди, шляхом застосування до неї фізичного впливу.

Однак такою є позиція, якщо у вказаній ситуації існує застосування насильства, а не примусу. Прихильники цієї позиції обґрунтовують її тим, що про примус може йтися тільки в тих випадках, коли людина виконує те, що від неї вимагають, тобто проявляє свою волю. А під впливом так званого непереборного фізичного примусу людина взагалі не проявляє себе як особистість. Особу, яку штовхнули на потерпілого, наслідком чого була заподіяна шкода його здоров'ю, не можна вважати змушеною скоїти зазначене. У такому випадку особа, що заподіяла шкоду правоохоронним інтересам, є простим знаряддям вчинення злочину, коли, усвідомлюючи злочинність вчиненого, вона тим самим не мала можливості виконати вимоги закону чи запобігти його порушенню [4, с. 277–280].

Видається, що зазначені доводи є досить обґрунтованими, адже і семантичне, і граматичне значення слова «примус» зводиться до того, що це «зумовлена кимось або чимось необхідність діяти в певний спосіб незалежно від бажання», а це означає, що примушувана особа зберігає свідомо-вольовий контроль над своєю поведінкою. Тому, розмежовуючи поняття «примус» та «насильство», можна стверджувати, що за примусу вплив здійснюється лише проти волі особи, а в разі насильства, як відомо, як проти, так і поза волею чи за відсутності волі. За результатами впливу на свободу волі примус призводить до обмеження свободи волі, а насильство – до обмеження або вилучення свободи волі. Інакше кажучи, під час примусу особа, яку змушують, зберігає можливість обрати той чи інший варіант своєї поведінки, а у ході застосування насильства може як зберігати, так і не мати змоги діяти на власний розсуд (як, наприклад, у ч. 1 ст. 40 КК України, коли «особа не може керувати своїми вчинками»).

Ч. 1 ст. 40 КК України визначає, що не є злочином дія або бездіяльність, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Ч. 2 цієї статті вказує на другий вид примусу – психічний. У свою чергу під психічним примусом розуміється погроза застосування до особи фізичного насильства або заподіяння матеріальної або моральної шкоди (наприклад, погроза вбити, знищити або пошкодити майно, поширити відомості, що ганьблять особу, тощо) з метою спонукати її вчинити злочин.

В.В. Іванова під примусом розуміє вплив на особу поза або всупереч її волі. На її думку, примус – це вплив на особу проти її волі, який обмежує свободу вибору поведінки, що має на меті змусити діяти відповідно до волі того, хто примушує [5, с. 49].

Питання про кримінальну відповідальність особи у разі наявності переборного примусу та психічного примусу вирішується за правилами, які визначені нормою кримінального законодавства про крайню необхідність.

Незважаючи на істотну розробленість поняття примусу та його видів, викликає зауваження щодо розмежування примусу на фізичний та психічний [6, с. 163]. На нашу думку, примус може бути лише психічним. Він може бути підкріплений фізичним насильством. Але якщо є лише насильство, то це не фізичний примус, а саме фізичне насильство.

Досить розповсюдженою є точка зору, що погроза фізичним насильством є єдино можливою формою вираження психічного насильства. Але є підстави віднести до нього також погрозу завдання шкоди правам людини, вплив на органи почуттів, повідомлення неприємної інформації тощо. Примус має мету, а отже, може вчинятися лише з прямим умислом, оскільки мета є ознакою суб'єктивної сторони злочину, вчиненого саме з прямим умислом. Т.Ю. Орєшкіна відзначає, що межами психічного примусу не охоплюється погроза вчинення законних дій (бездіяльності). Проте погроза порушити інтерес формально є незаконною і має ознаки примусу. Психічний примус відноситься до обставини, що виключає злочинність діяння [7, с. 10–11].

Якщо розглядати психічний примус у системі обставин, що виключають злочинність діяння, то слід зазначити, що такий примус являється окремою самостійною обставиною, оскільки являє собою передбачені КК України, зовні подібні зі злочинами, соціально допустимі правомірні дії або бездіяльність особи, вчинені за наявності певних умов, що виключають протиправність діяння, а тому і кримінальну відповідальність особи за заподіяну правоохоронюваним інтересам шкоду.

Примусу, як й іншим обставинам, що виключають злочинність діяння, притаманні такі ознаки: 1) діяння, вчинені у стані примусу, зовні подібні до злочинів; 2) діяння, вчинені у стані примусу, можуть мати форму дії або бездіяльності; 3) діяння, вчинені у стані примусу, не можна назвати суспільно корисними, вони є лише соціально допустимими внаслідок відсутності можливості вільно керувати своєю поведінкою з боку особи, яка змушена заподіяти шкоду; 4) закон висуває певні умови правомірності заподіяння шкоди у стані примусу.

Таким чином, психічний примус у системі обставин, що виключає злочинність діяння, є окремою самостійною обставиною [8, с. 8–9].

З коректністю законодавчого закріплення поділу примусу на переборний та непереборний категорично не можна погодитись. Якщо внаслідок примусу особа не могла керувати своїми вчинками, то ставити питання про злочинність чи незлочинність відповідних дій або бездіяльності, які заподіяли шкоду правоохоронюваним інтересам, у контексті обставин, що виключають злочинність діяння, не можна. Особа, яка не може керувати своїми вчинками, повинна визнаватися або неосудною через наявність такого медичного критерію, як тимчасовий розлад психічної діяльності (ст. 19 КК України), або на підставі загальних положень кримінального права у даному випадку відсутня вина за невчинення певних дій (бездіяльність), оскільки потерпілий повинен був, але фактично не міг (з незалежних від нього причин) їх здійснити. У даному випадку мова повинна йти виключно про те, що умовою правомірності заподіяння шкоди з боку особи, яка зазнала примус, є фактично неможливість особи вільно керувати своїми діями. Саме через обмеження свободи волі особи та її прояву в керуванні своєю поведінкою, зумовлене протиправними (злочинними) діями винної особи, злочинність заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам з боку особи, яку примушують, виключається [8, с. 10–11].

Слід зазначити, що кримінальне законодавство країн світу по-різному відноситься до психічного примусу як обставини, що виключає злочинність діяння. В одних вона чітко зафіксована. До них відносяться Росія, Україна, Білорусь та інші. Це зумовлено як правовими традиціями, так і доктринальними положеннями про свободу волі, у відповідності з якими людина завжди має можливість вибору свободи волі.

В інших країнах кримінальне законодавство передбачає примус як обставину, що виключає злочинність діяння, але спеціально не розрізняє фізичний або психічний примус. Так, згідно зі ст. 122-2 КК Франції не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка діяла під впливом сили або примусу, які вона не могла перебороти. Тобто термінологічно не розрізняються фізичний та психічний примус [9, с. 37]. Однак з огляду на тлумачення норми законодавець цієї країни мав на увазі саме два види примусу. Умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності виступає відсутність у неї можливості протидіяти примусу до вчинення злочину.

Такий підхід знайшов своє відображення і в кримінальному законодавстві США. Так, згідно з параграфом 309 КК штату Пенсільванія підставою для захисту від кримінального переслідування виступають обставини, коли виконавець здійснив поведінку внаслідок примусу, під впливом застосування протиправної фізичної сили або погрози її застосування до неї або іншої особи, яким, маючи розумну твердість, неможливо було протидіяти [10, с. 137].

Подібний підхід існує і в кримінальному законодавстві Аргентини. Згідно зі ст. 34 не підлягає кримінальної відповідальності той, хто був змушений діяти в результаті застосування до нього непереборної фізичної сили або погрози застосування тяжкої та неминучої шкоди [11, с. 52].

Цікавим є положення загального кримінального законодавства Англії, яке регламентує примус. Слід зазначити, що законодавчо врегульований лише окремий випадок примусу, а саме примус чоловіком дружини до вчинення злочину [10, с. 132].

У кримінальних кодексах інших країн фізичний та психічний примус або прямо не передбачений як обставина, що виключає злочинність діяння (ФРН, Польща, Китай), або передбачений досить поверхово. Так, згідно з п. 6 ст. 21 КК Іспанії не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка діяла в стані сильного страху. Такий страх може бути викликаний і фізичним, і психічним насильством, які застосовуються до потерпілого [6, с. 163].

З вищевикладеного можна зробити такі висновки.

1. Визначивши роль насильства в контексті ч. 1 ст. 40 КК України, потрібно зазначити, що застосування насильства, яке особа за цих обставин фізично не може подолати, виступає підставою для визнання її поведінки такою, що не має кримінально-правового значення. Тобто у зазначеній ситуації існує юридична фікція, коли кримінальну відповідальність за діяння, виконані внаслідок відповідного насильства, буде нести той, хто його застосував. Інакше кажучи, суб'єктом злочину визнається особа, яка використала іншу особу як знаряддя злочину. У цьому зв'язку очевидною є необхідність законодавчих змін у ч. 1 ст. 40 КК України, зокрема, термін «фізичний примус» замінити терміном «насильство».

2. Пропонується змінити редакцію статті ст. 40 КК України на таку:

«Стаття 40. Примус

1. Не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під впливом примусу, внаслідок якого особа не могла вільно керувати своєю поведінкою.

2. Питання про перевищення меж правомірності заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам за наявності примусу вирішується відповідно до положень статті 39 цього Кодексу».

3. Повинна бути змінена редакція п. 6. ч. 1 ст. 66 КК України. Під обставиною, яка пом'якшує кримінальне покарання, повинно визнаватись не вчинення злочину під впливом погрози, примусу, а вчинення злочину під впливом фізичного та психічного насильства. Таким чином, у даній нормі будуть охоплені всі випадки впливу на волю іншої особи з метою примусити її до протиправної поведінки.

Список використаних джерел:

1. Храмцов О.М. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння (національний та міжнародний аспекти). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2013. № 1062. Випуск № 14. С. 162–163.
2. Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния. Харків : Основа, 1991. 360 с.
3. Гуртовенко О.Л. Психічне насильство у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 17 с.
4. Наконечна Л.А. Роль насильства у статтях Загальної частини Кримінального кодексу України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 277–280.
5. Преступное насилие : монография / под ред. В.В. Иванова. Москва : ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. 83 с.
6. Храмцов О.М. Фізичний або псих ічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння (національний та міжнародний аспекти). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2013. Випуск № 14. № 1062. С. 163.
7. Гуртовенко О.Л. Психічне насильство у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 17 с.
8. Касьян А.О. Фізичний та психічний примус в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук, спец : 12.00.08 ; Харківський нац. ун-т внутрішніх справ, 2015. 16 с.
9. Уголовный кодекс Франции. Санкт-Петербург : Юрид. Центр Пресс, 2005. 343 с.
10. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права : монография. Москва : Междунар. отношения, 2002. 376 с.
11. Уголовный кодекс Аргентины. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 240 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.35

ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Бутенко Віктор Борисович,
перший заступник керівника
Луганської місцевої прокуратури № 2
Луганської області,
здобувач кафедри кримінального
процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна)

Стаття присвячена дослідженню історичних етапів становлення та розвитку інституту запобіжних заходів. Автором проаналізовано законодавство, яке на певному етапі державотворення регулювало застосування запобіжних заходів. У статті проаналізовано низку проблемних питань щодо запобіжних заходів згідно з Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК України). Зазначимо, що на теренах сучасної України прообраз сучасної системи запобіжних заходів виникає починаючи з XIII ст., що зумовлено появою перших законодавчих актів, що були прийняті на території першого державного утворення на території України – Київської Русі. Зважаючи на тривалість наукового пошуку в цьому напрямі, доцільно вивчити питання щодо еволюції поняття «запобіжні заходи» із застосуванням певної періодизації розвитку законодавства та наукової думки. Метою нашого дослідження є визначення обґрунтованого критерію періодизації розвитку вітчизняного кримінально-процесуального законодавства, наведення відповідних етапів такого генезису. Однак, на нашу думку, без здійснення такої періодизації вивчення історії кримінально-процесуального права перетворюється на безсистемний опис нормативно-правових актів, тому розглянемо і основні позиції щодо класифікації певних вітчизняних періодів розвитку кримінально-процесуального законодавства та права.

Ґенеза запобіжних заходів знаходить своє відображення на різних етапах розвитку суспільства залежно від історичних право-державотворчих процесів. Застосування запобіжних заходів як виду забезпечення кримінального провадження є одним із основних питань, які виникають у процесі досудового розслідування та судового провадження. Історичний шлях виникнення і розвитку запобіжних заходів характеризувався тенденцією до збільшення їх кількості, що сприяє більш індивідуалізованому їх застосуванню.

Ключові слова: запобіжні заходи, види запобіжних заходів, заходи забезпечення кримінального провадження, досудове розслідування, судове провадження.

PREVENTIVE MEASURES IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE: HISTORICAL PERSPECTIVE

Butenko Viktor Borisovich,
the First Deputy Head
of Lugansk local prosecutor's
office number 2 of the Luhansk region
a candidate for the criminal process
department of (Yaroslav Mudriy
National Law University,
Kharkiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of the historical stages of formation and development of the institute of preventive measures. The author analyzes the legislation regulating the application of preventive measures at a certain stage of state formation. The article analyzes a number of problematic issues regarding preventive measures in accordance with the Criminal Procedure Code (hereinafter – the CPC of Ukraine). The history of the establishment of the Institute of Preventive Measures has gone a long way in development and dates back more than a century, and is impossible without analyzing individual conceptual provisions of the history of national science. It should be noted that in the territory of modern Ukraine the prototype of the modern system of preventive measures arises from the 13th century, which is caused by the appearance of the first legislative acts that were adopted in the territory of the first state formation in the territory of Ukraine – Kievan Rus'. Given the length of scientific research in this area, it is advisable to examine the evolution of the concept of "precautionary measures" by applying a certain periodization of legislative development and scientific thought. The purpose of our study is to determine the justified criterion for the periodization of the development of domestic criminal procedural legislation, to provide the appropriate stages of such genesis. However, in our opinion, without carrying out such periodization, the study of the history of criminal procedure law becomes a haphazard description of normative legal acts, so let us consider and the main positions exist regarding the classification of certain domestic periods of development of criminal procedure law and law.

The genesis of preventive measures is reflected at different stages of society, depending on the historical law-making processes. The use of precautionary measures as a form of criminal prosecution is one of the main issues raised in the pre-trial investigation and judicial proceedings. The historical way of occurrence and development of preventive measures was characterized by a tendency to increase their number, which promotes their more individualized application.

Key words: preventive measures, types of preventive measures, criminal proceedings, pre-trial investigation, court proceedings.

Історія становлення інституту запобіжних заходів пройшла тривалий шлях розвитку та нараховує не одне століття, і неможлива без аналізу окремих концептуальних положень історії вітчизняної науки. Так,

Л.О. Окіншевич, досліджуючи історію розвитку українського права, застосував його поділ на такі епохи: 1) феодальну (X – XV ст.ст.); 2) станової держави (XVI – середина XIX ст.ст.); 3) модерної держави [1, с. 6].

Однією з перших найдавніших історико-правових пам'яток, яка містила елементи кримінального процесу, що особливим чином регламентували кримінальні процесуальні правовідносини, були договори Новгорода з Готським берегом та німецькими

містами 1189–1195 рр., Смоленська з Ригою, Готським берегом та німецькими містами 1229 р. Так, у ст. 4 договору 1229 р. регламентувалася процедура попереднього ув'язнення й встановлювались гарантії недоторканності іноземних купців: «Аще Руськыи гость в Ризе, или на Готьскомь березе извинится, никакоже его въсадити в дыбу. Оже будеть порука по нь, то дати на поруку; не будет ли порукы, то лзе и в железа въсадити. Или Немечьскыи гость извинится Смоленьске, не лзе его въверечи в погреб; оже не будеть по нь порукы, лзе его в железа въсадити». Як бачимо, у договорі передбачався прообраз поруки як запобіжного заходу для купців (гостів). У разі вчинення ними будь-яких злочинів винний не міг бути ув'язнений, якщо надавав надійного поручителя [2, с. 60, 78].

Наступним законодавчим актом, що регламентував запобіжні заходи, була Руська Правда. Заходами попередження та припинення злочинів були: порука, порука у зв'язку з хресним цілуванням, зверненням до духовенства (особливо під час народних заворушень), позбавлення та обмеження волі (саджання в проруб, льох, істобку, рів, темницю, віддачу за пристава) [3, с. 132].

У другій половині XIV ст. розпочався тривалий процес інкорпорації земель тогочасної України до складу Литовської держави й Речі Посполитої, що позначилось і на правовій системі. Статути Великого князівства Литовського вперше у вітчизняному праві регламентували процедуру досудового ув'язнення, і передбачали можливість його застосовування до неосілих шляхтичів, приватновласницьких підданих, господарських селян та міщан. У всіх трьох статутах окремими артикулами було закріплено, що жоден осілий шляхтич не міг бути затриманий і ув'язнений до суду [4, с. 91].

Перейдемо до дослідження документа «Статут благочиння або поліцейський» 1782 р., у якому було закріплено приблизний перелік доказів, достатніх для поміщення особи в тюрму. Однією з прогресивних ідей, викладених у Статуті, було те, що заходи кримінально-процесуального примусу та заходи кримінального покарання мають зовсім різні цілі, що тримання обвинуваченого під вартою до суду має бути, наскільки це можливо, коротшим [5, с. 272, 273].

Наступним документом, який закріплював запобіжні заходи, був «Статут кримінального судочинства», що був прийнятий у 1864 році. «Заходи перешкоджання обвинуваченому ухилитися від слідства» були встановлені у ст. 416 Статуту, де вказувались такі їх види: відібрання посвідки на проживання або підписки про явку до слідства та невідлучення з місця проживання; передача під особливий нагляд поліції; передача на поруки; взяття застави; домашній арешт та взяття під варту. На теренах сучасної України починаючи лише з початку XVIII ст. формується певний прообраз системи запобіжних заходів. Із введенням у дію Зводу законів Російської імперії 1832 року відповідно до ст. 876 передбачалися такі види запобіжних заходів: 1) тримання у в'язниці або при поліції; 2) домашній арешт; 3) поліцейський нагляд; 4) віддача на поруки [6, с. 307].

У 1857 р. після внесення змін до Зводу законів обставини, що враховуються під час обрання запобіжних заходів, дещо розширились, однак також не вносили чіткої ясності для їх розмежування. Так, у ст. 135 Зводу вказувалось, що домашній арешт і поліцейський нагляд слід застосовувати щодо обвинувачених у злочинах менш важливих, за які вони підлягали б ув'язненню у фортеці, у гамівних будинках або у в'язниці. Разом із тим запобіжний захід у вигляді передачі на поруки міг бути застосований за обставин, аналогічних домашньому арешту [6, с. 307]. Таким чином, якщо порівнювати зазначені вище Звід законів та Статут кримінального судочинства, то стає помітним той факт, що такий інститут кримінального процесу, як запобіжні заходи, в 1864 році з прийняттям зазначеного вище Статуту в своєму арсеналі вже налічував

два нові запобіжні заходи, а саме: а) відібрання виду на проживання чи зобов'язання підпискою про явку до слідчого і «невідлучку» з місця проживання; б) взяття застави.

У КПК УРСР 1922 року запобіжним заходам була присвячена глава XII, якою передбачалося, що від кожної особи, притягнутої як обвинуваченого, слідчий відбирає підписку про явку з обов'язком повідомляти про зміну проживання (ст. 146), і в ст. 147 було передбачено такі їх види: 1) підписка про невиїзд; 2) порука особиста та майнова; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) взяття під варту [7].

10–15 березня 1924 року з КПК були виключені запобіжні заходи майнова порука і застава, крім того, на законодавчому рівні в КПК у 1927 році був закріплений спеціальний запобіжний захід для військовослужбовців [8, с. 113].

Надалі система запобіжних заходів залишалася незмінною аж до 1958 року, коли у грудні 1958 року були прийняті «Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік». Цим нормативно-правовим документом передбачалися такі запобіжні заходи, як: підписка про невиїзд, особиста порука або порука громадської організації та взяття під варту. Крім того, Основи передбачали, що запобіжними можуть бути і інші заходи, які передбачені законодавством союзних республік [9].

Наступний період, пов'язаний із прийняттям КПК УРСР 1960 року, де у ст. 149 були передбачені такі запобіжні заходи, як: 1) підписка про невиїзд; 2) особиста порука; 3) порука громадської організації, колективу; 4) застава; 5) взяття під варту; 6) нагляд командування військ [10].

Після становлення незалежності України законодавець виділив у КПК Розділ 8, який мав назву «Провадження у справах про злочини неповнолітніх», де у Главі 36 «Особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх» містилася ст. 436, в якій було зазначено, що до неповнолітнього обвинуваченого, окрім загальних запобіжних заходів, які були визначені у ст. 149 КПК, можуть застосовуватися передача їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються у дитячих установах, – передача їх під нагляд адміністрації цієї установи [11, с. 68].

Як відомо, з моменту прийняття КПК УРСР 1960 р. і аж до 2012 року до нього вносились зміни понад 200 разів, що обґрунтовувало заміну його на новий КПК України, який би набагато більше відповідав умовам і вимогам сучасності. Зазначене вище стало поштовхом до того, що в 2012 році було прийнято новий Кримінальний процесуальний кодекс України.

І тільки надалі із прийняттям КПК 2012 року підписка про невиїзд, поруки громадської організації або трудового колективу, нагляду командування військової частини, які були передбачені попередніми КПК УРСР (1922, 1927 та 1960 років), була запроваджена нова система запобіжних заходів, до складу якої відповідно до ст. 176 КПК України ввійшли: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою [12].

З прийняттям КПК України запроваджується нова концепція запобіжних заходів, покликана забезпечити дотримання органами слідства прав та свобод підозрюваних та обвинувачених. Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України є великим кроком у процесі модернізації правової системи нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Іванов В.М. Історія держави і права : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2003. 416 с.

2. Памятники русского права. Памятники права феодальной раздробленности Руси XII – XV вв. / сост. А.А. Зимин; под ред. С.В. Юшкова. Москва : Госюриздат, 1953. Вып. 2. 442 с.

3. Білецька К.К. Виникнення та розвиток запобіжних заходів у вигляді особистого зобов'язання та особистої поруки на території сучасної України. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 5, 2014. С. 131–135.
4. Сокальська О.В. Попереднє ув'язнення як запобіжний захід у судовому процесі у добу Середньовіччя. *Науковий вісник.* № 1, 2014. С. 86–93.
5. Сіверський О.М. Розвиток заходів примусу на території України в історичному аспекті. *Вісник Академії адвокатури України.* 2015. № 2 (33). С. 269–276.
6. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. Т. 8. Судебная реформа. Москва : Юрид. лит., 1991. 496 с.
7. Уголовно-процессуальный кодекс УССР от 13 сентября 1922 года. URL: http://mir.zavantag.com/pravo/16693/index.html#155557.
8. Уголовно-процессуальный кодекс УССР. Официальное издание в редакции 1927 г. Харьков : Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1927. 126 с.
9. Основы уголовного законодательства Союза ССР и республик: приняты Верхов. Советом СССР 02.07.1991 г. № 2281-1. URL: http://www.lawmix.ru/sssr/866.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року № 1001-05. URL: http://kon.ua/1_doc2.nsf/link1/KD0007.html.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України: станом на 10 жовтня 2007 року : (офіц.. текст). Київ : Видавничий дім «Скіф», 2007. 168 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page16.

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.36

ЩОДО СТРУКТУРИ МОВЛЕННЄВОГО ПОРТРЕТУ ОСОБИ В КРИМІНАЛІСТИЦІ

Савельєва Ірина Валеріївна,
аспірант кафедри галузевого права
(Херсонський державний університет,
м. Херсон, Україна)

Стаття присвячена порівняльному аналізу тлумачення поняття «мовленнєвий портрет» у лінгвістиці, психології та криміналістиці. На основі наукових праць визначено належність такого поняття до криміналістичної техніки.

Автор розглядає різні типи мовленнєвих портретів: рівневий, комунікативний, ґенезисний, психологічний та фрагментарний.

У статті подано детальний порівняльний аналіз особливостей мовленнєвого портрету в лінгвістиці та психології, а також у практиці розслідування злочинів, зокрема методичних рекомендацій Головного слідчого управління Міністерства внутрішніх справ України та рекомендацій щодо проведення судові експертизи.

Визначено структуру мовленнєвого портрета особи в криміналістиці та перспективи застосування методу мовленнєвого портрета у кримінальному провадженні. Автор наголошує, що сьогодні структура мовленнєвого портрету в криміналістиці не досліджена.

Зроблено висновок, що в криміналістиці на основі типових завдань кримінального провадження слід звернути увагу на вивчення особливостей мовленнєвого портрету,

які допоможуть досягти ідентифікаційних, групових чи діагностичних цілей. Тому мовленнєвий портрет особи в криміналістиці має вертикальну та горизонтальну структуру. У вертикальній структурі міститься 3 рівні: окремий, ситуаційний та індивідуальний. У горизонтальній – 3 групи ознак: усно-мовленнєві, писемно-мовленнєві та змішані.

Автор доходить висновку, що «мовленнєвий» портрет людини може бути досліджений і може бути основою криміналістичної ідентифікації, групофікації та діагностики, а також може бути застосований в оперативно-розшуковій, слідчій та експертній практиці.

Ключові слова: мовленнєвий портрет, структура, ознаки мовлення, ідентифікаційні ознаки мовлення особи, впізнання особи за голосом і мовленням, фоноскопічна експертиза, авторознавча експертиза.

FOR THE STRUCTURE OF SPEECH PORTRAIT OF PERSON IN CRIMINALISTICS

Savelieva Iryna Valeriivna,
Postgraduate Student of the Department
of Branch Law
(Kherson State University,
Kherson, Ukraine)

The article is devoted to the comparative analysis of the interpretation of the concept of "speech portrait" in linguistics, psychology and criminalistics. On the basis of scientific works, the affiliation of such a concept with forensic technology is determined.

Next, the author looks at different types of speech portraits: level, communicative, genesis, psychological and fragmentary.

The article gives a detailed comparative analysis of the features of speech portraiture in linguistics and psychology, and in the practice of crime investigations, in particular the methodological recommendations of the Main Investigative Directorate of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, and the recommendations for conducting forensic examinations.

The structure of the speech portrait of a person in criminalistics and the prospects of applying the method of speech portrait in criminal proceedings are determined.

The author stresses that today the structure of a speech portrait has not been investigated.

The author concludes that in forensic science, based on the typical tasks posed in criminal proceedings, one should pay attention to the study of features of a speech portrait that will help to achieve identification, group or diagnostic goals. Therefore, the speech portrait of a person in forensics has a vertical and horizontal structure. The vertical structure contains 3 levels: separate, situational and individual. In the horizontal, there are 3 groups of features: oral, written and mixed.

The author comes to the conclusion that the "speech" portrait of a person can be researched and can be the basis for criminalistic identification, grouping and diagnostics, and also applied in operative-search, investigative and expert practice.

Key words: speech portrait, structure, speech signs, identifying features of speech of a person, identification of a person by voice and speech, phonoscopic expertise, author's expertise.

Досягнення науки та науково-технічний прогрес зумовлюють зміну темпу, стилю та якості життя пересічної людини. Такий вплив зумовлює й зміни в особистості середньостатистичної особи. Вони досить відчутні навіть у межах 2–3 поколінь. Спілкування людей все більше стає дистанційним (з масовим використанням телефонного зв'язку) та «безособистісним» (з перенесенням комунікації до мережі Інтернет).

За таких обставин мовлення особи набуває особливого значення для вирішення завдань криміналістики.

Розвиваються новітні напрямки в лінгвістиці (ідентифікаційна лінгвістика та психолінгвістика), досягнення науковців використовуються в суміжних галузях і навіть поза ними. У лінгвістиці над проблематикою мовленнєвого портрету та мовної особистості працювали Є. Басовська, М. Грачов, Т. Романова, С. Єрмоленко, О. Земська, Л. Ігнаткіна, О. Козакова, О. Левоненко, І. Пономаренко, Т. Соловйова, Л. Струганець, Г. Богін, В. Карасик, Ю. Караулов, К. Сєдов, О. Шахнарович , Т.В. Шмельова тощо.

Над розкриттям поняття «мовленнєвий портрет» у царині психології спілкування працювали Л. Виготський, А. Добрович, О. Леонтьєв, К.Г. Юнг.

Частково структурні елементи «мовленнєвого портрету» досліджуються під час проведення фонографічної та авторознавчої експертиз, а також під час проведення впізнання особи за голосом. Окремі кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти правового регулювання їх проведення широко досліджувалося науковцями, зокрема такими, як: Р. Бєлкін, А. Леонтьєв, В. Журавель, М. Щербаковський, М. Салтевський, В. Бірюков, О. Шахнович, В. Батов, В. Бергер, Т. Варфоломеєва, А. Вінберг, В. Колмаков, В. Стратонов, І. Крилов, В. Гончаренко, Г. Грамович, Г. Грановський та ін. Під час аналізу наукових праць виявлено, що питання мовленнєвого портрету в криміналістиці досліджене мало, а також існують проблемні питання використання мовленнєвого портрету в кримінальному провадженні.

Серед представників навіть однієї науки (лінгвістики чи психології) не існує єдиного підходу до тлумачення поняття «мовленнєвий портрет».

Характеристика індивідуальних особливостей у мові суб'єкта поєднується з виділенням рис, типових для тієї або іншої соціальної групи, причому акцент робиться саме на останніх. Цей вид портретування передбачає виявлення специфічних рис мовця на тлі соціолінгвістичних змінних [1, с. 36].

Звужений варіант такого портрета – «рівневий, який відображає тільки один з ярусів мовної системи індивіда», увага в таких дослідженнях зосереджена на фонетичних, граматичних, орфографічних характеристиках мовлення індивіда.

Як ще один різновид мовленнєвого портрета К. Іванцова виділяє комунікативний портрет, в якому «в центр аналізу висуваються індивідуальні характеристики мовленнєвої поведінки».

Пильної уваги заслуговує методика портретування, розроблена К. Сєдовим, в якій «встановлюється зв'язок між особливостями мовлення індивіда (насамперед риторичними компетенціями) і глибинними причинами, які визначають своєрідність цих особливостей. Такий тип портрета можна назвати ґенезисним. Тип мовленнєвої культури, склад форм мовлення, які освоєні мовною особистістю, набір мовленнєвих жанрів, стратегій і тактик мовленнєвої поведінки всередині жанру, володіння нормами літературної мови та випадки відхилень від цих норм, прояв професійних навичок, специфіка цитатного фонду співвідносяться дослідником із характером стосунків у сім'ї (які зумовлюють ставлення особистості до себе, людей взагалі, родичів, колег, праці) у період формування мовної особистості, типом мовленнєвого середовища та субкультурою середовища, почасти – із психологічними рисами особистості (тип темпераменту, домінантність/ недомінантність, мобільність/ригідність, екстраверсія/інтроверсія, домінування лівої або правої півкулі)» [2, с. 124].

Окрім того, в лінгвістиці спостерігається й синтез означених підходів – поєднуються елементи різних варіантів мовленнєвого портретування, зокрема, психологічний портрет М. Цвєтаєвої, розроблений М. Ляпон, який поєднує в собі риси комунікативного та ґенезисного портрета.

Найпоширенішим типом мовленнєвого портрету є фрагментарний, який «передбачає вибіркову характеристику найбільш яскравих особливостей мовлення досліджуваної мовної особистості». Обґрунтовуючи такий підхід, Т. Ніколаєва зазначає, що «багато мовних парадигм, починаючи від фонетичної та завершуючи словотвірною, виявляються цілком відповідними загальнонормативним параметрам і тому інтересу не становлять. Навпаки, важливо фіксувати яскраві діагностуючі плями» [3, с. 73]. На цих позиціях стоїть також і М. Гордєєва, яка зазначає, що «одним із найважливіших моментів у характеристиці мовленнєвого портрета є фіксація найбільш яскравих елементів».

Поняття мовленнєвого портрета, за словами К. Іванцової, «може бути визначене як планомірний опис особливостей мовної особистості згідно з поставленими дослідником завданнями. Мовленнєвий (мовний) портрет – результат такого опису» [1, с. 39].

Таким чином, запропоновані тлумачення поняття «мовленнєвий портрет» є різними за обсягом ознак мовлення, які до нього відносить автор.

Дослідниця О. Алюніна в статті «Поняття мовленнєвого портрета в сучасних лінгвістичних дослідженнях» зауважує, що «під цілісним мовленнєвим портретом мовної особистості розуміється ієрархічно організована структура, яка включає такі компоненти:

– соціопсихолінгвістичний портрет – соціальні, психологічні, біологічні особливості, особисті інтереси й захоплення;

– особливості мовленнєвого портрета на рівні його лексикону: опис і аналіз усіх системно-мовних рівнів;

– особливості мовленнєвої культури – особливості комунікативної поведінки, врахування фактора адресата, своєрідність лексики» [4].

Для опису мовленнєвого портрета М. Гордєєва пропонує використовувати таку схему:

1) особливості мовних одиниць різних рівнів;

2) особливості мовленнєвої поведінки (етикетні формули, мовні кліше, прецедентні феномени, мовна гра);

3) лінгвокультурологічні особливості (відображення культури в мові);

4) рефлексія мовної особистості та метамовні мітки [5].

Схема аналізу, запропонована О.Г. Алюніною, представляє мовну особистість як носія соціальних, психологічних, біологічних особливостей та торкається ціннісного поля, зокрема інтересів і захоплень, та мовленнєвої культури особистості, тоді як М. Гордеева зосереджує увагу на відображенні світової та національної культур у мові, індивідуальних особливостей мовлення особи та її рефлексії над собою і своїм мовленням. Обидві схеми аналізу враховують вербально-семантичні особливості мовної особистості.

А. Леонтьєв, О. Шахнарович, В. Батов запропонували досліджувати такі ознаки мовлення особи, які варто включити до структури мовленнєвого портрету. Вони поділили їх на 3 групи:

1) звукові ознаки мовлення (голос, інтонація, вибір певного темпу мовлення в межах норми мови, характер, тривалість та розподіл пауз, характер та ступінь логічного виділення, ступінь фонетичної редукції, діалектні риси, іншомовний акцент).

2) семантико-граматичні ознаки (характер заповнення пауз, вибір слів і конструкцій, міра виразності, тобто потенційна можливість вибору; рівень мовленнєвої культури (правильність мови); міра організованості тексту (ступінь його планування).

3) категоріальні ознаки мовлення (вікові, соціальні, «соціальні діалекти» (професійна мова, жаргони, умовні мови – арго), територіальні, національні) [6, с. 38].

З метою криміналістичної ідентифікації, групофікації та діагностики окремі елементи мовленнєвого портрету особи використовують для проведення фонографічної (усне мовлення), авторознавчої, почеркознавчої та семантико-текстуальної експертиз (писемне мовлення).

На практиці фонографічна експертиза найчастіше використовується для дослідження особливостей голосу об'єкта.

Р.С. Бєлкін відносить фонографічну (фоноскопічну) експертизу, як складову частину відеофонографічної (відеофоноскопічної) експертизи, до класу Б 1.8. криміналістичних експертиз [7, с. 98].

Чинне законодавство України відносить відеофонографічну експертизу до класу криміналістичних експертиз.

Фонографічна експертиза включає в себе два основних напрями:

1. Вивчення голосу;
2. Вивчення мови.

Основним завданням авторознавчої експертизи є ідентифікація автора тексту. За допомогою цієї експертизи вирішуються ідентифікаційні завдання (щодо ототожнення особи автора тексту), а також неідентифікаційні завдання (діагностичні) про умови складання тексту, факт викривлення ознак письмової мови тощо, класифікаційні завдання про місце формування мовленнєвих навичок, рідну мову, освіту автора документа [8].

Під час проведення почеркознавчої експертизи виконуються такі криміналістичні завдання:

1. Ідентифікаційні – встановлення виконавця тексту рукопису або підпису; встановлення факту виконання однією особою рукопису, декількох підписів, тексту та підпису.
2. Діагностичні – встановлення умов та часу виконання рукопису, виконання рукопису в незвичному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідування почерку іншої особи.
3. Класифікаційні – встановлення статі та віку виконавця рукопису.

Семантико-текстуальною експертизою вирішуються завдання із встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних у тих чи інших текстах, їх стилістичного забарвлення, смислового навантаження, характеру інформації (чи може така інформація розглядатися як образлива) тощо.

Головне слідче управління МВС України рекомендує практичним працівникам під час допиту особи, яка буде впізнавати, детально з'ясувати специфічні ознаки голосу та мови особи, яка підлягає впізнанню.

До таких характерних ознак у запропонованій методиці віднесено:

– тип голосу за висотою: низький, середній, високий голос, що відповідає вокальній термінології: бас, баритон, альт, тенор – для чоловіків, сопрано – для жінок;
– тембр голосу: жорсткий, твердий, різкий, м'який, тремтячий, ніжний, сухий, придушений, дзвінкий, теплий, холодний, ліричний, металевий, глухий;
– гучність: гучна, середня, тиха;
– вид мови: літературна – нормалізована мова, яка використовується засобами масової інформації, у спілкуванні між культурними людьми; не літературна (загальнонародна) – має суттєві відхилення від нормалізованої мови в лексиці, синтаксисі, синтагматиці (використання діалектів, жаргонів, просторічних слів);
– стиль: побутовий, канцелярський, діловий, науковий;
– словниковий запас: багатий, середній, бідний;
– дикція: погана – нечітке вимовляння деяких звуків, особливо закінчень; добра – характеризується чіткою вимовою всіх звуків, більшою старанністю артикуляції;

– темп: рівномірний (швидкий, середній чи повільний), переривчастий та перемінний;

– форма викладення мовного повідомлення: проста або складна, визначена або плутана, коротка або довга;

– діалект – один із варіантів національної мови, який використовується обмеженою кількістю людей, пов'язаних територіальною, професіональною чи соціальною спільністю (наприклад, місцевий говір);

– акцент – ознака, що відрізняє особу, яка розмовляє не своєю рідною мовою, вказує на неправильну мову, тобто відхилення від норми, котре полягає у неправильному наголосі, інтонації, артикуляції та неправильній вимові звуків мови (може бути сильним або слабким);

– патологія мови – розлад мовного апарату, який виявляється у неправильній артикуляції у вимовлянні звуків мови;

– сталі фразеологічні звороти (наприклад, приказки, «крилаті висловлювання»);

– діалектизми: вживання слів, які належать якому-небудь територіальному, професіональному, виробничому, соціальному чи іншому діалекту;

– звукові звички (наприклад, покашлювання, прицмокування);

– сучасні слова іноземного походження (використання іншомовних слів);

– наголос у словах: правильний чи неправильний;

– слова-«паразити»: багатократне вживання, як правило, одного зі слів-«паразитів», які не мають у фразі ніякого значення, а лише забруднюють мову;

– особливі прикмети голосу та мови: заїкання, шепелявість, голос здавлений, фальцетний, з носовим відтінком тощо [9, с. 18].

Перспективи складання мовленнєвого портрету в криміналістиці та його значення в розкритті та розслідуванні правопорушень визначив вітчизняний вчений-криміналіст В. Стратонов. Він запропонував здійснювати групофікацію особи за її особливостями мовлення, тобто за допомогою комп'ютерної техніки визначати місце проживання особи. Адже кожен географічний район, кожен населений пункт має свою, тільки їм властиву специфіку мовлення, що дозволить створювати мовленнєвий портрет не лише злочинця, але й інших осіб (наприклад тих, хто втратив пам'ять) [10, с. 25].

До цілей використання мовленнєвого портрету доцільно віднести: 1) розшук невідомих осіб за особливостями їх усного та писемного мовлення (звуження кола пошуку); 2) як допоміжний метод при ідентифікації невідомих осіб за фактичної наявності самої людини (наприклад тих, хто втратив пам'ять); 3) експертне дослідження фоновідеозаписів із метою ототожнення особи; 4) проведення оперативно-розшукових заходів.

Проаналізувавши наукові підходи та окремі аспекти практичного використання окремих ознак мовленнєвого портрету особи в кримінальному провадженні, залежно від мети дослідження мовлення особи, вважаємо за доцільне запропонувати такі рівні структури (вертикальна структура) мовленнєвого портрету:

1. Окремий (групофікаційний – дослідження ознак мовлення особи, які дозволяють визначити її належність до певної біологічної, демографічної чи соціальної групи);

2. Ситуаційний (діагностичний – дослідження ознак мовлення особи, які дозволяють виявити «стани» особи під час акту мовлення);

3. Індивідуальний (ідентифікаційний – дослідження найбільш «яскравих» особливостей мовлення особи).

Горизонтальна структура мовленнєвого портрету повинна містити (за типами мовлення):

1. Усно-мовленнєві ознаки (характерні для ситуацій усного спілкування безпосередньо між людьми чи за допомогою технічних засобів, які передають голосові повідомлення без відтермінування часу доставки такого повідомлення).
2. Писемно-мовленнєві ознаки (характерні для написаних власноруч чи надрукованих документів із тривалим часом для їх підготовки).
3. Змішані ознаки мовлення (характерні для спілкування в мережі Інтернет: чати, смс-повідомлення, голосові повідомлення в месенджерах тощо).

Таким чином, поняття «мовленнєвий портрет» є міждисциплінарним і досліджується в межових напрямах наук, зокрема психолінгвістиці, ідентифікаційній лінгвістиці та криміналістиці.

Відмінності в підходах до розкриття поняття мовленнєвого портрету особи зумовлені не тільки суб'єктивними переконаннями окремих науковців, але й метою дослідження мовлення окремої особи.

У криміналістиці, виходячи з типових задач, які постають у кримінальних провадженнях, варто приділяти увагу дослідженню ознак мовленнєвого портрету, які дозволять досягти ідентифікаційних, групофікаційних чи діагностичних цілей. Тому мовленнєвий портрет особи в криміналістиці має вертикальну та горизонтальну структуру. У вертикальній структурі міститься 3 рівні: окремий, ситуаційний та індивідуальний. У горизонтальній – 3 групи ознак: усно-мовленнєві, писемно-мовленнєві та змішані.

Список використаних джерел:

1. Иванцова Е.В. Проблемы формирования методологических основ лингвоперсонологии. *Вестник ТГУ*. Томск, 2008. № 3 (4.). С. 27–41.
2. Левченко К.І. Ключові поняття мовленнєвого портрета автора інтернет-щоденника. Лінгвістичні студії. Донецьк, 2012. Вип. 24. С. 123–127. URL: https://7d309531-a-62cb3a1a-s-sites.googlegroups.com/site/lsfiles2627/home/24/24_VII_8.pdf?attachauth=ANoY7cr3Ys64Mn8zsVuX8xI5keWUQbsZnTAMxR4qpO1SUk-O1eo4g-9M7iM-pKBlTHeEoq47ay4R81GFPfkx4kjCjlW5X0vRIpcAbzaWiDVZOT_DOsoq2omS6me43COmWQ8pSmBqSykoVvE_AQVt5kDk-EO-3tK9N4BbeX0QFZl6GYjEAPKNx1nt8VoZQ58moJ2vyACkuqhIGSZh9vegT5hxGafvT2xE6YHri3Sd2HFRHdYePNZv40E%3D&attredirects=0 (дата звернення: 30.03.2019).
3. Николаева Т.М. «Социолингвистический портрет» и методы его описания. *Русский язык и современность. Проблемы и перспективы развития русистики* : доклады Всесоюзной научной конференции. (Москва, 1991 г.). Часть 2. Москва, 1991. С. 73–75.
4. Алюнина О.Г. Понятие речевого портрета в современных лингвистических исследованиях. *Лингвистика и лингводидактика на рубеже веков: теоретические и прикладные аспекты* : материалы регион. науч.-метод. интернет-конф. (Ставрополь, 15.11.2009–25.02.2010). Ставрополь, 2010. URL: http://conf.stavsu.ru/_WordDocs/1034.doc (дата обращения: 30.03.2019).
5. Гордеева М.Н. Речевой портрет и способы его описания. *Лингвостилистические и лингводидактические проблемы коммуникации*. Москва, 2008. № 6. URL: http://studbooks.net/1179058/menedzhment/rechevoy_portret_sposoby_opisaniya (дата обращения: 30.03.2019).
6. Леонтьев А.А., Шахнарович А.М., Батов В.И. Речь в криминалистике и судебной психологии : монография. Москва : «Наука», 1977. 62 с.

7. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва : Юрид. лит., 1988. 304 с.

8. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98. (дата звернення: 23.03.2019).

9. Методичні рекомендації щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві 5483/Кл ; Головне слідче управління МВС України ; НАВС України. Київ, 2001.

10. Стратонов В.М. Криміналістична теорія пізнавальної діяльності : монографія. Херсон : Видавництво Херсонського державного університету, 2009. 441 с.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДК 37.015.311: 351.74
DOI https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.37

ФОРМИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОГО ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ПОЛИЦЕЙСКИХ К ВОЗДЕЙСТВИЮ ВНЕШНЕЙ ОПАСНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ СПЕЦИАЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ И ТАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ КУРСАНТОВ УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ МВД УКРАИНЫ)

Вайда Тарас Степанович,
кандидат педагогических наук, доцент,
заведующий кафедрой специальной
физической и огневой подготовки
(Херсонский факультет
Одесского государственного
университета внутренних дел,
г. Херсон, Украина)

У статті обґрунтовано необхідність формування особистісних професійно значущих якостей працівників Національної поліції України, котрими мають володіти сучасні правоохоронці для ефективного виконання оперативних і службово-бойових завдань в екстремальних умовах впливу зовнішньої небезпеки. Визначено комплекс таких якостей, до котрих належать: комунікабельність, оперативність прийняття рішення, зосередженість на виконанні службового завдання і уважність до навколишньої обстановки, професіоналізм (спеціальні знання, стійкі вміння щодо їх використання на практиці та ефективні навички тактичних дій), творчий підхід до вирішення проблем.

Конкретизовано основні особистісні професійні якості працівника Національної поліції (компоненти, що впливають на психоемоційну стійкість), сформованість котрих сприятливо впливає на його адекватне сприйняття зовнішньої небезпеки і прагматичне реагування з метою виконання оперативних завдань у ситуації, що склалася.

Розглянуто основні умови та педагогічні форми удосконалення сталого психоемоційного стану у курсантів ЗВО МВС України до впливу зовнішньої небезпеки під час вивчення спеціальної фізичної й тактичної підготовки (створення максимально можливих ситуацій у службовій діяльності та алгоритму дій у них поліцейського; навчання комплексного аналізу несприятливих умов і прийняття оптимального рішення; вміння прогнозувати дії злочинця і співвідносити небезпеку затримання з особистими можливостями (фізичними, технічними і т.д.); виховання необхідних морально-вольових якостей; індивідуальний підхід до вибору тактики дій і застосування спеціальних засобів з урахуванням антропометричних і динамічних якостей курсанта).

Зроблено висновки про необхідність застосування обґрунтованого педагогічного підходу у разі формування вищезазначених якостей сучасного поліцейського.

Ключові слова: поліцейські, психоемоційний стан, спеціальна фізична підготовка, зовнішня небезпека, курсанти, заклади вищої освіти, Міністерство внутрішніх справ.

FORMING OF THE STABLE PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF POLICEMEN TO INFLUENCE OF EXTERNAL DANGER (ON EXAMPLE OF THE SPECIAL PHYSICAL AND TACTICAL PREPARATION OF CADETS OF ESTABLISHMENTS OF HIGHER EDUCATION OF MIA OF UKRAINE)

Vaida Taras Stepanovich,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Managing the Department of the Special
Physical and Fire Preparation
(Kherson Faculty
of the Odessa State University
of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

The necessity of forming of personal professionally meaningful qualities of workers of the National Police of Ukraine, which modern law enforcement officers must own for effective implementation of operative and officially-battle tasks in the extreme terms of influence of external danger is reasonable in the article. A complex of such qualities as sociability, efficiency of decision-making, concentration on the official job processing and attentiveness to the setting, professionalism (special knowledge, proof abilities of their use in practice and effective skills of tactical actions), creative going to the decision of problems is certain.

The basic personal professional qualities of worker of the National Police (components which influence psycho-emotional stability), formation of which favorably influence on his adequate perception of external danger and pragmatic reacting with the purpose of implementation of operative tasks in the folded situation are specified.

Basic terms and pedagogical forms of improvement of the stable psycho-emotional state of the cadets of IHE of MIA of Ukraine to influence of external danger studying special physical and tactical preparation (creation of maximally possible situations in official activity and algorithm of actions of a policeman in them; teaching the complex analysis of unfavorable terms and acceptance of optimal decision; ability to forecast the actions of criminal and correlate danger of detentions with the personal possibilities (physical, technical etc.); upbringing of necessary morally-volitional qualities; individual going to the choice of tactic of actions and application of special facilities taking into account the anthropometric and dynamic qualities of cadets) are considered.

The conclusion of the necessity of application of reasonable pedagogical approach at forming of foregoing qualities of modern policeman is drawn.

Key words: policemen, psycho-emotional state, special physical training, external danger, cadets, institutions of higher education, Ministry of Internal Affairs.

Ведомственные требования по подготовке работников Национальной полиции Украины предусмотрены нормами Закона Украины «О Национальной полиции» [1]. В частности, статья 49 «Требования к кандидатам на службу в полиции» вышеупомянутого нормативного документа предусматривает, что: 1) на службу в полиции могут быть приняты граждане Украины в возрасте от 18 лет, имеющие полное сред-

нее образование, независимо от расы, цвета кожи, политических, религиозных и других убеждений, пола, этнического и социального происхождения, имущественного положения, места жительства, которые владеют украинским языком; 2) требования к уровню физической подготовки для полицейских и кандидатов, поступающих на службу в полиции, утверждает Министерство внутренних дел Украины (далее – МВД Украины); 3) независимо от профессиональных и личных качеств, уровня физической подготовки и состояния здоровья на службу в полиции не могут быть приняты лица в случаях, определенных частью второй статьи 61 настоящего Закона [1], а также лица, которые: а) отказываются от взятия на себя обязательств соблюдать Присягу полицейского и ограничения, определенных Законом «О государственной службе» [2]; б) лица, освобожденные или которые должны быть освобождены от должностей в соответствии с законами Украины «Об очистке власти» и «О предотвращении коррупции» [3; 4].

Непосредственная подготовка полицейского в Украине осуществляется в соответствии с требованиями стандарта профессионального (профессионально-технического) образования с рабочей профессии 5162 Полицейский (по специализациям, далее – СП(ПТ)О, который утверждён приказом МОН от 21.06.2018 года № 669) [5].

Профессиональная подготовка полицейских предусматривает формирование комплекса профессиональных качеств, знаний, умений и навыков, которые дают возможность работнику Национальной полиции Украины при исполнении служебных обязанностей противостоять правонарушителю наиболее простым и безопасным способом, тактически переиграть его, поставить в неудобное положение и т.п.

Для достижения такой цели полицейский должен быть психологически устойчивым к внешним проявлениям опасности, уметь оперативно анализировать обстановку, учитывать состояние и поведение правонарушителей, использовать в рамках законодательства различные приёмы и средства воздействия, вместе с тем своими действиями не вызывать в обществе отрицательных эмоций со стороны посторонних граждан [6, с. 3–18]. При этом в экстремальных условиях служебной деятельности внешние воздействия могут вызывать у работника полиции различные рефлекторные поведенческие реакции (например, страх, ухудшение координации движений и т.д.), которые ослабляют его адаптацию к оперативной обстановке.

Вместе с тем от способности полицейского устойчиво воспринимать опасность и умело использовать тактические приёмы будут зависеть результаты решения проблемы охраны публичной безопасности или противодействия преступности. Поэтому учебный процесс изучения ряда дисциплин (специальная физическая, огневая и тактико-специальная подготовка) в ведомственных учреждениях высшего образования МВД Украины (далее − УВО) необходимо организовывать таким образом, чтобы на практических занятиях максимально приблизить деятельность курсантов к реальным условиям несения повседневной службы, которые будут влиять на эффективность их дальнейшей профессиональной деятельности.

В условиях реформирования МВД Украины, кадрового пополнения органов и подразделений Национальной полиции Украины молодыми работниками, не имеющими достаточного правоохранительного опыта действий в экстремальных ситуациях по прекращению преступлений, остаётся малоизученным, требует дальнейшей разработки вопрос их профессиональной подготовки (совершенствование тактики действий полицейских во время задержания и/или преследования правонарушителей, которые оставляют место происшествия).

При исследовании проблемы нами проанализирован ряд публикаций учёных и специалистов-практиков в области специальной физической, тактической и огне-

вой подготовки: В. Плиска (относительно основных принципов правильной (безопасной) организации противоборства с правонарушителем, вооружённым ножом и пистолетом [6; 7]); С. Бутова, С. Решко (в части методики обучения работников органов внутренних дел (далее − ОВД) приёмам защиты от холодного и огнестрельного оружия [8]); В. Горбачевского, А. Сачаво (относительно выбора тактики действий работников ОВД в экстремальных ситуациях с учётом правовых основ применения мер физического воздействия, специальных средств и огнестрельного оружия [9]); М. Костя, М. Алембеца (в части психологической подготовка курсантов УВО МВД во время практических занятий по огневой подготовке [10]); С. Максимова, А. Запорожанова (по подготовке к действиям в экстремальных ситуациях средствами специальной физической подготовки [11]) и др. По результатам обобщения основных положений вышеуказанных работ, по нашему мнению, для успешного формирования личности современного специалиста подразделений Национальной полиции Украины необходимо формировать прежде всего психомоторную устойчивость будущего офицера полиции за счёт развития ряда специальных качеств, которые комплексно взаимосвязаны между собой (см. рис. 1).

Рис. 1. Специальные качества полицейского, влияющие на формирование устойчивого психоэмоционального состояния в условиях внешней опасности

Предлагаемое исследование выполнено в соответствии с тематическим планом научно-исследовательской работы Одесского государственного университета внутренних дел по проблеме «Приоритетные направления развития и реформирования правоохранительных органов в условиях развертывания демократических процессов в государстве» (государственный регистрационный № 0116U006773).

Для формирования у работников полиции указанных выше качеств необходим определённый во времени процесс обучения, в результате которого создаются благоприятные психолого-педагогические условия для развития как их (качеств − уточнено нами) отдельных компонентов, так и стойкого объединения этих личностных характеристик в интегральную готовность правоохранителя к действиям в экстремальных условиях. К таким компонентам можно отнести ряд качеств личности, которые схематически можно представить в следующем обобщённом виде (см. рис. 2).

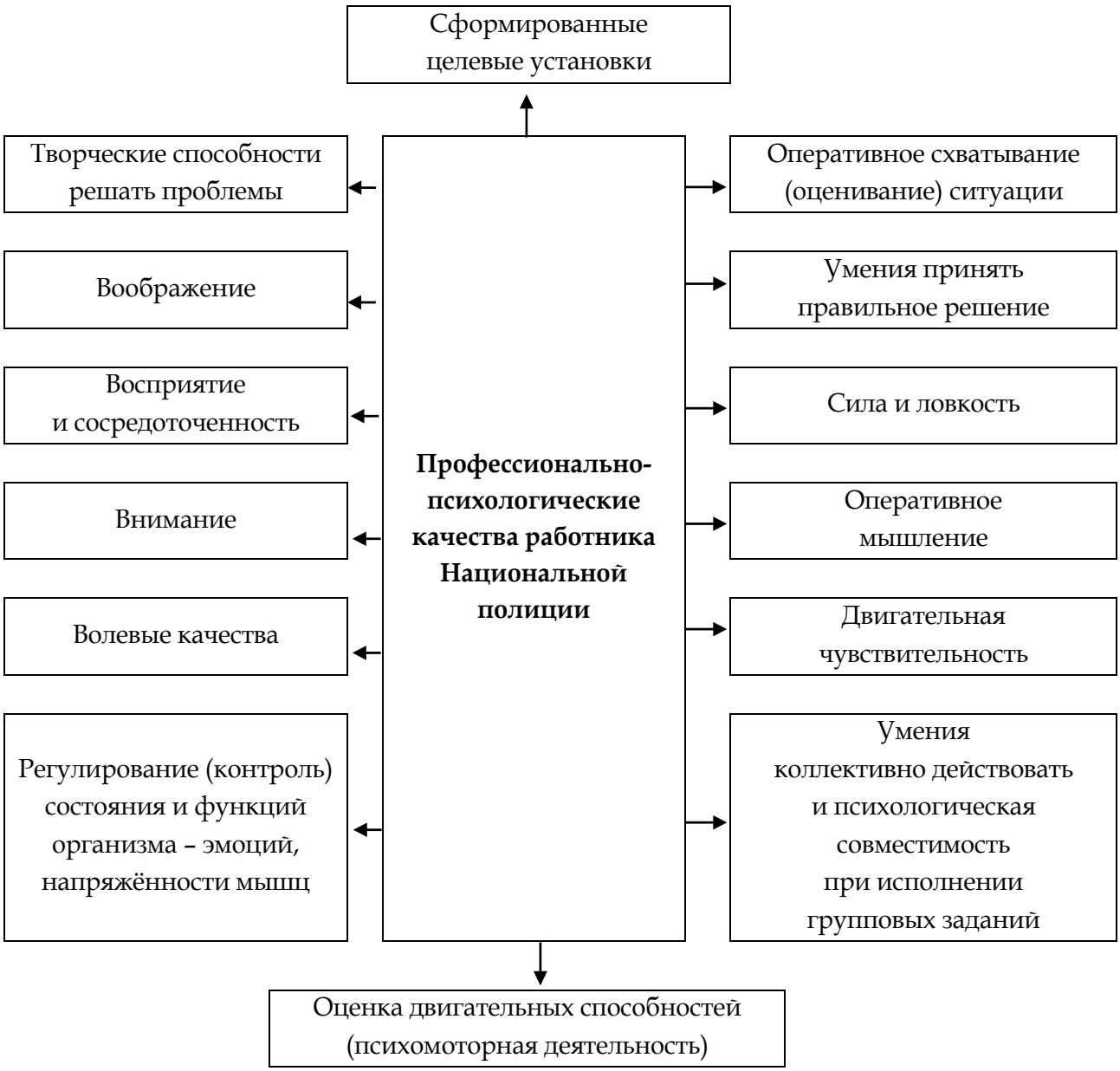

Рис. 2. Компоненты профессиональных качеств работника Национальной полиции, влияющие на его психоэмоциональную устойчивость к внешним воздействиям

Среди основных организационных условий и педагогических форм для совершенствования у курсантов устойчивого психоэмоционального состояния к внешним опасностям при изучении специальной физической и тактической подготовки необходимо следующее:

1) создать комплекс максимально возможных («банк» типичных и малопредсказуемых) экстремальных ситуаций служебной деятельности, а также алгоритм эффективных действий или поведения работника Национальной полиции в этих обстоятельствах;

2) учить курсантов анализировать всю совокупность факторов на месте правонарушения или преступления (социальных, топографических, тактических, метеорологических и т.д.) в целом и на этой основе нестандартно принимать действенные решения относительно его прекращения, профессионально грамотно влиять на сло-

жившуюся ситуацию или лично на правонарушителя; использовать на занятиях специальные деловые (ролевые) игры, тренинги, подбирать разнообразные сценарии из жизни и практики правоохранительной деятельности работников подразделений Национальной полиции, искать тактические (психологические, физические, юридические и т.д.) резервы для улучшения результата;

3) формировать у молодых полицейских умения и способности мыслить образно, критически представлять (прогнозировать) события или поведение правонарушителя, а также моделировать (планировать) использование возможных и безопасных приёмов его задержания с целью опережения действий вооружённого преступника; уметь распределять собственные физические возможности в конкретных условиях профессиональной деятельности (наблюдать за обстановкой и действиями правонарушителя, определить характер правонарушения, учитывать реакции граждан и возможность оказания ими помощи при задержании правонарушителя, выбрать адекватные ситуации методы применения силы (приёмы рукопашного боя, специальные средства или огнестрельное оружие) с учётом индивидуальных особенностей правонарушителя и т.д.);

4) на занятиях по тактико-специальной и специальной физической подготовке активно внедрять в учебный процесс различные усложнённые условия (ограничение времени на принятие решения, быстрая смена обстановки, действия при нарушенном вестибулярном аппарате и т.д.), ставить перед курсантами задачи, решение которых невозможно без творческого подхода по принципу «от навыков к творчеству» (например, выполнение приёма за короткий промежуток времени, с использованием напарника-прикрытия или другим способом);

5) совершенствовать умение воспринимать динамику событий, следить и реагировать на все её изменения, одновременно выполняя при этом целевое конкретное техническое действие (импровизация, применение мультимедийных технологий, сценарии и т.п.);

6) активно использовать мотивацию при подготовке к применению мер физического воздействия (например, сообщение информации о психологическом портрете преступника, оказание сопротивления работнику полиции и т.д.), повышать уровень сформированности психоэмоционального состояния курсанта (решительности, волевых качеств, убеждённости в законности действий и т.д.), в том числе и при выполнении служебных задач в составе малой группы;

7) определять потенциальные возможности двигательных способностей каждого полицейского (например, его силы, ловкости, выносливости) и на этой основе подбирать (совершенствовать и применять) оптимальные индивидуальные приёмы рукопашного боя, проводить обучение задержанию с использованием спецсредств.

С целью усовершенствования готовности полицейских к эффективным действиям в экстремальных условиях внешней среды среди основных форм индивидуализации профессиональной подготовки правоохранителей нами выделяются следующие: 1) работа в малых группах (до 6 курсантов): необходимо учитывать психологическую и функциональную совместимость между полицейскими при формировании такой группы, связывать оценку работы каждого курсанта с оценкой деятельности всей группы; дифференцированный отбор курсантов в зависимости от уровня их подготовки, при этом преподавателю необходимо больше внимания уделять более слабым группам; улучшается мотивация ролевой (ситуационной) игры, определяется место для каждого участника при выполнении технических действий в экстремальных ситуациях; 2) работа в микрогруппах (по 2–3 курсанта): развивает и совершенствует навыки выполнения конкретных приёмов, форми-

рует оперативное мышление полицейского, чувство взаимопомощи; у преподавателя есть возможность в большей степени осуществлять анализ индивидуальных ошибок курсантов при выполнении ими технических действий; возможность смены уставшего партнёра; выполнение функции «арбитра» одним из свободных курсантов; реализация принципа состязательности; 3) работа курсантов в парах (взаимообучение или учёба под наблюдением преподавателя): быстрое практическое усвоение теоретического учебного материала, сообщаемого преподавателем, реализация принципа доступности на уровне «курсант-курсант»; 4) индивидуальная работа в системе обучения «преподаватель-курсант»: возможность показа преподавателем приёма или его элементов на личном примере, лучшие условия для доказательности (аргументации) предложенного преподавателем задания, возможность налаживания тесной обратной связи, проведение тестирования [12, с. 76–77].

Выводы. Рассмотрев специфические особенности профессиональной деятельности правоохранителя, мы считаем, что, создавая в процессе обучения курсантов соответствующие организационно-педагогические условия с целью целенаправленного воздействия на формирование указанных компонентов профессионально важных качеств работника Национальной полиции, возможно существенно улучшить специальную физическую и тактическую подготовку полицейских, и, таким образом, способствовать эффективному становлению личности профессионала полиции в современных условиях.

Важными организационно-педагогическими условиями для совершенствования у курсантов устойчивого психоэмоционального состояния к внешним опасностям при изучении специальной физической и тактической подготовки являются: 1) создание и использование комплекса экстремальных ситуаций служебной деятельности полицейского, целевая отработка алгоритма эффективных действий работника Национальной полиции в этих условиях; 2) обучение курсантов применению комплексного подхода при анализе на месте события всех существенных факторов для прекращения правонарушения (раскрытия преступления); 3) формирование у полицейских профессиональных умений и способностей прогнозировать события на месте правонарушения (поведение правонарушителя), а также применять безопасные приёмы задержания подозреваемого с целью опережения опасных действий вооружённого преступника; 4) активное внедрение в образовательный процесс на занятиях по тактико-специальной и специальной физической подготовке различных усложнённых условий при выполнении курсантами поставленных задач; 5) совершенствование умений полицейских воспринимать динамику события, одновременно выполняя при этом целевое конкретное тактико-техническое действие (действия); 6) целевое использование мотивации при подготовке к применению правоохранителями мер физического воздействия, в том числе и при выполнении оперативно-служебных задач в составе малой группы; 7) определять потенциальные возможности двигательных способностей каждого полицейского и на этой основе подбирать и усовершенствовать индивидуальные приёмы рукопашного боя, проводить обучение курсантов задержанию с использованием специальных средств.

Основными педагогическими формами индивидуализации профессиональной подготовки правоохранителей к эффективным действиям в усложненных условиях оперативной обстановки нами выделены следующие: 1) работа в малых группах (до 6 курсантов); 2) работа в микрогруппах (по 2–3 курсанта); 3) работа курсантов в парах; 4) индивидуальная работа в системе обучения «преподаватель-курсант».

Список использованных источников:

1. О Национальной полиции : Закон Украины от 02 июля 2015 г. № 580-VIII. Дата обновления: 01.01.2019. URL: http: //zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv/page1-4 (дата обращения: 26.07.2019).

2. О государственной службе : Закон Украины от 16 декабря 1993 г. № 3723-XII. Дата обновления: 11.10.2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3723-12/page (дата обращения: 26.07.2019).

3. Об очистке власти : Закон Украины от 16 сентября 2014 г. № 1682-VII. Дата обновления: 31.08.18. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1682-18 (дата обращения: 26.07.2019).

4. О предотвращении коррупции : Закон Украины от 14 октября 2014 г. № 1700-VII. Дата обновления: 16.07.2019. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата обращения: 26.07.2019).

5. СП(ПТ)О 5162.0.84.24-2018. Об утверждении стандарта профессионального (профессионально-технического) образования с рабочей профессии 5162 Полицейский (по специализациям): приказ МОН от 21.06.2018 г № 669. Изд. офиц. Киев, 2018. 21 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/standarty/2018/12/2-0062018 politseyskiy.doc. (дата обращения: 22.01.2019).

6. Плиско В.И. Формирование у сотрудников устойчивого психомоторного состояния к внешним проявлениям угрозы. Киев : РИО МВД Украины, 1991. 128 с.

7. Плиско В.И. Защитные действия при нападении преступника, вооружённого ножом. Киев : РИО МВД УССР, 1989. 64 с.

8. Ануфриев М.И., Бутов С.Е., Гида А.Ф., Решко С.М. Основы специальной физической подготовки сотрудников ОВД : учебное пособие / общ. ред. Я.Ю. Кондратьева и Е.М. Мойсеева. Киев : Национальная академия внутренних дел Украины, 2003. 338 с.

9. Горбачевский В.Я., Сачаво А.Г. Тактика действий сотрудников ОВД в экстремальных ситуациях и правовые основы применения мер физического воздействия, специальных средств и огнестрельного оружия : руководство. Киев : Национальная академия внутренних дел Украины, 2001. 24 с.

10. Кость М., Алембец М. Психологическая подготовка курсантов МВД во время занятий по огневой подготовке : материалы Международной научно-практической конференции «*Совершенствование физического воспитания и специальной физической подготовки курсантов вузов МВД Украины*» (Ивано-Франковск, 2005). Ивано-Франковск, 2005. С. 127–131.

11. Максимов С., Запорожанов А. Подготовка к действиям в экстремальных ситуациях средствами специальной физической подготовки: материалы Международной научно-практической конференции «Совершенствование физического воспитания и специальной физической подготовки курсантов вузов МВД Украины» (Ивано-Франковск, 2005). Ивано-Франковск, 2005. С. 163–165.

12. Вайда Т.С., Саратовский О.В. Современные педагогические технологии как условие усовершенствования специальной физической подготовки работников полиции: *Теория и методика воспитания: научно-педагогический вестник. Вып.* 7. Материалы Всеукраинского научно-практического семинара «*Психолого-педагогическое обеспечение качества профессиональной подготовки будущих юристов*» (28 апреля 2017 года, г. Херсон, Херсонский факультет ОГУВД). Херсон : Издатель Гринь Д.С., 2017. С. 76–77.

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;

– формулювання цілей статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновки з даного дослідження і перспективи подальшої розвідки у даному напрямку.

2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

2.1. Обсяг статті має бути від 8 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел.

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

2.2. Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела. Наприклад: [3, с. 234] або [2, с. 35; 8, с. 234].

2.3. Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

2.4. Стаття повинна містити назву, відомості про автора(ів) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи/навчання, місто, країна), анотації та ключові слова українською та англійською мовами; середній обсяг анотацій – не менш як 1800 друкованих знаків.

З прикладом оформлення статті можна ознайомитись на сайті видання за посиланням: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/priklad.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Представлена автором стаття повинна являти собою продукт його власної ідеї. Не допускається плагіат у різних формах. Використання праць інших авторів можливо тільки як посилання, цитата, опис, але не переписування праці, запозичення ідей. При використанні інформації інших праць обов'язкове посилання на автора, його працю, видання, рік, сторінку. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Редакція наукового журналу «Юридичний бюлетень»:
Україна, 73000, м. Херсон, вул. Потьомкінська 42/14
Контактний телефон: +38 (099) 729 68 59
Електронна адреса: editor@lawbulletin.oduvs.od.ua
Електронна сторінка: www.lawbulletin.oduvs.od.ua

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 9 (9)

Формат 64x90/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 32,55.
Замов. № 1019/211. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.